

PERE QUER i AIGUADÉ

**L'adaptació catalana**  
**de la *Historia de rebus Hispaniae***  
**de Rodrigo Jiménez de Rada:**  
**textos i transmissió**  
**(segles XIII-XV)**

Volum I

Estudi

Tesi Doctoral

Directora: Dra. Lola Badia i Pàmies

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Lletres

Departament de Filologia Catalana

Desembre 2000

# Í N D E X

## I. ESTUDI

1.	INTRODUCCIÓ	9
2.	LA <i>CRÒNICA D'ESPANYA</i>	15
2.1.	EL CONEIXEMENT DE LA <i>CdE</i>	17
2.1.1.	<b>La tradició crítica</b>	17
2.1.2.	<b>Pere Ribera de Perpinyà</b>	22
2.2.	NOTÍCIA D'ALTRES TEXTOS	25
3.	RELACIÓ ENTRE TESTIMONIS	29
3.1.	TRIBUCIÓ DE SIGLES	31
3.2.	DIVISIÓ EN CAPÍTOLS	35
3.3.	FILIACIÓ	37
3.3.1.	<b>Comparació de testimonis</b>	37
3.3.1.1.	<i>Macroestructura</i>	37
3.3.1.2.	<i>Microestructura</i>	43
3.3.1.2.1.	Punts crítics i discussió	43
3.3.2.	<b>Relacions entre els testimonis, antecedents i cronologia</b>	72
3.3.2.1.	<i>Nucli inicial</i>	72
3.3.2.2.	<i>Branca resumida</i>	75
3.3.2.3.	<i>Branca completa</i>	80
3.3.2.4.	<i>Relació entre les branques i intervenció dels antecedents en la transmissió</i>	84
3.3.3.	<b>Diagrama de relacions</b>	89
4.	ELS TESTIMONIS	91
4.1.	LA PRIMERA VERSIÓ DE LA <i>CdE</i> . EL TESTIMONI A	93
4.1.1.	<b>Comentari per capítols</b>	93
4.1.2.	<b>Recapitulació</b>	167
4.2.	EL TESTIMONI B	175
4.2.1.	<b>El text del testimoni B</b>	175
4.2.1.1.	<i>Errors, males lectures, omissions, etc.</i>	175
4.2.1.2.	<i>Sobre la confecció del testimoni</i>	180
4.2.1.3.	<i>Conservació de fragments llatins</i>	182
4.2.2.	<b>Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni B</b>	184
4.2.2.1.	<i>Simplificació de conceptes</i>	184
4.2.2.2.	<i>Desenvolupament de conceptes</i>	186
4.2.2.3.	<i>Identificacions</i>	187
4.2.2.4.	<i>Opinió</i>	189
4.2.2.5.	<i>Masculinització</i>	189
4.2.2.6.	<i>Simplificació estilística</i>	190
4.2.2.7.	<i>Desenvolupament estilístic</i>	192
4.2.2.8.	<i>Relleu de la intervenció franca</i>	193
4.2.2.9.	<i>Magnificació de les causes morals i de la traïció</i>	193
4.2.2.10.	<i>Fideles i infidels</i>	194
4.2.2.11.	<i>Religiositat</i>	196
4.2.3.	<b>La llengua del testimoni B</b>	197

4.2.4.	<b>Recapitulació</b>	217
4.3.	EL TESTIMONI C	219
4.3.1.	<b>Estructura del testimoni C</b>	219
4.3.2.	<b>El text del testimoni C</b>	220
	4.3.2.1. <i>Errors, males lectures, omissions, etc.</i>	221
4.3.3.	<b>Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni C</b>	224
	4.3.3.1. <i>Simplificació de conceptes</i>	224
	4.3.3.2. <i>Desenvolupament de conceptes</i>	228
	4.3.3.3. <i>Simplificació estilística</i>	231
	4.3.3.4. <i>Desenvolupament estilístic</i>	232
	4.3.3.5. <i>Qüestió franca</i>	235
	4.3.3.6. <i>Religiositat</i>	236
	4.3.3.7. <i>Desinterès per la cronologia</i>	237
	4.3.3.8. <i>Desinterès per les etimologies</i>	237
	4.3.3.9. <i>Interès per les qüestions militars i nobiliàries</i>	238
4.3.4.	<b>La llengua del testimoni C</b>	239
4.3.5.	<b>Recapitulació</b>	247
4.4.	EL TESTIMONI D	249
4.4.1.	<b>Estructura del testimoni D</b>	249
4.4.2.	<b>El text del testimoni D</b>	250
	4.4.2.1. <i>Datació del testimoni i fases de redacció</i>	252
	4.4.2.2. <i>Errors, males lectures, omissions, etc.</i>	255
4.4.3.	<b>Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni D</b>	256
	4.4.3.1. <i>Simplificació de conceptes</i>	256
	4.4.3.2. <i>Desenvolupament de conceptes</i>	256
	4.4.3.3. <i>Desenvolupament estilístic</i>	257
4.4.4.	<b>La Genealogia , l'altra font de D</b>	259
	4.4.4.1. <i>El testimoni D respecte de la Genealogia</i>	261
	4.4.4.2. <i>Relació de D amb els altres textos de la Genealogia</i>	264
4.4.5.	<b>Altres fragments relacionats amb el testimoni D</b>	265
4.4.6.	<b>La llengua del testimoni D</b>	268
4.4.7.	<b>Recapitulació</b>	278
4.5.	EL TESTIMONI E	279
4.5.1.	<b>Estructura del testimoni E</b>	280
4.5.2.	<b>El text del testimoni E</b>	280
	4.5.2.1. <i>Errors, males lectures, etc.</i>	282
4.5.3.	<b>Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni E</b>	283
	4.5.3.1. <i>El resum. Diferents intensitats.</i>	283
	4.5.3.2. <i>Desenvolupament estilístic</i>	288
4.5.4.	<b>Recapitulació</b>	291
4.6.	EL TESTIMONI F	293
4.6.1.	<b>Estructura del testimoni F</b>	293
4.6.2.	<b>Guillem de Vallseca</b>	293
4.6.3.	<b>El text del testimoni F</b>	296
	4.6.3.1. <i>Errors, males lectures, etc.</i>	297

4.6.4.	<b>Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni F</b>	299
4.6.4.1.	<i>Conceptes o fragments d'altres procedències</i>	299
4.6.4.2.	<i>El resum. Diferents intensitats.</i>	302
4.6.5.	<b>Recapitulació</b>	304
4.7.	EL TESTIMONI G	305
4.7.1.	<b>Jaume Marquilles</b>	305
4.7.1.1.	<i>Marquilles, genealogista?</i>	308
4.7.2.	<b>Estructura del testimoni G</b>	311
4.7.2.1.	<i>Fonts</i>	311
4.7.3.	<b>El text del testimoni G</b>	321
4.7.3.1.	<i>Conservació de mots catalans</i>	322
4.7.3.2.	<i>Les citacions en el testimoni G</i>	323
4.7.3.3.	<i>Erroris, males lectures. omissions, etc.</i>	330
4.7.4.	<b>Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni G</b>	331
4.7.4.1.	<i>Simplificació de conceptes</i>	331
4.7.4.2.	<i>Desenvolupament de conceptes</i>	333
4.7.4.3.	<i>Simplificació estilística</i>	339
4.7.4.4.	<i>Desenvolupament estilístic</i>	340
4.7.4.5.	<i>El capítol XI</i>	343
4.7.5.	<b>Recapitulació</b>	345
5.	LA <i>CdE</i> EN CONJUNT	349
5.1.	FRAGMENTS ESPECÍFICS	351
5.1.1.	<b>Capítol I La Lloança d'Espanya</b>	351
5.1.2.	<b>Capítol VI L'Elogi d'Espanya</b>	354
5.1.3.	<b>Capítol X. El Plany per la pèrdua d'Espanya</b>	362
5.1.4.	<b>Capítols XI(1) i XI(3). La llegenda d'Otger Cataló en els testimonis de la <i>CdE</i></b>	365
5.1.5.	<b>Capítols XI(4) i XI(5). Ihuís el Pietós conquereix Barcelona. Ordinacions</b>	371
5.1.6.	<b>Capítol XV. Les continuacions</b>	373
5.2.	ASPECTES CONJUNTS DE LA <i>CdE</i>	383
5.2.1.	<b>El tractament de les dates</b>	383
5.2.2.	<b>Els gèneres historiogràfics i la <i>CdE</i></b>	389
5.2.2.1.	<i>La part cronística</i>	389
5.2.2.2.	<i>La part genealògica</i>	392
5.2.2.2.1.	La <i>CdE</i> , un "text viu"	392
5.2.2.3.	<i>La redacció genealògica</i>	394
5.2.2.3.1.	Fórmules de redacció	394
5.2.2.3.2.	Esquema organitzatiu de les informacions	394
5.2.2.3.3.	Pla de l'obra	396
5.3.	LES TRADUCCIONS	399
5.3.1.	<b>La traducció B<sup>b</sup></b>	401
5.3.2.	<b>La traducció "k"</b>	418
5.3.3.	<b>Comparació de les traduccions</b>	437
5.3.4.	<b>La retraducció G</b>	440
5.3.5.	<b>Les traduccions en la transmissió de la <i>CdE</i></b>	447

6.	LA <i>CdE</i> EN LA HISTORIOGRAFIA	449
6.1.	LA GÈNESI DE LA <i>CdE</i>	451
6.1.1.	<b>La història antiga</b>	452
6.1.2.	<b>La història goda</b>	454
6.1.3.	<b>La reconquesta de Catalunya</b>	460
6.1.4.	<b>Les genealogies hispàniques</b>	463
6.1.5.	<b>Combinació de tradicions</b>	465
6.2.	LA PERVIVÈNCIA DE LA <i>CdE</i>	469
6.2.1.	<b>La <i>CdE</i> al segle XV</b>	470
6.3.	EL FINAL DE LA VIDA DE LA <i>CdE</i>	473
6.3.1.	<b>Pervivència d'informacions puntuals fins al segle XVII</b>	478
7.	CONCLUSIONS	483
8.	ABREVIATURES I BIBLIOGRAFIA	493

## II. EDICIONS

TESTIMONI A	517
TESTIMONI B	555
TESTIMONI C	587
TESTIMONI D	623
TESTIMONI E	665
TESTIMONI F	685
TESTIMONI G	695

## III. APÈNDIXS

APÈNDIX I	765
APÈNDIX II	771
APÈNDIX III	789
APÈNDIX IV	793

## **I. ESTUDI**



## 1. INTRODUCCIÓ

Des de ja fa temps es coneix l'existència d'una sèrie de textos historiogràfics relacionables tots ells amb una versió compendiada de la *Historia de rebus Hispaniae* de l'Arquebisbe de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada. Ja des del primer moment, es vincularen aquests textos al nom de Pere Ribera de Perpinyà, l'única notícia sobre el qual es basa en una referència que hi féu Nicolás Antonio, avui incomprovable, que ha generat l'atribució de l'autoria de l'arquetípic epítom a aquest desconegut personatge. A partir d'aquí, la identificació de l'epitomador amb Pere Ribera s'ha perpetuat fins avui, encara que amb un fonament molt feble perquè, a banda de la possible aparició de futures certeses, ara com ara només en tenim un esment.

El conjunt de textos en qüestió, esmentats i relacionats ja per Massó, Coll i Alentorn, Bohigas, etc., però inèdits en la seva majoria, constitueix una constel·lació de materials dels quals trobem aparicions en contextos diversos, formant part de diferents compilacions, tant en llatí com en català, entre finals del segle XIII i finals del segle XV. Es pot dir que conformen tota una línia historiogràfica medieval, modesta, que sovint transita per carreteres secundàries i que només es prodiga en cercles concrets, que funciona al marge de les quatre grans cròniques i de la resta de la historiografia "oficial", però que té la seva pròpia vida i la seva pròpia personalitat, diferenciada de les altres produccions. Els testimonis que ens han pervingut d'aquesta crònica, doncs, són coneguts però no han estat estudiats, ni tampoc no ha estat mai estudiada la línia com a tal, presa en el conjunt dels textos que la formen.

La finalitat d'aquesta tesi doctoral és l'edició, l'estudi i l'anàlisi de la transmissió dels materials al·ludits considerant-los globalment sota el nom de *Crònica d'Espanya (CdE)*, el títol que en dóna el testimoni més conegut.

Una característica cabdal que comparteixen tots aquests textos és que no pretenen ser reproduccions dels seus antecedents sinó versions i, per això, els retoquen, els corregeixen, els interpolen o els continuen. Pertanyen a la classe dels textos vius, aquells que no tenen com a objectiu perpetuar-se en una forma fixa sinó adquirir noves reformulacions en el procés de transmissió. Aquesta



particularitat governa els mètodes d'aproximació al text i en condiciona l'estudi fins al punt que no es pot afrontar amb la perspectiva de l'ecdòtica tradicional.

Les dificultats que comporta l'anàlisi d'aquests textos vius es compensa amb l'interès que té el seu estudi. En el nostre cas concret, en què els textos són historiogràfics, el resultat oferirà el mapa de situació necessari per poder fonamentar sobre bases més segures la seva valoració historiogràfica. Així, l'aproximació filològica a aquests textos no es fa cercant la reconstrucció textual dels seus antecedents —i en això ens allunyem dels propòsits de la crítica textual— sinó seguint una “reconstrucció informativa” dels antecedents que ens permeti saber on i quan es van introduir les modificacions, afegits, continuacions, etc. Cal dir també que, en observar la transmissió en conjunt, podem treure'n indicacions sobre els mètodes de treball utilitzats en confeccionar les successives versions, mètodes que poden ser comuns amb els que es posaren en pràctica per a altres tipus de produccions intel·lectuals, ja no historiogràfiques.

Per tot això, en l'anàlisi de les relacions entre els testimonis no tenim com a objectiu la constitució d'un *stemma* en sentit estricte i busquem únicament de poder dibuixar un diagrama de les relacions i la successió cronològica, tot i que hem procurat de servir-nos bàsicament de les mateixes convencions visuals que solen aparèixer als *stemmata*. La col·lació no s'ha fet amb la finalitat de cercar el text “millor” sinó seguint de reflectir tots els estadis de la transmissió, ja que en els textos vius cal donar a cada testimoni el valor d'una obra original.

La primera part del treball conté l'estudi dels textos. Comença, a banda d'un previ estat de la qüestió necessari, al capítol 2, amb l'anàlisi de les relacions entre testimonis, que ocupa el capítol 3. N'hem establert els deutes adduint una sèrie de llocs, que hem anomenat punts crítics, significatius per definir les afinitats i divergències que presentaven els set textos. Un cop establertes les relacions i agrupats els testimonis, hem passat a l'estudi individual de cadascun, al capítol 4. La presentació successiva dels estudis no segueix un patró exactament uniforme. El del primer testimoni, el que hem considerat més proper a l'epítom inicial, està plantejat com un repàs exhaustiu de la crònica per capítols, ja que això ens permet de detallar-ne les característiques originals. Els comentaris als altres testimonis ja no els repassen seguint l'ordre del text sinó que hem procurat de destacar per a cadascun els trets propis i les qüestions que els afecten individualment; els testimonis catalans tenen, a més, una caracterització lingüística. Tots aquests comentaris acaben amb una recapitulació; tant en el

primer testimoni com en els següents ha servit per valorar globalment els aspectes exposats.

Com a complement d'aquest primer estudi successiu, algunes qüestions que tenien més interès vistes en el conjunt dels testimonis que no pas individualment són tractades al capítol 5. En un primer apartat parlem de les incidències de la transmissió sobre els fragments retòrics i hi afegim comentaris sobre els fragments associats a la crònica després del primer epítom (continuacions, notes, llegenda d'Otger Cataló). Un segon bloc conté aspectes més generals, com el grau d'actualització cronològica que presenta cada testimoni o l'adequació de la crònica als gèneres historiogràfics. Finalment, un tercer apartat presenta una anàlisi sobre les traduccions que es produïren en la transmissió de la *CdE*. L'estudi es clou amb el capítol 6, en què s'analitza el valor historiogràfic de la *Crònica d'Espanya*, i amb les conclusions finals del capítol 7.

La segona part del treball l'ocupen les edicions dels textos. La majoria dels testimonis ens han arribat en un sol manuscrit i en molt pocs casos en tenim edicions, antigues o modernes. També en aquest apartat els textos vius ens han fet adoptar alguns criteris que cal exposar. En ser objectiu nostre analitzar la transmissió de la *CdE*, en les edicions hem preferit no amagar els errors i males lectures comesos en aquest procés i per això n'hem conservat la majoria, ja que els considerem les empremtes de la transmissió. Si es tractés d'una edició crítica, cosa impossible en el nostre cas, aquestes incidències quedarien amagades a l'aparat perquè l'objectiu seria bandejar-les. Per al nostre propòsit, però, són importants i per això surten en els comentaris apartats específics que les reflecteixen, les analitzen i les valoren. De la mateixa manera, en les edicions no hem esmenat les lliçons que podien fer sentit posades en el text, encara que fossin diferents de les del text de partida o de les que presenten tots els altres testimonis, i n'hem explicat l'alteració en nota.

Finalment, la tercera part del treball recull en apèndix alguns altres textos relacionats amb la *CdE* perquè hi coincideixen en diverses compilacions històriques (apèndix I), perquè en són font (apèndix II), perquè en deriven (apèndix III), o perquè mostren una certa pervivència d'informacions de la *CdE* (apèndix IV).

& & &

L'impuls primer a la represa de l'interès per la *Crònica d'Espanya* el donà la malaguanyada Alison Goddard Elliott, que va morir de càncer el 18 de setembre de 1984 als 47 anys, quan era Associate Professor of Classics a la Brown University (EUA).

Alison G. Elliott ja s'havia ocupat d'alguns temes catalans (ELLIOTT, 1981) quan va arribar a París en viatge d'estudis per treballar a la Bibliothèque Nationale de France, on va poder conèixer la *Crònica d'Espanya* en el manuscrit espanyol 13. Després d'aquesta estada i de retorn cap a Amèrica va passar per la Universitat Autònoma de Barcelona, invitada per Francisco Rico, el curs 1982-1983. Va fer-hi una conferència parlant de Desclot i les manipulacions literàries de la història, tema sobre el qual preparava un article on introduïa a l'anàlisi de la significació dels textos historiogràfics una perspectiva més àmplia que la políticocèntrica habitual en la tradició erudita catalana (ELLIOTT, 1983; traduït després al català i aparegut l'any 1984 a *Quaderns Crema*, 9).

En aquesta universitat va contactar amb Lola Badia, amb la qual volia col·laborar en un futur estudi i edició de la *CdE*. Malauradament, abans que la mort prematura li segués la vida només pogué deixar enllestit un altre dels seus projectes —el llibre *Roads to Paradise. Reading the Lives of the Early Saints* aparegut pòstumament (ELLIOTT, 1987)— i donar indicacions al seu company, Charles Segal, que exhortés Lola Badia a iniciar aquell treball que ja no es podria dur a terme en col·laboració.

Lola Badia estudià la qüestió i, davant la impossibilitat de fer-ne una edició crítica i després d'un període d'incertitud sobre com donar sortida a l'estudi de la crònica, decidí abordar-ne alguns aspectes puntuals (BADIA, 1995; 1997) i encarregar aquesta tesi doctoral. És de justícia, doncs, que un record per a Alison Goddard Elliott encapçali els deutes de gratitud.

Tanmateix, a qui més es deu aquest treball és precisament a Lola Badia —que l'ha dirigit—, la qual, des del primer suggeriment, ha conduït amb mà sàvia i pacient l'aprenentatge exigít per la seva realització; certament, ha estat un privilegi tenir-la de guia.

És un orgull poder dir ara que són moltes les persones que han ajudat a tirar endavant aquesta tesi. De fet, són tantes que es fa molt difícil esmentar-les totes, des de companys i amics fins a professionals de diferents arxius i biblioteques. Malgrat la injustícia de destacar-ne només uns quants, s'han d'agrair la disposició i les comprensives indicacions de Xavier Lamuela i l'amabilitat de

Joan Egea i Tomàs Montagut. També han aplanat el camí Albert Lamarca en realitzar unes gestions a Bolonya i Anna M. Compagna i Marcello Barbato a Nàpols. Ha estat en molts moments vital la diligència de Cebrià Vicente, de la Biblioteca de Catalunya. També donà facilitats el Col·legi del Corpus Christi de València i ajuda Joan Villar, de l'Arxiu de la Catedral de Girona. I les professionals de la Biblioteca de la Universitat de Vic han posat molt d'interès en l'èxit d'algunes àrdues recerques bibliogràfiques.

Però en el curs dels treballs que exigeixen dedicació durant temps, la col·laboració que més empremta deixa és l'encoratjament de les persones que creuen en l'esforç de qui els realitza. I aquesta sí que és, sortosament, una llista extensa. Hi tenen lloc d'honor els companys de la Universitat de Vic i, especialment, Eusebi Coromina, Manuel Llanas i Ramon Pinyol i Torrents —l'amistat dels quals és un tresor— que sempre han estat disposats a ajudar. Joan-Antoni Paloma i Jordi Garcia i Pardo són amics que han demostrat a tothora la seva confiança en la bona fi d'aquesta feina i, com aquests, se'n poden comptar molts d'altres.

Però qui més decididament ha fet costat a la realització d'aquesta tesi —i això és per a mi motiu d'una immensa alegria i alhora d'una serena emoció— ha estat la meva família, tota. I els més grans reconeixements en aquest llarg camí els mereixen els meus pares i, sobretot, la meva esposa Núria i els meus fills, que han volgut, amb pacient estimació, arribar junt amb mi fins aquí.

## 2. LA CRÒNICA D'ESPANYA

El present capítol exposa, a grans trets, la trajectòria del coneixement crític produït fins avui a propòsit de la *CdE*.

Segueix el procés d'aparició de testimonis i de noves valoracions sobre l'obra, que va arrencar Jaume Massó i Torrents i van anar fent avançar Bohigas i Coll i Alentorn sobretot, fins que l'estudi de la crònica fou reprès per Lola Badia.

També s'ocupa de la qüestió sobre l'autoria de Pere Ribera de Perpinyà i aporta l'aparició d'un nou testimoni i notícies d'altres textos que existiren i que avui són perduts, cosa que ens dóna alguna indicació sobre la divulgació de la *CdE*.



## 2.1 EL CONEIXEMENT DE LA *CdE*

### 2.1.1. La tradició crítica

El primer estudiós modern a parlar de la *CdE* fou J. Massó i Torrents (1906, 498-501). Havia vist, seguint el *Catalogue...* de Morel-Fatio (1892, 41), el manuscrit 13 del fons espanyol de la Bibliothèque Nationale francesa, que contenia la crònica (concretament, el nostre testimoni B). El descobriment d'un text relacionat d'alguna manera amb la *HrH* va fer que l'identifiqués amb els perduts treballs de Pere Ribera de Perpejà, dels quals tenia notícia a través de Nicolás Antonio (1788, vol. II, 57-58, §59-60). Aquest erudit, mort el 1684, havia vist un manuscrit que havia pertangut a Francisco de Urrea, cronista d'Aragó, que després havia passat a Francisco Andrés Ustarroz, successor seu, i que contenia un trasllat de les obres històriques de Jiménez de Rada al català fet per Pere Ribera el 1266, ja que al final de la *Historia Arabum* portava la següent anotació:

“Aquesta obra fò feta en lany de la encarnació de Iesu Christ MCCXLIII, en lany que on contava de la era MCCLXXXI, en lo veyntysisè any del Rey Ferrando; e fò feta en Románs per En P. Ribera de Perpejà, que la feune segons son poder en lany que on contava de Iesu Christ MCCLXVI, en temps del Rey noble en Iacme Daragó & de Valencia & de Mallorca, lo qual morí en lo ters dia de S. Iacme de Ioliol en la Ciutat de Valencia” (ANTONIO, 1788, vol. II, 58)<sup>1</sup>.

Ja diu Massó i Torrents que Cambouliu (1858, 30) suposa que el manuscrit era a El Escorial, però que no se n'ha trobat el rastre en aquell monestir.

En aquesta situació, Massó, veient que el text de París era una “aplicació de la crònica llatina del arquebisbe Rodrigo de Toledo (m. 1247) pocs anys després de composta i divulgada, amb interpolacions en lo pertocant a Catalunya” (1906, 499) i arribant a la conclusió que el manuscrit copiava “un original del XIII<sup>en</sup> segle que prou se transparenta pel llenguatge” (1906, 500), identificà la nostra crònica amb “la versió feta per en Pere Ribera de Perpejà” (1906, 500)<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Ara sabem per Josep MORAN que Regina of GELJERSTAM ha publicat un text de 1690 del bibliòfil aragonès Pedro Valero Díaz y Asensio de Pradas, justícia major d'Aragó, on es parla d'una obra que deu ser la mateixa a què es referia Antonio: “Si ya no decimos que tomaron estas palabras de otra [obra] mas antigua en Lemosín seu Catalan, como seria la que en tiempo del Rey D. Jayme traduxo D. Pedro Ribera de Perpejà, o Perpenya...” (MORAN, 1998, 22-23 nota 59). Malgrat la data de publicació de la *Bibliotheca Hispana Vetus*, la notícia d'Antonio és anterior a aquesta i no sabem si pot ser-ne independent o si, per contra, s'hi pot relacionar, directament o indirecta.

<sup>2</sup> Fins i tot quan reporta l'anotació llegida d'Antonio, diu que no apareix a la còpia de París, amb la qual cosa demostra que la identificació entre les dues obres és absoluta (MASSÓ, 1906, 501).

Dóna les dates de 1277 i 1268 que surten al manuscrit<sup>3</sup> com a dates de la composició de la crònica i en copia el primer sumari, l'índex de rúbriques, la part final que tracta dels reis després de la unió amb Aragó (el nostre capítol XV) i alguns extrets solts, especialment els que contenen dates presents<sup>4</sup>.

Més tard, quan el mateix Massó i Torrents traçà un pla de publicació de les cròniques catalanes (1910, 39), hi inclogué idèntica informació sobre la *CdE*.

Miquel Coll i Alentorn, en el seu complet article sobre la compilació intitolada *Libre de les nobleses dels reis* de Francesc (COLL, 1928, 345-346) constata certes semblances amb la *CdE* i transcriu el paràgraf que parla de la defensa de Tolosa<sup>5</sup>. Per introduir aquest text, recull l'atribució a Pere Ribera que ja venia de Massó.

El pas següent el donà Pere Bohigas els anys 1930-31 amb la publicació dels resultats de la missió que havia emprès per a la Fundació Patxot inspeccionant manuscrits de biblioteques estrangeres, entre les quals la parisenca on veié el manuscrit espanyol 13 (BOHIGAS, 1985, 123-132). La descripció que en fa és completíssima i en copia extensos fragments<sup>6</sup>. Pel que fa a la nostra crònica, Bohigas accepta també l'atribució a Pere Ribera, però considera explícitament, a diferència de Massó, que es tracta d'una obra distinta de la que havia esmentat Nicolás Antonio (BOHIGAS, 1985, 131).

Basant-se en els antecedents de Massó i Bohigas, Ramon d'Alòs-Moner (1932, 15-18) col·loca Pere Ribera de Parpejà com a primer historiador en llengua catalana i transcriu i anota el fragment de la *CdE* que tracta de la vinguda de Carlemany per conquerir Catalunya<sup>7</sup>.

Jordi Rubió i Balaguer, en un article de 1936 sobre la *Crònica General de Pere III el Cerimoniós* també anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya (CGPIII)* (1936, 318-319) parla de la *CdE*. Sense esmentar Pere Ribera, destaca la influència de la *HrH* a Catalunya, repara en la data de 1337 que apareix en els versos sobre sant Cugat i relaciona la crònica amb el text del manuscrit 6 de la Biblioteca de Catalunya, el nostre testimoni C. A la *Història de la literatura*

---

<sup>3</sup> Suggestint la de 1267 com a correcció de la més tardana.

<sup>4</sup> Massó no reparà en la data de 1337 que es desprèn del càlcul dels anys que acompanya els versos sobre sant Cugat (cap. IV del testimoni B).

<sup>5</sup> Al nostre capítol X del testimoni B.

<sup>6</sup> De la nostra crònica només en copia l'índex de rúbriques i l'article inclou una fotografia del fol. 76r, la major part del qual conté el començament del nostre capítol XI(2) del testimoni B. Aquest mateix foli porta la nota marginal que constitueix el nostre capítol XI(4). Als apèndixs 5 i 6 (BOHIGAS, 1985, 178-207) transcriu fragments referents a la història anglesa.

<sup>7</sup> Els nostres capítols XI(2) i XI(6) del testimoni B.



*catalana* (1948, vol. I, 110-111; 350) insisteix en aquesta influència i ara esmenta Pere Ribera dient que traduï i adaptà el Toledà, en la línia de Massó i Bohigas.

A partir d'aquest moment és Miquel Coll i Alentorn qui reprèn les referències a la *CdE* a través de multitud d'articles que, tractant majoritàriament d'altres qüestions, l'anaven esmentant i aportant noves dades per al seu coneixement.

El 1948, parlant de la llegenda d'Otger Cataló, es refereix a la *CdE* (COLL, 1948, 9-11) i hi aporta noves valoracions crítiques sense abandonar mai l'atribució a Pere Ribera tal com era vista després de Bohigas. En aquest article ja parla de la possible existència d'una versió llatina de la crònica i perfila, a grans trets, un repàs de la influència que tingué sobre la historiografia catalana el Toledà, a qui veu com un historiador procliu i sensible envers la Corona d'Aragó<sup>8</sup>. Ja concretament de la *CdE* considera que s'ha d'interpretar com una afirmació de l'arrel franca de la conquesta catalana i que això era possible deu anys després de Corbeil, en plena època de pau i amistat amb França, quan “es podia, doncs, tornar a parlar de l'origen franc dels comtats catalans” (1948, 10).

Encara en el mateix article, relaciona amb la nostra crònica tres textos més: el del manuscrit 6 de la Biblioteca de Catalunya; el del *Dietari* del capellà d'Alfons el Magnànim; i el que incorporà Marquilles als seus *Commentaria* sobre els usatges de Barcelona<sup>9</sup>. Transcriu el text de la llegenda otgeriana que es troba al manuscrit BNP13 i en l'apèndix I publica les notes 8, 39-45 i 50 del text de Marquilles.

L'article de 1952 en què repassa la historiografia catalana del que ell anomena període primitiu conté només una referència tangencial a Pere Ribera dient que l'obra de Jiménez de Rada ja estava introduïda a Catalunya el 1266 (COLL, 1952, 58 nota 156).

I és el 1967 quan fa l'aportació més decidida sobre el coneixement de la *CdE* i la figura de Pere Ribera, en un article sobre el fragment que tracta dels màrtirs hispànics<sup>10</sup>. Ara ja coneix el text llatí del manuscrit BdC485 (el nostre testimoni A) i altres textos relacionats (1967, 122 nota 9)<sup>11</sup>.

---

<sup>8</sup> Diu que demostra “una colpidora atenció envers la nostra història” (1948, 10).

<sup>9</sup> Els nostres testimonis C, D i G, respectivament.

<sup>10</sup> Al nostre capítol IV.

<sup>11</sup> Parla dels nostres testimonis C, D, E i G, parla de la compilació *Flos Mundi* i d'una versió aragonesa de la *CdE* “de la qual s'ha perdut el rastre”, sense explicar en quins indicis basa aquesta afirmació.

És en aquest article on l'esment fet per Nicolás Antonio del traductor Pere Ribera de Perpejà queda transformat en la figura de l'historiador Pere Ribera de Perpinyà. En primer lloc identifica el topònim amb "Perpinyà" (1967, 118 nota 1). Després argumenta la identificació de l'epitomador de la *CdE* amb aquell traductor de les obres del Toledà basant-se en la similitud de les dates i trobant "ben plausible" que després de la feina de traducció feta el 1266, hagués emprès el 1267-1268 de fer un resum en llatí de la més extensa d'aquestes obres, la *HrH*, adaptant-la a la realitat catalana (seria el text del BdC485, el nostre A) i en les mateixes dates una versió catalana del propi resum per a la qual devia utilitzar la traducció que ja havia fet anteriorment de l'obra completa (seria el text del BNP13, el nostre B). Es fixa en la data 1337 que apareix en el "passionari" i després d'estudiar-lo conclou que Pere Ribera de Perpinyà podria haver estat monjo de Ripoll o de Sant Cugat. També en aquest article esbossa les fonts de la *CdE* i transcriu el fragment estudiat, amb les versions encarades de BdC485 i BNP13<sup>12</sup>.

En un article de 1969 sobre la crònica del monestir de Sant Pere de les Puel·les de Barcelona es refereix només de passada a la *CdE* (1969, 111 nota 36), igual que en un altre de 1972 sobre les cròniques universals catalanes, on li atribueix similituds amb la compilació *Flos Mundi* i insisteix en la interpretació del topònim "Perpinyà" per al nom de Pere Ribera (1972, 353 i nota 11). Encara un altre estudi de 1975 sobre la ciutat de Barcelona en la historiografia esmenta l'etimologia creada per a la ciutat pel Toledà (1975, 371) i també la nostra crònica (1975, 372).

No sabem de quan data la nota "Roderic Ximénez de Rada i la nostra historiografia" (COLL, 1991a). Continua presentant el Toledà com un personatge molt relacionat amb Catalunya, amb especial cordialitat envers Pere I i Jaume I. Tanmateix, indica aquí la qüestió legal que havia portat a la disputa els bisbats de Tarragona i Toledo<sup>13</sup> i creu que "això no li deixà cap ressentiment contra Jaume I, ni contra Catalunya" (1991a, 115). Tracta més a fons la manera com l'Arquebisbe es referí als nostres reis i després parla de la *CdE*. De fet, resumeix tot el que ja n'havia dit anteriorment, amb l'única particularitat que aporta un nou argument a favor de l'atribució a Pere Ribera, posant-lo en boca de Massó (1906), que no l'havia adduït; és constituït pel "profund coneixement" (COLL, 1991a, 117) que el

---

<sup>12</sup> Els nostres testimonis A i B, respectivament.

redactor de la *CdE* demostra tenir de *totes* les obres històriques de l'Arquebisbe, cosa que juntament amb la similitud de les dates fonamenta la identificació amb Ribera.

La figura de Pere Ribera de Perpinyà com a historiador i autor de la *Crònica d'Espanya* traspassà les fronteres del coneixement erudit, encara de la mà de Coll i Alentorn, a la primera edició (1970-1980) de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, ja que l'article que hi apareix (XII, 584) consagra les deduccions anteriorment exposades i, per bé que difusa, estableix una biografia per a aquell traductor.

Després d'això, Josep Moran (1989, 131-132), tractant de les primeres produccions historiogràfiques en català, resumeix els dubtes que pesen sobre la *CdE* i se situa a l'espera d'una edició que ofereixi més certeses sobre la llengua de la crònica. Més recentment (MORAN, 1998, 22), en l'edició del *Cronicó de Perpinyà*, torna a insistir que tenim molt poques certeses sobre Pere Ribera de Perpinyà.

Ha estat Lola Badia (1995; 1997) qui ha retornat sobre aquest text en dos articles on replanteja el problema de l'autoria atribuïda a Pere Ribera i analitza algunes de les creacions literàries pròpies de l'epitomador.

Sobre la qüestió de Pere Ribera, s'esforça a desfer l'"obscur equívoc erudit" (1995, 27) que de Massó a Coll i Alentorn li ha assignat la *CdE*. La presentació dels passos que ha anat seguint l'atribució condueix a la conclusió que es tracta d'una interpretació "visiblement ultrada" (1995, 29).

Pel que fa a la inclusió de la falsa Lloança d'Espanya atribuïda a Lucà i de l'etimologia de Tarragona, analitza els recursos de manipulació de fonts que posà en joc el redactor de la *CdE* i repassa la fortuna d'ambdues creacions.

A més de les qüestions analitzades, suggereix la relació entre l'origen de la crònica i la situació històrica concreta, adverteix sobre l'apropiació ideològica que se n'ha fet per part de la bibliografia que presenta "una passió obsessiva per l'Espanya essencial" (1995, 30), n'apunta les fonts, en descriu els testimonis principals i indica alguns aspectes concrets de la llengua del nostre testimoni B que li suggereixen una connexió occitana en la transmissió.

Fins aquí, doncs, les aportacions principals de la crítica sobre la *CdE*.

---

<sup>13</sup> Cf. l'apartat sobre el capítol V del testimoni A al capítol 4 de l'estudi.

En el conjunt de tots aquests estudis, s'han detectat sis textos que contenen la *CdE*, tots ells tractats en el nostre estudi, als quals podem afegir el que constitueix el testimoni F, inclòs en el comentari de Guillem de Vallseca a l'usatge tercer *Cum dominus...*, no relacionat fins ara amb la nostra crònica<sup>14</sup>.

Durant els gairebé cent anys que abracen els estudis esmentats sobre la *Crònica d'Espanya*, se n'hi han donat a conèixer alguns fragments, que ja hem anat esmentant en el repàs anterior. Aquestes edicions són majoritàriament tan fragmentàries que només molt rarament n'hem tingut en compte alguna variant per a les nostres<sup>15</sup>.

### 2.1.2. Pere Ribera de Perpinyà

Ja hem destacat que Lola Badia (1995, 27-31) evidenciava de manera incontestable la lliscositat dels arguments que sostenen l'atribució de la *CdE* al Pere Ribera de Perpejà esmentat per Nicolás Antonio.

L'única certesa, de fet, és que en un manuscrit avui perdut existí una traducció de les obres històriques del Toledà feta el 1266 per Pere Ribera de Perpejà<sup>16</sup>. Hem de tenir en compte, a més, que la subscripció copiada del manuscrit ha de ser posterior deu anys, pel cap baix, a la realització de l'obra, ja que data la mort de Jaume I (1276) i la traducció era de 1266. No hi ha cap impediment perquè l'anotació sigui molt més tardana.

La relació d'aquest autor amb la *CdE* l'estableix Massó (1906) a través de la similitud entre les dates, argument que, sol, sembla insuficient. A més, en aquell moment només se'n coneixia la versió catalana de B i Massó opinava que el català d'aquella còpia "transparentava" un original del segle XIII. La caracterització

---

<sup>14</sup> GARCÍA (1971) cataloga les obres conegudes de Vallseca i, parlant d'una genealogia que escriví, diu només que no té a veure amb el fragment de tema històric que figura al seu *Apparatus super Usaticos* però no s'hi refereix explícitament ni el relaciona amb la *CdE* (1971, 691).

<sup>15</sup> Només contenen un testimoni complet de la *CdE* (el nostre D) les dues edicions modernes del *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* (SANCHÍS, 1932; CABANES, 1991), les dues úniques que hem tingut en compte per a l'aparat de correccions i variants de la nostra edició. També n'hi ha una edició parcial a ESCARTÍ (1988).

<sup>16</sup> Encara que Antonio especifica que l'anotació es trobava al final de la *Historia Arabum*, la data coincideix amb la finalització de la *HrH* i, per tant, és plausible que es tractés d'un manuscrit que les contenia totes. Sobre la interpretació de COLL i Alentorn (1967) que cal llegir el topònim Perpinyà darrera el mot "Perpejà", Lola BADIA (1995, 29 nota 13) addueix que el circumflex no té el valor clar d'una *n* en l'escriptura d'Antonio, tot i que n'accepta la possibilitat. Més recentment, Josep Moran desfà el dubte citant una anotació de 1690 del bibliòfil Pedro Valero Díaz y Asensio de Pradas, justícia major d'Aragó, exhumada per Regina of GEIJERSTAM que ja identifica el nom amb el de Perpinyà i l'anomena "D. Pedro Ribera de Perpejà, o Perpenya..." (MORAN, 1998, 22-23 nota 59).

lingüística del testimoni que presentem més endavant permet acceptar perfectament que la llengua sigui de la primera meitat del segle XIV<sup>17</sup>, cosa que afebleix la identificació.

En el moment en què es localitzà la versió llatina del mateix text, el nostre testimoni A, es complicava la relació. Com que Pere Ribera era un *traductor*, Coll i Alentorn (1967, 119) es veié obligat a atribuir-li la versió llatina i també la catalana, a més de la traducció del conjunt. Estudiant el passonari proposà que es considerés monjo de Ripoll o de Sant Cugat.

El mateix estudiós posà en circulació un altre argument a favor de l'autoria de Pere Ribera, atribuint-lo a Massó (1906). Es tracta del fet que l'epitomador de la *CdE* treia informació de tres obres de Jiménez de Rada<sup>18</sup> i, per tant, havia de conèixer-les totes. Això apuntava un altre cop cap a l'esmentat traductor. Explicarem més endavant que el mínim aprofitament per part de l'epítom de les dues històries menors fa pensar que podien ser petites notes als marges d'un manuscrit de la *HrH*, la qual cosa qüestionaria el darrer argument.

Així, doncs, hem de concloure que l'atribució de la *CdE* a Pere Ribera de Perpinyà és, com a mínim, dubtosa i que, ara com ara, seria més prudent considerar-lo traductor de les obres històriques del Toledà el 1266 (traducció avui perduda), però no relacionar-lo amb la nostra crònica perquè els indicis aportats són pocs i insegurs.

---

<sup>17</sup> Cf. l'apartat on es caracteritza la llengua del testimoni B, al capítol 4 de l'estudi.

<sup>18</sup> La *HrH*, la *Historia Romanorum* i la *Historia Arabum*.



## 2.2 NOTÍCIA D'ALTRES TEXTOS

A banda dels testimonis que coneixem avui, un rastreig d'inventaris d'antigues biblioteques (fins on es pot arribar amb la informació de què en disposem) ens permetrà conèixer alguns textos més relacionables amb la *CdE*. Hem resseguit informació sobre catedrals i monestirs, sobre la cort i també sobre biblioteques privades<sup>19</sup>. Extractem d'aquesta prospecció els resultats següents.

El 1375 en un inventari de béns del mercader barceloní Joan de Torre apareix

“Item, alium librum parvum de papiro, intitulatum *Status Yspanie a principio usque nunc, et cetera*. Et erat ipse titulus litteris virgiliis scriptus” (HERNANDO, 1995, 489, núm. 4).

que cal relacionar sens dubte amb el text del manuscrit 485 de la Biblioteca de Catalunya, el nostre testimoni A. El fet que el text circulés en volum a part demostra que tenia una certa difusió fora de les compilacions erudites en què es troben tots els testimonis de la *CdE* que ens han arribat.

Amb el mateix testimoni hem de relacionar una altra notícia de 1423 en el darrer inventari de la Biblioteca papal de Peníscola:

“Item, *Cronica Ispanie a principio mundi usque nunc et que gentes possederunt eam*, cum postibus de papiro, una videlicet rubea et alia viridis. Et incipit in primo colondello secundi folii ‘ymmo potius’ et finit in eodem ‘maioris’ ” (SERRANO; PERARNAU, 1987, 134, núm. 890).

Els mots inicials i finals del primer corondell del segon full coincideixen amb els mots del capítol III del nostre testimoni A, quan es disposa a narrar la fundació de Barcelona per Hèrcules (“immo potius”), i els del capítol IV quan explica l'arribada d'Escipió Africà, fill d'Escipió Major (“maioris”). La seguretat que es tracta del mateix text, doncs, és absoluta.

El llibre era encara a la Biblioteca quan el cardenal de Foix la confiscà el 1429, després de la renúncia de Gil Munyós, i així marxà cap al Col·legi de Foix, a

---

<sup>19</sup> Ultra els que ja surten citats a l'exposició que segueix, hem consultat catàlegs actuals dels fons catedralicis de Barcelona (“Codicum in sanctae Barcinonensis Ecclesiae”, a *Scrinium*, VII, 1952, pàg. 6-16), València (OLMOS, 1943), Vic (GUDIOL, 1934), Tarazona (RUIZ, 1984) i Tortosa (BAYERRI, 1962). També hem consultat el catàleg del fons del monestir de Montserrat (OLIVAR, 1977) i sabem per amable indicació d'Agustí Altisent que al fons de Poblet no hi havia obres de Jiménez de Rada. Tampoc no donen notícies que afectin directament la *CdE* l'inventari de la Biblioteca privada de Benet XIII (PERARNAU, 1987) ni l'article de SÁNCHEZ ALONSO (1925) sobre les traduccions de les obres del Toledà.

Tolosa (JULLIEN; MONFRIN, 1991, II, 715)<sup>20</sup>. Però ja no hi era el 1466 i no viatjà amb el fons papal que adquirí Puget, que després arribà a la Biblioteca de Colbert i, finalment, a la Bibliothèque Nationale de France<sup>21</sup>.

Entre el 24 de desembre de 1422 i el 3 de febrer de 1423 està datat l'inventari dels béns de Berenguer de Copons, senyor del Llor, en el qual apareix:

“Item, altre libret petit ab posts cubertes de pell vermeylla ab cinch plantons de lauto en cada post apellat *Libre dels gots* Comence en la rubrica vermeylla de la primera fulla en pergami scrit: “Aquesta obra fou treta de les croniques de mestre Rodrigo”. E fenex en la derrera fulla: “En Marti apres mort den Johan frare seu” (DURAN i SANPERE, 1917, 131).

En aquest cas, s'ha de relacionar amb els textos de Bdc6 i el *Dietari...*<sup>22</sup>, a través del títol i del fet que és una obra redactada en català. Duran i Sanpere, que ja relaciona l'esment amb el manuscrit Bdc6, proposà que es considerés un llibre truncat al començament del regnat del rei Martí (1917, 131 nota 15). Però les paraules que es donen a l'inventari com a finals de la crònica no es troben en els testimonis conservats i per això creiem que, en lloc de suposar un final abrupte, cal més aviat pensar que era una versió continuada només fins al rei Joan<sup>23</sup>.

Ja en el terreny de la conjectura, podríem suposar que fossin un exemplar de la *CdE* unes *Canòniques de Spanya* que el 1448 tenia Caterina, vídua de Guillem Dezcoll, algtzir del governador de Catalunya (BATLLE, 1981, 30), pel títol semblant al de BNP13, el nostre B, i pel fet que semblen escrites en català<sup>24</sup>.

Coneixem, doncs, l'existència de tres altres textos de la *CdE* avui perduts. Afegits als testimonis que en conservem, demostren per a la nostra crònica una circulació notable en aquest final del segle XIV i primera meitat del segle XV. Però per mesurar-ne la divulgació potser més rellevant fins i tot que la quantitat de textos és el fet que, a banda dels que ens han arribat, que formen part de compilacions o de manuscrits més grans, els tres exemplars comentats transmeten la *CdE*

<sup>20</sup> Porta el número 144 a l'inventari tolosà, “Item Cronica Yspanie a principio mundi usque nunc et que gentes possiderunt eam...”. Els editors la identifiquen erròniament (1991, I, 531) com una crònica de Juan Gil de Zamora intitulada *De praeconiis Hispaniae*.

<sup>21</sup> El manuscrit ja no figura a l'inventari fet a la mort del cardenal de Foix el 1466 (JULLIEN; MONFRIN, 1991, II, 745 i següents) ni tampoc en la relació dels que adquirí Colbert (DELISLE, 1868, I, 499-500). Devem aquesta informació a l'amabilitat de Marie-Françoise Damongeot, conservadora en cap del Departament de manuscrits de la Bibliothèque Nationale de France.

<sup>22</sup> És a dir, els nostres testimonis de la Branca completa C i D i, doncs, amb el seu antecedent “k”.

<sup>23</sup> Cf. l'apartat sobre els testimonis de la Branca completa al capítol 3 de l'estudi i l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>24</sup> Els sis llibres que posseïa semblen tots en català. Carme Batlle suggereix que el fet que Guillem Dezcoll tingués aquests llibres podria relacionar-se amb el seu ofici d'algtzir, que el feia intervenir en confiscacions de béns.



com a obra independent i en són propietaris la Biblioteca del Papa Benet XIII, un mercader de Barcelona i un membre de la noblesa ceriverina, tres estaments ben distints.

Les notícies que tenim de manuscrits de la *Historia de rebus Hispaniae* del Toledà que circulessin per terres catalanes comencen amb el manuscrit 1204 de la Biblioteca Universitària de València, que Jaume Villanueva veié al convent de Sant Domènec d'aquella ciutat i que situà al segle XIII (PUIG; GNER, 1998, 140, núm 783). De finals del segle XIV és el manuscrit BNM18060, l'únic dels recollits per José Gómez Pérez (1959, 146-150) que es pot relacionar clarament amb Catalunya. Ja a finals del segle XV, sabem que el 1490 Pere d'Urrea tenia unes *Ystorie Yspanie* de l'Arquebisbe de Toledo (MADURELL; RUBIÓ, 1955, 148) i que a la biblioteca de Joan Margarit hi havia el 1509 un llibre intitulat *Archiepiscopus Toletanus* (TATE, 1976, 332).

Lògicament, hem de suposar que a Ripoll n'hi havia un altre exemplar en el moment de confegir les *Gestá*<sup>25</sup> i que també circulava el manuscrit que veié Nicolás Antonio amb la traducció catalana de les obres històriques de l'Arquebisbe, del qual ja hem parlat. També podríem conjecturar que fos un exemplar de la *HrH* un "Redericum scriptum in pergamento" que posseïa Pere de Sant Climent en morir el 1303 (BATLLE, 1995, 73)<sup>26</sup> o les *Cronice regum Ispanorum* que Pere III va demanar a l'Aljaferia de Saragossa el 1358 (RUBIÓ I LLUCH, 1908, I, 187). Encara concorda més amb la *HrH* la descripció del llibre que el mateix Cerimoniós donà a Poblet el 1359 anomenat *Cronicas gotorum et regum Ispanie* (RUBIÓ I LLUCH, 1908, I, 188). Segons el document, el llibre contenia les cròniques dels gots, les raons de la destrucció a mans dels musulmans i les cròniques dels reis d'Espanya amb les seves gestes. Els inventaris antics donen molt pocs més indicis de circulació del Toledà a Catalunya<sup>27</sup>.

---

<sup>25</sup> No n'hi ha rastre en el catàleg actual del fons de l'ACA (BEER; VILLADA, 1915) ni en el de BOFARULL (1931), alçat abans de la destrucció de molts manuscrits per l'incendi de 1835. Tanmateix, la Biblioteca de Ripoll ja havia perdut molts còdex en aquella data segons explica Valls i Taberner a la presentació del catàleg de Bofarull.

<sup>26</sup> Carme Batlle suggereix que també podria ser un llibre de dret canònic de Rodericus Cerratensis o un santoral.

<sup>27</sup> Actualment es troba al fons Sant Cugat de l'ACA amb el número 81 (MIQUEL, 1937, 128) un manuscrit que presenta algunes informacions que podríem relacionar amb la *HrH*. És un llibre escolar del segle XV (de 1462 aproximadament) on hi ha una genealogia dels reis d'Aragó amb altres notícies històriques. La genealogia és una senzilla llista amb alguna informació que, com a molt, pot tenir relació amb la *Crònica general* de Pere III. Les notícies històriques són molt diverses, però algunes de les que recull poden fer pensar que podria haver vist, directament o indirectament, la *HrH*. Concretament, reporta la llegenda de la refundació de Palència pel rei Sancho (*HrH*, VI, 6) que, perseguint un senglar, arriba davant d'un altar i, de sobte, queda sense força al braç per matar-lo. L'edició crítica de la *HrH* no dona la font d'aquest passatge, que no surt al Tudense (potser pot provenir d'alguna crònica navarresa o castellana). Miquel i Rossell diu que el manuscrit podria haver pertangut a la família barcelonina Setantí, però no explica en què es basa per suposar-ho. Ja el 1485, al convent dels dominics de Mallorca hi havia un exemplar de la *HrH*, que devia ser el mateix que encara hi era el 1548, segons un inventari posterior (HILLGARTH, 1991, 343; 356).

### 3. RELACIÓ ENTRE TESTIMONIS

L'interès d'establir relacions entre els diferents testimonis de la *CdE*, allunyats en el temps i continguts en marcs diversos, és intentar dibuixar el camí que la transmissió d'aquesta obra ha seguit. Tanmateix, les dificultats de fer-ho no són poques perquè no hi encaixen del tot bé els instruments de la crítica textual en no tenir còpies successives d'una mateixa obra sinó més aviat materials que s'agrupen seguint un patró més o menys flexible i que es combinen diferentment per a cada ocasió.

És per això que la comparació dels textos no pot donar com a resultat un *stemma* en sentit estricte sinó només un diagrama de les relacions i de la successió cronològica que els suposem, fet a partir d'alguns elements significatius continguts en els testimonis.

Els elements significatius que tenim en compte en la comparació són:

Textuals:

Estructura comuna de la narració

Error comuns o solucions concretes comunes

Cronològics:

El moment fins al qual són continuats alguns testimonis

Les dates que els mateixos testimonis declaren o que se'n puguin desprendre.

Podríem dir que hi ha una *macroestructura* de la *CdE* analitzable a partir del primer element textual i el primer cronològic, i una *microestructura* que podem establir amb la comparació del segons elements.

Les dues estructures constitueixen dos nivells de treball sobreposats: aquell que podríem anomenar el *pla de l'obra*, on intervenen qüestions com la selecció de les fonts, la finalitat global de la compilació, etc., en seria la macroestructura; i el treball intern dintre de cada passatge per adaptar la narració a la finalitat concreta de cada compilador, les adaptacions, les correccions, els afegits, etc., la microestructura.

Aquests dos plans operen ja en la confecció del primer epítom respecte de la *HrH* i després en els posteriors testimonis de la *CdE* respecte del propi antecedent. És per això que mantindrem ambdós nivells en l'anàlisi de relacions. Abans, però, caldrà establir les denominacions i les divisions internes dels testimonis.



### 3.1. ATRIBUCIÓ DE SIGLES

Les sigles atribuïdes parteixen de les que ja va adjudicar Lola Badia (1995, 26) als tres manuscrits que descriu (A, B i C). Les dels altres testimonis les hem anat assignant a mesura que entraven en la comparació. L'ordenació, doncs, no respon a la cronologia ni a les relacions existents entre ells.

#### Testimoni **A**

*Status Yspanie a principio usque nunc*. Es troba al manuscrit 485 de la Biblioteca de Catalunya (BdC485) als folis 273r-285v<sup>1</sup>.

#### Testimoni **B**

*Crònica de Spanya*. Es troba al manuscrit 13 del fons espanyol de la Bibliothèque Nationale de París (BNP13) als folis 68v-80r<sup>2</sup>.

#### Testimoni **C**

*Estament de Spanya del començament del món tro al die present*. Es troba al manuscrit 6 de la Biblioteca de Catalunya (BdC6) als folis 1r-49r<sup>3</sup>.

#### Testimoni **D**

*Estament de Spanya del començament del món tro al dia present* Es troba dins de l'obra coneguda amb el nom de *Dietari del Capellà d'Alfons el Magnànim*, en dos manuscrits complets:

- D** Manuscrit V/21 del Col·legi del Corpus Christi, que porta el títol genèric de *Canòniques d'Espanya, dels reys de Aragó e dels*

<sup>1</sup> El manuscrit és miscel·lani, copiat a finals del segle XV i a primers del segle XVI segons les parts, i conté des d'un recull de constitucions fins a diverses profecies passant per la versió catalana de les *Gesta*, el *Cronicó Barchinonense IV* o la nostra crònica. També s'hi troben còpies de documents i privilegis de la ciutat de Barcelona. Alguns altres continguts confirmen l'ambient jurídic on es compilà: els *Usatges* de Barcelona i els comentaris de Pere Albert. D'altres semblen materials d'ús eclesiàstic, com per exemple una llista dels bisbats del món, etc. La primera descripció que en tenim és la que en féu Ramon d'ALÒS (1916, 34-35). Molt detalladament es descriu la part que conté les *Gesta* a (BARRAU-DIHIGO; MASSÓ, 1925, LIX-LXIII). Les descripcions modernes són: una de parcial a (DURAN, 1998) i una altra a BITECA (<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1007.html>).

<sup>2</sup> Comparteix manuscrit amb bona part dels capítols d'una crònica universal de Gaucher de Dénain i unes genealogies dels reis d'Anglaterra. La còpia de la part on hi ha la crònica és anterior a 1431. Hi ha moltes descripcions del manuscrit, algunes antigues (MOREL-FATIO, 1892, 41). La més completa és la de BOHIGAS (1985, 123-132). Se centra en la *CdE* MASSÓ (1906, 498-501) i COLL (1969, 102) segueix Bohigas. També és descrit a BITECA (<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1431.html>).

<sup>3</sup> Comparteix manuscrit amb la *Lletra de reials costums* de Petrarca i és copiat, segons la descripció de MASSÓ; RUBIÓ (1914, 29), al darrer terç del segle XV. És un manuscrit sobri, però d'acurada confecció. També a BITECA (<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1613.html>).

*comptes de Barcelona, e de la hunitat de Aragó ab lo comptat de Barcelona, e memòria de les coses e fets antichs e pasats e dels presents* en els folis 1r-18v (altres textos relacionats als folis 23r-25r)<sup>4</sup>.

**Uni.** Manuscrit 160 de la Biblioteca Universitària de València (BUV160), a les pàgines 1-60 (els altres textos relacionats comencen a la pàgina 63, però acaben a la pàgina 64 a causa de la falta de les pàgines 65-70 en el manuscrit). Còpia de l'anterior realitzada al segle XVIII amb el títol *Dietari de varies coses sucseides en lo Reyne de Valencia y en altres parts, escrites per un capellà del rey Don Alonso el V de Aragó fins al any(sic) 1478*.

El *Dietari* compta també amb dues edicions modernes:

**San.** *Dietari del capellà d'Anfos el Magnànim*. Edició de Josep Sanchís i Sivera. València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 1932.

**Cab.** *Dietari del capellà d'Alfons V el Magnànim*. Edició e índices por María Desamparados Cabanes Pecourt. Zaragoza: Anubar, 1991. (Textos Medievales, 85)

### Testimoni E

*Summa breviter, in qua invenitur status Hispanie. Composita per Bernardum Rovire, canonicum Barchinone*. Es troba al manuscrit 753 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB753) que, en ser un volum factici, no té foliació per a aquest text<sup>5</sup>.

### Testimoni F

Es troba inserit al comentari que Guillem de Vallseca fa als *Usatges de Barcelona (Apparatus Guillelmus de Vallesicca super Usatico)*, a l'Usatge *Cum nos Raymundus Berengarii*, concretament al concepte *Yspanie subiugator*. És al manuscrit 695 de la Biblioteca Nacional de Madrid (BNM695) als folis 3r-4v<sup>6</sup>.

---

<sup>4</sup> L'edició de CABANES (1991, 5-18) conté la descripció més moderna del manuscrit en qüestió. Copiat en els darrers anys del segle XV. Cf. el comentari sobre el testimoni D al capítol 4 de l'estudi.

<sup>5</sup> MIQUEL (1958) descriu el manuscrit 753 de la BUB i hi identifica fins a 116 obres, copiades entre els segles XV i XVIII. La nostra crònica porta el número 4 en aquest catàleg i li assigna els folis 7-12 en l'ordre actual. El mateix manuscrit ja fou descrit, sense referència a la nostra crònica, entre els del convent de Sant Josep (Carme Descalç) de Barcelona per Villanueva (PUIG; GINER, 1998, 22).

<sup>6</sup> *L'Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional de Madrid* dona la llista d'altres obres presents en el manuscrit, totes de Jaume Callís. El volum és copiat al

El comentari va ser objecte d'una edició antiga:

**Ant.** *Antiquiores Barchinonensium leges*. Barcelona: Carles Amorós, 1544. Es troba als folis 3r-4r. Es tracta d'una edició del text dels Usatges amb glosses de diversos juristes.

#### Testimoni G

Es troba inserit al comentari que Jaume Marquilles va fer dels *Usatges* de Barcelona i que presentà a la ciutat el 1448 (*Commentaria Jacobi de Marquilles super Usaticis Barchinone*). Com Vallseca, l'incorpora a la glossa de l'Usatge *Cum dominus Raymundus Berengarii*, concretament al concepte *Yspanie subiugator*. És al manuscrit L-18 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCBL18) als folis 6r-20r<sup>7</sup>.

N'hi ha també edició antiga

**Com.** Jaume Marquilles. *Commentaria Jacobi de Marquilles super Usaticis Barchinone*. Barcelona: Joan Luschnner, 1505. Es troba als folis 6r-20r.

---

segle XV, segons aquesta descripció (cf. l'apartat sobre els testimonis de la Branca resumida al capítol 3 de l'estudi). El manuscrit v.II.16 de la Real Biblioteca del Escorial també conté l'*Apparatus* de Vallseca, però és incomplet i li manca la primera part, de manera que comença amb l'usatge *Cunctum malum* segons el *Catálogo...* d'Antolín (1910-1923, vol. 4, 175-177). És per això que no l'hem tingut en compte per al present estudi.

<sup>7</sup>Es tracta d'un ric manuscrit amb il·luminacions, el que fou lliurat a la ciutat el 1448. La descripció més recent és la de BITECA (<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1750.html>). El manuscrit e.II.16 de la Real Biblioteca del Escorial conté una taula dels *Commentaria* de Marquilles als *Usatges*. El còdex està desordenat i si conserva algunes parts del text són mínimes (ANTOLÍN, 1910-1923, vol. 2, 61).



## 3.2. DIVISIÓ EN CAPÍTOLS

Davant l'existència de testimonis diversos que combinen amb flexibilitat els mateixos materials, és absolutament necessari per a l'anàlisi establir-hi unes divisions internes, iguals per a tots, que n'homogeneïtzin el contingut i permetin així la identificació de fragments i passatges entre uns i altres textos. La divisió en capítols uniformes per a tots els testimonis és, doncs, un pas metodològic inexcusable.

Els capítols que hem establert a la *CdE* són:

- Capítol I Títol, Lloança d'Espanya i sumari del contingut.
- Capítol II Els orígens. Jàfet, Túbal i els celtibers.
- Capítol III El domini grec. Hèrcules i les fundacions de ciutats.
- Capítol IV La dominació romana. Màrtirs hispànics.
- Capítol V Fundacions de Tarragona i Toledo. Capitals hispàniques.
- Capítol VI Origen dels gots i història. Elogis d'Espanya i dels gots.
- Capítol VII Cristianització dels gots i conquesta de Roma. Establiment a Espanya.
- Capítol VIII Organització i lleis godes. Causes de la pèrdua d'Espanya.
- Capítol IX Invasió sarraina i desfeta goda.
- Capítol X Plany per la pèrdua d'Espanya. Conquestes sarraines. Pelai.

Primers

successors.

Capítol XI

- XI(1) Entrada a Catalunya d'Otger Cataló.
- XI(2) Entrada de Carlemany. Conquesta i retorn a França.
- XI(3) Disposicions de Carlemany sobre la noblesa i l'ordenació territorial del país.
- XI(4) Conquesta de Barcelona per Lluís el Pietós. Edificació d'esglésies.
- XI(5) Establiment d'ordinacions a Barcelona per Lluís el Pietós.
- XI(6) Guifré i la independència dels comtats catalans.
- XI(7) Genealogia dels comtes de Barcelona *ante unionem*.

Capítol XII Reis de Castella.

Capítol XIII Reis de Navarra.

Capítol XIV Reis d'Aragó.



## Capítol XV Reis de Catalunya-Aragó.

La divisió en capítols es fa partint de la que presenten A i B, idèntica entre si i molt semblant també a la de C. Considerem que aquesta és la divisió primigènia del contingut de la *CdE*<sup>8</sup>.

Només en el capítol que introdueix la figura de Carlemany i la intervenció franca en la reconquesta catalana (una de les incorporacions de gruix de la *CdE*) ens hem vist en la necessitat d'establir subdivisions inferiors al capítol. Efectivament, la inclusió de materials nous en aquest capítol i l'inici de l'ús d'altres fonts per part de D i G ens ha impulsat a incloure-hi també la història estrictament catalana abans de la unió amb Aragó. Per clarificar-ne els diferents apartats, hi hem practicat set subdivisions numerades amb xifres aràbigues entre parèntesis al costat del número XI, el del capítol. Per organitzar-les hem seguit l'ordenació cronològica successiva amb què apareixen aquests continguts a G. És per aquesta ordenació lògica que els subcapítols que trobem a tots els testimonis no són consecutius (XI(2) i XI(6)), que la llegenda d'Otger Cataló queda partida entre XI(1) i XI(3), i, finalment, que el subcapítol XI(7) conté la genealogia dels comtes de Barcelona *ante unionem*, enllaç de Carlemany amb la història de la Confederació *post unionem*, construïda com les narracions genealògiques dels capítols següents.

---

<sup>8</sup> En A i en B trobem exactament les mateixes divisions internes. A, però, no porta rúbriques com B sinó que indica la separació entre capítols de vegades amb l'espai buit preparat per escriure-hi caplletres (com a l'inici del II, III, IV, V, VI, VIII, X i XIII), de vegades ja amb la caplletra (com a l'inici del VII, IX, XI, XII, XIV i XV). En alguns casos presenta, a més, un espai d'una línia en blanc entre capítols (en trobem al final del II, III, IV, V, X, XII, XIII i XIV).

El text de C és escrit en paràgrafs que presenten una caplletra cadascun. Les parts més grans s'indiquen amb rúbriques, com a B, i corresponen gairebé a la mateixa divisió que a A i B excepte per l'absència de rúbrica al capítol V, pel fet que els capítols VIII, IX i X hi són presentats com un sol bloc, i pels capítols XIII, XIV i XV, que també hi apareixen junts sota la rúbrica "De la neologia dels reis de Navarra".

Els testimonis E i F presenten escriptura seguida sense cap separació interna ni rúbriques. En el testimoni E, però, hi ha tres frases, no destacades del text, que intitulen alguns blocs: un de format pels capítols XI(2), XI(6) i XII; un altre amb el capítol XIII; i un altre per als capítols XIV i XV.

El testimoni D només té rúbriques (i, per tant, divisions clares) en els capítols XI(7), "Comptes de Barcelona", i XIII, "Reys de Aragó".

El testimoni G presenta una organització diferent. El text està dividit en "notes" numerades (fins a 78), divisió que no té res a veure amb els capítols que hem vist a A, B i C, i es presenta en escriptura seguida i sense rúbriques.

3.3. FILIACIÓ

3.3.1. Comparació de testimonis

3.3.1.1. Macroestructura

Comencem la comparació de testimonis analitzant-ne la macroestructura. Hi busquem les semblances i divergències quant a les aparicions, omissions i col·locació dels diferents episodis que s'hi narren. Prenent com a unitats temàtiques els capítols que hem establert dins de la *CdE*, representem en el quadre següent les seves aparicions en cada testimoni. S'indica amb el símbol l'absència d'un capítol; amb el símbol ↓ quan un capítol o fragment apareix dislocat en un testimoni respecte dels altres i, per tant, se n'ha d'anar a buscar l'aparició més endavant. El contingut de cada capítol s'indica sumàriament a les caselles, el color de fons de les quals pretén ser una ajuda visual per relacionar-les i presentar la incorporació de noves fonts.

Capítol	A	B	C	D	E	F	G
I	Laus Hispaniae i Sumari				∅	∅	(Omet el Sumari)
II	Noè i Jafet. Ibers						
III	Grecs						
IV	Romans				(Ometen els màrtirs)		
V	Tarragona i Toledo. Capitals				← (Afegeixen els màrtirs)		
VI	Història dels Gots. Elogi d'Espanya i dels Gots.				(Ometen l'elogi d'Espanya i dels Gots)		
VII	Conquesta de Roma. Arribada a Espanya				Resum	(Només data conq. de Roma)	∅
VIII	Províncies. Capitals. Causes de la pèrdua d'Espanya.				Resum	(Frases úniques per a aquests tres capítols)	∅
IX	Entrada sarraïns. Desfeta goda.				Resum		∅
X	Plany per la pèrdua d'Espanya. Pelai. Reis d'Astúries				Resum (Omet reis d'Astúries)		∅
XI (1, 3)	∅	∅ (Separat en el mateix ms.)	Oger Cataló. Ordinacions de Carlemany	∅ (Separat en la comp.)	∅ (Separat i en català al ms.)	∅	(Part del contingut al cap. XI(2)) ←
XI (2)	Conquesta de Carlemany					Resum extrem	(Infòm. Cronicons, etc.)
Capítol	A	B	C	D	E	F	G

XI (4, 5)	∅	∅ (En nota, infom. Cròn. St Pere Puelles)	∅	∅	∅	∅	Conquesta de Lluís el Pietós i Ordinacions que establí
XI (6)	Establiment del comtat de Barcelona. Guifré i la independència.						Prové de la CGPIII.
XI (7)	∅	∅	∅	Comtes de Barcelona ante unionem (Entre cap. XIV i XV) Prové d'una altra Genealogia ←	∅	Resum extrem	Comtes de Barcelona ante unionem. Prové de la CGPIII.
XII	Reis de Castella			∅	(Alegeix els reis d'Astúries)	∅	∅
XIII	Reis de Navarra			Prové de la Genealogia		∅	Prové de la CGPIII.
XIV	Reis d'Aragó			Prové de la Genealogia		Resum extrem	Prové de la CGPIII
XV (Ramon B. IV a Jaume I)	Reis d'Aragó i comtes de Barcelona (Acaben amb Jaume I vivent)		(Dates de les conquestes i mort de Jaume I)	Prové de la Genealogia	(Dates de les conquestes i mort de Jaume I)	Resum extrem (Acaba amb Ramon B. IV)	Prové de la CGPIII
XV (Jaume I a Pere III)				Prové de la Genealogia fins a Alfons III	(Acaba amb Pere III regnant)		Incorpora la Genealogia per a alguns regnats
XV (Joan I a Casp)							Segueix C i D en el regnat de Joan I
XV (Els Trastàmara)			(Acaba amb Alfons IV regnant i Joan rei de Navarra)	(Acaba amb Joan II regnant i Ferran ja rei de Castella però no d'Aragó)			(Acaba amb Alfons IV regnant)

L'observació del quadre d'aparicions dels capítols ens suggereix d'entrada l'existència d'una línia divisòria després del capítol X que conforma dues grans parts de la *CdE*: la primera, molt homogènia entre tots els testimonis; i la segona, a partir del capítol XI, caracteritzada precisament per la creixent heterogeneïtat en les aparicions i, en alguns casos, per la incorporació d'altres fonts informatives.

### Capítols I-X

Pel que fa als capítols I-X, l'homogeneïtat entre els testimonis només és alterada pel conjunt E-F. L'estructura narrativa d'E i F és comuna, almenys en els capítols II i IV-VI, com es veu per la seva condició de resums, l'absència del primer capítol, la dislocació del petit martiriologi (el fragment del capítol IV) i l'omissió dels elogis d'Espanya i dels Gots. El fet que F elimini pràcticament els capítols VII-X ens impedeix d'afegir més gruix als arguments per considerar-los un conjunt, però això no anul·la la conclusió anterior. Una mirada ràpida a aquests capítols de tots dos textos ens farà veure com parteixen del mateix resum perquè practiquen la mateixa selecció de les informacions i la redacció és, igualment, molt semblant. Només en el capítol III s'incompleix aquesta cohesió: E el presenta resumit respecte dels altres testimonis, però F no. Sens dubte, F l'ha restituit partint d'un text on era complet<sup>9</sup>, segurament per l'interès que té per a la ciutat de Barcelona la llegenda de la seva fundació.

### Capítols XI-XV

La mateixa homogeneïtat continua als capítols XI(2) i XI(6) perquè constitueixen parts fonamentals del fil narratiu. També es manté des del XII fins a part del XV entre A, B, C i E. No és així, però en el cas de G, que declara explícitament al final del capítol X que abandona la *CdE* com a font. També l'abandona, encara que sense declarar-ho, D a partir del subcapítol XI(7) fins al capítol XV<sup>10</sup>. El testimoni F a partir d'aquests capítols ja només fa resums extrems (o, millor, frases que només marquen l'estrictament necessari fil cronològic de la narració) encara que incorpora cap al final algunes informacions provinents d'altres llocs.

Els subcapítols XI(1) i XI(3) només apareixen a dos testimonis: C i G. Veiem com G disposa d'altres fonts i reordena cronològicament tot el material amb què compta. C, però, és absolutament "fidel" a la *CdE* fins al final. És per això que pot sorprendre que faci aquesta incorporació. Cal tenir present, però (i així ho hem volgut fer constar en el quadre), que la llegenda d'Otger Cataló amb la forma amb què apareix a C és un text relacionat amb la *CdE*. Per descomptat, no és part de la *Crònica* fins que no en constitueix un capítol. Però en tots els casos excepte A i F la llegenda es troba, amb la mateixa forma, en els mateixos manuscrits que el nostre text (a E fins i tot precedint-lo); alguna cosa devia relacionar ambdós materials dins la ment dels compiladors. És diferent,

---

<sup>9</sup> Ha de ser un antecedent d'A. Cf. , més avall, l'apartat sobre les relacions entre testimonis.

<sup>10</sup> De fet, a partir del capítol XIII perquè la genealogia dels Comtes de Barcelona *ante unionem*, és a dir, el subcapítol XI(7), apareix a D més endavant del lloc assignat al quadre i el capítol XII ha estat eliminat en la compilació.

però, la manera com integren la llegenda C i G. C ho fa simplement incrustant-la tal com circulava independentment<sup>11</sup>, sense retocar-la per fer-la quadrar amb la cronologia de la resta del relat. G, en canvi, que ara beu de la *CGPIII* i d'alguns crònicons, la integra a la narració desplaçant-ne part del contingut per adequar-la-hi cronològicament. També és G l'únic que introdueix la figura de Lluís el Pietós i el situa al lloc corresponent en el temps, inserint-hi XI(4) i XI(5)<sup>12</sup>.

A partir del capítol XI(7) la *CdE* esdevé una genealogia. O, millor, diverses: reis de Castella; reis de Navarra; reis d'Aragó; i comtes-reis fins a Jaume I. A, B, C i E presenten totes quatre línies. D i G coincideixen en la introducció de la genealogia dels comtes *ante unionem* i l'omissió dels reis de Castella. F es comporta igual i omet, a més, els reis de Navarra i els comtes-reis, de manera que només hi resten la genealogia d'Aragó i la dels comtes d'abans de la unió. Tanmateix, escriu aplicant un grau de reducció tan alt que les converteix en narracions esfilagarsades i insubstancials en relació amb les altres.

Els testimonis que s'han separat del tronc A-B-C-E, especialment D i G, incorporen altres fonts: D es basa en una *Genealogia* que circulava independentment<sup>13</sup> i G en la *CGPIII*

A i B finalitzen la crònica amb Jaume I (i encara l'acaba abans F). Altres testimonis, però, la continuen: E fins a Pere III; C i G fins a Alfons IV el Magnànim (encara que C només l'esmenta i no n'explica el regnat); i D fins a Joan II.

És destacable com aquestes continuacions de la *CdE* mantenen entre els testimonis relacions canviants en diferents parts del capítol XV. De Jaume I a Pere III, C i E vénen de la mateixa font, D continua amb la *Genealogia* i G, que fins a aquest moment havia pres la informació de la *CGPIII* per a alguns regnats extreu ara materials de la mateixa *Genealogia* que D. E acaba amb Pere III regnant. Però D s'ajunta amb C justament en aquest punt i fins a Ferran I (G també hi coincideix en el regnat de Joan I)<sup>14</sup>.

Aquest aiguabarreig de coincidències i divergències segons fraccions cronològiques, només pot tenir explicació en l'existència d'antecedents dels testimonis que fossin continuats fins a un o altre regnat, cosa que hauria permès a uns compiladors

<sup>11</sup> D'exemples de la seva circulació independent en tenim en els manuscrits de B, D i E.

<sup>12</sup> B presenta una nota al marge on explica també institucions jurídiques relacionades amb la conquesta i ordenades per Lluís, provinents de la *Crònica de Sant Pere de les Puel·les*

<sup>13</sup> Es tracta d'un text que apareix independent en el manuscrit 177 de la Biblioteca Episcopal de Vic (BEV177), el qual té edició moderna publicada pel canonge Pere Bofill, amb força errors (BOFILL, 1901). La mateixa *Genealogia* comparteix manuscrit amb la *CdE* en el BNP13, encara que hi és copiat més tard (cf. l'edició en l'apèndix II). I apareix també després de la *CGPIII* al manuscrit 1069 de la Biblioteca Nacional (BNM1069), copiat el 1600 per Jaume Ramon Vila; en aquest, però, només arriba fins a Ramon Berenguer IV.

<sup>14</sup> Potser perquè acabaven en aquest punt les respectives versions de la *Genealogia* i de la *CGPIII*.

seguir el model i a d'altres d'usar espigoladament les fonts de què disposaven. Les genealogies solen ser textos "vius", que presenten troncs comuns però brancatge divers, per la seva mateixa naturalesa. Una bona prova n'és el fet que, en el regnat de Pere III, D se separa de la *Genealogia* i divergeix també de G quan en els regnats justament anterior i posterior (Alfons III i Joan I) coincidien<sup>15</sup>. Cal afegir-hi, a més, el fet que el compilador té més informació a l'abast per als temps més pròxims, aconseguida de manera directa o, de vegades, fins i tot elaborada per ell mateix i això augmenta les possibilitats de divergir d'altres testimonis basats en la mateixa font.

Pel que fa a les omissions, pràcticament només se'n poden destacar: les que trobem a E i F als capítols I i VI i les posteriors de F, que poden explicar-se per la seva condició de resums; i la de la genealogia dels reis de Castella per part de D i G, aquesta relacionable amb el fet que les altres fonts en les quals s'inspiren els dos testimonis no la presenten.

Tot plegat permet de treure les conclusions següents:

L'esquema bàsic de la macroestructura de la *CdE* conté un primer bloc amb els capítols I-X que tracten la Història Antiga i goda; els capítols XI(2) i XI(6) que parlen de la reconquesta i independència de Catalunya; els capítols XII-XV on hi ha les genealogies dels reis de Castella, Navarra, Aragó i els Comtes-reis fins a Jaume I. És una narració en forma de crònica fins al capítol XI(6). A partir de l'XI(7) es converteix en una genealogia<sup>16</sup>.

A més d'aquest esquema bàsic tenim els altres fragments del capítol XI, que alguns testimonis afegixen i que donen més entitat a la narració d'uns temps tan crucials com són els de la conquesta de Carlemany i la posterior independència i consolidació dels comtats catalans. C hi incorpora la llegenda d'Otger Cataló. D completa les genealogies amb la dels comtes de Barcelona *ante unionem*, però aquesta s'hi presenta desplaçada després dels reis d'Aragó, tal com estava situada a la nova font que D va utilitzar. El testimoni G és qui realment teixeix una història completa al voltant d'aquests fets: ja ha abandonat la *CdE* com a font d'informació i ara va recol·locant cronològicament i amb finesa (ja hem parlat de com adaptava al relat la llegenda d'Otger Cataló) les peces que

---

<sup>15</sup> Cf. l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>16</sup> És significatiu que E desplaci els reis d'Astúries del capítol X al XII (i és una llàstima que no poguem confirmar si F feia el mateix o no), perquè el compilador en devia reconèixer l'estructura genealògica i la col·locà al lloc corresponent.

espigola de diversos llocs<sup>17</sup>. A diferència de C, que insereix el fragment sense integrar-lo, i de D, que canvia a una nova font i la incorpora com és<sup>18</sup>, G abandona la *CdE* com a font d'informació però en manté el pla de treball i l'ordre d'exposició, excepte en l'omissió de la genealogia dels reis de Castella. Marquilles basa la seva compilació en la plantilla de la *CdE* i hi adapta les informacions que hi vol col·locar encara que les que pren, per exemple, de la *CGPIII* guarden en aquesta un altre ordre<sup>19</sup>. G és un exemple de treball acurat (enfront dels menys delicats C i D) i s'erigeix, amb diferència, com el testimoni més complet, i Marquilles com el compilador més autoritzat i el que utilitza les fonts amb més destresa de tots els que tracten amb la nostra crònica.

L'esquema bàsic s'ha de completar també amb les continuacions a partir de Jaume I que fan els testimonis C, D, E i G. És interessant de veure com, tret d'E, són els mateixos que presenten variacions al capítol XI<sup>20</sup>. Hem de pensar que els nostres testimonis partien d'antecedents que ja contenien aquestes continuacions i que, segons cada compilador, les han seguides o hi han incorporat altres fonts, a discreció per a cada regnat. És a C i E on trobem la continuació més pròpia de la *CdE*, tot i que D i G se'n serveixen també puntualment.

Amb tot això, els conjunts que podem deduir entre els testimonis de la *CdE* segons la macroestructura són: molt clarament A-B, que se ceneixen a l'esquema bàsic. També molt clarament E-F per la semblança en els primers set capítols<sup>21</sup>, encara que les limitacions de F quant a les informacions que conté i l'extensió no permeten d'anar més enllà. D i G tenen clarament relació incorporant noves fonts, encara que diferents entre si. C queda entre la similitud amb A-B en tot el que correspon a l'esquema bàsic i la semblança amb D i G pel que fa als capítols XI(1) i XI(3) i les continuacions del capítol XV.

---

<sup>17</sup> Bàsicament de la *CGPIII*, però també de la llegenda otgeriana que circulava independentment, dels crònics i d'altres fonts jurídiques per a les institucions dels capítols XI(4) i XI(5).

<sup>18</sup> N'és un exemple el cas de la independència dels comtats (demanda d'auxili per part de Guifré al rei de França, denegació i vinculació de la independència a la proesa de Guifré), que surt a D en el capítol XI(6), seguint la *CdE*, i torna a repetir-se després en el capítol XI(7) parlant de Guifré perquè la *Genealogia* de la qual parteix també porta el fragment. Marquilles, en canvi, ha col·locat només un cop el passatge i al lloc corresponent, és a dir, parlant del temps de Guifré.

<sup>19</sup> Parlem d'aquests esquemes organitzatius de les informacions a l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE* al capítol 5 de l'estudi.

<sup>20</sup> També és cert que són les compilacions més tardanes i les que, segurament, tenien més necessitat de continuar i de completar la *Crònica* amb altres fonts. Per a les continuacions, cf. l'apartat que les tracta al capítol 5 de l'estudi.

<sup>21</sup> Amb l'excepció ja comentada del capítol III.

### 3.3.1.2. *Microestructura*

#### 3.3.1.2.1. Punts crítics i discussió

A continuació oferim una llista de punts crítics en la comparació dels testimonis, simbolitzats amb la sigla PC i numerats. Entenem per punts crítics aquells en què alguns dels textos difereixen dels altres i aquesta diferència pot ser indicativa de relació entre els testimonis o de l'existència d'antecedents, directes o no. Van acompanyats, normalment, d'una explicació i, de vegades, d'una discussió, perquè no basta amb una simple llista de solucions concretes; com ja s'ha dit, no es tracta aquí d'estudiar els successius estadis d'un procés de còpia, sinó que s'investiga com ha funcionat el traspàs d'informació entre testimonis.

La redacció de les explicacions i les discussions en els punts crítics es fa pensant de poder-hi remetre posteriorment, per la qual cosa la lectura seguida de les explicacions pot resultar redundant. Igualment hem optat per estalviar les constants remissions cap a altres llocs on es tracten moltes de les solucions aquí consignades per a uns o altres testimonis, cosa que hauria convertit el text en extremadament feixuc. Només en casos puntuals, doncs, fem referència a altres parts de l'estudi.

La llista es presenta prenent com a unitat interna el capítol.

## Capítol I

### PC1 Sumari

B	A, C	D
Conté quatre vegades la mateixa informació: sumari, index, sumari i, després del "Laus", una altra vegada sumari. No cita la font principal. El títol és "Crònica de Spanya"	Presenten un breu encapçalament. Citen la font principal Tenen només un sumari després del "Laus". El títol és "Status Yspanie" o "Estament de Spanya".	Es comporta com A i C, però no cita la font principal.

### PC2 Laus Hispaniae

B	C	D	G
El text llatí és idèntic que el d'A. La traducció, però, de la darrera clàusula no segueix el llatí i repeteix els "fruits".	No dona el text llatí. La traducció catalana tam-poc no segueix bé el llatí en la darrera clàusula, encara que està més ben resolta que a B.	Actua igual que C, però ampliant. La referència als cavalls esdevé un elogi de diverses categories socials i fa també esment de la virtut.	En llatí, però ja no amb l'original "Quis valet" sinó amb una retraducció del català al llatí "Qui est ille qui..." Fa com C, però adjectivant en parelles (la clàusula final és com a C, no com a A) i ampliant pel final amb els topazis i repetint l'or.

L'última part dels versos apareix a les traduccions diferent de com era l'original llatí. El cas de B és el més flagrant perquè copia els versos llatins igual com són a A i immediatament després en dona una versió que no els segueix a l'última part (cf. l'apartat sobre la confecció del text de B, al capítol 4 de l'estudi).



C, que no porta els versos llatins, tampoc no els segueix en l'última part, però no coincideix en la solució amb B.  
 Les versions que presenten D i G han de provenir d'un text com el de C: G n'és una retraducció al llatí, per bé que ampliada; D en conserva els elements, tot i que el farceix d'ampliacions i innovacions de tot tipus.

## Capítol II

### PC3 Divisió del món

A, B	C, E, F, G	D
En la divisió del món entre els fills de Noè, Jàfet obté Europa que és "versus septentrionem" (A) o "envers tremuntana" (B).	Europa es troba "versus occidentem" (E, F, G) o "versus orientem" (C).	Presenta una llacuna en aquest passatge.

El canvi de punt cardinal ens indica que els antecedents de C-D-G i E-F han de tenir un origen comú (cf. PC6).

### PC4 Invencions de Jàfet

A	B, C, D	G	F	E
Amb una "nave" en va prendre d'altres i fou el primer a tenir "statum"	Amb un "ocell" va caçar-ne un altre i fou el primer a portar escut.	Ajunta l'explicació de B,C,D sobre Jàfet i la de F (un dels seus fills, primer caçador). Però dona al fill el nom de "Nemorum", el mateix error que <i>Ant.</i> cometrà, cent anys més tard que Marquilles, en editar el text de Vallseca.	No esmenta les invencions atribuïdes a Jàfet. En el mateix indret parla de Nemrod, el fa fill de Jàfet i diu que fou el primer caçador.	omet el passatge

L'error d'A ha de ser propi, ja que no ha transcendit a cap altre testimoni.  
 F inclou una informació diferent de la que presenten A, B, C i D. El més probable és que ens trobem davant d'una nota afegida per Vallseca. Si ho considerem una incorporació de F, això el relaciona amb E, que tampoc no porta les invencions. Si ho considerem una adaptació, possibilitat més difícil, podria indicar que l'antecedent de F portava les invencions.

G, que segur que tenia a la vista la glossa de Guillem de Vallseca als *Usatges*, no hi devia tenir F sinó una altra amb errors: la mateixa que va servir per fer l'edició *Ant.* (cf. PC64).

### PC5 Noms del poble i de la terra

A, B	G	C, D, E, F
Repassen tots els canvis del nom del poble i de la terra (Cetúbals - Celtibers - Celtibèria) i també del nom d'Hespèria.	També en parla, encara que no al mateix lloc, sinó al final del capítol, com un afegit, i ho relaciona amb Otger Cataló referint-se a aquell altre futur canvi de nom del territori.	ometen aquest passatge

Sembla, doncs, que G també tenia a la vista un text relacionat amb A perquè podia restituir informació que en prové. La redacció i les paraules que hi utilitza ho confirmen.

PC6 Comptes dels temps

A	B	C, D, G	E, F
Explica que en temps dels celtibers es féu la divisió de les llengües. Esmenta Gedeó i Pèleg ("Ffalec"), cosa que l'aproxima a la <i>HrH</i> Dóna la durada de la dominació dels Celtibers (1.273 anys) a partir del diluvi, cosa que no fa la <i>HrH</i>	Es comporta com A, però confon el naixement d'Hèrcules amb el de Pèleg, el qual no esmenta.	No esmenten la divisió de les llengües, ni els personatges, ni el diluvi i només diuen que els Celtibers posseïren Espanya durant 1.203 anys (C, 1.200). C i D, a més, afegeixen una frase de presentació del capítol següent.	no fan el compte complet, però sí que esmenten el diluvi. Del diluvi a Hèrcules (doncs, la durada de la dominació Celtibera), van passar: E, 1203 anys; F, 1202 anys.

En aquest punt es defineixen clarament tres grups: A-B, que comparteixen el mateix compte, malgrat la confusió de B; C-D-G que ometen la divisió de les llengües, els personatges i la referència al diluvi; E-F que també ho ometen, excepte la referència al diluvi.

A banda d'això, sembla que hi hagué un antecedent comú per a A i B i un altre per als grups C-D-G i E-F, perquè la identitat en la durada de la dominació és ben clara.

**Capítol III**

PC7 Presentació d'Hèrcules

A	B	C	F, G	E	D
Dóna la filiació d'Hèrcules i el presenta físicament. Això no prové de la <i>HrH</i> Afegeix que congregà un gran exercit.	Fa com A, però ampliant-ne la descripció física. En la filiació, no ha entès el genitiu i diu que era "fill d'en Jovis".	No el presenta físicament, però sí que en dóna la filiació i hi afegeix el lloc de naixement ("Cirena"). El considera noble i especifica que era "grech". També omet la congregació de l'exèrcit.	Es comporten com C en la inclusió del lloc de naixement (F, "Exelia"; G, "Exena"), però com A en la descripció física i en l'esment al gran exercit congregat.	No en fa la filiació, ni el presenta físicament. Només el defineix amb un "nobilis grecus".	No presenta aquesta part.

La presència del lloc de naixement d'Hèrcules, pot provenir d'una mala lectura de "Grecia", en el cas de C, F i G, que obliga després a posar l'adjectiu "grech" al costat del nom. Aquest aspecte manté la mateixa distribució que el punt anterior, però en la descripció física d'Hèrcules i la congregació de l'exèrcit, F i G passen a tenir una inequívoca similitud amb A, que tornarem a comentar en el punt següent.

PC8 Periple d'Hèrcules

A	F, G	B	C, E	D
Exposa tot el periple d'Hèrcules. A l'enumeració final de les fundacions, compta dues vegades Sevilla ("Yspaliam, Sibilliam") i oblida Vic	F segueix íntegrament A, però presenta dos errors que G també comet: "Anthonius" per "Ausonicis" i "Ausones" per "annuens".	Actua com A amb algunes omissions, especialment en passatges que són foscos o estranys, i algunes invencions. A l'enumeració final no oblida Vic.	Ometen tot el periple d'Hèrcules, excepte la lluita amb Gerion, i intenten compensar-ho amb un paràgraf que fa esment de les victòries i enumera les fundacions, oblidant la de	no presenta aquesta part.

			Vic.	
--	--	--	------	--

Refermant el que insinuava el punt anterior, en aquest es trenca l'estructura dels dos grans grups en passar F i G a coincidir amb A. Cal pensar que F va confegir aquest capítol tenint a la vista també un antecedent d'A (contra el que fa durant tota la crònica, aquí pràcticament no resumeix, i la redacció és molt semblant a A) i G va seguir Vallseca (de fet, reconeix aquest deute, tot i que atribueix la glossa a Jaume i no a Guillem). També és interessant d'assenyalar que B omet alguns punts del capítol que en A són foscos o difícils. La densitat d'aquests passatges foscos podria ser la causa de la gran omisió de C i E i del fet que F hagi d'anar a un text relacionat amb A per restituir-la.

Pel que fa a l'absència de Vic de l'enumeració final de les fundacions, potser es deu al fet que no és pròpiament una fundació sinó el repoblament d'una ciutat ja existent. La inclusió a B podria ser una addició posterior, fàcil de fer.

### PC9 Nom del successor d'Hèrcules

A, E	B, C, D, F, G
Ispano	Sperian o Espèria

La narració d'A diu que Hèrcules deixà com a successor Hispà i, pel nom d'aquest rei, la terra que es deia Hespèria s'anomenà Hispània. Una confusió en aquest ball de noms fa errar el nom del rei. Cal destacar que això canvia una altra vegada la configuració dels grans grups: E s'alinea amb A; B, F i G se'n separen i coincideixen amb C; D torna a comptar perquè ja presenta aquesta part.

Els dos PC que segueixen suggereixen, com aquest, que E podia tenir A o un antecedent d'A a la vista per a aquests tres passatges concrets. Hem de creure que la hipòtesi més plausible és que E pertany al segle XVI i que podria haver arreglat alguns errors del seu antecedent del XIV (com aquest, molt evident) a la vista d'A o, simplement, per coneixement d'altres textos que presenten correctament els noms, com la *CGP III* Pere Tomic, l'any 1495, ja desmentia l'error d'altres textos: "E après la mort del magnífich baró, lo cavaller Hispan se féu rey de tota la terra que li era estada comanada. E tantost intitulà la terra de son propi nom dient-li Hispanya. E d'aquell temps ensà la terra és apellada Hispanya per lo nom del dit rey, que fo lo primer rey d'Espanya. Però alguns haurian dit que per ço ha nom Hispanya per una estela qui's pon après lo sol, qui ha nom en grec Hesperus. Los legidors prenguen-ho per què-ls plàcia; mas bé apar que haja major rahó de haver nom Hispanya per lo nom de lur propi rey e senyor" (TOMIC, 1534, fol. 4a-b). No esmenta explícitament la confusió del nom del rei, però demostra l'existència d'un error, si més no paral·lel al dels nostres testimonis. Recordem que Esteve Rotllà treballava a primers del segle XVI (abans de 1519) a la Catedral de Barcelona (un canonge de la qual va confegir l'antecedent d'E) i, en el seu resum de Tomic, arribat en aquest punt, reporta les paraules d'aquell i hi afegeix: "Nam si ab Hespero dicatur Hyspania, tunc etiam a sibi possent nominari alie provincie cum habeant diversa orizonta et illis occidat Venus sive Hesperus post solem dum est vespertina." (FALCON, 1987, 13). Així, doncs, no fóra gens estrany que E hagués sofert correccions puntuals a la vista d'A, encara que en origen compartís antecedent amb F i antecedents més remots amb C-D-G, com fins ara hem vist i continuarem veient.

La possibilitat que hi hagi hagut una correcció també es pot aplicar a A. Podria ser, doncs, que el seu antecedent cometés l'error (com tots els altres testimonis) i A l'hagués corregit, igualment per deducció lògica o per coneixement d'altres textos.

### PC10 Relació d'Hèrcules amb Hispà

A, E	B, C, D	G	F
<i>HfH</i> , I, V, 51 "qui secum ab adolescencia fuerat conversatus" A no presenta el participi en la frase, però sembla lògic de restituir-l'hi, perquè E sí que el porta i, segurament, és un error de còpia propi d'A.	Utilitzen el verb "nodrir".	"fuerat nutritus".	No explica aquest detall.

Els testimonis catalans utilitzen "nodrir" i G els segueix. Això confirma el que ja hem vist al PC2 i és indiscutible pertot: que G partia d'un original català. El cas

és que G seguia un descendent de F en tot aquest capítol, però també altres testimonis del grup C-D. Pel que fa a la coincidència d'A i E, cf. el punt anterior.

PC11 Mort d'Hèrcules

A	E	B	C, D, G	F
Narra la mort d'Hèrcules, sense esment a les metzines, però sí que diu que es llançà al foc. Fa la imatge de les moltes víctimes d'Hèrcules, l'última de les quals fou ell mateix.	Reducció molt dràstica. L'única frase que hi dedica, però, coincideix amb A.	Coincideix amb A que es llançà al foc, però B sí que parla de metzines. També fa la imatge de les moltes víctimes, l'última de les quals fou ell mateix.	Concreten que l'emmetzinaren, coincidint amb B. No fan la imatge de les víctimes. Només diuen que es matà ell mateix. G retoritza una mica la narració.	No narra la mort d'Hèrcules.

La *CdE* és coherent en l'ús de "dolore corporali" (A, G), "dolor corporal" (C, D) o "dolor en sa persona" (B). La *HrH*, però, diu "dolore coli vexatus" (I, VI, 37-38); per tant, el canvi devia ser ja al primer antecedent comú de tots els testimonis.

Igual com en els dos punts anteriors, trobem E aliniat amb el grup A-B. I G, que no pot seguir F, aliniat amb C-D. Trobem també una altra coincidència (les metzines) entre B i C-D-G, com la del PC9, cosa que ens fa pensar en un antecedent comú, encara que no directe.

PC12 Durada de la dominació grega i dates. Esment de la data present.

A, B	F, G	C, D, E
La dominació grega durà 1.100 anys. Donen aquesta dada després de la partida d'Hèrcules d'Espanya i abans de la seva mort. Al final del capítol fan un compte dels anys passats des de les fundacions d'Hèrcules i des de la fundació de Roma, i esmenten la data present: A, 1268; B, 1277.	1.100 anys. Donen aquesta dada al final del capítol, com a conclusió, després de la mort d'Hèrcules, però recullen els mateixos càlculs que surten a A i B, col·locant-los després de la narració de la fundació de Barcelona. També esmenten la data present: F, 1268; G, 1448.	1.100 anys. Donen aquesta dada com a conclusió, després de la mort d'Hèrcules, substituint els càlculs que fan A i B al final del capítol, els quals han desaparegut. No esmenten la data present.

És clar que F tenia antecedent comú amb E i, més remotament, amb el grup C-D. Però, com ja hem vist abans (PC8), en aquest capítol prengué també informacions d'un antecedent d'A (no pot ser directament A per cronologia), com ho proven el fet que restitueixi el mateix compte de les dates i, sobretot, que posi la data present de 1268. G torna a seguir F en aquest punt, amb la mateixa estructura i, igual com passava al PC8, amb la perpetuació d'un error. A dona la data de la fundació de Roma (752 a.C.) referint-se a la ciutat amb un relatiu. F devia malinterpretar l'antecedent d'aquest relatiu pensant que era Barcelona i diu que la ciutat catalana fou fundada el 752 a.C. G refà correctament el compte, actualitzant la data present a 1448, però partint de la fundació de Barcelona el 752 a.C. i, per això, tot el càlcul està viciat per l'error de F.

A i F no actualitzen la data present. G sí que ho fa. El cas de B no és clar d'entrada. La data de B, 1277, podria ser un senzill error paleogràfic per 1268, tot i que no són dues xifres entre les quals la confusió sigui fàcilment previsible. La possibilitat que es tracti d'una actualització conscient no té gaire força perquè el compte de B resulta el més aproximat: de les fundacions fins al present (1277) han passat 2.380 anys. Això fou 360 anys abans que es fundés Roma, cosa que va passar el 752 a.C. Si fem el càlcul, veurem que el resultat no dona 752 a.C. sinó 743 a.C., és a dir, una diferència de 9 anys, justament la que hi ha entre 1268 i 1277. Segons això, el redactor d'algun antecedent remot de B hauria estat atent a actualitzar la data present però no hi hauria estat per canviar cap dels altres valors que servien per fer el compte exacte, la qual cosa no sembla gaire lògica. Per tant, la hipòtesi que 1277 és un error pren força, encara més quan el mateix B dona més endavant altres dates presents, una de les quals és la de 1268 (cap. V, PC18).

El compte d'A no és tan aproximat perquè situa el regnat d'Hèrcules i el naixement de les ciutats hispàniques 460 anys abans de la fundació de Roma (contra els 360 de B) i diu que el temps transcorregut fins al present (1268) és de 2.370 anys (en lloc dels 2.380 de B). Per això, si en fem el càlcul, trobem una desviació de 110 anys respecte de la data de la fundació de Roma que ell mateix dona. F segueix l'error dels 460 anys però no el dels 2.370. Això ens indica que aquest darrer és imputable a A però no a l'antecedent que devia veure F. G, que parteix de F, també segueix l'error dels 460, encara que el seu compte és erroni per més motius, que ja hem vist.

## Capítol IV

### PC13 Primeres incursions dels Escipions

A, B	C, D	G	E	F
“Vingueren” per subjugar Hispània i treure-la de mans dels grecs.	“Vingueren” per subjugar Hispània i treure-la de mans dels grecs.	“Vingueren” a subjugar Hispània. No parla d'acabar la dominació grega.	“Anaren” a sub-jugar Hispània per treure-la de la dominació grega.	“Anaren” a sub-jugar Hispània. No parla de treure-la de la dominació grega.
No porten la data de l'arribada dels Escipions.	Porten la data de l'arribada dels Escipions: 540 anys de la fundació de Roma.	Dóna la data d'arribada dels Escipions.	No porta cap data.	No porta cap data.

La relació entre E i F es torna a manifestar clarament en el verb que utilitzen per a l'arribada dels Escipions i el canvi de perspectiva que suposa respecte dels altres testimonis. El verb devia ser a l'antecedent comú d'E i F. La presència de la data de la primera arribada dels exèrcits romans devia pertànyer a un antecedent comú de C, D i G. L'omissió per part de G de la finalitat de l'expedició romana té poca força per alinear-lo amb F, relació que ja és ben explícita en molts altres punts.

### PC14 Revolta hispànica i retorn d'Escipió Africà

A, B	C, D, G	E, F
“... quia gens ispanica quiete nescia, ...” (A) “...les gentz de Spanya, qui no sabien star en pau, ...” (B)	“...les gens de Spanya, no sabent haver repòs, ...” (C “sabents”) “... gentes Yspanice, nescientes requiem habere, ...”. G, a més, diu més endavant: “in dulcore sive <i>dulçor</i> ”.	Ometen aquest fragment.

Els mateixos grans grups i confirmació de la font catalana de G.

### PC15 Sant Cugat i santa Eulàlia

A, B	C, D, G	E, F
Contenen la data del martiri del sant en uns versos.	No presenten els versos i, per tant, no hi ha data.	(Desplaçat al capítol V) Només esmenten el sant.
Els màrtirs barcelonins són Santa Eulàlia i Sant Cugat.	Com a màrtir barcelonina, només hi figura Santa Eulàlia.	

B presenta associat amb aquest punt un altre esment de la data present, 1337. Aquesta data pot ser la de l'antecedent directe, català, de B perquè surt amb la versió catalana dels versos llatins on hi ha la data del martiri del sant. En fer-ne la traducció, s'hi devia afegir el lapse transcorregut des del martiri, la qual cosa ens permet deduir que era l'any 1337.

PC16 Sant Vicent i màrtirs de Saragossa

A, B	C, D, G	E, F
Sant Vicent només hi és esmentat.	C només esmenta el sant, com A i B. En canvi, D i G precisen que era diaca i n'expliquen el viatge i turments fins a València.	(Desplaçat al capítol V) No parlen d'aquest sant
A dóna com a lloc del martiri dels de Saragossa "Sanctas Massas". B omet el topònim.	Ja no és un lloc, sinó el comentari que per a aquells màrtirs encara avui es dediquen "santes misses".	No parlen d'aquests màrtirs.

El martiri de sant Vicent a València és present a A, B i C, però a D i G pren molt més relleu: D el presenta portat a morir a València carregat de cadenes; G amplia la descripció del viatge donant a entendre que hi anaven més màrtirs i detallant els turments que els aplicaren.

Pel que fa al lloc de martiri dels de Saragossa, B no en devia entendre el nom perquè l'omet, tot i que la frase que el contenia hi és present. La presència de la resta de la frase fa pensar que l'omissió fou cosa de B i que els seus antecedents sí que el portaven, potser ja amb una mala lectura o amb algun espai en blanc, d'on vindria l'omissió. C, D i G coincideixen en l'error del topònim, que ja no prenen com a tal, i que devia ser en un antecedent comú; la solució que presenten també podria tractar-se d'una correcció sobre una lliçó corrupta, potser semblant a la que es podria haver trobat B.

PC17 Màrtirs hispànics

A, B	C, D, G	E, F
Lloc de martiri dels sants Just i Pastor (B Complutum; A Populetum).	Ometen el lloc de martiri dels sants Just i Pastor.	(Desplaçat al capítol V) No parlen d'aquests màrtirs.
Fan constar Santa Eulàlia de Mèrida (B només la ciutat, segurament per salt de còpia).	Ometen Santa Eulàlia de Mèrida.	
Al final del capítol, les paraules elogioses per a Espanya són en tercera persona.	Al final del capítol, les paraules elogioses per a Espanya són en segona persona.	

El lloc de martiri dels sants Just i Pastor presenta la forma "Populetum", per mala lectura d'A.

L'omissió del nom de Santa Eulàlia de Mèrida per part de B coincideix amb un salt de còpia més gran que afecta també el martiri de Santa Leocàdia a Toledo. Hi resta, però, l'esment a la ciutat de Mèrida i per això sembla segur que en algun antecedent hi havia també el nom de la santa. S'ha de pensar, doncs, en una llacuna casual més que en rivalitats amb Toledo o animadversió envers la santa de Mèrida pel relleu que podia treure a la pròpia.

A més, A deixa d'atribuir els martiris a Dacià a partir de Santa Eulàlia de Mèrida. Tots els altres testimonis, excepte E i F, és clar, continuen atribuint-los-hi fins als sants cordovesos Iscle i Victòria.

El final del capítol respecta les identitats A-B (amb més efusivitat religiosa en B) i C-D-G. Tot i que un sintagma de G coincideixi amb el mateix lloc d'A ("...que tot et tantos..."), el tractament que fan d'Espanya en tercera i segona persona respectivament, no permet discutir la cohesió entre els grups. Ja hem vist en altres punts com G podria haver tingut accés puntual a algun text relacionat amb A (Cf. PC5).

**Capítol V**

PC18 Fundacions romanes a Hispània i dates. Esment de la data present.

A, B	C, D	G	F	E
Proposen una etimologia per a Tarragona.	No proposen cap etimologia per a Tarragona.	No proposa cap etimologia per a Tarragona.	No proposa cap etimologia per a Tarragona.	No proposa cap etimologia per a Tarragona.

Donen primer la data present i després les de les fundacions de Tarragona i Toledo en relació amb aquesta. Saragossa fou fundada en temps d'August.	Donen les dates de les fundacions directament, menys de la de Saragossa.	Dóna les dates de les fundacions directament, però hi afegeix la data present (actualitzada) i el temps passat des de la fundació de Tarragona. Fa que els fundadors de Toledo edificuin Terol i els relaciona amb Saragossa.	No dona dates de les fundacions, però comet dos errors: un, perquè confon el nom de Toledo i dóna "Turolli"; l'altre perquè atribueix a Saragossa els ma-teixos fundadors de Terol (Toledo).	No dona dates de les fundacions, encara que diu "...civitatem Toleti tunc edificaverunt", aproximant-la així en el temps a la de Tarragona.
---	--	---	--	---

L'etimologia de Tarragona només surt al grup A-B. Les dates de les fundacions marquen els tres grups: A-B les donen en relació amb la data present; C-D-G les donen directament; E i F no les donen. Val a dir que en un antecedent llunyà de C-D-G devien estar redactades com a A-B perquè les dates que trobem a C-D-G són el resultat d'haver resolt el càlcul de les dades que presenta B (les d'A són errònies<sup>22</sup>) amb un sol any de diferència. La data que A dóna com a present (1278) pot ser fàcilment un error per 1268, o podria indicar un antecedent intermedi. La presència de la data 1268 a B acompanyada de dades correctes, però, més aviat fa pensar en la primera possibilitat. El cas més interessant és el de G. En aquest fragment, ha partit del mateix antecedent que C i D, però col·loca al mateix lloc que A-B la data present i el lapse de temps des de la fundació de Tarragona. Això vol dir que tenia accés a algun text relacionat amb A-B (no podia ser directament A perquè G conté dates correctes). Alhora parla de Terol i en fa fundadors "Telmon i Brunis", els mateixos de Toledo, a qui relaciona també amb Saragossa. Tot plegat només es pot desprendre de F. Així, es veu com G treballava sobre el mateix antecedent que C i D, però tenia també a la vista textos relacionats amb F i amb A-B.

### PC19 Capitalitats i durada de la dominació romana

A, B	C, D	G	F	E
Durada de la dominació: A 200 aC. - 410 dC.; B té un salt de còpia, però dóna com a final el 415 aC.	Durada de la dominació: C 203 aC. - 455 dC.; D 203 aC. - 460 dC.	Capitalitats.  Durada de la dominació: 203 aC. - 455 dC.	Capitalitats: confon els gots amb "greorum".  Durada de la dominació: 203 aC. - 455 dC.	Capitalitats.: omet la de Toledo en temps dels gots.  Durada de la dominació: 200 aC. - 410 dC.
Capitalitats.  Presenten una frase final que introdueix el capítol següent sobre els gots.	Capitalitats.  No presenten la frase introductòria del capítol següent.	No presenta la frase introductòria del capítol següent.	No presenta la frase introductòria del capítol següent.	No presenta la frase introductòria del capítol següent.

Els testimonis A, B, C i D donen primer la durada de la dominació i després les capitalitats. E, F i G inverteixen aquest ordre. Ja hem vist en altres casos com G segueix F (cf. especialment PC4, PC8, PC12 i PC18).

Pel que fa a les dates de la presència romana a Hispània, tornem a trobar (com a PC9, PC10, PC11) que E s'alinea amb A-B i es distancia de F en les informacions però no en l'ordre de la redacció, per al qual continuen junts.

La frase que clou el capítol V i l'enllaça amb el capítol VI només és present a A-B.

<sup>22</sup> Difereix amb B de cent anys en el lapse des de la fundació de Tarragona fins al present i els resultats que sortirien de fer-ne el càlcul (Tarragona 92 aC.; Toledo 48 dC.) no són coherents.

## Capítol VI

### PC20 Procedència, caràcter i nom dels gots.

A, B	C, D, G	E, F
Situació nòrdica de l'illa d'on procedeixen els gots (A, "septentrionali"; B, "envers la tremuntana"). Expansió cap al nord. Dos noms (Escites i Gots).	No esmenten la situació nòrdica de l'illa ni l'expansió cap al nord.	Només esmenten l'illa, sense referir-ne tampoc la situació nòrdica.
Copien els versos dedicats a la seva valerositat.	No copien els versos dedicats al seu valor.	
Donen l'equivalència del significat del nom Gots.	No donen l'equivalència del significat del nom.	

E i F no parlen de la situació de l'illa, com tampoc no ho fan C, D i G. Tanmateix, l'omissió podria deure's a imperatius del resum i no és conclouent per a la semblança dels grups E-F i C-D-G.

Per la resta, els grups A-B i C-D-G continuen ben definits.

### PC21 Conquestes godes

A	B	C, D, G	E, F
Els gots conquereixen Escítia.	Els gots conquereixen Escítia.	Confonen Escítia amb Egipte.	No porten la conquesta d'Escítia.
Conquestes de les Amazones.	Els gots vencen les Amazones que, a més, esdevenen guerrers masculins.	Els gots vencen les Amazones	Transmeten la llista de conquestes amazòniques atribuint-les als gots.
La batalla de Troia s'esmenta a propòsit d'Ulisses.	La batalla de Troia s'esmenta a propòsit d'Ulisses.	Situen a la batalla de Troia les victòries sobre Cirus, Tàmar, Ydapsis, Xerxes i Antirus.	La batalla de Troia s'esmenta a propòsit d'Ulisses a E. F omet la referència a la batalla.
Pirrus esdevé "Hospiria".	Pirrus esdevé "Speria".	Ometen el personatge.	Ometen el personatge.
Etimologia de Verona.	Etimologia de Verona.	No hi ha etimologia de Verona.	No hi ha etimologia de Verona.
Omet Toledo com a capital dels gots.	Surt Toledo com a capital dels gots.	Surt Toledo com a capital dels gots.	Ometen Toledo com a capital dels gots.

Els grups A-B, C-D-G i E-F es manifesten clarament amb la conquesta d'Escítia. El cas de les Amazones, ja és, però, diferent. Només A parla de les conquestes de les Amazones sumant-les a les dels gots, com fa la *HrH*. B les fa víctimes dels gots (i a més masculines). E i F, que resumeixen molt, apunten directament al saldo dels gots aquestes conquestes sense esmentar-ne les autores. C, D i G parlen de les Amazones també com a víctimes dels gots. Veiem aquí un cas de discrepància entre A i B que aproxima aquest segon als altres testimonis fent víctimes les amazones. És cert que no podem assegurar gaire sobre E i F, però la relació amb C, D i G és innegable, encara que B les hagi convertit en homes. Això abunda en la idea (abans ja a PC2 i PC9) d'un antecedent comú entre B i els altres testimonis excepte A. La mateixa idea es consolida encara més en la qüestió següent.

A converteix Pirrus (*HrH*, I, IX, 61-62, "Hos Pirrus...") en "Hospiria" i B en "Speria". Els altres testimonis ometen aquest personatge en bloc. No sembla lògic que ho facin ("Hospiria" podria ser perfectament un d'aquests noms de l'antiguitat, els quals demostren no conèixer amb la quantitat de corrupcions que hi trobem) si no és que els vagi aturar el fet que el nom "Speria" ja havia sortit parlant d'Hèrcules. Sembla, doncs, que això pot ser un indicatiu més de la relació que proposàvem dels grups E-F i C-D-G amb B a través d'un antecedent llunyà comú.



### PC22 Elogi d'Espanya

Remetem per a aquest fragment a l'apartat que se n'ocupa específicament al capítol 5 de l'estudi. En essència, els grups que es defineixen són també: A-B; C-D-G; i E-F, que no presenten el passatge. A més, hi trobem més indicis que G partia d'un antecedent català i d'una relació entre algunes solucions de B i el comportament de C-D-G, en la línia de suposar un antecedent llunyà comú entre aquests testimonis.

### PC23 Elogi dels gots

A	B	C, D, G	E, F
Els gots eren de gran estatura.  Les virtuts dels gots són semblants a les de la <i>HrHi</i> hi surten, com allà, en forma d'enumeració.  Eren experts en ciència natural, segons un filòsof el nom del qual no diu.	Els gots eren de gran estatura.  Tendeix a redactar el fragment de les virtuts dels gots. Les virtuts militars s'hi mantenen, però de les personals n'ha omès força.  Eren experts en ciència natural, segons un filòsof el nom del qual no diu.	Els gots eren de gran estatura.  Tendeixen a redactar el fragment de les virtuts dels gots. Les virtuts militars s'hi mantenen, però de les personals n'ometen força, tot i que no les mateixes que B.  Eren experts en ciència liberal i no esmenta cap filòsof.	No contenen aquest fragment.

Tots els testimonis diuen que els gots eren alts, mala interpretació de la *HrH*, I, IX, 95: "naturaliter magnanimi et audaces" (A "naturaliter magnitudine audaces"). La mala lectura devia haver-la fet ja el primer antecedent de la *CdE*, com ho prova el fet que surti a tots els testimonis. Per la resta, A-B i C-D-G continuen mantenint la cohesió habitual, excepte en la reducció de les virtuts dels gots, que es devia produir en un antecedent comú de B i C-D-G. G ens torna a sorprendre quan col·loca després de l'elogi la comparació d'Espanya amb el Paradís que ell i els seus companys de grup havien omès al principi de la *Commendatio Hispanie* (cf. l'apartat específic al capítol 5 de l'estudi). E i F, que no tenen aquell fragment, fan la comparació en aquest mateix punt.

## Capítol VII

### PC24 Cristianització dels gots

A, B	C, D, G	E, F
Donen la data de la cristianització dels gots (389 de l'era)	No donen la data	No donen la data. (La frase sobre la cristianització dels gots, sense la data, apareix en el capítol anterior, entre l'origen i les proeses dels gots.)

### PC25 Data de la conquesta de Roma

A, B	C, D, G	E, F
Donen dues dates: des de la fundació de Roma i des del naixement de Crist: A, 1164 de la fund. i 412 de Crist; B,	Donen la data des de la fundació de Roma: C, 1264; D, 1293; G, 1262.	Donen només la data des del naixement de Crist: E, 412; F, 1062.

1264 de la fund. i 412 de Crist.		
----------------------------------	--	--

A repeteix innecessàriament les dates, però són les correctes perquè el resultat situa la fundació de Roma el 752 aC. B erra la primera, però és simptomàtic que C, D i G donin dates gairebé iguals que la de B.

La data de F és impossible. La confusió pot venir: a) d'una mala lectura de la data de Crist (412) confonent les tres primeres "c" amb una "m" i la quarta "c" amb una "l"; b) d'un antecedent que tenia totes dues dates i F, o un antecedent seu, va confondre la de la fundació amb la de Crist. La solució de l'edició *Ant.* de la glossa de Vallseca (any de Crist 1262) fa pensar més aviat en la segona possibilitat. Així, l'antecedent d'*Ant.*, que hem vist abans que compartia errors amb G (cf. PC4) i hi comparteix ara també lliçó en aquesta data, no pot provenir directament de F (si que podia en el PC4) perquè de la solució de F (1062) no és lògic que en surti un 1262, tan semblant a les dates dels altres testimonis. Hi ha d'haver, doncs, un exemplar del text de Vallseca, molt poc anterior a F, que devia confondre la data de la fundació amb la de Crist i devia dir "any de Crist 1262". El nostre F va errar 1062 per 1262, però el descendent d'aquest altre exemplar, que fou al seu torn antecedent d'*Ant.* (és a dir, el que G va veure i que cometia l'error del PC4) va continuar donant la data del 1262 de Crist.

El més possible, però, és que l'antecedent comú d'E i F tingués una sola data (la de la fundació, com C, D i G) i que E l'hagués corregida a la vista d'algun text relacionat amb A, com ja hem vist en altres casos (especialment PC9, però també PC19 i PC21).

### PC26 Ataülf saqueja Roma

A	B	E	C, D, G
Descriu el saqueig de Roma amb la imatge de la plaga de llagostes.	Altera la imatge de les llagostes.	No presenta la imatge de les llagostes.	No presenten la imatge de les llagostes
Honori, impotent per vèncer els gots.	Honori, impotent per vèncer els gots.	Honori impotent per vèncer els gots.	No parlen de la inferioritat d'Honori.
Casament d'Ataülf amb Plàcida.	Casament d'Ataülf amb Plàcida.	Casament d'Ataülf amb Plàcida.	Casament d'Ataülf amb Plàcida.
Ataülf deixa Roma a Honori.	Ataülf deixa Roma a Honori, però afegeix que els seus béns foren cremats.	Ataülf deixa Roma a Honori.	Ataülf deixa Roma a Honori, i afegeixen la idea que aquest emperador la tornà a poblar.

La imatge de les llagostes, provinent de la *HRH* (II, VI), apareix només a A i, alterada, a B. Això indica que un antecedent comú a E i C-D-G devia eliminar-la, potser perquè ja presentava corrupcions.

En la informació que afegeix B no s'entén si els béns cremats eren d'Honori o de Roma.

Després d'una descripció del saqueig paral·lela a la de C-D-G i diferent d'A, E presenta una redacció gairebé idèntica que la d'A. En no haver-hi F en aquest punt, no podem saber si la similitud d'E i A és deguda a una presa de text d'A o si simplement les innovacions s'han d'atribuir a l'antecedent comú de C, D i G.

F resumeix en una sola frase des de la data de la conquesta de Roma fins al capítol XI. És per això que a partir d'aquest PC apareix molt esporàdicament en la comparació.

### PC27 Successió d'Ataülf

A, B	C, D, E, G
A: <i>Sicericus</i> ; B: <i>Sagericus</i>	C, D, E, G: <i>Segratus</i>
A, B: <i>Tudericus</i>	C, E, G: <i>Tuderen</i> ; D: <i>Utreu</i> (?)

Data de la mort de Teodored (Tudericus): A, 470; B, 470.	Data de la mort de Teodored (Tuderen): C, D, G: 480; E, 430. C, D i G afegeixen que Teodored era persona "de bona condició".
--	---

E torna a presentar-se aliniat amb C, D i G.

En l'afegit sobre Teodored, que no surt a A, no podem determinar l'abast de la innovació en els antecedents, en ser E tan resumit i trobar-se B en ple salt de còpia.

### Capítol VIII

#### PC28 Regne hispànic dels gots. Durada de la dominació goda.

A	B	C	D, G
Parla simplement dels gots.	Parla de "los dits gots".	Parla dels "nobles gots".	Parlen dels "nobles gots".
Assigna a la província l'adjectiu "goza".	Assigna a la província l'adjectiu "gotza".	Assigna a la província el nom "Gòcia".	Assignen a la província el nom "Gòcia".
El nom del riu és "Rodanum".	El nom del riu és "Roze".	El nom del riu és "Roze".	El nom del riu és "Roze".
Durada de la dominació, 408 anys.	Durada de la dominació, 308 anys.	Durada de la dominació, 408 anys i repeteix aquesta dada en un altre paràgraf més avall.	Durada de la dominació, 308 anys i repeteixen aquesta dada en un altre paràgraf més avall.

Els grups A-B i C-D-G són ben clars a les dues primeres consideracions.

En el cas del nom del riu, sobta l'aliniament de B amb els altres testimonis sota la forma occitana "Roze" perquè justament en el capítol anterior, parlant d'Ataülf, el mateix B ha utilitzat la forma catalana "Royne".

Per la durada de la dominació, tornem a trobar B agrupat amb D i G. Aquest cop és C qui se'n separa, almenys aparentment, i concorda amb A. De tota manera, hem de pensar en la possibilitat d'un error de C que el fes coincidir involuntàriament amb A. No els podem agrupar perquè la presència a C d'un paràgraf que repeteix la durada de la dominació, igual com fan D i G, té més força que l'error de 480 per 380.

E no presenta aquesta part introductòria, però al final del capítol afegeix una frase sobre la dominació goda que sembla provinent de la repetició de C, D i G, però truncada i sense la durada en anys.

#### PC29 Pecats de Vítiza

A, B	C, D, G
A: "...ut iniquitatem iniquitati apponeret..." B: "...volent anedir mal a mals..."	C: "...ajustant iniquitats..." D: "...ajustà iniquitats..." G: "Et mala malis perversaque perversis ac iniquitates iniquitatibus accumulando..."
Frase de conclusió en primera persona i amb una referència a la "Història".	Frase de conclusió en tercera persona i sense cap referència a la "Història".

La coincidència de B i G en els "mals" deu ser casual, perquè no hem trobat cap altre cas de relació entre aquests dos testimonis si no és que passa també per C i D.

#### PC30 Persecució de Teodofred i Pelai. Revolta de Roderic. Exili dels fills de Vítiza.

A, B, E	C, D, G
Quan esmenten Pelai avancen que després alliberarà Espanya.	Quan esmenten Pelai no avancen que alliberarà Espanya.
A i E presenten Roderic com a fill d'aquell que	Roderic era també perseguit, com el pare, i

fou orbat per Vítiza, però no el fan objecte de cap persecució. B omet aquest punt.	per això es revolta.
L'exili dels fills de Vítiza fou amb el comte de Tangitània, sense més precisions.	Especifiquen que els fills de Vítiza romangueren a l'exili fins a la traïció del comte Julià.

En no tenir possibilitat de comparar E i F, no podem saber si la proximitat d'E i A-B és deguda a una importació de text d'A cap a E o si simplement les innovacions s'han d'atribuir a l'antecedent comú de C, D i G. Tanmateix, les semblances en la redacció d'E i A són moltes.

### PC31 Violació de la dona del comte Julià

A, B	C, D, G
Presenten la mateixa ordenació de la informació: 1r. Comte Julià familiar de la cort; 2n. Enviat per Roderic a l'Àfrica amb una ambaixada; 3r. Possessions del comte Julià; 4t. Violació de la dona; i 5è. Argument contra els que creuen que violà la filla del comte i no la dona.	Diferent ordenació, més lògica, que consisteix a anteposar el punt 3r al punt 2n., presentant primer el comte amb les seves possessions i després els fets. Ampliació del punt 4t. afegint-hi un arravatament amorós de Roderic en veure la dona del comte: tímida a C; més decidida a D; i més extensa a G. Desaparició del punt 5è.

E porta un text massa resumit com per poder relacionar-lo amb un o altre grup.

### PC32 Partida del comte Julià de la cort.

A, B	C, D, G
Assabentat del fet vergonyant, el comte Julià ret comptes de l'ambaixada al rei Roderic i marxa cap a les seves terres.	El comte Julià fa servir l'excusa d'una segona ambaixada per marxar de la cort.
La <i>HrH</i> i A el fan marxar cap a Ceuta; B cap a Algesires.	Marxa cap a Ceuta

La segona ambaixada és característica del grup C-D-G. L'esment a Algesires és una confusió de B.

E presenta un text massa resumit com per poder relacionar-lo amb un o altre grup.

## Capítol IX

### PC33 Primera entrada dels sarraïns

A	B	C	D	E	G
"... cum quibus <i>latenter</i> venit..."	Omet la frase.	"...ab los quals vench <i>alegrament</i> ..."	"...ab les quals vench <i>primerament</i> ..."	"...cum quibus <i>letanter</i> venit..."	"... <i>cum gaudio</i> transmeavit.."

L'error de "letanter" per "latenter" evidencia la relació d'E amb C i G, almenys (en aquest cas concret D no ens deixa completar el grup, que, val a dir, es mostra innegablement coherent pertot). Malauradament tampoc B no presenta aquest adverbí, cosa que ens impedeix d'establir a quin nivell arribava l'error, encara que ens mostra més clara la distribució dels antecedents comuns.

A més, aquest és un dels punts que corrobora la relació C-D-G i el fet que G partia d'un original català. Es veu per l'expressió "cum gaudio" venint d'"alegrament" (C) i perquè en el mateix passatge inclou dos sinònims catalans: "...cum magna classe sive *navili*..." i "...ac fuere depredada, quod in vulgo dicitur *molt gran presa* fecerunt", la mateixa expressió que trobem a C i D.

PC34 Segona entrada dels sarraïns i resposta goda

A	B	C, D, G
"Igitur, cum Rodericus hoc intellexisset..."	Explicita les notícies rebudes per Roderic.	Expliciten les notícies rebudes per Roderic
El rei respon amb un exèrcit capitanejat per "Enecum".	El rei respon amb un exèrcit capitanejat per "Otus".	El rei respon amb un exèrcit capitanejat per: C, "Enecha"; G, "Enchon"; D, en clara confusió amb el nom del rei, "Rodrigo".
La manca de combat havia tornat els gots "inbecilles".	La manca de combat féu que per als gots "...l'ús de les armes fo-los strany...".	Els gots s'havien tornat: C i D, "no batallans"; G "non belligeris".

Tots els testimonis expliciten en el mateix lloc quines notícies va rebre Roderic, menys A que ho resol amb un pronom. Això pot ser degut a una reducció d'A o a un afegit en un antecedent comú de tots els altres menys d'A. Refermant aquesta segona possibilitat, la *HrH* també resol la frase sense explicitar les notícies, amb un "Que noticiam..." (III, XX, 10-11).

El que sí que és segur un error propi d'A és l'adjectiu "inbecilles", 'febles', el qual, tot i que ja s'hi adiu, altera el significat del terme que surt a la *HrH* (III, XX, 17), "inbelles", 'inexpert en la guerra', 'no combatiu', el mateix sentit que presenten tots els altres testimonis.

També el nom del capità dels exèrcits en B i D han de ser errors propis d'aquests testimonis.

E i F no presenten el passatge.

PC35 Lluita i derrota goda

A	B	C, D, G
No explicita clarament que el rei Roderic tenia la batalla gairebé guanyada.	No explicita clarament que el rei Roderic tenia la batalla gairebé guanyada.	Ressalten que els gots tenien la batalla gairebé guanyada.
Conserva l'expressió de la <i>HrH</i> "fuga inútil perierunt".	Conserva l'expressió de la <i>HrH</i> "fuga inútil perierunt".	No mantenen l'expressió sinó que només parlen d'abandonament del camp de batalla.
Inclou la imatge final de la mort de l'exèrcit i de la terra.	Omet la imatge.	Inclouen la imatge final de la mort de l'exèrcit i de la terra (G la presenta reelaborada).

C, D i G coincideixen a voler ressaltar la iniquitat dels traïdors gots amb l'explicitació del fet que Roderic tenia la batalla gairebé guanyada, cosa que A-B no remarquen. També es mantenen coherents en parlar de l'abandonament del camp de batalla quan A-B (i la *HrH*) els fan morir tots en plena fugida.

La imatge de la mort de l'exèrcit juntament amb la terra (imatge que prové del pròleg de la *HrH* i referida als llibres, en una mostra clara de reutilització de materials) és present a tots els testimonis excepte B.

PC36 Frase de conclusió del capítol

A	B	C, D, G
No presenta cap frase de conclusió del capítol sobre la fi de la glòria goda.	No presenta cap frase de conclusió del capítol sobre la fi de la glòria goda, però sí a la rúbrica del capítol següent.	Afegeixen una frase de conclusió del capítol sobre la fi de la glòria goda.

C, D i G contenen al final del capítol una frase afegida en què es diu que la derrota causà gran mal a la cristiandat perquè així va finir la glòria dels gots. És rellevant aquest fet perquè la mateixa idea surt en tots els testimonis i en la *HrH* molt al principi del capítol següent (i, doncs, en C, D i G s'hi repeteix). La seva presència al final d'aquest, doncs, sembla ben bé la integració en el text de la rúbrica contigua que presenta B per al capítol X: "Com fonch finida la glòria

dels gots”, i que cap més testimoni no porta. Això corrobora la idea que hi ha un antecedent comú entre B i C-D-G. Malauradament, E i F no contenen l’explicació de la derrota i no ens permeten generalitzar més l’afirmació.

## Capítol X

### PC37 Exclamacions per la derrota goda

A	B	C	D, G
Comença amb una exclamació, “Pro dolor!”, com la <i>HrH</i> .	Comença també amb una exclamació, “Molt gran dolor!”.	No hi ha exclamació sinó una frase d’enllaç amb la narració de la batalla.	No hi ha exclamació sinó una frase d’enllaç amb la narració de la batalla.
Amb la derrota acaba la “glòria gotice magestatis”.	Amb la derrota acaba la “glòria delz guots”	Amb la derrota acaba la “glòria dels gots e sa majestat”	Amb la derrota acaba la “glòria de la gòtiga magestat” (D); “glorie magestatis gotice”.
A la batalla hi anaren molts guerrers “ex alterutra partium”.	A la batalla hi anaren molts guerrers “de cascuna de les parts”.	A la batalla hi anaren molts guerrers “de la part dels crestians”	També parlen només dels guerrers cristians.

L’eliminació de l’exclamació i la reducció als cristians dels guerrers que anaren massivament a la batalla, torna a donar cohesió als grups A-B i C-D-G. Pel que fa a la frase sobre la glòria dels gots, observem com l’aplicació de l’adjectiu “goda” a la “majestat” es manté en A, D i G i, en canvi, B elimina “majestat” i refereix l’adjectiu a “glòria”. El mateix fa C, encara que no omet “majestat”. No podem considerar que això sigui concloent quant a les relacions dels testimonis perquè una eventual relació entre B i C al marge de D i G no hauria deixat a C la paraula “majestat”.

### PC38 Plany per la pèrdua d’Espanya

Remetem per a aquest fragment a l’apartat que se n’ocupa específicament al capítol 5 de l’estudi. En essència, els grups que es defineixen són també: A-B i C-D-G. E i F no presenten el passatge.

### PC39 Imatge del final de la reparació goda

A	B	C, D, G
A presenta, provinent de la <i>HrH</i> , la imatge de la ferida que els romans havien causat a Espanya i la posterior reparació goda, ara perduda.	No entén algunes paraules ni l’estructura de la frase i crea un passatge confús.	Eviten la confusió del passatge i en refan la redacció dient que les devastacions sarraïnes foren molt més grans que les infligides pels romans.

El fet que els testimonis C-D-G optin per refer la redacció d’aquest passatge i eliminar la imatge que A transmet, indica que algun antecedent seu, directe o remot, va trobar un original confús com el text de B. Això reforça la idea d’una relació entre antecedents de B i antecedents del grup C-D-G.

### PC40 Extensió de la dominació sarraïna

A, E	B	C, D, G
Els sarraïns travessen els Pirineus i conquereixen Gascunya, la Narbonense, fins al Roine (“Rodanum”) i també Arles (“Arelatum”) i altres	Els sarraïns travessen els Pirineus i conquereixen Gascunya, la Narbonense, fins al Roine (“Royne”). Omet Arles.	Els sarraïns travessen els Pirineus i conquereixen Gascunya, la Narbonense, fins al Roine (“Roze”). Ometen Arles.

ciutats.		
----------	--	--

La denominació del riu no és uniforme entre els textos catalans (i també G, que sempre l'anomena amb la forma vulgar), com ho era al PC28, sinó que B fa servir la forma catalana. Ja havia passat això en aquest altre cas (cf. PC28). L'omissió d'Arles, aproxima B al grup C-D-G. Però el cas més rellevant és que E torna a presentar la narració d'aquest punt i del següent aliniat amb A, com veurem.

PC41 Derrota dels sarraïns a Tolosa

A	E	B	C, D, G
Els àrabs atacaven Tolosa "maxinis" variis".  Parla dels francs.  La ciutat fou alliberada.	Omet aquest punt.  Parla dels francs.  La ciutat fou alliberada.	Els àrabs atacaven Tolosa amb "molts enginys".  Parla dels francesos.  La ciutat fou alliberada.	Zoma tenia assetjada Tolosa i "cascun jorn poderosament" (C) la combatia.  Ometen l'esment als francs.  Afegeixen que fou alliberada "de la malvada senyoria dels sarraïns" (C).

El setge de Tolosa per part de Zoma és pres del passatge corresponent de la *Historia Arabum* del mateix Jiménez de Rada. En aquest lloc, diu que els sarraïns amb "machinis variis impugnet" la ciutat, idea que trobem clarament a B, però no a A, que presenta en el manuscrit la (mala) lectura "maxinis". El fet que B llegeixi correctament ens fa pensar que els antecedents d'un i altre deien "machinis" i que l'error és propi d'A. Tanmateix, la idea que presenten C, D i G pot provenir de la variant (gens llunyana a la d'A) "maximis variis impugnet". Així, un antecedent no directe (perquè la confusió s'ha d'haver produït en llatí) de C-D-G devia crear la mala lectura "maximis". El fet que la solució no sigui idèntica a la d'A i que la confusió sigui tan fàcil de produir per poligènesi desmenteixen que això pogués indicar una relació directa entre A i C-D-G al marge de B. Malauradament, E no ens ajuda a veure l'abast exacte de les confusions. Com en el punt anterior, veiem també com apareixen a E noves coincidències amb A i B.

PC42 Durada de la dominació musulmana

A, B, C, D, E	F	G
Els sarraïns posseïren Espanya pacíficament durant 3 anys (D dona 4 anys).	Els sarraïns posseïren Espanya pacíficament durant 3 anys i després amb rebel·lions 247 anys.	Els sarraïns posseïren Espanya pacíficament durant 3 anys i amb rebel·lions 217 anys. Immediatament després repeteix que la dominació pacífica durà 3 anys, amb la mateixa frase que l'altre grup.

Com ja hem vist en altres punts, G treballava sobre un antecedent comú amb C i D, tenint a la vista un text relacionat amb F.

PC43 Pelai decideix lluitar

A	B	C	D, G
Quan Pelai va saber la desfeta, "doluit ultra modum".  Pelai es refugia a Astúries per	Quan Pelai va saber la desfeta, "ach gran dolor en son cor part tota mesura".  Pelai es refugia a Astúries per	Quan Pelai va saber la desfeta, "dolch-se ultra manera".  Omet la imatge de l'espurna (que ja	Quan Pelai va saber la desfeta, "dolch-se ultra mesura" (G "ultra mensuram").  Ometen la imatge de l'espurna (que ja

conservar-hi alguna espurna del nom dels cristians.	conservar-hi alguna espurna del nom dels cristians.	havia sortit més amunt) i diu que Pelai es proposava conservar alguna gent cristiana.	havia sortit més amunt) i diuen que Pelai es proposava conservar alguna gent cristiana.
Repeteix que entre els pocs gots que quedaven hi havia els que vivien sotmesos als musulmans.	Repeteix que entre els pocs gots que quedaven hi havia els que vivien sotmesos als musulmans.	Omet la repetició.	Ometen la repetició.

En la primera consideració, la semblança entre les solucions que presenten A i C no sembla que pugui ser concloent, perquè és molt fàcil la confusió poligenètica entre aquests mots. A més, no hi ha altres casos que puguin confirmar una relació directa entre A i C al marge de B i els altres testimonis. Per la resta de característiques que observem, els grups són clars: A-B i C-D-G.

#### PC44 Pelai inicia la lluita

A, B	C, D, G
Concreten que la lluita començà a Astúries. Pelai confortava els cristians que trobava “in Domino” (A); “en Nostro Senyor” (B). Pelai despertà els cristians: “de gravi sompno” (A); “axí com hòmens qui leven de dormir” (B) Pelai lluità amb els sarraïns en els llocs difícils i abruptes.	No concreten si era a Astúries on inicià la lluita. Ometen la referència a Déu. Pelai despertà els cristians: “de <i>gran</i> sompni” (C); “de greu sompni” (D); “a sompno gravi” (G). Redueixen el passatge i diuen que Pelai vencia els sarraïns allà on els podia aconseguir (G en fa una gran ampliació, però no s’aparta d’aquest grup).

Pelai va mobilitzar els cristians, atordits fins llavors per la derrota. La solució de C és una mala lectura; la de B és més aviat un error de comprensió. La resta de punts confirmen la cohesió interna dels grups A-B i C-D-G.

#### PC45 Reacció musulmana

A, B	C, G	D
Tàric, rei dels sarraïns, envia contra Pelai el seu exèrcit conduït per un seu duc.	Tàric envia contra Pelai un seu <i>gran</i> almirall, el comte Julià, els fills de Vítiza i “Cophan”, l’Arquebisbe de Sevilla.	Conduïa l’exèrcit un seu <i>germà</i> almirall i especifica que “Cophan” era <i>sarra</i> .

L’afegit del grup C-D-G no és difícil d’explicar: la narració posterior recull explícitament la intervenció d’Oppas (Cophan) que, per força, havia de formar part de l’expedició (ja ho diu la *HrH*). La presència dels fills de Vítiza i del comte Julià pot ser deguda al fet que, en acudir-hi, seran també sospitosos de traïció i per això moriran. Les diferències que presenta D són errors: de lectura, “germà” per “gran”, i de comprensió quan converteix Oppas (Cophan) en sarraí.

#### PC46 Batalla de Covadonga (miracle de la cova)

A, B	C, D, G
Només diuen que Pelai es refugià a la cova.	Expliciten la causa que Pelai es refugiés a la cova: el temor de no poder fer front al multitudinari exèrcit sarraí.
Pelai i els cristians preguen dins de la cova.	Ometen aquesta frase.
“Cophan” intenta persuadir Pelai que es rendeixi.	Coherents amb el fet que abans hagin fet sortir també Julià i els fills de Vítiza (cf. el PC



El miracle es produeix amb l'ajuda de Déu que va voler-la manifestar "pro sanctis" (A); "per los seus sants" (B).	anterior), els que intenten persuadir Pelai són "Cophan" i els seus còmplices traïdors.  El miracle es produeix per la gràcia de Déu, sense fer referència als sants.
---	---

PC47 Batalla de Covadonga (desfeta sarraina)

A	B	C, D	G
Pelai surt de la cova i ataca els sarrains "laudans Dei potenciam et ipse fortitudine roboratus" (corregit a "spiritu" a l'edició).	Omet la frase.	Pelai surt de la cova "lohant la potència de Déu e reffermat per gran fortaleza de cor" (C).	Pelai surt de la cova "divinam laudans potentiam benedicensque illam, statim spiritus sancti gratia et fortitudine roboratus..."

Sembla que a la vista dels altres testimonis i de la *HrH* ("spiritu") hem de concloure que hi ha a A una confusió entre "spiritu" i "ipse". La "fortaleza de cor" de C i D i la referència a l'Esperit Sant de G fan pensar més en un error d'A i per això corregim a "spiritu" en l'edició.

PC48 Mort dels traïdors

A	B	C, D, G
Tàric sospita dels traïdors i "pariter captos capitibus ac vita privavit".	Tàric sospita dels traïdors i "va'ls fer pendre per la guola e féu-los tolre lo cap"	Tàric sospita dels traïdors i "féu-los tots morir a cruel mort" (C).

La redacció d'A és una mala lectura de la *HrH* (IV, IV, 12) "pariter pactis et capitibus et vita privavit", que ja devia ser a l'antecedent primer perquè tots els altres testimonis inventen solucions diferents que evitin la redacció d'A.

PC49 Molts gots s'ajunten amb Pelai. Altres conquestes.

A	B	C, G	D
Diu que els gots que <i>podien</i> fugir anaren amb Pelai i s'hi afegiren.	Diu que els gots que <i>solien</i> fugir anaren amb Pelai i s'hi afegiren.	Diuen que els gots que <i>pogueren</i> fugir anaren amb Pelai i li demanaren mercè.	Diu que els gots que <i>havién fugit</i> anaren amb Pelai i li demanaren mercè.
Pelai conquereix Lleó i hi porta les banderes de la fe.	Pelai conquereix Lleó i hi porta "lo senyal de la creu".	Ometen aquesta imatge.	Omet aquesta imatge.

Potser la frase de la *HrH* (IV, IV, 12-13) no era fàcil: "Gothi quibus fuge facultas affuerat...". La solució de B ha de ser un error propi (potser mala lectura). Però de seguida tornem a trobar els dos grans grups A-B i C-D-G amb el comentari sobre la clemència de Pelai.

PC50 Incorporació d'Alfonso de Cantàbria

A, B	C	D	E	G
Alfonso era fill de "Petris, ducis Cantabrie" (A); "Pere de Cantàbria, duch" (B).	Alfonso era fill de "P. Enrich de Cantàbria".	Alfonso era fill de "Pere Amich de Cantàbria".	(Al cap. XII) Alfonso era fill de "Petri et Urie Cantabrie" (mala lectura d'"Enrich")	Alfonso era fill de "Petri Henrich de Cantàbria".

L'aparició d'"Enrich" sembla una mala lectura d'algun antecedent comú dels grups E-F i C-D-G. Ara bé, la qüestió és si E estava relacionat amb aquest segon grup o si seguia A i també va cometre la mateixa mala lectura per poligènesi. La raó del dubte és perquè en tots els punts d'aquest capítol en què ha aparegut i

apareixerà, el trobem i el trobarem aliniat amb A, cosa que ens inclina cap a la segona possibilitat, i perquè F no ens pot confirmar o desmentir la solució d'E.

PC51 Successió de Fàvila

A, B, E	C, D, G
(E, al capítol XII) No parlen enlloc (tampoc no ho fa la <i>HrH</i> ) de cap retorn de la terra a Ermessenda després de la mort de Fàvila (Saphila). El successor, Alfonso, és presentat com a gendre de Pelai.	Quan morí Fàvila (Saphila), la terra tornà a Ermessenda, filla de Pelai. El successor, Alfonso, és presentat com a marit d'Ermessenda.

Després del cas del PC anterior, E torna a aparèixer aliniat amb A i B. En haver suprimit F tota aquesta part, no podem saber si era el seu antecedent comú qui seguia A o si és un comportament propi d'E. Les solucions properes al grup A-B continuaran en alguns punts més.

PC52 Regnat d'Alfonso el Catòlic. Nom del seu fill.

A	B	E	C	D	G
Vicianium	Vimanum	(Al capítol XII) Viniamem	Veinia	Vima	Vinia

PC53 Regnat de Fruela (Ffoxilla)

A, B	E	C, D, G
Fruela va comprendre que per culpa dels pecats de Vítiza, la ira de Déu havia caigut sobre els habitants d'Espanya.	(Al capítol XII) Omet aquesta reflexió.	Fruela va comprendre que per culpa dels pecats de Vítiza, la ira de Déu havia caigut sobre Espanya.
No parlen de la descendència de Fruela.	No parla de la descendència de Fruela.	Acaben la narració del regnat amb una referència a Alfonso, fill de Fruela.

PC54 Regnat d'Alfonso el Casto, rei d'Astúries i Lleó.

A, B	C, D, G
No fan referència a la castedat d'Alfonso.	Diuen explícitament que Alfonso era verge.

El capítol XII (només d'A, B i C perquè D i G no el tenen) comença enllaçant amb aquest Alfonso qualificant-lo de cast. El comentari que trobem aquí el devia afegir l'antecedent comú de C-D-G per lligar-lo amb l'esment posterior.

PC55 Conclusió del capítol. Algunes parts d'Espanya ja alliberades.

A, B	C, D, G
Ja estaven alliberades de la dominació sarraïna Astúries i Galícia.	Ja estaven alliberades de la dominació sarraïna, que qualifiquen d'"impiadosa", Astúries, Galícia, Lleó i altres parts.

L'afegit de Lleó i altres parts no és gens estrany perquè la mateixa narració ho explica.

### Capítol XI(2)

El capítol XI ha estat seccionat per a l'estudi en apartats diferents, dels quals només dos apareixen a tots els testimonis. La comparació, doncs, únicament es fa per als apartats XI(2) i XI(6)<sup>23</sup>. Cal tenir en compte, a més, que el testimoni G ha abandonat la *CdE* com a font i, per tant, ja no es té tampoc en compte en la comparació. Tanmateix, en moments puntuals en què presenta alguna coincidència que pot indicar relació amb els altres testimonis, sí que s'hi consigna.

#### PC56 Primera entrada de Carlemany. Introducció.

A, B	C, D	E, F
Introdueixen el fragment atribuint la vinguda de Carlemany a la gràcia divina (B, gràcia i misericòrdia)	Ometen la referència a la gràcia de Déu.	No tenen aquesta introducció.

#### PC57 Referència als fets narrats anteriorment.

A, D, E	B	C
Mentre tot el que s'ha explicat al capítol anterior passava a Astúries i Galícia.	Mentre tot el que s'ha explicat al capítol anterior passava a Astúries, Galícia i <i>Aragó</i> .	Mentre tot el que s'ha explicat al capítol anterior passava a Astúries, Galícia, <i>Aragó i Catalunya</i> .

La referència a Catalunya que trobem a C s'explica perquè aquest testimoni incorpora la llegenda d'Otger Cataló (cap. XI(1) i XI(3)) just abans d'aquest punt. La inclusió d'Aragó a B i C no és tan clara perquè justament la *CdE* no narra els fets aragonesos d'Alfonso. Potser es feia per aproximar més la *CdE* al lector o, cas més probable, seguint la relació dels llocs on quedaven cristians amagats per les muntanyes que donen al final del capítol anterior. La coincidència entre B i C no és estranya, encara que no és gens habitual, com tampoc no és estranya entre A i E; la coincidència entre A i D sí que ho és.

#### PC58 Motiu de la incursió. Composició de l'exèrcit. Ciutats ja preses als sarraïns.

A, E	B	C, D, (G)	F
No expliquen la causa per la qual Carlemany entra a Catalunya.	No explica la causa per la qual Carlemany entra a Catalunya.	Carlemany entra a Catalunya "veent los cristians de Spanya en tanta subjugació" (C).	No explica la causa per la qual Carlemany entra a Catalunya.
L'exèrcit es componia de borgonyons, alemanys i francesos (E omet els francesos).	L'exèrcit es componia de borgonyons, alemanys i francesos.	Hi afegeixen també bretons i normands.	Només diu "cum magno exercitu", sense detallar-ne la composició.
Les ciutats que ja havia pres als sarraïns són Narbona, <i>Tarragona</i> i <i>Burdeus</i> .	Les ciutats que ja havia pres als sarraïns són Narbona, <i>Carcassona</i> i <i>Besiers</i>	No concreten les ciutats i li atribueixen la presa de <i>totes</i> les ciutats que ocupaven els sarraïns.	No concreta les ciutats i li atribueix la presa de <i>totes</i> les ciutats que ocupaven els sarraïns.

<sup>23</sup> Cf. l'apartat destinat als capítols XI(1) i XI(3) en el capítol 5 de l'estudi.

La cohesió del grup C-D-(G) continua manifestant-se meridiana. També F, que només apareix molt puntualment a causa de la seva condició de resum, s'hi manté aliniat.

E, però, és clarament deutor d'A, especialment en seguir el seu mateix error de "Tarragona" per "Carcassona" i de "Burdeus" per "Besiers". Ja hem vist en altres punts com E pren informacions o frases d'A, o d'algun antecedent seu.

B coincideix amb el fragment preliminar a la *HKMR* que trobem a la compilació de Francesc en la inclusió de la ciutat de Besiers, i això en confirma la relació<sup>24</sup>.

PC59 Províncies ja alliberades per Carlemany.

A, E	B, C, D, F, (G)
Aquitània i Narbonense.	No especifiquen les províncies (B, "totes les províncies"; C, "totes les dites terres").

E continua seguint exactament A. B s'alinia ara amb tots els altres testimonis.

PC60 Conquestes de Carlemany a Catalunya.

A, C, D	E	F	B
Conquerí Girona, Barcelona i la totalitat dels <i>castra et municiones</i> (C i D "castells e garnions") fins a Lleida.	Conquerí Girona, Barcelona i la totalitat de <i>civitates et castra et municiones</i> fins a Lleida.	Conquerí Girona, Barcelona i la totalitat de <i>civitates</i> fins a Lleida.	Conquerí Girona, Barcelona i "tota la terra" fins a Lleida.

B dona una solució única, cosa que farà en altres punts d'aquest capítol.

La solució d'E sembla significativa perquè acumula les dels altres testimonis (A, C i D) amb la que dona F. Això es pot explicar si partim del fet que l'antecedent d'E i F és comú, però que E va afegir-hi informacions i frases provinents d'A o d'algun antecedent d'A, com hem vist ja força vegades fins ara.

PC61 Retorn a França.

A, B	C, D
Carlemany retorna gloriós a França.	Abans de dir que Carlemany retornà a França, afegeixen un esment a l'alliberament dels cristians i al fet que Carlemany repartí la terra i deixà lloctinents per guardar-la (C, a més, fa referència als nou barons que acompanyaren Otger Cataló).

Recordem que C i D havien parlat de la situació dels cristians com a motiu de l'entrada dels francs (PC58) i per això ara en destaquen l'alliberament. El seu antecedent comú devia contenir també ja en aquest punt alguna referència a l'ordenació de la terra establerta per Carlemany perquè G (que la treu d'un altre lloc) la inclou en aquest mateix indret. L'antecedent, però, no devia portar la llegenda d'Otger Cataló incorporada perquè D no fa la referència als barons que trobem a C.

PC62 Segona entrada de Carlemany.

A	B	E	C, D
Amb l'exèrcit de Carlemany, "erant <i>duo</i> , scilicet Rotulandus et Oliverius".	Amb l'exèrcit de Carlemany, "fon Rotlan e Oliver".	Amb l'exèrcit de Carlemany "erat <i>dux</i> Rollandus et Oliverius".	Amb l'exèrcit de Carlemany "éran lo <i>dux</i> Rotlan e Oliver".
Carlemany entrà per "Rocidas Valles".	Carlemany entrà per "Ronsesvals".	Omet el topònim.	Carlemany entrà per "terribles vals" (D, "terribles e aspres vals").

<sup>24</sup> Cf. l'apartat dedicat a aquest passatge del testimoni A en el capítol 4 de l'estudi.

En la primera qüestió, és clar que l'antecedent comú d'E i C-D, del qual ja hem trobat indicis anteriorment, havia comès una mala lectura de "dux" per "duo". Això ens confirma el fet que E partia del seu antecedent, comú amb F i més remotament amb el grup C-D-G, encara que ens trobem enmig d'un fragment en què abunden les solucions pròximes a A. Segurament, encara que el redactor d'E treballés amb A al davant no devia advertir la diferència. Llàstima que B ometi el mot perquè això no ens permet de conèixer exactament l'abast de la mala lectura, tot i que la presència d'un verb en singular (com a E) podria fer pensar que algun antecedent de B també la contingués.

En la segona qüestió és clar que un topònim ha esdevingut un sintagma diferent (a més, amb la sorprenent traducció "terrible" per "roscidus") en C i D.

PC63 Traïció i derrota de Carlemany. Segon retorn a França i mort.

A	B	E	C, D
El nom del traïdor és "Gualanerii alias Guanalonis".	El nom del traïdor és "Guaynes".	El nom del traïdor és "Galaoris".	El nom del traïdor és: C, "Galeon"; D, "Gualaon".
El traïdor havia rebut diners dels sarraïns.	Omet aquesta informació.	El traïdor havia rebut diners dels sarraïns.	El traïdor havia rebut diners dels sarraïns.
El traïdor promet falsament que els sarraïns anirien a França a batejar-se.	El traïdor fa la falsa promesa del bateig dels infidels, però no diu que anirien a França.	El traïdor promet falsament que els sarraïns anirien a França a batejar-se.	El traïdor promet falsament que els sarraïns anirien a França a batejar-se.
Una sola batalla serveix per a la desfeta franca.	Una sola batalla serveix per a la desfeta franca.	Una sola batalla serveix per a la desfeta franca.	Per derrotar l'exèrcit franc calen: C, "molt cruells batalles"; D, "moltes cruells e aspres batalles".
Insisteix molt que la causa de la derrota fou la traïció.	Insisteix molt que la causa de la derrota fou la traïció.	No insisteix en la traïció com a causa de la derrota.	No insisteixen en la traïció com a causa de la derrota.

En la primera qüestió i en la darrera, veiem E aliniat amb C i D. El cas del nom del traïdor és més significatiu que la falta d'insistència en la traïció, perquè aquesta pot atribuir-se al resum. Ara bé, també el trobem coincidint amb A i B en el fet que només apareix en la narració una batalla entre els francs i els sarraïns.

Les altres dues són solucions úniques de B que, val a dir, comparteix també (com passava al PC58) amb el fragment preliminar a la *HKMR* que trobem a la compilació de Francesc.

PC64 Data de la mort de Carlemany.

A, B	C, D, E, F	(G)
Donen la data segons l'era i segons el naixement de Crist: era 852 (A, per error, 752) i 814 de Crist.	Només donen la data segons el naixement de Crist: 814 (C, 813).	Parteix d'altres fonts per a aquest capítol, però dona la data 803.

Es molt estranya la data de G, 803 de Crist, que no surt a la *CGPIII*, la seva font principal per a aquest capítol. F dona 814, però a l'edició *Ant* hi trobem la fabulosa data 1303. Podria ser simplement que la data de G fos un error provinent de mala lectura del seu antecedent comú amb C i D. Tanmateix, la confusió més fàcil sembla entre 1303 (*Ant*) i 803 (G), per a la qual només cal prendre "M" per "D". Tornem a trobar relacionats G i l'edició *Ant*, com ja hem vist al PC4 i al PC25, cosa que significa que G mantenia relació puntual amb testimonis de la *CdE* després d'haver-la abandonat i que no tenia a la vista directament F sinó un descendent d'aquest que després va servir per fer l'edició *Ant*.

**Capítol XI(6)**

PC65 Carlemany estableix el comtat de Barcelona.

A	B, C, D, E, F
Carlemany establí "comitem in Barchinona, scilicet qui tenebat Cathalonia per rege Franchie"	Carlemany instituí comte a Catalunya, és a dir, a Barcelona, que tenia Catalunya pel rei de França.

Segurament ens trobem davant una senzilla simplificació operada per A, perquè la igualtat dels altres testimonis és absoluta.

PC66 Conclusió i remissió a capítols posteriors.

A, B	C, D	E, F
Contenen un paràgraf final on s'explica que hi va haver comtes de Barcelona fins a Alfons I el Cast, que ja fou també rei d'Aragó per raó d'una unió que s'explicarà més endavant, A "Deo duce", B "Déus volent".	Contenen un paràgraf final on s'explica que hi va haver comtes de Barcelona fins a Alfons I el Cast, que ja fou també rei d'Aragó per raó d'una unió que s'explicarà més endavant.	Ometen el paràgraf.

Troblem aquí un paràgraf que remet a tres capítols més endavant i que justifica el fet que ara es trenqui el fil narratiu per parlar dels reis de Castella.

**Capítol XII**

Aquest capítol no és present als testimonis D, F i G.

PC67 Alfonso II el Casto

A	B	C	E
En parlar de la castedat d'Alfonso, diu "ut prediximus".	Només diu que fou cast, sense remetre a cap punt anterior.	En parlar de la castedat d'Alfonso, diu "segons dessús havem dit".	No parla de la castedat d'Alfonso.

L'esment d'A no és coherent amb el final del capítol X on, efectivament, parla d'aquest rei però no hi fa cap referència a la castedat. B devia eliminar la remissió precisament per això. C ho va resoldre afegint al capítol X el qualificatiu de cast que falta a A. Podriem dir que l'antecedent primer devia ser com A i que l'antecedent de B que té relació amb el grup C-D-G també; en algun moment de la transmissió, B devia esborrar la referència. Algun antecedent de C va resoldre la qüestió afegint també en el capítol X l'esment a la castedat (que, allà, D també presenta) (cf. PC54).

PC68 Alfonso VI.

A	B	C	E
Conquesta de Toledo, segons l'era, 1121.	Conquesta de Toledo, segons l'era, 1121.	Conquesta de Toledo, segons l'era, 1121.	Conquesta de Toledo, segons l'any de Crist, 1121.
L'Arquebisbe electe de Toledo es diu Berenguer, i era abat de Sahagún.	L'Arquebisbe electe de Toledo es diu Berenguer i era abat de Sahagún.	L'Arquebisbe electe de Toledo es diu Berenguer i era abat de <i>Sant Benet</i> .	L'Arquebisbe electe de Toledo es diu Berenguer i era abat de Sahagún.
Era natural de la part de <i>Tolosa</i> , "de Agenensi territorio".	Era natural de la part de <i>Toleda</i> del castell d'"Asau", "de territori de Agenes".	N'omet la procedència.	N'omet la procedència.

La primera qüestió sembla un clar error d'E, propiciat potser perquè intenta aquí una reordenació de les dates.

El nom de l'Arquebisbe, Berenguer (Bernat a la *HrH*), és unànime en els nostres

testimonis i devia ser ja al primer antecedent de tots. El seu anterior càrrec és d'abat de Sahagún, que a C esdevé "Sant Benet"; tanmateix, pot ser que C volgués dir amb això que era benedictí, sense especificar d'on havia estat abat. Pel que fa a la seva procedència, sembla que A omet allò que al seu antecedent devia dir provinent d'un "de oppido Salvitatis" (*HrH*), és a dir, de Sauvetat, a la Gascunya, perquè sí que surt a B encara que molt desfigurada. B, al seu torn, erra posant "Toledo" per "Tolosa" i fent un topònim "Agenens" de l'adjectiu gentilici "Agenensi". C i E n'ometen la procedència (en el cas d'E pot ser per imperatius del resum). De tota manera, ja hem observat en altres casos com en punts en què A i, sobretot, B presenten passatges confusos o estranys, altres testimonis opten per suprimir-los.

PC69 Alfonso VII. Divisió dels regnes de Castella i Lleó.

A, E	B	C
Els consellers del rei l'instiguen a separar els regnes de Castella i Lleó, "discordia procurare volentium".	Els consellers del rei l'instiguen a separar els regnes de Castella i Lleó, "volent procurar discòrdia".	Omet aquesta consideració.
Determinen els límits dels regnes a Sahagún.	No determina els límits dels regnes.	No determina els límits dels regnes.

L'estructura de la redacció d'aquest passatge és la mateixa en A, B i E però diferent a C, que parla directament dels dos regnes sense esmentar la divisió. Tornem a trobar E aliniat amb A, com en altres punts.

PC70 Alfonso VIII

A, E	B	C
"populavit Palenciam".	"poblà Oventum e Planència".	"poblà Placència".
"devissit ... Agarenos"	"sarraÿns".	"los sarraÿns apellats Agarenos"

El més interessant en aquest punt és veure com E segueix A fins i tot en el primer error (*HrH*, "Placenciam").

PC71 L'infant Enric de Castella. Reunió dels regnes de Castella i Lleó.

A	B	C, E
Només explica que l'infant Ferran va morir sense fills però, com la <i>HrH</i> , no el fa regnar.	Omet aquest personatge.	Fan regnar l'infant Ferran i morir sense fills.
Narra la qüestió successòria que reunificà els regnes sense esmentar Fernando de Lleó, cosa que en complica molt la intel·ligibilitat.	Presenta un fragment també de difícil comprensió perquè sembla que Berenguera sigui regent, reina i filla del rei de Lleó.	Refan la mateixa informació: E reorganitzant la mateixa redacció que A i fent-la més comprensible; C fa el mateix que E, però confon Lleó amb Castella.

A i B, sense ser iguals, tenen en comú la falta en el paràgraf de l'esment a Fernando de Lleó. B, especialment, devia partir d'una frase que no tenia Fernando com a subjecte i en fa Berenguera, cosa que la converteix en incomprendible.

C i E coincideixen en ambdues qüestions i això separa E d'A, amb qui l'havíem vist tan relacionat en els darrers punts.

PC72 Fernando III.

A	B	C	E
Primera ronda de conquestes: Còrdova, Jaén i Sevilla.	Primera ronda de conquestes: Còrdova, Jaén i Sevilla, amb	Primera ronda de conquestes: Còrdova, Jaén i Sevilla. El seu	Primera ronda de conquestes: Còrdova, Jaén i Sevilla. Fa una

Concreta en aquesta darrera la intervenció del seu fill, Alfonso, "qui nunc regnat".	l'ajut del seu fill Alfonso, "qui los regnes subiuguà".	fill Alfonso queda desvinculat de les primeres conquestes i només intervé en la segona ronda.	construcció gramatical que permet entendre que el seu fill Alfonso intervingué a la primera i a la segona ronda de conquestes.
Segona ronda de conquestes: "Granatam, Malecam, Abuiam et totum regnum Murcie, et omnes sarracenos trans-marinos [...] tributarios fecit".	Segona ronda de conquestes: "Granada", "Almeria", "Màlichia", omet Múrcia i "tots los moros" (omet ultrama-rins) féu tributaris.	Segona ronda de conquestes: "Granada", "Màlichia", "Almaria", omet Múrcia i els "sarraÿns ultramarins" féu tributaris.	Segona ronda de conquestes: omet Granada, omet Almeria, conquerí el "regnum Chamalecam et totum regnum Murcie et omnes sarracenos transmarinos tributarios fecit".

En la primera ronda de conquestes, és rellevant el cas de B. En el lloc on A té la frase "qui nunc regnat", B ens dona un "qui los regnes subiuguà", convertint en substantiu el verb "regnat" i afegint-hi el verb 'subjugar' que és el mot que trobem a A immediatament després encapçalant la frase següent. Ho va fer conscientment perquè Alfonso ja no regnava? Sembla més aviat una senzilla mala interpretació de la frase, perquè si ho féu per evitar un anacronisme n'hi havia prou d'eliminar-lo.

C redueix la intervenció del fill, Alfonso, a les conquestes de la segona ronda. Val a dir que A esmenta l'ajuda del fill tant en les primeres com en les segones.

E, per la seva condició de resum, pràcticament només enumera les conquestes d'aquest regnat.

### Capítol XIII

F no presenta aquest capítol. D i G parteixen d'altres fonts.

#### PC73 Íñigo Arista.

A, B	C, E
A, "Enecus Astria" ( <i>HrH</i> "Arista") B, "Exenguo Astria"	C, "Enecho Astucia" E, "Ennecus Astilcia"

El nom del primer rei de Navarra relaciona E amb C més que no pas amb A-B.

#### PC74 García Íñiguez.

A	B, C, E
En el passatge del naixement miraculós del seu fill Sancho Garcés, explica que el rei i la reina encinta van caure en una emboscada sarraïna i que l'infant, un cop nascut, es va salvar gràcies a les cures de les dones.	Ometen l'esment explícit a l'emboscada i tampoc no parlen de la intervenció femenina en la salvació del nadó.

El moment en què A narra l'emboscada és problemàtic per una sèrie de males lectures que hi trobem respecte de la *HrH*. No és la primera vegada que veiem com en punts conflictius, els altres testimonis prefereixen ometre'n frases. La identitat que en això mantenen B, C i E indica l'existència d'antecedents comuns, encara que llunyans, entre aquests testimonis.

#### PC75 Sancho III el Mayor.

A	B	C	E
Només esmenta el rei.	A més d'esmentar el rei, dona el nom dels seus fills: Sancho (erroni) i Fernando.	Esmenta el rei i en dona molts més detalls: els noms dels fills (inclòs Ramiro), el nom i procedència de	Esmenta el rei i en dona més detalls: els noms dels fills (sense Ramiro), el nom i procedència de la



		la reina, territoris on regnà cada fill (erronis), i remet a l'explicació del capítol següent.	reina, i remet a l'explicació del capítol següent.
--	--	--	--

Podríem suposar que el primer antecedent de tots els testimonis duia els noms dels fills i que A els eliminà. No seria difícil, però, que hagués estat un antecedent comú a tots els altres el que els hi hagués afegit, ja que es troben al capítol següent.

També podem concloure que un antecedent comú a C i E havia omplert amb més detalls aquest punt amb informació tretada del capítol següent, afegint-hi a més una frase que hi remetia.

PC76 Teobaldo II de Navarra.

A, C	B, E
El presenten com a regnant.	En parlen en passat, encara que no queda clar si parlen d'ell o del seu pare, Teobald I.

En presentar Teobaldo II regnant, A és coherent amb la data de 1268 que dona i amb els altres reis que hi surten com a ocupants de les corones (Alfonso X a Castella i Jaume I a Aragó). Però C escriu en temps d'Alfons IV el Magnànim i diu explícitament que ja era rei de Navarra Joan, el futur Joan II d'Aragó. C, doncs, no ha actualitzat la narració. En partir D i G d'altres fonts, no podem saber si l'anacronisme era en el seu antecedent comú, però hem vist que aquest antecedent s'ha d'emparentar amb els d'E i de B, que, en principi, no s'han distret en aquest punt. Diem en principi, però, perquè tant B com E no deixen clar si parlen de Teobaldo I o de Teobaldo II. De tota manera, l'explicació igualment ha de partir del fet que cap dels antecedents no hagués actualitzat la informació, distracció en cadena que resulta molt sorprenent (cf. l'apartat sobre el tractament de les dates, al capítol 5 de l'estudi). No sembla tampoc prou important aquest punt com per establir una relació directa entre C i A, ja que hem vist pertot com les diferències entre ells són molt clares.

**Capítol XIV**

F en fa un resum extrem. D i G parteixen d'altres fonts.

PC77 Sancho III el Mayor.

A, B	C, E
Explicant les possessions de Sancho, puntualitzen que abans de la presa de Toledo només hi havia a Castella el comte de Lleó, avui rei. Esmenten els fills de Sancho i hi afegeixen Ramiro, que havia tingut amb una altra dona del castell de Yuar (Aibar) (A) o de Sinar (B).	Explicant les possessions de Sancho puntualitzen que abans de la presa de Toledo només hi havia comte a Castella i rei a Lleó. Esmenten els fills de Sancho i concreten que Ramiro era fill d'una <i>primera muller</i> del rei, la qual provenia de "Castre" (C) o del castell de "Ynar" (E).

A banda de la confusió que presenta C en la procedència de la reina, prenent la paraula "castell" pel topònim, és clara la distribució que separa A-B de C-E.

PC78 Llegenda de la reina difamada.

A	B	C	E
Explica la difamació usant la mateixa citació bíblica de la <i>HrH</i> , a la qual afegeix el joc de paraules entre els adjectius "inpudenter" i "inprudenter".	Omet part de la citació bíblica i el joc de paraules amb els adjectius.	Omet part de la citació bíblica i el joc de paraules amb els adjectius.	La llegenda hi apareix massa resumida com per poder establir relacions amb altres testimonis.
Establert el judici per duel, no trobaven ningú que volgués	Establert el judici per duel, no trobaven ningú que volgués	Establert el judici per duel, no trobaven ningú que volgués	

<p>combatre <i>per la reina contra els fills del rei</i></p> <p>La situació esdevé crítica perquè els fills del rei han ordit la difamació i el cavaller acusat, el fill del rei que s'ofereix a la batalla i la reina són posats en perill.</p> <p>La solució del conflicte la porta un monjo provinent del "monas-terio Asenensis" (<i>HrH</i> "Anagarensis", és a dir, de Nájera), que s'endú a part els fills del rei i els fa confessar la mentida. En descobrir-se tot, clou l'episodi amb la frase de la <i>HrH</i> "et salvatus est sanguis regine in illa die".</p>	<p>combatre <i>per la reina.</i></p> <p>Redueix la llista de perills de la situació: que la reina fos acusada d'adulteri i pel combat entre els fills del rei.</p> <p>La solució del conflicte la porta un monjo "de un monestir de Aranensis". No explicita que s'endugués els fills del rei a part, i tampoc no presenta la frase de conclusió de l'episodi que trobem a A.</p>	<p>combatre <i>contra els fills del rei.</i></p> <p>Redueix encara més la perillositat de la situació i només és crítica per a Ramiro i per a la reina.</p> <p>La solució del conflicte la porta un monjo, la procedència del qual no s'indica. Si que explicita, però, que s'endugué els fills del rei a part, on confessen. Tampoc no hi apareix la frase conclusiva que trobem a A.</p>	
--	---	--	--

La característica més concloent en aquest punt és la coincidència de B i C en la part de la citació bíblica i el joc de paraules que ometen, cosa que va confirmant l'existència, que ja hem deduït d'altres punts, d'un antecedent que relaciona el grup C-D-G amb B.

Un altre comentari hauria de ser per a la reducció que fa C de la crítica situació del regne, limitant la situació de perill a Ramiro i la reina. Podem veure en això una focalització del centre d'interès en aquells personatges que tindran rellevància en el desenvolupament posterior dels fets.

A i C tornen a coincidir dient que el monjo parlà *a part* amb els fills del rei. És tan fàcil que B hagués omès el detall, que això no pot ser concloent a favor d'una relació directa entre A i C que, d'altra banda, queda desmentida per la gran majoria dels punts (cf. PC76).

### PC79 Ramiro I.

A	B	C
Mort Sancho, Ramiro "in Aragonia rex primus"	Mort Sancho, Ramiro "vench-sse'n en Araguó e aquí ell se <i>apellà</i> rey d'Araguó".	Mort Sancho, Ramiro regnà i "aquest <i>fo</i> lo primer rey de Aragó".

És segur que l'antecedent d'A presentava una frase amb verb, com proven els altres dos testimonis. La frase a la *HrH* (VI, I, 9-10) és "regem statuit se vocari", com la de B.

### PC80 Alfonso I el Batallador.

A	B	C	E
<p>Ajudaren molt el rei en les conquestes "Ticius", noble aragonès, "Petro, comite Perticarum" i "Gascone, vicecomite de Bearno".</p> <p>Dóna les dues versions de la mort del rei i es decanta per la versió més "oficial".</p>	<p>Ajudaren molt el rei en les conquestes "un ric hom d'Araguó qui havia nom Ticio" i "Guoscha de Biern".</p> <p>Només n'explica una sola versió, la de la desaparició, més "legendària".</p>	<p>Omet "Ticius" i refon els altres dos personatges en un: "Pere Gascon, compte de la Perxa e Vezomte de Bearn".</p> <p>Dóna les dues versions de la mort del rei i es decanta per la versió més "oficial".</p>	<p>Omet "Ticius" però esmenta com A els altres dos personatges, amb l'única diferència respecte d'A que fa Gastó <i>comte</i> de Bearn.</p> <p>Només n'explica una sola versió, la més "oficial", però hi afegeix un "licet</p>

		quidam aliorum dicant”.
--	--	-------------------------

D'entrada, sobta de veure que en aquest punt A s'alinea successivament amb B, E i C. Però les diferències i semblances que hi presenta tenen poca força per determinar relacions directes.

En el primer cas, A torna a presentar un altre passatge confús que B resol ometent-ne certes parts. C i E poden tenir relació per l'omissió de Ticius. La refosa dels dos personatges esmentats en un de sol pot ser cosa de C.

Pel que fa a la mort del rei, la versió més “oficial” és la que diu que morí a la batalla de Fraga. La més “llegendària” creu que el rei va desaparèixer i es féu pelegrí; amb els anys va tornar i, en ser reconegut i reclamar el tron, fou executat per evitar conflictes. Segurament la *CdE* va transmetre totes dues possibilitats tal com les trobem a A i a C. El decantament per l'una o l'altra deu dependre de cada compilador.

### Capítol XV

F en fa un resum extrem (acaba, a més, amb Ramon Berenguer IV); D i G parteixen d'altres fonts. Aquests tres testimonis no haurien d'entrar en la comparació, però en moments puntuals en què presenten alguna coincidència que pot indicar relació amb els altres testimonis o entre ells, sí que s'hi consigna.

#### PC81 Ramiro II el Monje surt del monestir i es casa.

A, B, C, E	D	F, G
No presenten cap intervenció de Guillem de Montcada, ni l'esmenten.	(Partint d'una altra font) No presenta cap intervenció de Guillem de Montcada, ni l'esmenta.	(Partint d'altres fonts) Reporten una intervenció de Guillem de Montcada en la sortida de Ramiro del monestir, que no trobem a cap altre testimoni ni a la font de G en aquest moment, la <i>CGPIII</i> Desclot (i també Tomic) fa intervenir Guillem de Montcada en el casament entre Peronella i Ramon Berenguer IV, però no en l'altre afer. Potser prové d'aquí la confusió.
Ramiro es va casar amb la <i>germana</i> del comte de Poitiers.	Ramiro es va casar amb la <i>néta</i> del comte de Poitiers.	Segons G (igual que D), Ramiro es va casar amb la <i>néta</i> del comte de Poitiers. Segons F, Ramiro es va casar amb la <i>filla</i> de Fernando, <i>rei de Lleó</i> Això surt a la <i>Crònica</i> de Desclot (cap. II), a la Genealogia del <i>Chronicon Barchinonense IV</i> , també dit <i>Cronicó de Mascaró</i> (BdC485, 242v) i no ho hem pogut trobar enlloc més. La versió llatina de la <i>CGPIII</i> parla de l'estada de Peronella amb el rei de Castella i l'intent de casar-la amb el seu fill, però no hi ha cap insinuació que la dona de Ramiro fos filla del rei de Lleó.

Semblen clares aportacions de F confirmant que en el curtíssim capítol XV d'aquest testimoni Vallseca prengué informacions de Desclot (cf. el comentari sobre el testimoni F al capítol 4 de l'estudi). En el primer cas, G segueix F, comportament que ja hem vist en altres llocs. El que sorprèn és que G el segueixi tants capítols després d'haver abandonat fins i tot la *CdE*.

PC82 Ramiro II el Monje torna al monestir.

A, E	B, C	F, G
Ramiro torna al monestir quan la seva filla Peronella tingué edat de casar-se (A, "cum fuit nubilis"; E, "quando fuit nubilis etate").	Ramiro tornà al monestir un cop casada la seva filla (B, "E com lo matrimoni fo sollempnitzat"; C, "E de present que la hac maridada").	(Partint d'altres fonts) Ramiro torna al monestir perquè mor la seva muller, informació que, com les del punt anterior, també surt de Desclot (cap. II).

La interpretació que B i C fan de "tenir l'edat de casar-se" amb "un cop casada" (B pot ser que parli només del compromís) no és il·lògica i podria ser espontània, cosa que no en relacionaria necessàriament els antecedents. E torna a aparèixer coincidint amb A.

F, com en el punt anterior, fa servir Desclot i, també com en aquell, G segueix F.

PC83 Alfons I el Cast.

A	B	E	C
Mori el dia de sant Marc.	Mori el dia de sant Mateu.	Mori el dia de sant Mateu.	Omet el dia concret.

La data correcta és la que dóna A. Es confirma que els antecedents de B i E estan relacionats i que aquelles informacions en què coincideixen E i A foren corregides pel primer a partir d'algun text relacionat amb el segon.

PC84 Pere I el Catòlic.

A, C, E	B
Fou coronat "sub Innocenci" (C, "sots Innocenci").	Fou coronat "per Innocent"

Segons la *HrH*, anà a Roma *sota* el regnat d'Innocenci III i hi fou coronat *per* aquest Papa (cf. el comentari al punt següent).

PC85 Jaume I el Conqueridor.

A, C, E	B
Fou "benignus, pius et strenus in armis" (C, "benigne e piadós e en armes molt valent")	Fou "molt struch contre moros [...] e fo fet llarch e franch.

En aquests dos darrers regnats, es trenca l'esquema de les relacions que hem trobat fins ara i s'acorden molt estretament A, E i C. B presenta una redacció i solucions concretes que difereixen dels altres testimonis. Això no implica necessàriament una relació directa entre A, C i E sinó que més aviat pot indicar un distanciament per part de B. Si en lloc d'analitzar aquests dos regnats aïlladament els posem en relació amb les continuacions de C i E, veurem com aquests dos testimonis van junts fins a Pere III el Cerimoniós (cf. l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi). La seva identitat ha de provenir d'un antecedent comú que continués fins a aquell rei. Fins ara, els punts crítics recollits indicaven que no hi havia relació directa entre C i A, o antecedents d'A, si no era a través dels antecedents de B. Aquell antecedent comú entre C i E, doncs, devia aproximar-se molt a A, però també ho hauria de fer el de B. És per això que suposem que aquests dos darrers casos són més aviat atribuïbles a canvis operats per B sobre els seus antecedents.

### 3.3.2. **Relacions entre els testimonis, antecedents i cronologia**

Després de la comparació de la macroestructura, amb l'anàlisi d'aparicions dels continguts, i de la microestructura, amb l'anàlisi dels punts crítics, intentarem de proposar un dibuix del conjunt de relacions entre els testimonis, en el qual se'n facin palesos els agrupaments més significatius. També serà objectiu d'aquest apartat proposar quins antecedents o estadis intermedis desconeguts poden haver existit entre uns i altres<sup>25</sup>.

Si reprenem les conclusions de l'anàlisi de la macroestructura, veurem com ja en els primers capítols es perfilen com a conjunt diferenciat de la resta els testimonis E i F. Els testimonis A i B presenten també total cohesió. C es mou entre la fidelitat a la macroestructura d'A-B i la presència de continuacions com a D, E i G.

L'anàlisi de la microestructura aclareix més els grans trets d'aquests conjunts: confirma plenament el conjunt A-B, encara que en matisa l'aparença de total igualtat a què ens referíem; decanta absolutament i clarament C cap a la relació amb D i G; i manté la similitud entre E i F, encara que ens en revela moltes solucions contradictòries.

Aquests seran, doncs, els agrupaments que establirem en els testimonis de la *CdE*. Els anomenarem: Nucli inicial (A, B); Branca resumida (E, F); i Branca completa (C, D, G).

#### 3.3.2.1. **Nucli inicial**

La proximitat que A presenta amb B quant a l'estructura del relat, el punt de finalització, la cronologia interna, força semblant, i la majoria dels punts crítics analitzats, ens suggereixen d'agrupar-l'hi formant així el Nucli inicial<sup>26</sup>.

---

<sup>25</sup> El sistema de notació que usarem distingeix entre els testimonis coneguts, denominats amb lletres majúscules llatines (com ja es pot veure a l'apartat d'atribució de sigles), els antecedents o altres estadis proposats no conservats llatins, denominats amb lletres minúscules gregues i els antecedents no conservats catalans, denominats amb lletres minúscules llatines. Ja s'ha advertit a l'inici d'aquest capítol que l'objectiu no és fer un *stemma* en sentit estricte i que s'intenta observar la transmissió més que no pas les variants. Això fa que habitualment tingui més interès parlar dels antecedents dels testimonis que dels testimonis mateixos. En els casos d'A, B, E i F, la cronologia interna dels textos no es correspon amb l'època dels manuscrits que ens els han conservat. En general, doncs, els testimonis existents ens interessen sobretot perquè pertanyen a una línia que també inclou els seus antecedents. Per això el sistema de notació que usem adopta la convenció d'escriure agrupades les denominacions dels textos que formen el conjunt al qual ens volem referir, escrivint amb superíndex els antecedents del testimoni conegut. Per exemple, A simbolitza la línia de transmissió formada pel testimoni A i el seu antecedent . Les edicions es consignen amb lletra cursiva (*Ant* i *Com*).

<sup>26</sup> Els punts que ho confirmen són, especialment: cap. II, PC3, PC5, PC6; cap. III, PC11, PC12; cap. IV, PC14, PC15, PC17; cap. V, PC18, PC19; cap. VI, PC20, PC22; cap. VII, PC24, PC25, PC27; cap. VIII, PC29, PC30, PC31, PC32; cap. IX, PC35; cap. X, PC37, PC44, PC45, PC46, PC50, PC51, PC53; cap. XI(2), PC56, PC61, PC62, PC63, PC64; cap. XI(6),

Prenem com a primer testimoni el text d'A, per proximitat a la *HrH* i perquè la seva cronologia interna és coherent amb la data de redacció que indica, 1268, la més reculada de totes. Tanmateix, el fet que el manuscrit que ens l'ha transmès, A, sigui de la segona meitat del segle XV obliga a concloure l'existència d'almenys un antecedent directe, que anomenarem <sup>27</sup>.

Per al testimoni B, hem de suposar també almenys un antecedent directe, català, que anomenarem "b", obligat per la diferència cronològica entre el que declara el text i l'època del manuscrit, que és també del segle XV (anterior a 1431<sup>28</sup>). Aquest antecedent "b", català, no podia partir directament d'A, per cronologia, ni tampoc d' perquè si en provingués, no s'explicarien els casos en què B<sup>b</sup> coincideix amb els altres testimonis i alhora difereix d'A <sup>29</sup>: el nus que relacioni els testimonis, si més no, del grup C-D-G amb B<sup>b</sup> ha de ser llatí, ja que la traducció catalana que presenten C i G no té relació amb la de B<sup>b</sup> i està feta sobre un text llatí; a banda d'això, els casos en què es relaciona amb C-D-G i alhora amb E o F ho acaben de confirmar. Hem de concloure, doncs, l'existència d'un antecedent llatí de "b" que no és . Aquest estadi textual intermedi llatí, provinent d' , antecedent directe de B<sup>b</sup> i relacionat amb els altres testimonis, l'anomenarem <sup>30</sup>.

Ja veiem, doncs, que la relació entre B<sup>b</sup> i A no és directa, i hem dit que sí que ho és entre B<sup>b</sup> i . Això ho confirmen alguns dels punts analitzats<sup>31</sup> i no n'hi ha cap que desmenteixi la possibilitat d'aquesta relació. Només en el cas del PC12 es podria pensar que l'error en les dades, que era segur a perquè ens ho indica la contribució de F, implica l'existència d'un antecedent comú entre i que no contingués aquell error, ja que B (descendent de ) les presenta correctes. Segons aquest raonament,

PC66; cap. XII, PC72, PC73; cap. XIII, PC77. Amb més cautela, vegeu també: cap. I, PC2; cap. III, PC7, PC8; cap. IV, PC13; cap. VI, PC21; cap. IX, PC36; cap. X, PC38, PC43; cap. XII, PC68, PC69. Com es pot veure, els casos de coincidència entre A i B es troben pertot.

<sup>27</sup> Cal recordar que coneixem l'existència de dos altres textos relacionats amb , documentats un el 1375 i l'altre el 1423. Cf. l'apartat sobre notícies d'altres textos al capítol 2 de l'estudi.

<sup>28</sup> BOHIGAS (1985, 127), basant-se en informacions deduïdes del mateix manuscrit, diu que ha de ser anterior a 1431. Abans (1985, 123) havia precisat que la mà és "de començaments de segle".

<sup>29</sup> Els casos en què B<sup>b</sup> difereix d'A i s'aproxima als altres testimonis són, especialment: cap. VI, PC21, PC22; cap. VII, PC25; cap. VIII, PC28; cap. IX, PC34, PC36; cap. X, PC39, PC40; cap. XI(2), PC57, PC59; cap. XIII, PC74; cap. XIV, PC78. Amb reserves, vegeu també: cap. III, PC9, PC11; cap. IV, PC16; cap. XI(2), PC62; cap. XII, PC69, PC70; cap. XIII, PC75; cap. XV, PC82, PC83.

<sup>30</sup> En podrien desmentir l'existència els casos en què testimonis del grup C, D, G coincidissin amb A al marge de B. El que més pot entelar aquesta conclusió és PC76 (coincidència C-A), cas molt problemàtic, però, i únic. El PC28 (C-A) i PC57 (D-A) no tenen prou força per impedir-ho i els PC41, PC43, PC78, PC80, PC84 i PC85 no ho desmenteixen.

<sup>31</sup> Sumari, PC1; cap. III, PC8, PC9, PC11, PC12; cap. IV, PC17; cap. V, PC18; cap. VI, PC21; cap. X, PC41; cap. XI(2), PC58, PC64; cap. XII, PC70, PC71; cap. XIV, PC79.

no podria provenir d' <sup>32</sup>. Contra això es pot argumentar que podria haver corregit el càlcul d' . Efectivament, tal com estan plantejades les dades del compte és possible la correcció. Es pot llavors argüir que si parava esment a l'error en el càlcul per corregir-lo, sorprèn que errés en la data present. Ara bé, no necessàriament ha de ser qui cometi la incongruència: la data present podrien haver-la confós "b" o el mateix B.

Proposem que "b", l'antecedent directe de B, es consideri del 1337 segons les dades que trobem al capítol IV d'aquest segon testimoni (PC15), tot i que la traducció podria ser-hi anterior. Efectivament, el fet que el lapse de temps fins al present des del martiri de sant Cugat aparegui afegit a la traducció dels versos llatins que en donen la data, fa que sembli una inserció del traductor. I cal suposar que la versió catalana dels versos s'hi incorporà en el mateix moment de la traducció de tot el text. Però la indicació diu "com aquest libre se scrivi" i això fa possible que la traducció hi fos anterior, encara que no podem saber si molt o poc<sup>33</sup>.

Els antecedents i devien portar com a data present el 1268. Tant A (cap. III) com B (cap. V) la hi porten, també. Ja hem vist al PC18 com la data que apareix posteriorment a A (cap. V), 1278, sembla un error; la possibilitat que sigui una actualització conscient no es veu reforçada per les altres xifres que l'acompanyen, una altra de les quals, almenys, és errònia. També ho sembla, i ja ha estat discutit al PC12, la que presenta B, 1277 (cap. III). Per a aquesta darrera, la hipòtesi de l'actualització tampoc no fa sentit amb les dades que l'acompanyen i, havent-hi entre i B tres passos on es podria haver produït l'error, aquest sembla la possibilitat més lògica.

La cronologia interna dels textos, especialment d'A , és coherent amb la data 1268: Alfonso X regna a Castella (morí el 1285) i, a més, les conquestes que li atribueix són totes com a molt tardanes del 1266; Teobald II regna a Navarra (morí el 1275); i Jaume I regna a Aragó després d'haver conquerit Múrcia (1266) i abans de morir

---

<sup>32</sup> L'existència d'un sol punt per defensar aquest argument és, certament, molt escassa. Això es deu al fet que la deducció es fa per contribució de F i aquest testimoni només segueix A en el capítol III. Per tant, és molt poc l'ajut que ens pot oferir. E ens en podria oferir molt més, però en el seu cas sí que per cronologia podria haver vist A i això impossibilita que poguem extreure'n solucions que necessàriament pertanyin a i alhora siguin divergents de les de .

<sup>33</sup> RUBIÓ (1987, 318 nota 2) insinua que aquesta data de 1337 s'ha de tenir en compte. COLL (1967, 122) ja proposa que la data 1337 sigui considerada la d'una còpia anterior a B, però no pensa en la traducció, que ha situat l'any 1268. També discuteix si el fragment sobre els màrtirs podia ser una interpolació posterior a la crònica i arriba a la conclusió que no s'hi pot considerar perquè és present a A .

(1276)<sup>34</sup>.

Si la cronologia d'A és coherent, la de B<sup>b</sup> també s'hi pot considerar: la frase que a A dona Alfonso X com a regnant a Castella sembla que també hi apareixia, vista la fórmula que trobem a B (PC72); l'esment a Teobald II de Navarra al final del capítol XIII és l'únic problemàtic en B perquè no hi queda clar si es refereix a ell mateix o al pare, i podria haver-hi un salt de còpia (PC76); finalment, el punt de finalització de la crònica, amb la conquesta de Múrcia per part de Jaume I i sense la seva mort, és també com a A.

L'antecedent , doncs, el datem el 1268. L'antecedent , que en prové, fou confegit en algun moment entre 1268 i la data que atribuïm a "b", 1337.

### 3.3.2.2. *Branca resumida*

La macroestructura d'E i F, com hem vist, té moltes similituds en els primers capítols. A més, la condició de resums d'ambdós testimonis ens impulsa a incloure'ls en un conjunt formant el que anomenem la Branca resumida. L'anàlisi de la microestructura aporta també confirmacions a aquest agrupament<sup>35</sup>.

El testimoni E s'ha de situar al segle XVI i la cronologia interna del text indica que fou redactat molt abans. Per això hem d'atorgar-li almenys un antecedent directe, , redactat al segle XIV, que seria el que circulava atribuït al canonge barceloní Bernat Rovira al qual fa referència el títol d'E.

El testimoni F conté una única data present, la de 1268, però no la podem tenir en compte perquè apareix en un fragment del capítol III reconstruït a la vista d'un text relacionat amb A , que la hi porta (PC12). La cronologia del text, que finalitza ja amb la unió dels regnes, queda, a més, molt desdibuixada per l'esquematisme general del testimoni i no ajuda; en conseqüència, les úniques dades que ens permeten situar-lo són les biogràfiques de Vallseca i una data que apareix a l'*incipit* del text (1393), les quals concorden entre si, però queden molt lluny del 1268. En ser el manuscrit confegit ja en el segle XV, tot i la data de finals del segle XIV, haurem de concloure l'existència d'un antecedent del nostre F, que anomenarem .

---

<sup>34</sup> Cf. l'apartat específic sobre el testimoni A al capítol 4 de l'estudi i l'apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi.

<sup>35</sup> Es tracta dels punts següents: cap. II, PC4, PC6; cap. IV, PC13, PC14, PC15, PC16, PC17; cap. V, PC18, PC19; cap. VI, PC20, PC22, PC23; cap. VII, PC24; cap. XI(2), PC56, PC60; cap. XI(6), PC65.



Coneixem un altre manuscrit de l'*Apparatus* de Vallseca però, malauradament, li falta la primera part, de manera que el nostre text no s'hi troba<sup>36</sup>.

Podem deduir l'existència d'almenys un altre text relacionat amb F. Hem observat en alguns punts que G segueix la glossa de Guillem de Vallseca als *Usatges*<sup>37</sup>. La relació, a més, és evident (i confessada pel mateix Marquilles, encara que atribuïnt-la a Jaume de Vallseca, germà de Guillem) perquè insereixen la mateixa crònica exactament en el mateix punt dels seus respectius comentaris. G, però, no devia partir directament del text de F sinó d'algun altre. S'arriba a aquesta conclusió perquè l'edició antiga *Ant.* comparteix amb G alguns errors (PC4, PC64). Així, doncs, existí un altre text relacionable amb F, que anomenarem , amb aquests errors, que és el que tenia al davant G i que també serví posteriorment per fer l'edició d'*Ant.* El text de no devia ser un descendent directe de F (com ho indica el PC25 i ho confirmen els llocs on F comet salts de còpia i *Ant.* no<sup>38</sup>) sinó d'un altre text de la glossa, antecedent comú de F i , el que hem anomenat <sup>39</sup>.

Tot indica que l'antecedent directe de F és també <sup>40</sup>. L'únic desmentiment vindria de punts en què una solució de F no pogués provenir de la que presentés E i que cap dels dos no coincidís amb A . Això es produeix només en dos punts, PC4 i PC7, però no constitueixen arguments gaire poderosos perquè s'hi poden trobar altres explicacions<sup>41</sup>. Així, l'antecedent comú a la Branca resumida seria , atribuït a Bernat Rovira, ja resumit, amb les peculiaritats que trobem analitzades en els punts

<sup>36</sup> És el manuscrit v.II.16 de la Biblioteca de l'Escorial, que comença amb l'usatge *Cunctum malum* segons el *Catálogo...* d'ANTOLÍN (1910-1923, vol. 4, 175-177).

<sup>37</sup> Especialment: cap. II, PC4; cap. III, PC8, PC12; cap. V, PC18; cap. X, PC42; cap. XV, PC81, PC82. Amb menys contundència: cap. III, PC7; cap. IV, PC13; cap. V, PC19; cap. VI, PC23.

<sup>38</sup> Cf. l'aparat de variants de l'edició de F. Especialment els salts de còpia dels capítols III, V i XI(7). Altres petites omissions de F, com les que trobem als capítols III, VII, XI(7) i XIV, no són concloents perquè podrien haver estat simplement restituïdes per *Ant.*

<sup>39</sup> És temptador, a la vista de l'existència d'aquests passos intermedis, de pensar que o circulaven atribuïts a Jaume de Vallseca (o simplement a "Vallseca"). És a dir, que l'error era en el model i que Marquilles no s'equivocava de germà, confusió que resulta una mica sorprenent perquè eren personatges molt coneguts en el món de la jurisprudència barcelonina, el mateix en què es movia el compilador de G. L'objecció més immediata és: si era així, per què *Ant.* l'atribuï correctament a Guillem? Tot i amb això, la possibilitat de l'error en l'atribució de l'autoria de o de no és del tot inversemblant perquè la compilació *Ant.*, confegida un segle més tard, podria haver-lo corregit.

<sup>40</sup> La possibilitat que F fos l'antecedent d'E no sembla lògica per les grans omissions que F presenta i perquè la cronologia interna ho fa molt difícil. El resum de Bernat Rovira, , devia ser redactat cap al 1350. Sabem que Guillem de Vallseca era molt vell durant el Compromís de Casp (hi fou compromissari, però amb problemes de salut, i es considera que morí cap el 1413). No podem saber quan va confegir el resum que incorporaria a la seva glossa dels *Usatges*, però no és clar que ho pogués fer abans de 1350. (Cf. més avall les dates en què considerem que podria ser redactat )

<sup>41</sup> El cas del PC7 podria ser una reducció d'E. En el cas del PC4, considerem que la referència a Nemrod és una incorporació de Vallseca. Així, l'antecedent no portaria el passatge, com tampoc no el porta E, i això no impedeix la relació directa entre F i .

crítics pel que fa a la microestructura i la macroestructura narrativa que E i F comparteixen: la falta del *Laus Hispaniae*, la dislocació del martiriologi, l'absència dels elogis d'Espanya i dels gots, la continuació fins a Pere III i, possiblement, també la incorporació dels primers reis d'Astúries a la genealogia dels reis de Castella, tal com la presenta E.

En força ocasions hem trobat que E o F s'alinen amb els testimonis del Nucli inicial, especialment A, i que ho fan amb independència l'un de l'altre: F només al capítol III; E pertot<sup>42</sup>. Per cronologia, F no podia haver vist A però E, en canvi, sí que podria haver-hi tingut accés i, de fet, sembla que això és el que va passar segons el PC58 i PC70, on E segueix errors que han de ser propis d'A. Les altres coincidències d'E amb A no ho desmenteixen categòricament. Només el cas del PC10, en el qual A omet un participi que E sí que presenta, ens pot fer pensar que E va veure i no A. També ens podria induir a creure-ho el PC9 si consideréssim que la bona lectura "Hispa" era a però, havent considerat que els altres testimonis (que fan l'error) provenen d', hem de pensar que és una correcció d'A i concloure que E va veure el nostre testimoni A.

El fet que F completi el capítol III amb informacions provinents d' s'ha d'atribuir a la narració sobre la fundació de Barcelona que conté i la informació que dona sobre la seva antiguitat i el seu poderós fundador, qüestions que Vallseca devia considerar interessants i devia trobar massa deixatades en el resum.

Davant la possibilitat que les incorporacions que fa E provinents d'A coincidissin amb els moments en què F presenta omissions, és a dir, quan podrien respondre a falta d'informacions a, hem de dir que E només es comporta així la meitat de les vegades en què s'aproxima a A<sup>43</sup> i, per tant, no sembla aquesta una causa incontestable de les coincidències E-A. De tota manera, no es pot negligir que aquestes similituds destaquen en XI(2). No podem saber com era exactament aquest capítol a, però hem de tenir present que a F és un dels més esquemàtics.

El manuscrit E que nosaltres coneixem és, doncs, un híbrid format a partir del resum de Bernat Rovira, molt més pròxim a F, i les correccions que hi van fer els

---

<sup>42</sup> F, en els punts PC8 i PC12, és a dir, al capítol III. E especialment: cap. III, PC9, PC10, PC11; cap. V, PC19; cap. VI, PC21; cap. VII, PC25; cap. X, PC40, PC41, PC51, PC52; cap. XI(2), PC57, PC58, PC59, PC60, PC63; cap. XII, PC69, PC70; cap. XV, PC82. Possiblement també: cap. VII, PC26; cap. VIII, PC30; cap. X, PC50.

<sup>43</sup> 11 sobre 21. Es tracta dels punts PC10, PC11, PC21, PC40, PC41, PC52, PC57, PC63, PC69, PC70 i potser PC30.

seus redactors del segle XVI a la vista d'A<sup>44</sup>.

L'antecedent comú de la Branca resumida, , ha d'estar relacionat, al seu torn, amb algun antecedent dels testimonis de la Branca completa (C-D-G) per explicar les moltes vegades en què aquests dos grups presenten solucions comunes<sup>45</sup>.

El testimoni E, del segle XVI, no va corregir, sortosament per a nosaltres, els llocs en què el seu antecedent es referia al moment de la redacció. Així, podem establir que va ser redactat cap al 1350. Aquesta informació ja la donava Coll en dos indrets (1991a, 117; 1967, 122), en el primer amb un imprecís “vers 1350” i en el segon concretant “entre 1344 i 1364”, sense explicar enlloc com arriba a concloure-ho.

Hem apuntat diverses vegades que la cronologia del text era coherent amb la data 1350. Efectivament, hi ha dues informacions que ens ho fan pensar. La primera és que Pere III hi surt encara viu i només s'esmenta del seu regnat la recuperació del regne de Mallorca de mans de Jaume III. L'annexió de Mallorca per part del Cerimoniós es produí el 1344 en primera instància. La derrota definitiva de Jaume III, després de la contraofensiva que va organitzar, tingué lloc a Lluçmajor el 1349. E no parla de la contraofensiva, com tampoc no ho fan els altres testimonis que arriben a Pere III, molt més tardans, excepte G. Per tant, l'absència d'aquest fet no es pot prendre com a concloent per situar el text abans de 1349, però es pot tenir en compte perquè l'argument justificatiu de l'acció del rei, comú a tota la *CdE*, és que el de Mallorca era inobedient i rebel al seu senyor, causa més aviat jurídica<sup>46</sup> que no reflecteix una guerra oberta com la que es produí el 1349. La segona informació que

---

<sup>44</sup> Val a dir que tant com A podrien pertànyer al mateix ambient eclesiàstic barceloní: perquè circula atribuït a un canonge de la Seu de Barcelona; A perquè es troba en un manuscrit amb altres textos que poden semblar d'ús per a alguna instància jurídica-religiosa. Abans d'arribar a la Biblioteca Universitària de Barcelona, E havia estat a la biblioteca del Convent de Sant Josep, del Carme Descalç, d'aquesta ciutat en temps de Villanueva (XVIII, 226-30 citat MIQUEL, 1958, vol. 2, 296 i a PUIG; GINER, 1998, 22).

<sup>45</sup> Especialment: cap. II, PC3, PC5, PC6; cap. III, PC7, PC9; cap. V, PC19; cap. VI, PC21; cap. VII, PC27; cap. IX, PC33; cap. XI(2), PC64; cap. XII, PC71; cap. XIII, PC73, PC74, PC75; cap. XIV, PC77; cap. XV, PC84, PC85 i les continuacions fins a Pere III. Possiblement també: cap. III, PC8; cap. XII, PC50; cap. XI(2), PC58, PC59, PC61, PC63. No ho impedeixen els casos de més amunt en què E o F s'acosten a A.

<sup>46</sup> A la seva *Crònica* personal, el rei Pere inicia el tercer capítol amb aquests mots: “En aquest terç capítol és declarat en qual manera lo rei de Mallorques, qui era vassall e hom nostre lige, tractà e s'esforçà en denegar la senyoria alodial e la feultat de què ens era tengut per lo regne de Mallorques e comdats e terres que tenia per nós en feu nostre. Per la qual raó nós proceim contra ell e lo dit regne, comdats e terres confiscam, e aplicam-les a la nostra Corona reial d'Aragó” (SOLDEVILA, 1971, 1037). Segons Soldevila (1962, 459) Jaume III havia deixat passar tres anys sense acudir a prestar homenatge a Pere III tot i els advertiments d'aquest.

considerem és que surten esmentats a E dos fills de Jaume II d'Aragó, Pere i Ramon Berenguer, com a titulars encara del comtat de Ribagorça i Prades i del comtat d'Empúries, respectivament. Ramon Berenguer d'Empúries havia estat abans comte de Prades, comtat creat per Jaume II per a ell, però el permutà pel d'Empúries amb el seu germà Pere el 1341. Ramon Berenguer d'Empúries morí el 1364<sup>47</sup>. Fins aquí les dates de la cronologia interna del text. Hi ha encara una altra data, biogràfica, que cal afegir a la discussió: la de 1354, any en què Bernat Rovira, canonge de la Seu de Barcelona, apareix ja com a mort en un document notarial<sup>48</sup>. Es tracta de la venda d'un exemplar del *Codi* que pertany a una neboda de Bernat Rovira, Angelina. El llibre havia passat de mans del canonge a les del seu germà Francesc que fou qui, en morir, el deixà a la filla. Així, la data de redacció d' s'hauria de situar entre 1344, any de la primera annexió de Mallorca, i 1354, any en què ja era mort el canonge a qui se n'atribueix l'autoria.

El testimoni F és contingut en un manuscrit que porta a l'*incipit* la data del 8 de desembre de 1393. No sabem si aquesta podria ser la data en què es començà a copiar el volum, perquè les obres posteriors que conté porten associades altres dates, totes del segle XV<sup>49</sup>. En tot cas, es pot considerar que és l'any en què es data la còpia de la glossa de Guillem de Vallseca als *Usatges* que va fer servir F, és a dir, la data en què es va copiar el nostre antecedent .

Les úniques dades que ens permeten situar la redacció del text de són les biogràfiques de Vallseca<sup>50</sup>, perquè, en parlar de les relacions de F amb , ja hem

---

<sup>47</sup> És el mateix Coll i Alentorn qui redacta l'article sobre Ramon Berenguer d'Empúries a la *GEC* i dona aquesta data de la mort. Segurament Coll havia fixat la redacció del testimoni entre 1344 i 1364 per les mateixes raons que acabem d'exposar.

<sup>48</sup> Hernando (1995, 262) Document 166, del 12 de setembre de 1354. Aquesta data de mort potser fa entendre millor el fet que E presenti un elogi ampliat i molt fervorós de Jaume II. No hem pogut trobar, però, cap relació entre aquest rei i Bernat Rovira que ens pogués il·lustrar sobre el motiu d'aquest elogi més enllà de la possibilitat de coincidència temporal. Sobre les poquíssimes dades que coneixem de Bernat Rovira, cf. el comentari al testimoni E al capítol 4 de l'estudi.

<sup>49</sup> D'una ràpida inspecció al manuscrit BNM695, en detectem: "Ego, Gabriel(?) de Rivosicho compleví [...] XXIII octubre LXX, hic est MCCCCLXX" (127v) i un altre text completat a Sant Cugat del Vallès el 24 d'abril de 1400 (259r). Especialment l'ordre invers de les dates impedeix que es considerin dates de còpia dels successius textos que omplen el manuscrit, i han de ser més aviat subscripcions que les obres copiades ja devien portar en els seus antecedents. La data que afecta el nostre text és l'única que podria ser considerada com la de l'inici de la còpia del manuscrit perquè constitueix l'encapçalament del primer full, sense relació amb cap text, i diu "In media nocte conceptionis beate Marie qui fuit VIII die decembris anno a nativitatibus Domini MCCCXCIII". La precisió "In media nocte", però, pot resultar estranya, si es tracta de la datació del començ d'una còpia. Al damunt, en vermell i més petit, segurament posterior, "Lucidarium sonni emissi", que és el mateix títol que porta el volum al llom. A sota, sense més consideracions, comença el text de Vallseca.

<sup>50</sup> Més dades sobre Guillem de Vallseca, al comentari sobre el testimoni F, al capítol 4 de l'estudi. L'aproximació més completa a la seva biografia és l'article d'Antonio GARCÍA (1971). Abans, Guillem M de BROCA (1910, 498; 1918, 396), F. ELÍAS de Tejada (1948), Santiago SOBREQÜÉS (1978, 61) i després Aquilino IGLESIA (1983) n'han parlat; aquest darrer

argumentat que hem de prescindir de l'única data que apareix com a present a F : el 1268 del capítol III<sup>51</sup>. No és oportú discutir en aquest moment el detall de la biografia del jurista; només ens cal ara indicar que, efectivament, la data de 1393 que apareix al manuscrit de F i que prenem com a data de la còpia de és perfectament coherent amb les de la seva activitat i que, doncs, no hi ha res que ens faci tenir reserves per utilitzar-la com a terme *ad quem* per a la redacció del seu comentari als *Usatges*<sup>52</sup>. Més complicat és establir un terme *a quo* perquè tenim dues notícies sobre l'estudiant Guillem de Vallseca, difícils de conciliar: una segons la qual seria estudiant a Bolonya cap al 1330 i una altra segons la qual cursaria estudis a Montpeller el 1362. García (1971) ja adverteix de la dificultat d'acceptar la primera perquè això significaria considerar que tenia uns 100-105 anys durant la seva intervenció al compromís de Casp, però no la rebutja totalment. Iglesia (1983) sí que la desestima obertament per aquesta mateixa raó<sup>53</sup>. Cal pensar, doncs, sense intentar aproximacions més agosarades, que el text de la glossa difícilment podia estar enllestit abans de 1362 i que ja ho estava el 1393, data en què ja havia estat copiat.

El descendent , doncs, també hauria de tenir, com , l'any 1362 com a terme *a quo* més llunyà i com a terme *ad quem* més llunyà el 1448, data en què Marquilles havia acabat el testimoni G, que hem vist com n'és en algun punt deutor.

L'edició *Ant.* porta data de 1544.

### 3.3.2.3. **Branca completa**

El tercer agrupament que es pot establir inclou els testimonis C, D i G. L'adjectiu "completa" de la denominació pretén indicar la característica d'aquests testimonis d'haver volgut continuar i completar la compilació. Els caracteritza també l'ús de fonts més diverses. S'ha d'advertir en aquesta branca que dos dels testimonis (D i G) abandonen la *CdE* a partir dels capítols X-XI i que no la reprenen fins a les continuacions. Cal tenir-ho present en l'anàlisi de les similituds i diferències per

---

amb força confusions per la quantitat de personatges de la família Vallseca, alguns dels quals anomenats Guillem, que floreixen en la vida jurídica de la Barcelona medieval.

<sup>51</sup> No ho fa així Aquilino IGLESIA (1983) i acaba, a través d'un suposat error d'impremta, dubtant de si s'ha d'atribuir els comentari als *Usatges* a un Guillem de Vallseca anterior, de l'època de Jaume II; és clar que arriba a tal conclusió sense qüestionar-se la veracitat del 1268 que troba a la glossa com a data present.

<sup>52</sup> Això fa GARCÍA (1971, 693), afirmant, però, que la nota del manuscrit és la de finalització de l'*Apparatus* de Vallseca.

<sup>53</sup> Ni l'un ni l'altre, però, expliciten que, a banda de tot això, estaríem afirmant que el seu període d'estudis durà més de trenta anys.

explicar la poca presència de punts crítics adduïts en la discussió a partir d'aquests capítols<sup>54</sup>.

Tant per la macroestructura com per la microestructura veiem que són textos relacionables<sup>55</sup>. Tanmateix, no ho són directament els uns amb els altres: la identitat entre els tres textos, especialment de C i D que són una mateixa traducció, tan manifesta, no es concreta en cap relació directa entre ells. C no pot ser l'antecedent directe de D per diferents raons: C porta la llegenda d'Otger Cataló integrada (XI(1) i XI(3)) i D la porta igual però separada del text de la *CdE*<sup>56</sup>; trobem a C males lectures que D no segueix<sup>57</sup>; i perquè hi ha variants en les construccions que presenta C que D no segueix tampoc<sup>58</sup>. D no pot ser antecedent directe de C per les constants ampliacions de D, la falta del capítol XII, la presència del capítol XI(7). A més, l'ús per part de D d'una genealogia independent de la *CdE* durant els capítols XIII, XIV i part del XV encara ho fa més impossible. Tampoc és clar si C o D poden ser antecedents directes de G. És cert que D i G comparteixen solucions en alguns punts<sup>59</sup>, però la cronologia altre cop i molts més indrets que poden desmentir-ho<sup>60</sup>, fan pensar que D no pot ser l'antecedent directe de G. Perquè C fos l'antecedent directe de G hauríem de tenir més confirmacions que l'única que ens ofereix el PC49 i menys desmentiments que els que trobem<sup>61</sup>.

Tot plegat invoca un antecedent català comú ("k"), és a dir, la traducció sobre la qual treballen independentment tots tres testimonis: C afegint-hi la llegenda d'Otger Cataló; D incorporant-hi altres fonts i eliminant-ne algun capítol; G, que tenia un antecedent català i el retraduïa al llatí<sup>62</sup>, fent-hi també incorporacions a partir del capítol XI<sup>63</sup>.

---

<sup>54</sup> Cf. l'apartat dedicat a la macroestructura, més amunt, i els específics sobre els capítols XI(1), XI(3) i les continuacions que es troben al capítol 5 de l'estudi.

<sup>55</sup> Especialment: cap. I, PC2; cap. II, PC4, PC6; cap. III, PC11; cap. IV, PC13, PC14, PC15, PC16, PC17; cap. V, PC18, PC19; cap. VI, PC20, PC21, PC22, PC23; cap. VII, PC24, PC25, PC26, PC27; cap. VIII, PC29, PC30, PC31, PC32; cap. IX, PC35, PC36; cap. X, PC39, PC44, PC45, PC46, PC50, PC51, PC53, PC55; cap. XI(2), PC58, PC59, PC61, PC62, PC63; cap. XI(6), PC66. També: cap. VIII, PC28; cap. IX, PC33; cap. X, PC37, PC38, PC40, PC41; cap. XI(2), PC60.

<sup>56</sup> Cf., a més, el PC61. El fet no és significatiu per la presència de la llegenda, que ja hem vist com fa d'apèndix a altres textos de la *CdE*, sinó perquè si C, amb la llegenda integrada, fos l'antecedent de D, quin sentit tindria que aquest la separés del lloc que hi ocupa?

<sup>57</sup> Per exemple: cap. II, PC6; cap. X, PC44; cap. XI(2), PC64.

<sup>58</sup> Per exemple: cap. X, PC37, PC43, PC49; cap. XI(2), PC57.

<sup>59</sup> Cap. IV, PC16; cap. VI, PC22 (nobl. 14, 26, 33); cap. X, PC43.

<sup>60</sup> Cap. II, PC3, PC4; cap. III, PC7, PC8; cap. VI, PC22 (nobl. 3); cap. IX, PC33, PC34; cap. X, PC45, PC49, PC50.

<sup>61</sup> Cap. II, PC6; cap. IV, PC16; cap. VI, PC22 (nobl. 14, 26, 33); cap. X, PC43, PC44.

<sup>62</sup> Ho confirmen especialment: cap. I, PC2; cap. III, PC10; cap. IV, PC14; cap. VI, PC22; cap. IX, PC33; cap. X, PC40.

<sup>63</sup> Cf. l'apartat sobre la macroestructura, més amunt, i l'específic sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

Marquilles, compilador de G, sotmetia a col·lació altres testimonis. És segur que treballava basant-se en un text relacionat amb l'*Apparatus* de Vallseca als *Usatges* i tenint-lo a la vista: es tracta d'un descendent de que hem anomenat <sup>64</sup>. En alguns punts, molt més esporàdics, hi ha indicis que també devia tenir accés a un altre text, aquest relacionat amb A <sup>65</sup>.

La traducció "k" ha de tenir un antecedent llatí, no resumit (i, per tant, no pot ser ), diferent del que va servir per fer la traducció de B<sup>b</sup> (i, per tant, no pot ser directament ) perquè aquell pertanyia al Nucli inicial, que té moltes diferències amb la Branca completa tant en la macroestructura, com en la microestructura, com en la falta de continuacions. Aquest antecedent de "k", llatí, no resumit i continuat després de Jaume I, l'anomenarem .

Les dates que cal atribuir als nostres testimonis d'aquesta branca no passen de la meitat del segle XV. Segons la descripció del manuscrit on hi ha el text de C, aquest fou copiat al darrer terç del segle XV, sense més concrecions (MASSÓ; RUBIÓ, 1914, 29). La data no es contradia amb la cronologia del text, continuat fins a Ferran I i esmentant Alfons ja com a rei d'Aragó i Joan com a rei de Navarra. Coll i Alentorn (1948, 17, nota 36) fa notar que s'hi parla del rei Eduard de Portugal, que començà a regnar el 1433. La confecció del text, doncs, la podem situar entre 1433, data de l'accés d'Eduard I al tron de Portugal, i 1458, data en què Joan II arribà al tron d'Aragó<sup>66</sup>.

Davant de la complexitat de la datació de D, remetem al comentari específic sobre aquest testimoni al capítol 4 de l'estudi, però n'avancem que el text de D va ser confegit segur entre 1428 i 1455 i posteriorment fou objecte de petites continuacions<sup>67</sup>. La darrera informació que s'hi afegí és posterior a 1477, data que concorda perfectament amb les de la compilació on es troba. El text del *Dietari* que ens ha transmès D ha de ser, segons en diu l'edició més moderna (CABANES, 1991, 12-13) basant-se en les característiques gràfiques i les filigranes en el paper, del darrer

---

<sup>64</sup> Es veu als punts següents: cap. II, PC4; cap. III, PC7, PC8, PC12; cap. IV, PC13; cap. V, PC18, PC19; cap. VI, PC23; cap. VII, PC25; cap. X, PC42; cap. XI(2), PC64; cap. XV, PC81, PC82.

<sup>65</sup> Són els punts: cap. II, PC5; cap. V, PC18; i potser el PC17 (cap. IV).

<sup>66</sup> Eduard I morí el 1438 i deixà vidua Elionor d'Aragó, la filla de Ferran I que motiva el comentari. Res no ens pot assegurar que si el redactor de C hagués conegut la mort d'Eduard la hi hauria consignat (perquè és una informació molt col·lateral i perquè el que importava ressenyar era la relació amb Portugal) i, per tant, ens sembla massa arriscat fixar el terme *ad quem* segons la mort d'aquest rei el 1438, i preferim parlar del 1458, data absolutament segura.

<sup>67</sup> Potser seria millor dir-ne actualitzacions, ja que, de fet s'hi completà el regnat d'Alfons el Magnànim i s'encetà el de Joan II.

quart del segle XV i, més concretament, entre 1474 i 1478<sup>68</sup>.

Pel que fa al testimoni G, sabem que el 1448 Jaume Marquilles va oferir la seva obra al Consell de Cent de la ciutat de Barcelona i que, per tant, ja era acabada en aquesta data. Segons Coll i Alentorn (1948, 22) a propòsit de la llegenda d'Otger Cataló, Marquilles havia començat a escriure els *Commentaria* molts anys abans, cosa ben probable. No podem saber en quin moment, però, podria estar compost el nostre testimoni perquè, a més, l'acurat compilador que era Marquilles va esborrar qualsevol indici de redacció anterior actualitzant les dates que hi surten com a presents sempre a 1448 i va continuar la crònica justament fins a aquest mateix any. A tots els efectes, doncs, la data de composició (o, almenys, d'una profunda revisió i actualització amb detall) és el 1448. L'edició *Com.* és de 1505<sup>69</sup>.

L'antecedent comú d'aquests testimonis, "k", anterior, per descomptat, a 1448, devia estar continuat fins a Ferran I o, a tot estirar, fins a l'inici del regnat del Magnànim<sup>70</sup>. Entre els fills de Ferran I, Joan hi devia sortir ja com a rei de Navarra perquè tant C com D ho esmenten (també G, però no es pot tenir en consideració perquè maneja altres fonts). El text de D, però, ens dona una altra data important: el matrimoni d'Elionor d'Aragó, segona filla de Ferran amb l'infant Eduard, "primogènit del rey de Portugal". Si tenim en compte que la unió es produí el 1428 i que Eduard accedí al tron el 1433, aquestes dues dates haurien de servir com a límits temporals de "k"<sup>71</sup>. Aquesta ens sembla la datació més segura per a l'antecedent que donà els nostres testimonis. La traducció, però devia ser una mica anterior, ja que sabem per un inventari dels béns de Berenguer de Copons que el 1422 tenia un llibre que porta el mateix títol que C i D i que probablement era continuat només fins a Joan I<sup>72</sup>. No podem considerar-lo estrictament un antecedent de "k" perquè només es tracta d'una referència d'un text avui perdut i per això ens sembla aconsellable per prudència de mantenir les més segures dates de 1428 i 1433 com a límits de la

---

<sup>68</sup> (CABANES, 1991, 11-12). Cal tenir present que les informacions que serveixen per establir aquestes dates de redacció no provenen de la primera part del *Dietari*, la que ens ocupa, sinó de la tercera part, quan l'autor va acumulant notícies diàries. El fet que la *CdE* sigui una obra preexistent permet que la seva cronologia interna sigui diferent de la que presenten altres seccions de la compilació i, per tant, no necessàriament han d'anar d'acord. Tanmateix, si només tinguéssim en compte la darrera fase de redacció de D, també hi van.

<sup>69</sup> Com indica BROCA (1918, 394) i repeteix VILALLONGA (1993, 141) el manuscrit e.II.16 de la Real Biblioteca del Escorial fa constar com un dels textos inclosos els *Commentaria* de Marquilles. El mateix Brocà, però, ja diu que només n'hi ha una taula i cita el *Catálogo...* d'Antolín (1910-23, vol. II, 61) on es diu que el còdex està desordenat i que potser hi ha sobreviscut, a més de la taula, alguna part del text, sense cap més referència.

<sup>70</sup> Cf. l'apartat específic sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>71</sup> En aquest punt, el testimoni D coincideix amb C i no amb la *Genealogia*, que no parla de les filles de Ferran; per això podem concloure que D prenia aquesta informació de "k".

<sup>72</sup> Cf. l'apartat sobre notícies d'altres textos al capítol 2 de l'estudi.



confecció de l'antecedent "k".

#### 3.3.2.4. **Relació entre les branques i intervenció dels antecedents en la transmissió**

Un cop establerts els agrupaments entre els testimonis de la *CdE* i alguns dels antecedents que en conformen la transmissió, cal relacionar-los entre si. Al llarg de la discussió sobre les tres branques proposades (Nucli inicial, Branca resumida i Branca completa), ja hem anat indicant alguns deutes clars entre aquests antecedents.

Molts punts indiquen relació entre l'antecedent de la Branca resumida i l'antecedent de la Branca completa<sup>73</sup>. La relació no es pot establir en el sentit que (ni "k") provingués d', bàsicament perquè és resumit. S'haurà d'establir, doncs, segons els punts de coincidència esmentats, que resumia de . Si observem l'apartat sobre les continuacions<sup>74</sup>, veurem com entre el regnat de Jaume I i el de Pere III el Cerimoniós, els testimonis C i E presenten gairebé el mateix text. Això ens fa pensar que era qui ja presentava la continuació fins a aquest regnat perquè d'altra manera no hauria arribat a tots dos testimonis. Així, les mateixes consideracions que féiem per a la data de composició d' les podem fer per a la de , potser atribuïnt-li més proximitat al 1344 que hem pres com a terme *a quo* que no pas al 1354 de la mort de l'autor del resum, el canonge Bernat Rovira, perquè necessàriament ha de ser anterior a , encara que tot indica que molt poc anterior.

L'antecedent , comú a les branques resumida i completa, s'ha de relacionar també amb els antecedents del Nucli inicial. Atès que la majoria dels casos en què aquest antecedent (i, en conseqüència, tots els altres testimonis: C, D, E, F i G) presenta coincidències amb aquells les té amb B<sup>b</sup>, caldrà concloure que l'antecedent provenia de . Ja en la discussió sobre els testimonis del Nucli inicial hem parlat de quins punts ho confirmen i de quins altres podrien desmentir-ho (aquells en què testimonis de la

---

<sup>73</sup> Repetim aquí les dades exposades a propòsit de la Branca resumida. Especialment: cap. II, PC3, PC5, PC6; cap. III, PC7, PC9; cap. V, PC19; cap. VI, PC21; cap. VII, PC27; cap. IX, PC33; cap. XI(2), PC64; cap. XII, PC71; cap. XIII, PC73, PC74, PC75; cap. XIV, PC77; cap. XV, PC84, PC85 i les continuacions fins a Pere III. Possiblement també: cap. III, PC8; cap. XII, PC50; cap. XI(2), PC58, PC59, PC61, PC63. No ho impedeixen els casos en què E o F s'acosten a A .

<sup>74</sup> Cf. el capítol 5 de l'estudi.

Branca completa coincidissin amb A al marge de B<sup>b</sup>) i n'hem donat explicació<sup>75</sup>.

També en aquell mateix lloc hem considerat que provenia d' . Hi hem dit que cap dels punts analitzats impedeix que sigui així. Només el cas del PC12, ja discutit llavors, en podria induir a pensar que i provenien d'un antecedent comú, però ens sembla que és poca la força de l'argument. Així, doncs, no hi ha elements que ens facin pensar necessàriament en antecedents d' . La manca de proves impedeix definir nítidament la possible existència d'un primer epítom del qual partís , una mena d'arquetipus de la crítica textual, compost entre 1243, data de finalització de la *HrH*, i 1268.

De l'anàlisi de tot plegat, podem inferir algunes característiques dels antecedents que hem proposat i relacionat. Evitem expressament de parlar sobre les de l'antecedent primer respecte de la *HrH*, que es consideraran a l'apartat específicament dedicat al testimoni A en el capítol 4 de l'estudi i als del capítol 5. Tampoc no recollim les innovacions, errors o variants dels testimonis que han arribat fins avui, ja que igualment són tractades a l'estudi. Repassem, doncs, els antecedents.

L'antecedent va donar, almenys, dos descendents: A i .

L'antecedent presenta una macroestructura com la d' . Les innovacions que li podríem atribuir són les que trobem a PC2, PC21 (les Amazones esdevenen víctimes), PC22 (Elogi d'Espanya<sup>76</sup> nobl. 8, 16, 30), PC23 (reducció de l'Elogi dels gots), PC25 (data de la conquesta de Roma des de la fundació de la ciutat), PC34 (explicitació de les notícies), PC39 (confusió del passatge), PC40, PC57, PC59 (no especifica les províncies conquerides), PC69 (límits dels regnes), PC74, PC78 (omissió de la citació bíblica), PC83, i potser les reflectides als punts PC9 (que possiblement es tracta d'una correcció d'A) i PC48 (que pot ser també atribuïble a ).

---

<sup>75</sup> Repetim aquí les dades exposades a propòsit del Nucli inicial. Els casos en què B<sup>b</sup> difereix d'A i s'aproxima als altres testimonis són, especialment: cap. VI, PC21, PC22; cap. VII, PC25; cap. VIII, PC28; cap. IX, PC34, PC36; cap. X, PC39, PC40; cap. XI(2), PC57, PC59; cap. XIII, PC74; cap. XIV, PC78. Amb més reserves, vegeu també: cap. III, PC9, PC11; cap. IV, PC16; cap. XI(2), PC62; cap. XII, PC69, PC70; cap. XIII, PC75; cap. XV, PC82, PC83. L'escull més gran per arribar a aquesta conclusió és PC76 (coincidència C-A). El PC28 (C-A) i PC57 (D-A) no tenen prou força per impedir-ho i els PC41, PC43, PC78, PC80, PC84 i PC85 no ho desmenteixen.

<sup>76</sup> Cf. l'apartat específic al capítol 5 de l'estudi.

De l'antecedent en va sortir la traducció catalana “b” i d'aquesta B, per una banda, i per l'altra l'antecedent , al qual hem d'atribuir la continuació fins al regnat de Pere III el Cerimoniós, pel que fa a la macroestructura, i les variacions recollides en els punts PC3, PC5 (omissió), PC6, PC7, PC8, PC12, PC19 (durada de la dominació), PC21, PC26 (omissió de la imatge de les llagostes), PC27, PC33, PC58 (inconcreció de les ciutats preses), PC62 (mala lectura “dux” per “duo”), PC63 (nom del traïdor i la no insistència en la seva culpa), PC64, PC68 (omissió de la procedència de “Berenguer” de Toledo), PC71 (fals regnat de l'infant Ferran), PC73, PC75 i PC77. Potser també caldria atribuir-li els PC41 (mala lectura), PC48 (que pot ser també atribuïble a ), i PC50 (que també podria ser de “k”).

L'antecedent va servir de punt de partida per al resum , al qual hem d'atribuir l'omissió del Laus Hispanie, el desplaçament del martiriologi al capítol V, l'omissió dels Elogis d'Espanya i dels gots del capítol VI, l'omissió del Plany per Espanya del capítol X i, segurament també, el desplaçament dels reis d'Astúries fins al capítol XII, tal com surt a E. En el terreny de la microestructura, cal responsabilitzar-lo de l'omissió del PC4, del canvi de perspectiva del PC13, de l'omissió de les dates al PC18, del canvi d'ordre de les informacions en el PC19 i de l'omissió d'algunes conquestes en el PC72.

D' en van sortir E i . Aquest darrer antecedent innova en el PC4, en el PC12, en l'error de la data segons l'any de Crist del PC25, en el PC42, en el PC81 i en la causa del retorn de Ramiro al monestir del PC82. De en provenen el nostre testimoni F i un altre text que hem anomenat , antecedent al seu torn de l'edició *Ant*

Tornem a . També en parteix la traducció “k”. De la traducció en provenen C, D i G, i d'aquest darrer testimoni, l'edició *Com.* Hem d'assignar a “k” l'omissió del diluvi del PC6, el PC11, la data d'arribada dels Escipions al PC13, el PC14, algunes variacions al PC22 (Elogi d'Espanya, nobl. 15), la causa de l'entrada de Carlemany i la presència de soldats bretons i normands en el seu exèrcit al PC58, l'esment a l'alliberament dels cristians del PC61 i la precisió que per derrotar els francs calgueren moltes batalles del PC63. També és responsabilitat seva la continuació del capítol

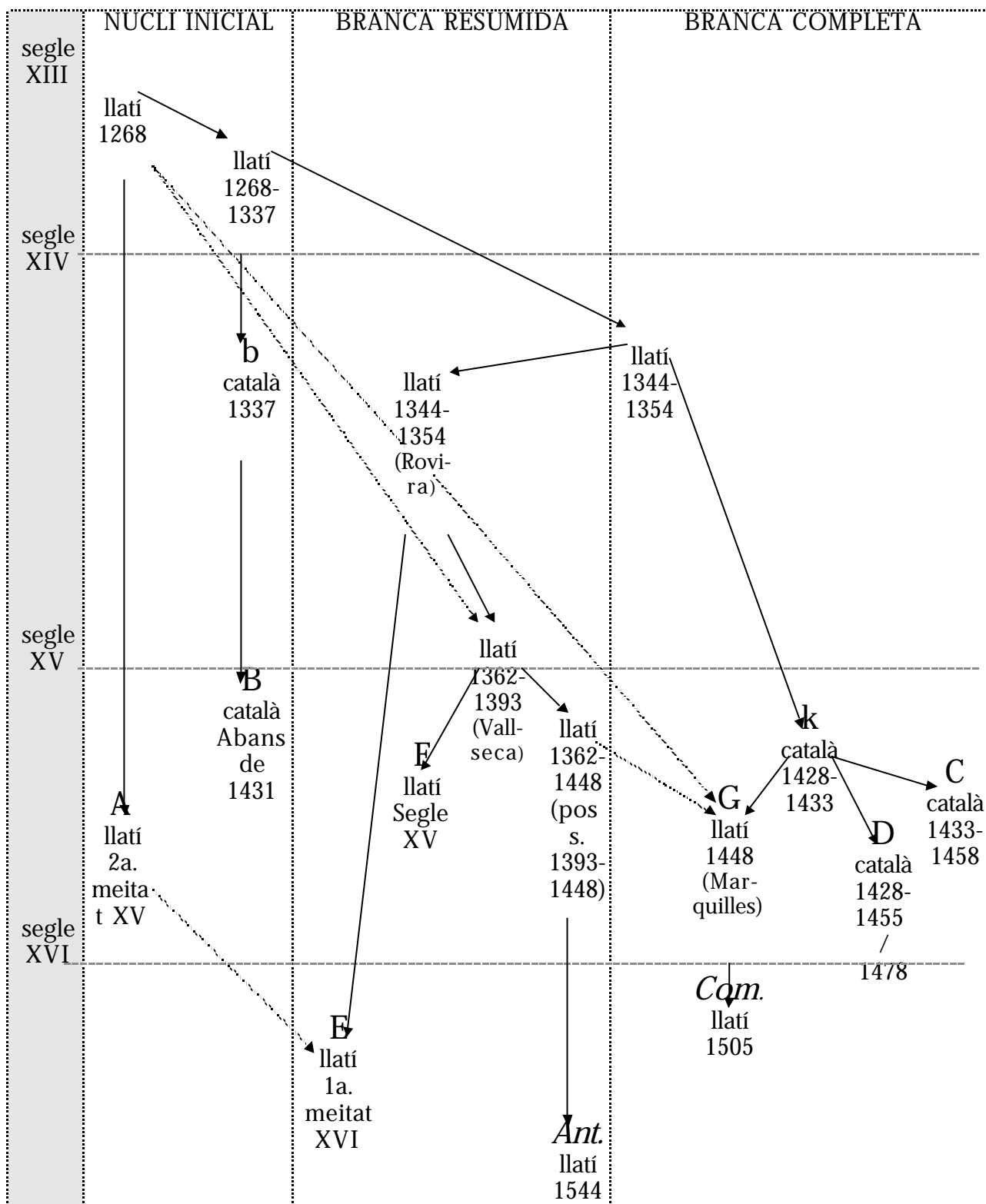
sobre els reis de Catalunya-Aragó des de Pere III fins a Ferran I<sup>77</sup>. Una característica d'aquesta continuació de “k” és el fet que les narracions dels relats perden l'interès per exposar les dates dels fets que s'hi narren (tret de les de mort dels reis). Val a dir, a més, que podria haver-hi hagut dues fases en aquesta continuació: una primera fins a Joan I en què donaria la durada de cada regnat, cosa que no feia abans de Pere III; i una segona amb Ferran I en què tornaria a desaparèixer aquesta informació.

Hi ha tota una altra sèrie d'indrets de la *CdE* la responsabilitat dels quals podria ser atribuïda tant a *l* com a “k”, perquè són solucions compartides per C, D i G, però no podem assegurar si eren o no a *l*, ja que no ho confirmen els testimonis de la Branca resumida E i F, bé perquè hi presenten una omissió, bé perquè es troben aliniats amb A. Els punts en què l'atribució és dubtosa per a *l* o “k”, però segura per a un d'aquests dos antecedents de la Branca completa, són el PC15 (omissions), PC16 (confusió del topònim), PC17 (omissions que presenta i l'ús de la segona persona), PC18 (dates de les fundacions), PC20, PC21 (confusió d'Escítia amb Egipte), PC22 (Elogi d'Espanya, nobl. 16, 17, 18, 21), PC23 (mala lectura “liberal” per “natural”), PC26 (Honor tornà a poblar Roma), PC28 (repetició de la durada de la dominació goda), PC29 (l'ús de la tercera persona), PC30, PC31, PC32, PC35 (omissió de l'expressió “fugida inútil”), PC36, PC37, PC38 (Plany, expr. 2, 3, 4, 7), PC39 (nova redacció del passatge), PC41, PC43 (omissions), PC44 (omissions), PC45, PC46, PC49 (omissió), PC51, PC52, PC54, PC55, PC56 i PC62.

---

<sup>77</sup> L'antecedent “k” no tenia tampoc la llegenda d'Otger Cataló incorporada. Segurament, però, sí que la devia portar a part. Cf. l'apartat dedicat als subcapítols XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l'estudi.

3.3.3. Diagrama de relacions



#### 4. ELS TESTIMONIS

En aquest capítol pretenem repassar les característiques que personalitzen cada un dels testimonis presos individualment. Tanmateix, en el cas del primer epítom, el testimoni A , és molt difícil separar allò que és característic del testimoni com a tal d'allò que ho és més genèricament de tota la *CdE* respecte de la *HrH*. El primer apartat d'aquest capítol 4, doncs, esdevé, de fet, una aproximació general a la crònica. Per això l'estudi del testimoni A en repassa sistemàticament tots els capítols.

Els estudis sobre els altres testimonis estan organitzats diferentment. En destacarem només aquells aspectes que individualment tinguin prou rellevància. Aquests altres apartats distingeixen entre les qüestions textuais que afecten el testimoni i les que tracten de la intervenció sobre els continguts. Dintre d'aquesta laxa homogeneïtat, cada testimoni ha meregut apartats específics segons les necessitats, de manera que més enllà d'aquella primera distinció tan genèrica no es pot parlar d'un mateix esquema d'estudi aplicat a tots els testimonis.

Hem deixat per al capítol següent l'anàlisi de passatges concrets que tenien més interès vistos en el conjunt de tots els testimonis i també certs aspectes que es podien considerar genèrics per a tota la *CdE*.



4.1. LA PRIMERA VERSIÓ DE LA *CdE* EL TESTIMONI A4.1.1 **Comentari del testimoni per capítols****Capítol I**

Títol, Lloança d'Espanya i sumari del contingut.

La *CdE* comença amb un paràgraf d'encapçalament que informa de la procedència i del contingut de la crònica. L'obra és treta de les cròniques de Rodrigo, Arquebisbe de Toledo i s'hi tracten de manera breu les diferents poblacions d'Espanya i els prínceps que l'han regida des del començament del món fins al moment present.

El testimoni A destaca com a títol de la crònica les paraules “Status Yspanie a principio usque nunc” col·locant-les abans de l'encapçalament. En els altres testimonis que conserven el mateix paràgraf, C i D<sup>1</sup>, no hi trobem cap títol anteposat i això fa pensar que el destacat és propi d'A. També apareix només a A la precisió que l'obra parteix de les cròniques del Toledà “in parte maiori”, cosa que no especifiquen ni C ni D. En aquest cas, però, cal pensar que ja era present a i que en algun moment de la transmissió algun antecedent va ometre l'incís ( , o k), perquè la possibilitat que fos un afegit d'A implicaria que el copista detectés que certs fragments no pertanyien a la font, eventualitat menys probable vist que no demostra gaire interès per actualitzar, retocar o corregir el text.

El contingut d'aquest primer capítol és interessant sobretot per la presència de la *Laus Hispanie*<sup>2</sup>. Poc es pot afegir a les paraules que ja hi ha dedicat Lola Badia (1997) a part d'una petita aportació sobre la pervivència de certes informacions que conté: es tracta del pròleg de Jordi de Centelles a la traducció dels *Fets e dits del gran rey Alfonso de Beccadelli*, el Panormita, on trobem un paràgraf referit a les “passades ystòries” que s'inspira sens dubte en els nostres materials i presenta algunes idees que provenen d'aquesta *Laus*:

“Car si bé comemoram les passades ystòries, Spanya, ab tot que sia *provincia en la regió d'Europa la pus darrera, e abundosa de tot lo que per a la vida humana és necessari*, circuïda a les altres parts e closa de la mar (la una part afronta ab la Ytàlia, l'altra ab la Àfrica, l'altra circuïda de la mar Occeana on és Finisterra, e hon Hèrcules hedificà les seues colopnes nomenades Gades) l'altra part sia cenyida dels Montes Perineos, los quals la aparten de la Gàlia, que nosaltres diem França, *hi en la Espanya hi aga insignes coses, axí de or e argent e cavalls que la fan singular...*” (DURAN, 1990, 72)

<sup>1</sup> Els testimonis F i G no porten cap mena d'encapçalament. E només porta un títol que, segurament, està inspirat en el paràgraf en qüestió perquè hi coincideix molt. El cas de B és força diferent: en canvia el títol i l'encapçalament, etc. (cf. l'apartat dedicat al testimoni B en aquest mateix capítol 4 de l'estudi.

<sup>2</sup> Cf. l'apartat específic al capítol 5 de l'estudi.



La vida i la trajectòria de la Lloança han estat ja presentades, com dèiem, per Lola Badia. Resumint el seu estudi, en podem dir que la *HrH* prepara la *deploratio* per la caiguda d'Espanya en mans d'infidels amb una lloança de tall isidorià. En aquesta obra, la correspondència *laus/vituperatio* s'equilibra perfectament. En la *CdE* l'equilibri es trenca quan trobem la lloança desplaçada al bloc proemial.

Els materials que hi són presents depenen amb tota seguretat de la *HrH* (III, XXI i XXII). L'atribució a Lucà és un invent de la *CdE*. L'epitomador manipula les fonts de Jiménez de Rada: l'Arquebisbe treballava sobre Isidor amb afegits de Lluç de Tuy i, en canvi, el nostre desconegut epitomador confegeix un text d'autoritat amb Isidor i Claudià. Però no s'atura aquí sinó que l'atribució a Lucà pot representar un intent de coherència amb la *HrH*, que el cita força vegades. També adverteix Lola Badia que *Lucanus* i *Lucas (Tudensis* el de Tuy) són paleogràficament confusibles i li sembla que, almenys, la idea del paradís pot provenir del segon<sup>3</sup>.

Després de la Lloança d'Espanya la *CdE* incorpora un sumari del contingut de l'obra. Repassa les diferents invasions i poblacions que han ocupat el territori i acaba amb el retorn de la dominació cristiana destacant-ne dos personatges, Pelai i Carlemany, entre els quals reparteix la reconquesta de la Península. Enlloc no fa esment específic de la presència de les genealogies dels reis de Castella, Navarra i Aragó, tot i que torna a insistir que el pla de l'obra abraça fins al moment present<sup>4</sup>. És simptomàtic que el sumari de la crònica acabi amb Carlemany (és a dir, fins al capítol XI(6)) i que els capítols de tall genealògic no hi figurin. Sembla, doncs, que per a l'epitomador existia una línia divisòria a partir del capítol XII i que l'interès principal de l'epítom, el contingut que s'anuncia a la presentació, era precisament la història antiga fins a Carlemany. La continuació, necessària i no menys interessant, devia ser més coneguda i per això no la destacava al sumari<sup>5</sup>.

---

<sup>3</sup> El tòpic consistent a encapçalar diversos tipus de textos amb uns versos panegírics és repassat per CURTIUS (1955, 226-231).

<sup>4</sup> Els testimonis B, C i D contenen també la Lloança i el sumari en al mateix indret. G, però, elimina el sumari. Els testimonis E i F no presenten la *Laus* ni el sumari i, per tant, devien faltar també a (cf. l'apartat sobre la macroestructura al capítol 3 de l'estudi).

<sup>5</sup> Seria exagerat pensar que la part de les genealogies fos una incorporació posterior, perquè hauria de ser ja de 1268 sobre un altre epítom anterior i no tindria gaire sentit que s'hagués fet la incorporació partint exactament de les mateixes fonts, etc.

## Capítol II

Els orígens. Jàfet, Túbal i els celtibers.

La relació que la *CdE* estableix amb els orígens es fa, és clar, a través de la narració bíblica del *Gènesi*. L'inici de la població actual se situa en el diluvi i cita la tradició hebrea, segons la qual la primera edat del món, des de la creació fins al diluvi, havia durat 2.240 anys i deu generacions. Aquestes dades no provenen de la *HrH*, però devien ser prou conegudes en el món annalístic i dels crònics perquè, per exemple, són les que ja surten a les *Etimologies* de sant Isidor<sup>6</sup>.

Després del diluvi quedà només Noè i la seva família, els quals constitueixen, doncs, la llavor de la població actual. La *CdE* dóna els noms dels tres fills de Noè, que marquen dues divisions del món: la territorial i la social. La idea de resumir tota la població mundial a tres llinatges ve del *Gènesi*. També en prové, encara que remotament, la divisió territorial. Repetida en molts dels comentaris i textos corrents a les escoles, la *CdE* la podria haver pres de molts indrets, també de la *HrH*, I, I, 35-39<sup>7</sup>. La divisió social, el gèrmèn de la qual s'ha de buscar segurament en l'episodi bíblic en què Noè maleeix el seu fill Cam (Gn, 9, 21-27), no és desconeguda entre els comentaristes de la Bíblia<sup>8</sup>.

Deu ser afegida pel testimoni A la frase i la citació bíblica en què s'identifica Sem amb Melchisedech, el primer sacerdot (Ps, 109 (110), 4)<sup>9</sup>. L'absència a tots els altres

<sup>6</sup> *Etimologies* V, XXXIX. El crònic inclòs a les *Etimologies* dóna per a la primera edat del món una durada de 2.242 anys i, efectivament, descriu deu generacions si es compten els fills de Noè, nascuts abans del diluvi. També a la Bíblia hi surten deu generacions. Tomici (1534), per exemple, parla d'onze generacions, però a la llista només n'hi figuren deu.

<sup>7</sup> Petrus Comestor, a la *Historia scholastica*, per exemple: "Hi tres disseminati sunt in tribus partibus orbis secundum Alcuinum. Sem Asiam, Cham Africam, Japheth Europam sortitus est."; Àlcuí, el citat: "Inter. 141. Quomodo divisus est orbis a filiis et nepotibus Noe?—Resp. Sem, ut aestimatur, Asiam, Cham Africam, [et] Japheth Europam sortitus est."; Estrabó: "et genus humanum post diluvium de progenie trium filiorum Noe latitudinem totius orbis implevit. Sem quippe Asiam, Cham Africam, Japheth soboles Europam et insulas maris obtinuit.". Amb una formulació més detallada, d'on l'Arquebisbe treu la de la *HrH* ja assenyalada i la de l'anterior *Breviarium Historie Catholice* (I, XXV, 73-78), Comestor precisa més els límits dels territoris de cada llinatge: "dicitur secundum Josephum: Filii Japheth tenuerunt septentrionalem regionem, a Tauro et Amano montibus Ciliciae et Syriae, usque ad fluvium Tanaïm, in Europa vero, usque ad Gadiram. Filii vero Cham a provincia Syria, et Amano et Libano montibus cunctas terras obtinuerunt, quaecunque ad mare sunt positae, apprehendentes etiam eas, quae usque ad Oceanum sunt, et proprias facientes appellationes. Filii vero Sem usque ad Oceanum seorsum habitant Asiam, ab Euphrate facientes initium."

<sup>8</sup> Eren "considerats per regla general Sem, Cam i Jafet respectivament com els capparets dels tres estaments socials preceptius de l'era feudal ("oratores", "laboratores" i "bellatores")" (BADIA, 1983, 260).

<sup>9</sup> "Iuravit Dominus, et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech", que es basa en el que diu Gn, 14, 18. La identificació és en certa mesura lògica si ens basem en la distribució de les classes socials entre els fills de Noè reportada més amunt, en què Sem representava els "oratores". La figura de Melchisedech com a anunciadora del Messies i considerada posteriorment com a prefiguració de Jesús, queda profusament explicada a He, 7 (He, 5, 6 fa referència explícita al salm citat). Ara bé, no hem sabut trobar explicació a la identificació amb Sem més explícita que la que ja es troba a sant Isidor (*Etimologies* XV, I, 5: "Iudaei adserunt Sem, filium Noe, quem dicunt Melchisedech, primum post diluvium in Syria condidisse urbem Salem, in qua regnum fuit eiusdem

testimonis de la referència en qüestió indica que la devem a A.

La informació següent, la de les invencions per part de Jàfet de la caça amb ocells, de la utilització d'escuts i del fet que les dames tinguin serventes, constitueix una aportació de la *CdE*. En aquest punt, hi trobem dues males lectures, que han de ser d'A i no d' : “nave” per “ave” i “statum” per “scutum” (cf. PC4).

Ens trobem davant d'un cas paral·lel al de la *Laus Hispanie* del capítol anterior, fabricada pel nostre redactor a imitació de les seves fonts. La tradició dels reculls d'inventors —el que el Renaixement anomenarà heurmatologia— té una llarga tradició a tot Occident. Arrencada ja a la Grècia clàssica, tingué ressons a Roma i també a través del judaisme. Per aquestes vies va enllaçar l'interès pels *De inventoribus* amb l'Edat Mitjana i així alguns d'aquests invents, els més rellevants, van arribar a sant Isidor i, per ell, a Petrus Comestor, que els van difondre. Els segles medievals, doncs, transmetieren aquests noms d'inventors, darrera dels quals hi havia molt sovint una relació amb els avenços de la humanitat basada en grans dosis d'etimologia<sup>10</sup>. Tanmateix, després de les *Etimologies* de sant Isidor no s'observen a l'Edat Mitjana esforços per ampliar les llistes d'invents. Calgué esperar al Renaixement perquè es reprengué aquest interès i en aquella època hom tornà a bastir llistes d'inventors i generà obres que recollien els grans personatges que havien iniciat tota mena d'arts, oficis, etc. (COPENHAVER, 1978; BOTTARI, 1991).

En l'Edat Mitjana catalana coneixem uns quants fragments que recullen algunes d'aquestes invencions. El *Dotzè* d'Eiximenis hi dedica diversos capítols (16, 18, 30 i 31), extraient-les majoritàriament del Comestor. També la *Doctrina moral* de Pachs<sup>11</sup>, en el capítol rubricat *Que per legir sab hom totes cose* (Cl. Doc. In. ACA, XIII, 276-281) després d'una mena de “bibliografia recomanada” dóna una llista de personatges de l'antiguitat que inauguraren comportaments, etc. Comença amb Caïm i la iniciació de la vida urbana i va anomenant invencions del mateix tipus, algunes de les quals devien sortir precisament d'Eiximenis. Diu, per exemple: “E Túbal, fill seu, trobà obrar de ferro e de matall. Norma, filla del dit Cahim, trobà lo tenyir. Jael, del linatge de Cahim trobà tendes e cabanes e separà les cabres de les ovelles e començà a fer senyal al bestiar...”. Entre aquestes: “Saturnus trobà que·ls navilis anassen ab vela e trobà que·ls cavallers en Itàlia portassen schut e capells de ferro...” (278).

---

Melchisedech”). Potser la seva condició de fundadors és el que els associa, com sembla que repeteix la *Crònica Najerense*: “MMCCXLVII. Sem anno secundo post diluvium, cum esset annorum C, genuit Arfaxat, a quo Caldei nuncupati sunt. Iste Sem fertur fuisse Melchisedech, qui primus post diluvium condidit urbem Salem, que nunc vocatur Iherusalem” *Cron. Naj.*, I, 14. L'editor en dóna com a font la *Chronica* d'Isidor.

<sup>10</sup> Per exemple, el primer que femà els camps fou “Stercus”.

<sup>11</sup> Transcrita a *Col. Doc. In. ACA, XIII* amb el títol *Sentencias morales*. Sobre els manuscrits, l'autor i el problema de l'atribució a un Nicolau de Pachs, cf. RIERA (1979).

Aquesta darrera frase conté les invencions més properes a les que apareixen a la *CdE* que hem pogut trobar en tots els textos al·ludits —medievals i del renaixement— i, com es veu, no són relacionades amb Jàfet. Coneixent l’afició del nostre epitomador a la imitació de recursos creatius, hem de pensar que l’atribució de les invencions a Jàfet és de collita pròpia<sup>12</sup>.

La *HrH*, I, II, ofereix una completa descripció de les terres d’Europa, que l’epítom ignora passant ràpidament a la població hispànica. Són els descendents de Túbal els que s’establiren a Espanya, concretament al Pirineu, on s’anomenaren Cetúbals, “quasi Cetus Tuball” repetint l’etimologia que havia posat en circulació l’Arquebisbe. La terra s’anomenà Hespèria pel nom de l’estel de la posta “Hesperus”. L’al·lusió a la llengua llatina prové de la idea de la divisió de les llengües: el territori on s’establiren pertanyia a l’àrea de la llengua llatina i per això els l’adjudica. Tot el passatge indicat, confegit a base d’extreure paraules o frases de la font, resulta més confús ja que es deixen qüestions sobreenteses respecte de la *HrH*. Vegem-ne les formulacions:

<i>HrH</i>	A	B
<i>Filii autem Tubal diversis provinciis peragratis curiositate vigili Occidentis ultima pecierunt; qui in Hispaniam venientes et Pirenei iuga primitus habitantes in populos excreverunt, et primo Cetubeles sunt vocati quasi cetus Tubal; et atendentes stellam que ibi post solis occubitum occultatur, occasum eius vesperum, stellam Hesperum et patriam a stelle nomine Hesperiam vocaverunt. Dicitur autem Europa a quadam filia regis Agenoris sic vocata, quam Iupiter rapiens tercie parti mundi ex eius nomine nomen dedit. Hii post divisionem linguarum, ut regiones adirent et ut Nemroth tirannidem evitarent, divisi sunt in linguas et nationes et linguam que nunc Latina dicitur observarunt.</i>	Igitur filii Tuball, diversis terris et provinciis Europe peragratis, venerunt cum magna diligencia inquirentes occidentis ultimam partem, que Ispania nuncupatur. In principio in montibus Pireneis habitantes, in maximos populos excreverunt et primo Cetubales sunt vocati, quasi cetus Tuball; et addentes stellam que ibi post solis occultatur ocaassum eius stellam Hesperum et patriam, stelle nomine, Esperiam vocaverunt et linguam que nunc Latina dicitur servaverunt	E axí los ffills de Túbal, com agren sercades totes les partides de Europa, vengren ab gran diligència cercar a sol ponent la partida de Spanya. E primerament habitaren en los munts Piraneus e foren crescuts en grans pobles e primerament foren apellatz Setúbales, qui vol dir linatge de Thúbal; e puy <i>anediren-hi lo nom de una stela que hom veu com lo sol se pon, la qual apellaven Spèria segons la lengua latina.</i>

<sup>12</sup> Cf. els apartats sobre el capítol I i el capítol V del present testimoni per a la creació de la Lloança d’Espanya i de l’etimologia de Tarragona, respectivament.

Cal tenir present, a més, que A podria haver copiat malament aquest fragment, vista la traducció que n'ofereix B, que sembla que en l'aplicació del nom de l'estrella l'ha entès millor que A. El fet que tots els altres testimonis ometin aquesta explicació i efectuïn una reducció notable d'informacions en el capítol, ens fa suposar que ja ho havia eliminat. Efectivament, el canvi d'"atendentes", 'fixant-se', per "addentes", 'aplicant' sembla que demana que a la frase d'A hi sortís el concepte "el nom de l'estrella". Aquest concepte surt curiosament a B, que falla per una altra raó: ha traduït "addentes" com del verb 'afegir' i això sorprèn perquè de cap manera Hespèria surt de "Setúbales + Spèria". A més, la frase sobre la llengua llatina ha quedat relacionada amb el nom de l'estrella quan a A no hi estava, i a la *HrH* encara menys. Sobre això, es podria també pensar que fos el resultat d'una mala lectura "secundum" per "servaverunt", tot i que la posició d'aquest verb a A no afavoreix la confusió amb "secundum", que hauria hagut d'anar al davant de "linguam". Més aviat cal pensar en una reescriptura de tot el passatge per part de B o de "b". Més difícil és que la reescriptura ja fos present a , perquè l'omissió de tots els altres testimonis (doncs, de ) fa pensar sobretot que a encara hi havia un passatge de difícil interpretació. La confusa explicació d'A sobre l'ocàs de l'estel després de la posta, està retocada i millorada a B: "una stela que hom veu com lo sol se pon". Per tant, podem pensar que la redacció d'A no és exactament la que devia tenir malgrat els errors i les confusions de B perquè almenys en dos punts la de B és més clara que no pas la d'A. Per això, considerem que B presenta una reescriptura generada davant d'un passatge confús.

El paràgraf següent ens ofereix un cas diferent. En créixer el poble, baixant a les planes s'estableixen al costat del riu Ebre i canvien el nom de Cetúbals a Celtibers i el de la terra a Celtibèria<sup>13</sup>. A presenta una redacció comprensible i coherent enfront de B, que la simplifica ometent la relació del nou nom dels pobladors i el de la terra amb el del riu Ebre. Podria ser que aquesta ommissió ja fos a perquè els altres testimonis no la recullen i simplifiquen encara més el fragment.

A partir de les planes de Celtibèria s'estengueren i fins a l'arribada d'Hèrcules conegueren diversos prínceps, entre els quals Gerió.

---

<sup>13</sup> Ho havia tret d'ISIDOR. *Etimologies* IX, II, 114 (també IX, II, 29 sobre Túbal) o de Jeroni, com diu en un altre lloc. En el *Breviarium Historie Catholice*, Jiménez de Rada havia ja explicat això mateix, identificant el territori amb la Tarraconense: "De Tubal Hiberes, qui et Hispani, ut dicit Ieronimus; unde et pars illa Hispanie Celtiberia dicitur quam primo Celtuberes habitaverunt; hec est Terrechonensis provincia; tamen alia causa nominis ostenditur, nam Celtes populi Vasconum Hiberis admixti partem illam Hispanie Celtiberiam appellarunt" (*BHC*, I, XXV, 63-67).

La *CdE* ofereix llavors els comptes de la durada de la població celtibera, provinents de la *HrH*, I, III, 39-41, encara que més confusos. L'Arquebisbe els planteja com una cronologia donant els anys transcorreguts entre fets destacats des de Pèleg<sup>14</sup> (Phalec) fins a Juli Cèsar. És la primera vegada en què el Toledà esmenta l'època romana i, molt abans del que pertocaria i per no perdre la primera ocasió possible, hi falca ja la notícia de la fundació de Toledo per Tolemón i Brutus 108 anys abans de Cèsar.

La *CdE* conté uns comptes més simples, i impossibles: durant l'època de l'expansió celtibera es produí la divisió de les llengües; l'etapa celtibera s'allargà fins a Gedeó, en temps del qual nasqué Hèrcules. Això fou 176 anys després del diluvi. La font no refereix les dates al diluvi i el naixement d'Hèrcules hi és un més entre els fets que enllaça. Però a la nostra crònica, el testimoni A porta una frase en què els 176 anys després del diluvi poden ser aplicables al naixement de Pèleg o al d'Hèrcules. Necessàriament ha de referir-se al primer perquè immediatament després diu que la població celtibera (la que va acabar Hèrcules) durà fins a 1.273 anys després del diluvi. El testimoni B<sup>b</sup> no esmenta Pèleg i, per tant, fa interpretar que Hèrcules nasqué 176 anys després del diluvi i arribà per conquerir Hespèria uns 1.100 anys més tard. Els testimonis i antecedents posteriors a ometen la referència a Pèleg i simplifiquen el compte (cf. PC6). El responsable de la reducció devia ser ; simplement ha pres la xifra de 1.200 (o 1.203) en lloc de 1.273 com la durada de l'episodi celtiber. Val a dir que aquesta mateixa xifra, 1.273 anys, és la que apareix a la *HrH* com el temps transcorregut entre el naixement de Pèleg i el regnat de Gedeó durant el qual nasqué Hèrcules. Si es considera que els descendents de Túbal s'establiren a Hespèria en el moment de la divisió de les llengües i que fou Hèrcules qui els en prengué el predomini, el lapse es pot associar aproximadament amb el de la població celtibera i així ho fa la *CdE*. Ara bé, referir la xifra al diluvi només pot tenir la finalitat de fer-la sumable a la que havia donat en iniciar el capítol: des del començament del món fins al diluvi han passat 2.240 anys.

---

<sup>14</sup> Cf. *Etimologies* V, XXXIX i per a Pèleg VII, VI, 24. La idea que Pèleg va néixer en el moment de la divisió de les llengües ja és a Gn, 10, 25.

### Capítol III

El domini grec. Hèrcules i les fundacions de ciutats.

El tercer capítol de la *CdE* hauria de tractar sobre la dominació grega, però en realitat es limita només a explicar el periple hispànic d'Hèrcules. Aquesta distorsió ja la trobem a la *HrH*, tot i que hi és més matisada perquè parla, encara que breument, del rei Hispà, el seu successor. La nostra crònica, però, se centra en la figura d'Hèrcules, sense fer concessions a cap digressió o cap ampliació sobre la relació dels grecs amb Espanya.

El fet que assenyallem no és estrany tenint en compte que una de les aportacions de Jiménez de Rada —i, molt probablement, una de les raons per què la *HrH* fou adaptada a la història catalana— és precisament la vinculació del passat antic de la Península amb un personatge de la talla de l'heroi grec<sup>15</sup>. S'aconseguia així fornir de remots i prestigiosos orígens alguns territoris i ciutats i, a més, tractar unitàriament el passat grec que enllaçava els primers pobladors amb la dominació romana, aquesta sí ja més coneguda i homogènia. Aprofitant les proeses que la mitologia associa al gran heroi en terres occidentals identificables amb Espanya (les columnes, la lluita amb Gerió, etc.) el Toledà li atribueix la fundació de certes ciutats i la institució d'altres realitats, sobretot denominacions de les mateixes ciutats, de muntanyes, rius, etc.

Encara que la narració és, com sempre, més detallada a la *HrH*, el periple és en essència el mateix que a la *CdE*: arribada, lluita amb Gerió i victòria, pas per Galícia, Lusitània i Bètica, els tres regnes de Gerió, pas per la Cartaginense, arribada a Carpetània ("Serpentina"), lluita amb Cacum ("Sacum"), pas per Celtibèria, cessió del regne a Hispà, tornada a Itàlia, anada a Grècia i mort. Les fundacions o institucions d'Hèrcules no són poques: nom de Galícia; nom de Lusitània basant-se en el nom del riu "Aniam", institució d'uns jocs, població de Sevilla i atribució del nom "Hispalis", fundació de Tarazona, fundació de la ciutat d'Urgell (segons la *CdE* fundació de Balaguer i atribució del nom d'Urgell a la terra), població de Vic i atribució del nom d'Osona a la terra, fundació i atribució del nom a Barcelona. Observem que el periple recorre tota la perifèria de la Península Ibèrica des de Galícia fins a Barcelona.

La *CdE* segueix la font en parlar de les fundacions d'algunes ciutats catalanes. La *HrH* parla de la fundació d'una ciutat anomenada "Urgell" per a la qual inventa també una etimologia: "Et quia bellis urgebat, civitatem Urgellum hedificavit" (*HrH*, I, V, 38), que esdevé a la nostra crònica una expressió de boca del mateix heroi: "et, quia bellis urgebatur, ideo

---

<sup>15</sup> La *HrH* dona per descomptat que el lector sap qui era Hèrcules; la *CdE* comença el capítol donant-ne la filiació.

coactus bello clamavit: *O, quam urgens bellum!* unde civitatem Balaguarum eis edificavit et terra illam Urgellum nominavit”. La introducció de l’estil directe s’ha d’entendre com una manera de “millorar” la formulació de l’etimologia, buscant que concorrin en l’ordre pertinent els dos mots, *urgens* i *bellum* perquè formin més clarament *Urgellum*

La *CdE* parla del territori anomenat Urgell i la ciutat de Balaguer. Això sembla una manipulació. Segons Coromines (*Onomasticon*, VIII, 152-157), el nom d’Urgell té origen en un nucli de població i posteriorment va eixamplant el seu radi d’acció geogràfica. La població devia ser La Seu d’Urgell. No sembla estrany que Jiménez de Rada conegués La Seu d’Urgell, precisament per la seva condició de seu episcopal. Ara bé, des d’una realitat més pròxima, l’epítomador devia manipular el passatge perquè Balaguer era la capital del comtat d’Urgell.

Pel que fa al poblament de Vic atribuït als ausons, evidentment per la semblança entre aquest nom i el d’Osona, cal dir que ja la *HrH* distingia entre el nom del territori i el de la ciutat, dient que “Vic” és el nom actual<sup>16</sup>.

Pel que fa a la fundació de Barcelona, trobem a A l’anècdota etimològica poc més desenvolupada que a la *HrH*. L’Arquebisbe en forja l’etimologia amb els mots següents:

“...ibique ex novem navibus sui pedissecis, ceteris ad Galleciam applicatis, nona ad litus applicuit Celtiberie, ubi civitatem edificavit, quam ex nona barcha Barchinonam appellavit, ...” (*HrH*, I, V, 42-44)<sup>17</sup>.

A vesteix, encara que tímidament, l’anècdota, amb la indicació que el lloc on era la barca va meravellar Hèrcules. La transmissió de la *CdE* no va augmentar aquesta mínima ampliació<sup>18</sup>.

Altres formulacions de l’etimologia de la novena barca sí que van en la direcció de vestir més l’anècdota. La que és continguda a l’obra de Tomic o al *Flos Mundi* per exemple, busca un motiu per a l’arribada de la barca i el troba en la guerra de Troia i el rapte d’Helena; d’altra banda, fets situats a la *HrH* poc després dels que ens ocupen. Els grecs envien nou

<sup>16</sup> Això s’adiu perfectament amb l’etimologia proposada per Coromines a l’article Osona de l’*Onomasticon Cataloniae* (VI, 94a 21-27). A més, hi rebutja des d’un punt de vista etimològic una proposta de Menéndez Pidal que pren seriosament la relació amb el nom dels “ausones” italians. També ha tractat sobre aquest poblament ORDEIG (1987). Una altra versió, continguda al *Flos Mundi* i al *Record* de Gabriel Turell, busca una etimologia també per al nom “Vic” i el relaciona amb les “victòries” obtingudes per Hèrcules gràcies als ausons.

<sup>17</sup> NICOLAU D’OLWER (1934) insinua que l’Arquebisbe podria haver trobat en Justí el motiu de les nou barques i repassa la fortuna i la posterioritat de l’etimologia dins de la historiografia i la literatura catalanes.

<sup>18</sup> B comet un salt de còpia enmig d’aquest fragment i no podem saber si ja hi havia paraules malmeses en els seus antecedents. De tota manera, hi introdueix alguns petits canvis. L’antecedent , comú a la Branca completa i la Branca resumida, devia haver omès aquest fragment de les fundacions. Tanmateix, el testimoni F i, a través d’ell, G les restituïren prenent-les d’un text relacionat amb (cf. el capítol 3 de l’estudi sobre relació entre testimonis).



naus a cercar Hèrcules, que s'està en aquells moments a Vic, i la que arriba a les costes de Celtibèria el troba gràcies a la gent del país, que indiquen als grecs el camí. Quan Hèrcules arriba al lloc on és la barca, del qual es diuen grans excel·lències, hi funda la ciutat i li dona nom. L'episodi tal com el trobem a la compilació *Libre de les nobleses dels reys* (*LNR*) de Francesc, encara és més circumstanciat. Hèrcules ha anat deixant la seva gent en tantes poblacions com ha fundat i quan arriba a l'Urgell no pot conquerir aquesta plana per manca d'efectius. Llavors decideix demanar ajuda a un seu cosí germà de Troia, de nom "Ansilles", el qual la hi envia. Però, impacient per la demora dels reforços, decideix sol·licitar, a més, el suport d'un anacrònic comte d'Osona. Aquest l'ajuda i conquereix així l'Urgell; després, Hèrcules va invitat pel seu aliat a la terra d'Osona i trobant-hi a faltar un poble en el pla, per bé que hi hagués molts castells a la muntanya, decideix fundar-hi una ciutat en honor del comte d'Osona i l'anomena Vic.

Francesc ha convertit en una campanya militar de tall medieval, amb setges, missatges, reforços, etc., allò que a les pàgines de l'Arquebisbe era només una successió d'anècdotes etimològiques<sup>19</sup>. Els reforços grecs que anaven per mar en nou naus, sofreixen una terrible tempesta i de les nou barques en naufraguen vuit. La novena és la que arriba a les costes de Celtibèria i els seus ocupants parlen amb els pescadors que hi trobaren. Alguns d'aquests pescadors anaren a vendre peix a terres del comte d'Osona i quan saberen que Hèrcules hi era li donaren la notícia de l'arribada d'una barca. S'hi desplaça i hi funda la ciutat de Barcelona en veure la magnífica situació de l'indret, el qual és descrit detalladament.

Amb aquesta formulació, som ja molt lluny de la breu menció que Jiménez de Rada dedicava a Barcelona. Aquelles fundacions de l'Arquebisbe, només relacionades entre si per la presència del mateix personatge, han esdevingut en el *LNR* una llegenda (ara ja se'n pot dir així) on la fundació de Barcelona ha passat a ser la culminació de les dues altres fundacions catalanes, que queden totes incloses en uns fets que es relacionen entre si.

Després d'això, Hèrcules parteix d'Hespèria i hi deixa com a rei Hispà, pel nom del qual la terra passà a dir-se Hispània<sup>20</sup>. La *CdE* només esmenta aquest rei i, en canvi, la *HrH* dedicarà un petit capítol als seus fets (I, VII).

A estableix llavors la durada de la dominació grega en 1.100 anys i de seguida passa a

---

<sup>19</sup> Francesc escriu fins i tot els textos de les cartes que Hèrcules envia als seus amics, etc. Per exemple, la que tramet al comte d'Osona per demanar-li ajuda diu: "Al molt alt senyor comte d'Osona tramet salut Èrcules. Com yo sia hab pocha cavelleria e companye sobre lo setge d'Urgell per rahó com l'é lexade en moltes siutats e viles que é conquestes, requir vostra ajuda e vostra sacors. He axí sia plaer vostra que vós ab vostra cavelleria e ajuda que-m aydets a pendre a conquerir Urgell" (*LNR*, BdC487, 8r).

<sup>20</sup> Cf. PC9 i l'apartat sobre la Branca resumida al capítol 3 de l'estudi.

narrar la mort d'Hèrcules, presa de *HrH*, I, VI. En aquest punt, hem d'assenyalar una altra relació amb un fragment de la compilació *LNR*. La narració que hi surt de la mort d'Hèrcules (mor a Barcelona) ben poc té a veure amb la nostra, però Francesc parla d'altres opinions sobre la mort de l'heroi, on ens sembla reconèixer la de la nostra crònica. La similitud més gran es produeix amb el testimoni B:

B	<i>LNR</i> de Francesc
E a la perfi <i>vench-li gran dolor</i> en sa persona, tan gran que <i>per sobre de dolor se mes en un forn cremant</i> . E aquell qui moltes gentz havie mortes, ell mateix se ocís. E la rahó, emperò, de la sua mort foren fembres qui'l metzinaren e a no-res lo aportaren.	He Èrcules romàs en la siutat de Barchanona e aquí morí, segons que alguns dien. Altres dien que, cant tota Espanya ac sercade e conquesta, que se-n anà en Grècia e aquí vench-li gran dolor, e per sobres de dolor mès-se dins en hun forn cremant e aquí ell morí dolorosament e mala. (BdC487, 10r)

Acaba el capítol amb un altre càlcul dels anys passats des de la fundació de les ciutats, on apareix un esment de la data present<sup>21</sup>. També hi enumera les ciutats fundades, entre les quals no apareix Vic<sup>22</sup>.

La *HrH* passarà directament en el capítol següent a parlar dels gots obviant la dominació romana. El fet que el Toledà tingués previst d'escriure una *Historia Romanorum* segur que té a veure amb aquesta omisió.

<sup>21</sup> Cf. PC12.

<sup>22</sup> Cf. PC8. A repeteix Sevilla i no hi fa sortir Vic. Tots els altres testimonis, menys B, obliden també la ciutat d'Osona. De fet, no és una fundació perquè el lloc ja existia i potser per això no hi figura. El fet que sigui present a B deu ser una restitució posterior, de "b" o del mateix B.

## Capítol IV

La dominació romana. Màrtirs hispànics.

La *HrH* salta el període de dominació romana. La *CdE* en parla, encara que poc, en aquest capítol IV i s'hi refereix també en el capítol següent, tot i que no hi ha en aquell pròpiament narració històrica.

La dominació romana ocupa el fragment inicial del capítol. De fet, l'exposició es limita a fets de la conquesta per part dels Escipions sense que hi poguem trobar dades històriques posteriors més enllà de les contingudes en el martiriologi que constitueix la segona part del capítol, situat ja als segles III-IV. A això es limita l'època romana a la *CdE* perquè el capítol V tampoc no aportarà dades sobre el govern romà de la terra sinó que farà només algunes consideracions sobre les capitalitats, algunes fundacions i comptes de dates.

Per a la conquesta romana la *CdE* pren com a font la *Historia Romanorum* del mateix Jiménez de Rada, en principi posterior a la *HrH*, tot i que el seu editor suggereix que el Toledà podria haver anat redactant totes les seves històries gairebé paral·lelament (FERNÁNDEZ VALVERDE, 1999, 32). El coneixement d'altres obres de l'Arquebisbe és un dels motius pels quals Coll i Alentorn relaciona la nostra crònica amb aquell manuscrit (ressenyat per Nicolás Antonio atribuint-lo a Pere Ribera) que contenia la traducció de *totes* les històries del Toledà.

La idea d'una *HR* integrada al mateix manuscrit com a complement accessori de la *HrH* s'avé amb la utilització també accessòria que en fa l'epitomador. Efectivament, per completar el buit de la *HrH* disposa d'una narració força completa sobre la història romana, de la qual només aprofita alguns fragments relacionats amb la conquesta. En fa, doncs, una utilització molt pobra i complementària quan tenia l'ocasió de prendre'n notícies de molta més amplitud. Si n'extraïem només les referents a Hispània i descartant aquelles d'on ja va treure fragments, per a abans de la conquesta disposava de moltes informacions: les incursions d'Anníbal (VII, 7-22)<sup>23</sup> i el fet que els romans ja tenien possessions a Hispània abans de l'arribada dels Escipions (VIII, 15-16). Per a després de la conquesta, els fets hispànics de Cèsar (X, 77-140), amb episodis tan pròxims com l'estada a Lleida o les inundacions del Segre.

Així, doncs, en la nova font l'epitomador disposava de prou informació com per confegir una narració històrica ben detallada —encara que, val a dir, també molt centrada en

---

<sup>23</sup> On es descriu la resistència de "Segonciam", amb clars trets d'heroïcitat. És clar, però, que això podria no haver interessat l'epitomador.

la qüestió militar— i, en canvi, es va limitar a utilitzar-ne només l'estrictament relacionada amb la invasió, l'única que en va seleccionar.

La mateixa migradesa en la selecció de les informacions pot ser indicatiu que el nostre redactor potser no treballava amb una versió completa de la *HrHi*, per tant, no podem deixar de banda la possibilitat que l'epitomador pogués haver partit d'un manuscrit que contingués la *HrH* completa i només fragments de les altres obres de l'Arquebisbe. O d'un manuscrit de la *HrH* amb afegits en els marges de petits fragments de les altres obres, a l'estil del que veiem en alguns manuscrits de genealogies (per exemple, BEV177) en els quals s'afegeixen notes marginals amb fragments sencers d'informació nova d'altres procedències.

El capítol comença amb una data, la de la primera arribada dels romans<sup>24</sup>, i amb la narració, sense gaires detalls, de la primera derrota dels Escipions. La informació pot provenir de *HR*, VII, especialment 11-20. El motiu de la invasió romana és, segons la *CdE*, treure Hispània de sota el jou grec i subjugar-la de nou, ara a Roma. La *HR* parla dels cartaginesos i dels estralls que cometien en establiments que ja eren romans abans de la invasió definitiva. Observem com la causa que dóna la *CdE* obeeix a la sola lògica interna de la mateixa crònica i no als fets històrics tal com els narra la font. S'ha manipulat la causa per homologar-la a allò que la crònica explica en lloc de fer que la crònica expliqui les causes del fet històric.

Continua amb l'expedició d'Escipió Africà, ara sí amb paraules directament relacionables amb *HR*, VIII, 22-23 i 30-32<sup>25</sup>. La novetat de la *CdE* en aquest punt és que li atribueix una alternança entre victòries i derrotes que no surt a la *HR*. Escipió acaba vençent i torna a Itàlia, on el recompensen amb el consolat. Els habitants d'Hispània, però, es revoltent constantment i Escipió torna per segona vegada. És llavors quan devasta la terra amb tanta ferocitat que els records de les malvestats d'Hèrcules foren equiparables als dolços (*HR*, IX, 39-44).

La *CdE* ja clou l'etapa romana, amb la durada del lapse que ocupà: 610 anys, fins a l'era 443, 455 dC. El compte no quadra amb els anteriors: si reculem 610 anys a partir del 455 dC. arribem al 155 aC. Si els Escipions havien vingut per primer cop el 212 aC., el seu fill de 24 anys no podia haver emprès la segona vinguda 57 anys més tard. A més, les dates han

---

<sup>24</sup> 540 anys de la fundació de Roma. Segons la data d'aquesta fundació donada al capítol anterior, està parlant del 212 aC.

<sup>25</sup> L'edició crítica de la *Historia Romanorum* (FERNÁNDEZ VALVERDE, 1999) dóna la *Historia Romana* de Pau Diaca com a font d'aquests fragments, en concret III, 15 i III, 18 i 20, respectivament.

de ser forçosament errònies perquè la data de l'era no pot ser més baixa que la de Crist<sup>26</sup>.

El gruix del capítol IV l'ocupa la segona part. Intercalat en l'època de la dominació romana, la *CdE* conté un petit martiriologi d'àmbit hispànic.

El fragment s'ha de relacionar, sens dubte, amb els materials aplegats sota el nom de *Pasionario hispánico*, constituït per passions específiques de màrtirs de les diferents províncies romanes peninsulars<sup>27</sup>, i més concretament amb els que pertanyen al cicle de Dacià, el cruel perseguidor de cristians.

El contingut del fragment no desdiu de la intenció condensatòria del redactor, evident a tota l'obra, de manera que està confegit pràcticament només amb esments dels noms dels màrtirs i dels llocs on foren sotmesos a suplici. Això sí, dintre de la parquedat dedica especial atenció als màrtirs més propers: santa Eulàlia, sant Cugat i sant Feliu, especialment al segon<sup>28</sup>. La relació continua amb els innumbrables màrtirs de Saragossa, sant Vicenç i sant Valeri a València, els sants Just i Pastor a "Complutum" (avui Alcalá de Henares), santa Eulàlia de Mèrida, santa Leocàdia a Toledo, sant Iscle i santa Victòria a Còrdova i les santes Justa i Rufina a Sevilla. Finalment, lloa la terra d'Espanya que tants màrtirs del Senyor ha col·locat al cel, per la intercessió dels quals els seus habitants poden viure amb més confiança d'obtenir la glòria divina.

La primera qüestió que es planteja és si el fragment ja existia com a tal abans de la redacció de la *CdE* o si el va confegir el nostre epitomador. No estem en condicions d'afirmar amb seguretat cap de les dues possibilitats, però, per descomptat, el fragment no sembla que pugui tenir gens d'interès com a text independent perquè no explica res sobre els martiris.

Coll, però, en l'article esmentat, fa tots els plantejaments sota la consideració que el text ja estava format abans de la redacció de la *CdE* i el relaciona amb la *Passio de Communi* hipotètica que proposa Àngel Fàbrega (1953, I, 68-75 i 255-259). Aquesta *Passio* seria un text comú per als màrtirs que no en tenien de pròpia. Estudiosos posteriors han posat en dubte l'existència d'aquest text o, més aviat, la necessitat de l'existència d'aquest text<sup>29</sup>. Coll associa,

---

<sup>26</sup> La hipòtesi més plausible és que estigui equivocada la data de l'era, ja que la que correspon a l'any de Crist 455 és 493, xifra que només es diferencia amb 443 en una "L" per una "C", error gens estrany.

<sup>27</sup> S'ocupa específicament de l'estudi d'aquest fragment de la nostra crònica COLL (1967). Per al tema del *Passionario hispánico* en general, FÀBREGA (1953); RIESCO (1995); també GARCÍA (1966).

<sup>28</sup> COLL, 1967, 124 ja indica aquesta preferència.

<sup>29</sup> GARCÍA, 1966, 251-253; 311; 332, on cita amb insistència un article de GAIFFIER (1954). Diu: "Ya el editor bolandista Van Hecke sugirió que podría tratarse [...] de un prólogo general de algún legendario que serviría para muchas historias de mártires. Fábrega renueva la tesis defendiendo la existencia no ya de un prólogo sino de una 'Passio de Communi' compuesta a fines del siglo VI o principios del VII, que serviría de fuente a todas

doncs, la nostra nòmina de màrtirs amb la reconstrucció de la *Passio de Communi* proposada per Fàbrega, a desgrat de força diferències que hi troba (1991, 124)<sup>30</sup>. Certament, les divergències són de molta més entitat que les semblances, entre les quals només el fet que l'ordre d'aparició dels màrtirs conformi un itinerari per la Península es pot considerar rellevant. L'argument per relacionar el nostre fragment amb la *Passio de Communi* és, com es pot veure, feble<sup>31</sup>.

Segurament això ens inclina cap a la possibilitat que l'epitomador hagués confegit el fragment partint directament de textos del *Pasionario*. El fet de destacar el personatge de Dacià, el més cruel, per caracteritzar sense gaires més detalls l'episodi de la persecució dels cristians, ja s'adiu amb la voluntat de resum que té la crònica. El fragment té prou cohesió sense que calgui pensar en un text preexistent com a tal. La mateixa influència de la passió de sant Vicenç, que va impulsar l'autor de la de santa Leocàdia a esboçar l'itinerari de Dacià per la península<sup>32</sup>, havia consolidat la figura del cruel perseguidor de cristians. Vegem com el tracta la passió de santa Leocàdia de Toledo:

“3. [...] Que causa fecit ut impiissimum Datianum presidem impiissimi Diocletianus et Maximianus imperatores ad euertendam magis quam ad gubernandam destinarent Spaniam. Primum namque Galliam, ut lupus cruentus, intrabit ibique exsatiatus sanguine martyrum et cadauera crapulatus, ructans Spaniam adgressus est; Felicem, Cucufatem, Eulaliam et alios, quorum nomina longum est scribere, grauissimis tormentis afficiens, Deo animas consecrauit innocuas. Ac post inde felicissimam Cesaraugustam, quasi leo frendens, arripuit. Quanta in ibidem ludibria quantaque berbera, quot cruces, quotque effusiones sanguinum in ea operatus fuerit, si humana lingua taceat, ipsa que polluta est christianorum sanguinibus terra, loqueretur, eo quod nullus exceptus fuerit qui bustuali situ non teneat rediuibus ac florentissimos cineres martyrum locus. Inde alacri profectu Complutensem ingreditur ciuitatem; protinus pro cruore lac truncatis corporibus fundens, geminas margaritas in diademate nostri regis adfigendas et innocentie dignitate uelut auro conspicuas, Iustum et Pastorem a terra ad celos per feralem impietatem pius Dominus suscepit.

4. Deinde, adueniens Toletanam urbem, ingressus cepit sagaci indagine perquirere membra sanctorum ibique repperit Deo dicatam sanctam Leocadium, [...]

---

las 'Passiones' del llamado ciclo de Daciano, excepto la de San Vicente, como es natural. El padre de Gaiffier ha objetado la inseguridad de los argumentos de Fábrega. [...] En efecto, Gaiffier saca la conclusión opuesta a Fábrega: la 'Passio de Communi', o mejor la 'Passio Leocadie' pues no admite la existencia de un texto de común, sería no la fuente sino el término de una evolución que fue haciendo de Daciano el perseguidor de los mártires españoles bajo Deocleciano y Maximiano. El primer eslabón de la cadena sería la Pasión de los innumerables mártires de Zaragoza. Una objeción contra la tesis de Fábrega es que la 'Passio Cucufati' no alude en absoluto a Daciano, lo que no se explica si dependiera de la de Santa Leocadia” GARCÍA, 1966, 251-252.

<sup>30</sup> És el cas de sis màrtirs que surten a la *CdE* i no a la reconstrucció i tres casos més a la inversa. Les coincidències només són vuit casos.

<sup>31</sup> S'ha de tenir en compte que el mateix Coll (1967, 125) ja diu que la llista de la *CdE* s'hauria d'utilitzar per replantejar-se la reconstrucció feta per Fàbrega.

<sup>32</sup> D'on surt la idea de Fàbrega de la *Passio* reconstruïda.

5. Properans itaque Elboram ingressus, officium omne premonet ut, indagine percurrente, christianos quoscumque inuenissent eius tribunali presentarent. Statimque repperit adulescentem quendam nomina Uincetium, cuius meritum nomini comitabatur suo, comprehensum eius conspectibus sistum; quem cum Sabina et Christete, eius sororibus, in Abelsenem urbem persequens, digna Christo munera dedicauit. Profectusque ab Abela, Emeretensem ingreditur ciuitatem; ilico tribunal sibi abtari precepit, multosque sanctorum, crudeliter sanguine fuso, transmisit ad Dominum. Inter quos sanctam Eulaliam multis cruciatibus multisque berberibus afflictam, igne adplicito, Domino consecrauit.” (RESCO, 1995, 42-46)

Observem com traça un itinerari de Dacià, atribuint-li víctimes que tenen altres torturadors en les seves passions particulars. El recorregut dibuixat en aquesta passió no es correspon amb el del nostre martiriologi, però en podria constituir l'embrió<sup>33</sup>.

La reconstrucció de la *Passio de communi* proposada per Fàbrega consisteix en el mateix fragment que acabem de citar precedit d'una introducció sobre el retard de la introducció de la fe cristiana a la península i la proliferació paulatina de creients a les ciutats (1953, I, 69-70). La mateixa influència sobre el nostre fragment que hauria pogut ser deguda a l'hipotètic relat de comú, doncs, l'hauria pogut exercir la passió individual d'aquesta santa, per exemple.

Considerem com la més plausible la hipòtesi d'una confecció expressa pensada per exemplificar ràpidament l'episodi de les persecucions en la figura i l'itinerari de Dacià (esbossat a la passió de santa Leocàdia i resseguible en tot el *Pasionario Hispánico*) amb materials extrets dels textos per a la litúrgia, d'ús corrent en ambients religiosos<sup>34</sup>.

Coll, en acceptar la relació amb la *Passio de Communi* reconstruïda per Fàbrega, es veu obligat a dir que el nostre fragment en prové però que també tenia influència segura de textos del *Pasionario*, com les passions de sant Vicenç i de Valeri, de santa Eulàlia, de sant Cugat i potser també de santa Leocàdia. De la *Passio de Communi*, doncs, només en podien haver sortit estrictament, a banda dels ja esmentats, els innumbrables màrtirs de Saragossa, els sants Just i Pastor i sant Eulàlia de Mèrida, personatges reduïts tots ells a una simple menció. Els altres màrtirs de la *CdE* (Iscla, Victòria, Justa i Rufina) havien de venir igualment a través del *Pasionario*.

Per totes aquestes raons, les conclusions que semblen més lògiques són: que el nostre fragment no provenia d'un text preexistent per l'absoluta adequació a la condició

---

<sup>33</sup> Algunes coincidències lèxiques que hi podem trobar podrien ser degudes a l'existència en el gènere de certes fórmules més o menys fixes: “ad gubernandam Spaniam” o “sanguine fuso”, etc.

<sup>34</sup> G, per exemple, completa l'esment de sant Vicenç amb paraules que apareixen també a la seva passió específica. Per tant, devia ser un fragment amb procedència fàcilment identificable i de fàcil accés.

epitomial del medi en què s'insereix; que fou confegit per exemplificar en la figura de Dacià i els màrtirs més propers l'època de les persecucions contra els cristians; i que partia dels materials corrents dels passionaris presents en la litúrgia i que tan bé es coneixien a les esglésies i monestirs.

Segons la *CdE*, els emperadors Dioclecià i Maximià regnaren durant vint anys a partir del 296 i en el catorzè any del seu imperi enviaren Dacià a Espanya com a governador per perseguir els cristians. En arribar a Barcelona, trobà santa Eulàlia, que havia estat convertida per Cugat i Feliu, i en no aconseguir que reneguéss de la nova creença, la féu torturar fins a la mort.

En els testimonis B, C, D i G, santa Eulàlia mor en creu, cosa que constitueix una elaboració dels fets perquè, segons la seva passió, morí al cavall de tortura (com diu A) i després fou posada en creu per ordre de Dacià perquè la devoressin els ocells<sup>35</sup>. En algun pas de la transmissió (que ha de ser segons els testimonis que afecta) s'introduí la creu en lloc del cavall de tortura d'A com a instrument del suplici mortal, idea que encara avui és viva popularment, potser perquè la imatgeria de la santa la presenta amb la creu i el colom. Els testimonis B, C, D i també G (que identifica explícitament el poltre de tortura amb la creu i és l'únic que parla del colom) recullen aquesta elaboració.

Els pocs detalls sobre el martiri de la santa que ens ofereix A, doncs, amb l'esment al cavall en primer lloc, confirmen que estan relacionats amb la seva passió pròpia tal com apareix al *Pasionario*<sup>36</sup>.

Ja hem assenyalat que la nostra crònica prenia materials de la passió de santa Leocàdia de Toledo, que dibuixa un embrionari itinerari de Dacià per la península. Una de les raons per les quals es diu això és perquè Dacià hi surt com a torturador de sant Cugat i sant Feliu, cosa que no s'esmenta a les seves respectives passions.

La *CdE*, però, resol la qüestió (i això ja devia ser corrent) dient que havia marxat a fer una incursió a l'Aragó, per relacionar-ho amb els màrtirs de Saragossa, i que havia deixat com a lloctinents Galeri, Maximià (que es confon amb el nom de l'emperador) i Rufi.

---

<sup>35</sup> I això generà un nou miracle: el de la neu que la colgà per protegir-la.

<sup>36</sup> En la versió B, perquè li atribueix Dacià com a "praeses" en lloc de Calpurnià, que és el que correspon a Eulàlia de Mèrida en la versió anomenada M i també perquè mor al cavall de tortura i no degollada, o executada posteriorment al suplici, com diuen altres versions. GARCÍA (1966, 290-293) considera que les dues versions han de provenir d'una altra més primitiva del martiri de l'emeritense. La incorporació de Dacià s'hauria fet a partir de la influència de la passió de sant Vicenç. FABREGA (1953, 60-61) les considera independents i que presenten dues màrtirs ben diferenciades, extrem amb el qual no està d'acord García. Tota la problemàtica de si la santa de Barcelona existí realment o és producte d'un desdoblament de la de Mèrida, a GARCÍA (1966, 289-293), amb bibliografia, i FABREGA (1958).



Aquests són els que intervenen en els casos de sant Cugat i sant Feliu<sup>37</sup>. El testimoni A enceta en aquest moment un salt de còpia, però sortosament els altres ens n'indiquen el contingut. Els tres lloctinents van prendre sant Cugat i li aplicaren molts turments, als quals va respondre el Senyor amb la mort fulminant de Galeri primer i de Maximia després, que foren, en expressió de B, “morts ab llurs ydoles”<sup>38</sup>. Finalment, Rufi fa degollar el sant en un lloc fora de la ciutat, Octovià, on ara hi ha un noble monestir en honor seu. S'entén així que els primers turments tingueren lloc a Barcelona i després a Octovià<sup>39</sup>.

Continua sobre sant Cugat amb la incorporació d'uns versos que n'indiquen la data de martiri, l'any 308. Cal suposar que els versos hi foren intercalats provinents d'un altre lloc perquè la data que donen no concorda amb les de l'inici del fragment. Segons aquelles, la persecució de Dacià començà el 310 (296+14); segons aquesta sant Cugat fou martiritzat el 308. Això concorre a la idea de la composició miscel·lània del fragment. A més, els mateixos versos es troben en un document del gran monestir del Vallès, del qual conservem dues còpies de la fi del segle XIII. Segons Coll:

“Es tracta d'una falsificació continguda en el *Cartulari de Sant Cugat* que es dona a ella mateixa la data del 29 d'abril del 1079 però que va ésser conjuninada en temps força posteriors. Relata una suposada identificació miraculosa de les relíquies del màrtir titular del monestir i acaba transcrivint els versos llatins que estem comentant” (1991, 122, nota 8)

La versió d'aquest document és la mateixa que apareix a A, tret que aquest hi ha afegit la paraula “martirii”. Els versos que trobem a B en llatí no presenten el mot afegit però donen la solució “coronatur” (en realitat, “caro natur”) en lloc de “decoratur”<sup>40</sup>.

Tot plegat inclina a pensar que el monestir de Sant Cugat del Vallès és un lloc a tenir en compte quan es pensa en la realització del fragment sobre els màrtirs hispànics i, potser, de tota la *CdE* Coll i Alentorn ja la hi relaciona (1991, 126) fent que Pere Ribera de Perpinyà en sigui monjo, tot i que adverteix que també podria ser-ho de Ripoll<sup>41</sup>.

<sup>37</sup> Rufi és l'executor d'ambdós. Sembla que hi va haver un procés de convergència entre les passions de sant Feliu i de sant Cugat, fins al punt que podem distingir des d'oficis que s'inspiren en una versió primitiva de la passió de sant Cugat en què encara no tenia res a veure amb el màrtir gironí, fins a oracions que els presenten com a germans (GARCÍA, 1966, 314). La mateixa Carmen García suggereix que la passió que coneixem de sant Cugat hagués estat composta per a una església que tingués ambdós sants com a patrons i recorda que en un document de Lluís el Pietós del 878 s'esmenta com a “domum sancti Cucuphatis et sancti Felicis ad locum Octavianum” (citat per PONSICH a *Vida, martirios y grandeza de Santa Eulalia*, pàg. 316) l'actual monestir de Sant Cugat del Vallès.

<sup>38</sup> L'expressió és idèntica que la de la passió del sant, §3 i §10.

<sup>39</sup> El nom del lloc era Octovià (o Octavià) perquè es trobava al vuitè mil·liari de la via romana de Barcelona a Terrassa. D'aquí ve la precisió “extra urbem” del relat.

<sup>40</sup> En el cas de B, els versos són afegits posteriorment en vermell per la mateixa mà que escriu les rúbriques de tot el manuscrit. Cf. més endavant el comentari sobre el testimoni B.

<sup>41</sup> El testimoni B presenta a continuació un càlcul cronològic que ens permet deduir la data present l'any 1337. COLL (1967, 121) transcriu erròniament el text de B posant-hi 1039 anys quan ha de dir 1029; l'estudi, però, utilitza la xifra correcta.

Tornem a la sagnant persecució. Rufi es desplaça fins a Girona i hi tortura sant Feliu fins a la mort. Aquest màrtir és el de culte més estès i més antic dels fins ara esmentats, perquè Prudenci (*Peristephanon*, IV, 29-30) ja l'esmenta i se'n coneixen relíquies per tota la Narbonense. La *CdE* dóna potser fins i tot menys detalls del seu martiri que dels precedents i esdevé ja gairebé només un esment.

Més interessant és el fet que la nostra crònica aturi un moment la successió dels màrtirs per indicar que aquests tres són glòria de Barcelona i de Girona respectivament. Aquesta precisió estableix un cert paral·lelisme amb l'encomi que farà al final del capítol de les virtuts de la terra hispànica quant als màrtirs. La utilització de les víctimes cristianes com a element destacat dels panegírics de ciutats i de territoris és present a l'Edat Mitjana i recollida per E.R. Curtius: "Este último tópico [el del conreu de l'art i la ciència] adquirió en la Edad Media un sentido eclesiástico: el mérito mayor de una ciudad son ahora sus mártires (y las reliquias de los mártires), sus santos, sus príncipes de la iglesia y sus teólogos" (CURTIUS, 1955, 228).

La *CdE* torna al costat de Dacià en el seu macabre itinerari, ara ja només amb esments dels llocs on aplica els martiris i les víctimes més destacades. Els infinits màrtirs de Saragossa són els següents, amb l'anècdota del nom "Sanctas Massas" posat a l'indret on foren martiritzats<sup>42</sup>.

Sant Valeri i sant Vicenç són els següents. La *CdE* fa morir Valeri a Saragossa i Vicenç a València. La passió de sant Vicenç el relaciona, efectivament, amb Valeri, el bisbe que rep interrogatori i martiri com ell. Sant Vicenç és potser el màrtir hispànic de més transcendència i la seva passió n'havia influït moltes d'altres, com ja hem observat, i devia ser molt coneguda arreu. Segurament per això, dos testimonis de la *CdE*, D i G, n'amplien una mica el relat, independentment l'un de l'altre: D potser per "valencianisme"; G amb paraules extretes de la passió del sant, segurament amb intenció de dramatitzar una mica més la narració.

---

<sup>42</sup> Hi ha d'haver una corrupció progressiva d'aquest topònim en la transmissió de la *CdE* (cf. PC16) des del correcte "Sanctas Massas" fins a les "santes misses" que devia portar l'antecedent de la Branca completa "k". El nom de "Sanctas Massas" (o "Sancta Sanctorum") era el que portava la basílica on es donava culte a la multitud de cristians de Saragossa que Dacià havia fet matar, tradició que potser arrenca de la dels divuit màrtirs d'aquella ciutat. Segons GARCÍA (1966, 333-334), Dacià havia fet cremar els cossos dels cristians juntament amb els d'altres reus perquè no en poguessin ser venerades les cendres i RIESCO (1995, 239, nota 11) explica que, per obra d'un miracle diví, les dels màrtirs es tornaren blanques i refulgents per distingir-se de les altres. Les seves cendres s'anomenaren "massa candida", d'on vindria el nom de l'església.

A	D	Passió de sant Vicenç	G
Et per hunc, etiam, suo martirio beatus Vincencius Valenciam decoravit.	Enaprés féu portar lo gloriós sent Vicent, diaque, ab cadenes pres e ligat, en la ciutat de València, hon lo féu aquí greument turmentar ab moltes maneres de greus turments, hon lo sant gloriós fonch coronat de corona de martiri.	Sed enim ille artifex seuus, ut uexatione itineris magis illos frangeret et facilius afficeret iniuria, quos videret superari non posse de pena, ad ciuitatem Ualentiam sanctos Dei pertrai mox precepit cum summa pena carceris, fammis inopia, stridore catenarum, ut manibus et collo vix ferri pondera sustinerent ... (RIESCO, 1995, 84)	Ubi, etiam, scilicet in Cesaragusta, ex Daciani iussu impiissimi sanctus Valerius, eiusdem civitatis Episcopum, et eius levita Vincencius capti fuere et durissimi decenti. <i>Et illos quos videret superare non posse ad civitatem valentinam protrahi mox precepit cum summa carceris pena, famis inopia, stridore cathenarum, ut manibus et colla vix ferri pondera sustinerent.</i> Et ibi in Valentia passi sunt pro Domino et occisi

Les víctimes següents foren els sants Just i Pastor degollats a “Complutum”.

El testimoni A dona Dacià com a perseguidor fins a aquests sants. Els martiris següents (santa Eulàlia de Mèrida, santa Leocàdia de Toledo, els sants Iscle i Victòria de Còrdova i les santes sevillanes Justa i Rufina) són formulats amb construccions passives com “sacro sanguine efusso, martirio coronantur” o “martirii victoriam sunt adepti”. El *Pasionario* tampoc no atribueix a Dacià els turments d'aquests sants, excepte en el cas de santa Leocàdia a Toledo<sup>43</sup>. Els altres testimonis de la *CdE*, però, redacten de manera que només permet dubtar de la intervenció de Dacià en el martiri de les santes Justa i Rufina. Fins i tot B, que presenta un salt de còpia, reprèn el fil amb els sants cordovesos dient que els “féu turmentar” (Dacià, és clar). El canvi de redacció que atribueix més màrtirs i fa encara més malvat el “praeses” (i així, de retruc, simplifica els fets que narra, com veurem que també fa per tota la crònica) devia produir-se a l'antecedent<sup>44</sup>.

Són molt poques les informacions que no apareixen en el *Pasionario* i sí que surten en el fragment. Ens referim a les dates que l'encapçalen (les d'inici i durada del regnat dels emperadors i la d'inici de les persecucions hispàniques) i a l'afirmació que el martiri de santa

<sup>43</sup> La passió de santa Leocàdia (cf. la citació més amunt) dona Dacià com a executor de santa Eulàlia de Mèrida, en aquell itinerari que idea, però la passió individual de l'eméritense no parla de Dacià.

<sup>44</sup> Per a les diferents solucions i lectures del fragment, cf. PC15, PC16 i PC17.

Eulàlia és reportat per sant Feliu. Sobre aquest darrer punt, però, s'ha de dir que la passió de la santa esmenta explícitament la presència de Feliu en aquell martiri i que la confusió entre ser-ne testimoni i fer-ne testimoni no és difícil. És possible que en redactar el fragment s'interpretés que sant Feliu donà testimoni del martiri de santa Eulàlia perquè hi era present.

El fragment com a tal ja devia formar part de la compilació de bon principi i res no fa pensar que pugui ser una incorporació posterior. Aquesta conclusió, a la qual ja arribava Coll (1967, 122-123) és interessant perquè descarta que la data de 1377 que hem vist que apareixia a B pugui ser considerada com a pròpia només del fragment o com la data de la seva incorporació a la *CdE* i això afegeix possibilitats a la proposta que aquella data es consideri la de la traducció.

## Capítol V

Fundacions de Tarragona i Toledo. Capitals hispàniques.

El capítol V no constitueix pròpiament cap narració històrica sinó que simplement acumula informacions, l'únic lligam compartit de les quals és que tracten la qüestió de les capitalitats hispàniques i, altre cop, serveixen per plantejar càlculs cronològics.

Les dades i informacions que hi són presents no provenen directament de la *HR*, l'obra del Toledà que identifiquem en les fonts de la *CdE* per a la història romana.

Comença amb la fundació de Tarragona per part d'Escipió Africà i li atribueix una etimologia similar a les que trobem al capítol III provinents de la *HrH*: “Terrachonam appellavit, quasi *terra agonum*”. Lola Badia (1997) ja n'assenyala el paral·lelisme (especialment amb el “quia bellis urgebat...” que dona nom a l'Urgell) i hi afegeix que podria intervenir-hi encara un altre ingredient: la bel·licositat dels habitants d'Espanya, component present a moltes formulacions de la *Laus Hispanie*. Cal assenyalar que, com ja hem comentat al capítol III, l'epitomador havia “millorat” lleugerament la formulació de l'etimologia per al nom Urgell en introduir una expressió d'Hèrcules en estil directe: “*O, quam urgens bellum!*”. L'etimologia creada aquí per a Tarragona té més paral·lelisme amb la formulació “millorada” de la d'Urgell, la pròpia de l'epítom, que amb la formulació original.

Aquesta etimologia gaudí de força difusió, sigui directament a través de la vida de la *CdE*, que en alguns casos devia passar per l'obra original de l'Arquebisbe, sigui a través del *Dotzè del crestià d'Eiximenis*<sup>45</sup>, el qual és un dels que creu, efectivament, que és sortida de “Rodericus, ystorial”, és a dir de la Història del Toledà. A la banda contrària, la dels que en neguen la veracitat, hi trobem, segons Lola Badia, Joan Margarit, Lorenzo Valla i Lluís Ponç d'Icart. Entre aquests, Lorenzo Valla sembla que coneix la *CdE* perquè agrupa en un sol lloc les etimologies de Tarragona, Urgell i Barcelona per dir que són tan ‘ridicule’ que no val la pena ni refutar-les.

La causa per la qual l'epitomador de la *CdE* s'esforça a fer una etimologia per a Tarragona i atribuir-li una fundació romana anterior a Toledo podria relacionar-se amb la lluita entre aquestes dues seus episcopals per la jurisdicció del recuperat bisbat de València i per la primàcia hispànica.

La més recent explicació sobre aquest conflicte i el judici que comportà la trobem a la completíssima edició de tot el procés feta per Vicent Castell (1996). Robert Burns (1993, 545-594) també presenta la situació, molt resumidament. Remetem a aquestes obres per als

---

<sup>45</sup> Concretament al capítol 23.

detalls de la qüestió. La disputa és símptoma de lluites més profundes: quina seu ha d'ostentar la primacia de l'església hispànica? A quines seus s'han d'assignar com a sufragànies les antigues diòcesis novament alliberades? El nou mapa nascut de la Reconquesta no encaixava prou bé amb l'antiga organització visigoda: una única primacia per a Hispània no era ben acceptada perquè els diversos regnes la pretenien. L'església de Tarragona fonamentava les seves aspiracions en la seva condició de primada durant l'època romana; Toledo en la visigoda; Santiago de Compostel·la feia valer que era la primera diòcesi alliberada del jou musulmà. I les tensions entre aquestes seus eren notables<sup>46</sup>.

Atenent a la idea que les antigues seus novament conquerides havien de dependre del mateix metropolità que abans de la invasió àrab, els drets sobre València pertanyien a Toledo. Però l'Arquebisbe de Tarragona esgrimia un atorgament del rei islàmic de Dènia que va servir a Jaume I per argumentar que les diòcesis conquistades quedarien sota la seva jurisdicció. El mateix Rodrigo Jiménez de Rada va anar personalment a Roma per interposar el plet sobre la jurisdicció del bisbat de València, que els abocà al judici. En tornar-ne, passà per la Tarraconense fent ostentació de la seva condició de primat, cosa que aixecà les ires de l'Arquebisbe de Tarragona i culminà amb l'excomunió per al Toledà en el concili provincial del 8 de maig de 1240, en ple judici per aquesta causa<sup>47</sup>.

Vistes les circumstàncies, no és estrany pensar que en ambients eclesiàstics de cap a 1268 es considerés com una actitud més o menys hostil el desinterès de Rodrigo Jiménez de Rada per Tarragona i el seu interès per promoure i donar relleu històric a Toledo.

Restant importància a aquests fets, que coneixia, Coll i Alentorn (1991a, 115) parla de l'“evident interès per les nostres coses” de l'Arquebisbe de Toledo i de l'“escalf cordial” amb què tracta Pere I i Jaume I, als quals devia conèixer personalment (almenys el Catòlic, amb qui havia coincidit a la batalla d'Úbeda). El cert és que la presència d'interpolacions fa pensar més aviat que en aquelles èpoques no es devia percebre aquest “interès” que invoca Coll i Alentorn, tenint en compte que l'epitomador se sent en la necessitat de suplementar la font amb capítols com el que ara ens ocupa i d'altres que apareixeran més endavant (especialment el capítol XI)<sup>48</sup>.

---

<sup>46</sup> Encara avui l'església de Tarragona es considera primada. Presentació de la qüestió a FUENTES (1993) i FIGUERAS (1992).

<sup>47</sup> Segons FERNÁNDEZ VALVERDE (1989, 26), que en general per a la biografia del Toledà segueix Gorrosterratzu i Grassotti.

<sup>48</sup> No gaire més tard, el 1313, Pere Marsili posava un pròleg a la versió llatina de la *Crònica* de Jaume I que havia acabat, en el qual es queixava de la poca atenció que Jiménez de Rada havia dispensat envers el Conqueridor: “Mirum et valde, et non absque indignatione percipitur, quod in Cronicis Yspaniarum, quas magnus ille Ystoriographus et Reverendus Rodericus, Toletanus Archiepiscopus pulcre diffuseque composuit, et originem domus Aragonie, et per singulos Reges catenam illustrem nobis exposuit, ubi singuli Reges certes decorantur contra Paganos victoriis, zelo fidei insigniti, cum ad istum tan gloriosum Dei

Continua el capítol comptant els anys des de la fundació de Tarragona per a la qual cosa torna a donar la data present, el 1278. Aquesta data ha de ser un error per 1268, la que ha sortit ja anteriorment, com també ho ha de ser el lapse de temps transcorregut entre aquella fundació i el present, els 1.370 anys que apareixen a A en lloc dels 1470 d'altres testimonis<sup>49</sup>.

Afegeix després la fundació de Toledo, 140 anys més tard que la de Tarragona, per "Gelimon et Brutus", cònsols romans, i la de Saragossa, d'època romana com el seu nom indica, oblidada pel Toledà tant a la *HrH* com a la *HR*. La fundació de Toledo pren un paper destacat a la *HrH* perquè l'Arquebisbe l'exposa ja abans de la dominació grega, tot i que la situa en època romana<sup>50</sup>. Els fundadors són "Tolemon et Brutus". Ja hem indicat que el fet que la ciutat de Toledo sigui menys antiga que Tarragona s'ha de relacionar amb les actituds abans assenyalades. És important de consignar, a més, que només els testimonis A i B<sup>b</sup>, els dos que contenen dates presents pertanyents al segle XIII, mostren interès per explicitar la preexistència de Tarragona. Els altres suprimeixen l'etimologia de la ciutat i no fan explícit el lapse transcorregut entre ambdues fundacions, de les quals sí que donen les dates (només el testimoni E les relaciona entre si amb un aproximat "tunc", que elimina la diferència d'anys). És probable que en el moment de la confecció d'aquests altres testimonis s'hagués esvaït ja del record la necessitat de defensar-se d'una Toledo agressora o que, circulant en nous ambients, la crònica esdevingués en aquest punt més suau.

Després de parlar de les fundacions, estableix la durada de la dominació romana. Començà cap a l'any 200 a.C.<sup>51</sup> i acabà el 410 d.C. En total, 610 anys, el mateix resultat que dóna al capítol IV encara que no concorda amb la data final que hi apareix (455 d.C.), de la qual ja hem comentat que ha de ser un error.

Continua amb una distribució de les capitalitats hispàniques entre les tres ciutats implicades en aquest capítol: en època romana, Tarragona (abans de Crist) i Saragossa (després de Crist); en època goda, Toledo. La igualació de la importància de les tres ciutats (especialment de Tarragona i Toledo) i el fet de situar la capitalitat de Tarragona abans que la de Toledo tenen, sens dubte, la mateixa finalitat compensatòria respecte de la font, la *HrH* de l'Arquebisbe de Toledo, que ja apuntàvem a propòsit de la falsa etimologia de Tarragona i l'anterioritat de la seva fundació. No sabem si la distribució de capitals és invent de

---

pugilem, inter maiores equalem ... brevi notabiliter de tanto Principe, et de eius regia progenie, mentione facta pertansit", citat a BADIA (1995, 24, nota 3).

<sup>49</sup> Cf. PC18, l'apartat sobre els testimonis del Nucli inicial al capítol 3 de l'estudi i l'apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi.

<sup>50</sup> Cap al 150 a.C., "centum et VIII annis antequam Iulius Cesar regnare cepisset", *HrH*, I, III, 48-49.

<sup>51</sup> Data coherent amb dues d'anteriors: cap. IV, arribada dels Escipions 540 anys de la fundació de Roma; cap. III, fundació de Roma 752 a.C.; el resultat és 212 a.C.

l'epitomador de la *CdE* però la seva formulació podria recordar sentències de tipus didàctic.

Per acabar, el capítol, que conforma tot ell un afegit, presenta una frase introductòria del següent, la qual cosa indica que la interpolació figurava ja al primer epítom .



## Capítol VI

Origen dels gots. Història. Elogi d'Espanya i dels gots.

Tot el contingut d'aquest capítol VI torna a provenir de la *HrH*. L'epitomador reprèn la font a I, IX, però hi intercala l'Elogi d'Espanya (*Commendatio Hispanie*), que a l'obra de l'Arquebisbe surt molt més endavant (III, XXI) quan narra la destrucció dels gots i abans del lament per la invasió sarraïna. Així, els capítols XXI i XXII del llibre III de la *HrH* serveixen: a) per confegir la Lloança d'Espanya (*Laus Hispanie*) del principi, atribuïda a Lucà; b) per a la *Commendatio Hispaniae* que trobarem ara, justificant que els gots s'hi instal·lessin; i c) per al Plany per la pèrdua d'Espanya a mans dels sarraïns que trobarem al capítol X de la *CdE*

El capítol comença decantant-se per una de les afirmacions contingudes en la discussió que fa Don Rodrigo de les diferents versions sobre l'origen dels gots (*HrH*, I, VIII-IX), la que els vincula a Magog. El Toledà no es pronuncia a favor de cap de les possibilitats, però més aviat en destaca la que prové d'Abavius<sup>52</sup>. Comenta després, sorprenent-se'n, que ni Flavi Josep ni sant Isidor reportin aquesta versió i atribueix al primer la vinculació amb Magog i l'intent d'adaptar el que diu el profeta Ezequiel sobre Gog i Magog (Ez, 38-39) a l'origen dels gots. De sant Isidor, només n'esmenta el comentari del nom "Gete" transformat a "Goti". L'Arquebisbe, però, quan escriu les llistes dels pobles descendents de Jàfet que poblaren Europa (I, II) dona per fet que els Escites (anomenats Gots per Isidor) o Massagetes provenen de Magog. Isidor, a la seva *Historia Gothorum* (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 172), una de les fonts de la *HrH*, dona la mateixa idea i també la relaciona amb els Gog i Magog que surten a Ezequiel. La notació sobre el costum antic d'anomenar-los "Gete" prové de sant Jeroni. Així, doncs, no és estrany que el nostre epitomador vagi optar per aquella versió que, segurament, surava més en l'ambient, sigui per la vinculació bíblica o sigui perquè sortia a la història dels gots de sant Isidor i a les *Etimologies* (IX, 2, 89), que podien conèixer fàcilment.

Sobre el nom del seu territori d'origen, Suècia, deu ser una mala lectura comesa per A del nom de l'illa, que devia ser 'Stancia' a i a (*HrH*, "Schancia") perquè en aquest punt tots els altres testimonis diuen 'Estància' excepte B<sup>b</sup> que hi comet una mala lectura diferent i diu 'Escòssia'.

Més que d'una mala lectura, la frase que segueix s'hauria de considerar producte d'un

---

<sup>52</sup> No localitzem aquest personatge. La font consignada per l'editor de la *HrH*, FERNÁNDEZ VALVERDE, és Jordanes. L'Arquebisbe dona amb molts detalls aquesta versió, que situa l'origen dels gots a les terres nòrdiques de "Schancia" i explica com van baixant cap a altres latituds ("Scithia") guiats pels seus reis Verig, Gadaric i Philimer.

passatge corrupte. Efectivament, la frase fa sentit molt difícilment i els altres testimonis l'ometen (menys B<sup>b</sup>, que en dóna una traducció també sense sentit i que no sembla basada en A). La *HrH* és molt més senzilla: “Hii septentrionalia iuga temptantes, Scithica regna montibus ardua possederunt” (I, IX, 46-47).

Retrocedint unes quantes línies de la *HrH*, l'epitomador ens dóna els dos noms amb què són coneguts ('Scite et Gete') i reporta els versos sobre el menyspreu de la mort per part dels gots que l'Arquebisbe atribueix a un poeta no identificat<sup>53</sup>. Finalment, parla del significat del nom “Gots”.

El capítol continua amb el sumari de les proeses godes de l'antiguitat, que segueix, amb algunes corrupcions, el de l'Arquebisbe, encara a I, IX. Val a dir que aquest repàs ràpid té a la *HrH* el sentit de simple presentació dels fets que hi seran narrats amb detall a continuació. El nostre epitomador, però, en té prou d'agafar-ne el sumari, encara que hi afegeix algunes informacions que han de provenir de la lectura dels capítols següents: el nom de les Amazones, per exemple, s'explica a la *HrH* més endavant (I, XII) o la idea que Thelefus va participar a la guerra de Troia, que ha de venir del capítol I, XIII. A part d'això i de les diferències en la transcripció dels noms, tan habituals, podem destacar l'oblit del nom de Darius i la creació del fals rei 'Hospiria' (segurament ja a perquè surt a B<sup>b</sup> amb el nom de 'Speria'), mala lectura de l'original “hos Pirrus, rex,...”, (cf. la nota a l'edició del text d'A). Un altre error, aquest ja no d' sinó d'A (perquè B<sup>b</sup> no el comet) és “Troyam' per 'Thraciam'. I una omisió, no significativa ni ideològica perquè els altres testimonis, inclòs B<sup>b</sup>, tampoc no la cometen, és la de l'esment a Toledo<sup>54</sup>.

El capítol VI conté a continuació un fragment amb identitat pròpia: la *Commendatio Hispanie*, relacionada amb els falsos versos de Lucà de la *Laus* del principi. Aquest Elogi d'Espanya, pres, com ja hem dit abans, d'un passatge molt posterior de la *HrH* (III, XXI), segueix l'Arquebisbe amb una fidelitat notable<sup>55</sup>.

El lligam amb la narració és el fet que els gots, poble del qual s'acaben de referir grans proeses, acaben arribant a Hispània, terra que consideren millor que totes les altres del món per les raons que la *Commendatio* explica. L'elogi de l'Arquebisbe comença comparant la terra amb el paradís<sup>56</sup>. A recull aquesta comparació i hi insisteix enllaçant-la

<sup>53</sup> Els versos, com la major part del capítol I, IX de la *HrH*, provenen de la *Historia Gothorum* de sant Isidor.

<sup>54</sup> En un altre indret no s'està de dir que Toledo era la ciutat principal del regne got (cf. més avall el comentari al capítol VIII)

<sup>55</sup> El fragment és analitzat en el conjunt dels testimonis de la *CdE* amb més detall al capítol 5.

<sup>56</sup> BADIA (1997) proposa que la comparació l'hagi tret Don Rodrigo del pròleg del *Chronicon Mundi* de Lluc de Tuy i que hi hagi afegit l'existència dels cinc rius principals d'Espanya, semblants als quatre del paradís.

amb la gran abundància d'aigua a gairebé tota la península, encara que sense concretar-la en els cinc grans rius destacats pel Toledà. Algunes frases de la compilació *Flos Mundi* (BNP11) recorden aquests plantejaments, però semblen sortides de la *HrH*: “Car acomparaven aquella regió a parad\_s terrenal per la gran habundància de molts flums e fonts e rius fluvials...” (BNP11, 233v).

A partir d'aquí, A el segueix gairebé a la lletra. Només podem atribuir-li dues aportacions pròpies, quatre males lectures i quatre omissions. L'estructura retòrica i sintàctica de l'elogi d'Espanya s'hi respecta escrupolosament<sup>57</sup>. Les quatre nobleses d'Espanya omeses són: els saborosos productes lactis i tres característiques dels seus pobladors (l'agilitat, la lleialtat i la decisió). Les males lectures seguides pels altres testimonis són: A 'decens' per *HrH* “deses”; A 'gulosa' per *HrH* “gloriosa”; A 'libertate' per *HrH* “liberalitate”. Una darrera mala lectura ha de ser atribuïda a A perquè no és seguida pels altres testimonis: A 'felicitate' per *HrH* “fertilitate”. Més interessants són les dues novetats que afegeix a la llista de nobleses: les gemmes i l'or. Són, però, dos casos diferents. Les gemmes ('preciosa gemmis') deu ser una introducció d' perquè almenys un altre testimoni (B<sup>b</sup>) la segueix<sup>58</sup>. La introducció de l'or ('auro sublimis') és més sospitosa: en primer lloc, cap testimoni no la segueix; en segon lloc, és l'única entre les moltes nobleses d'A que inverteix l'ordre 'adjectiu + substantiu ablatiu'. Això fa pensar més aviat en una incorporació posterior d'A (com en la darrera de les males lectures).

Es pot considerar que ambdues addicions provinguin directament de la *Laus* inclosa a la *Historia Gothorum* de sant Isidor, font de la *HrH*, o de les *Etimologies* XIV, 4, 28-29. Efectivament, sant Isidor parla de totes dues nobleses i ja hem dit en parlar del capítol I que Lola Badia ens ha fet veure com l'epitomador manipulava les fonts de l'Arquebisbe. En el primer cas, el de les gemmes, sembla que la possibilitat és versemblant tant si ve de la *Laus* com si ve de les *Etimologies*. En el segon cas, sembla més probable que l'afegit de l'or, si és tardà, provingui dels mateixos falsos versos del principi de la *CdE*. Les fonts de sant Isidor, estudiades per Rodríguez Alonso (1975, 117-118), parlen per a les gemmes de Pacatus Drepanius i per a l'or, d'aquest mateix, de Juli Solí i de Plini.

Val a dir que una altra aportació que apareix en els testimonis C, D i G (C 'habundada en messes') podria provenir també de la *Laus* de sant Isidor, que diu “messibus laeta” (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 168), però no de les *Etimologies*

---

<sup>57</sup> Cosa que, com es pot veure a l'anàlisi que es troba al capítol 5, no fan tots els testimonis.

<sup>58</sup> Per a una possible explicació de per què no la segueixen els altres, cf. l'apartat del capítol 5 que analitza aquest fragment.

En resum, la manipulació de l'epitomador a la *commendatio* del Toledà consisteix en la dislocació i disseminació del passatge més que no pas en la intervenció sobre els seus continguts, que és, en aquest cas, molt petita<sup>59</sup>.

Continua el capítol, després de l'elogi de la terra, amb l'Elogi dels gots. Una frase introductòria ens explica que van escollir Hispània com a pàtria, i en comença l'Elogi amb 'cum talibus talis patria deceret'. Torna així al punt de la *HrH* on era abans d'intercalar l'Elogi d'Espanya (I, IX). Aquest passatge està format de tres peces: 'Nam ipsi erant ... singulares', resum del que es troba a *HrH*, I, IX, 85-95; 'ingenio faciles ... colore albi', pres íntegrament de les línies 95-99; i una frase final, no literal, sobre la saviesa dels gots (lloada a la *HrH* a I, X; I, XV i al mateix I, IX, 76-77). El que constitueix pròpiament l'Elogi dels gots és molt més extens a la *HrH*. L'epitomador n'ha pres com a nucli el passatge retòricament més semblant a la *Commendatio* col·locada immediatament abans. Aquest fet és símptoma d'una estructuració meditada i conscient en el moment de confegir la *CdE*. És remarcable que aquest passatge que fa de nucli en l'Elogi dels gots de la *CdE*, l'hagi pres la *HrH* també directament de la *Recapitulatio* que fa la *Historia Gothorum* de sant Isidor (RODRÍGUEZ ALONSO, 1975, 67), el mateix lloc d'on vénen el vers sobre el menyspreu de la mort i la connexió dels gots amb Magog.

La fortuna del passatge que ens ocupa, però, va encara més enllà dels nostres textos. El trobem a les redaccions llatina definitiva i catalana de les *Gesta Comitum Barchinonensium* aplicat a Ramon Berenguer IV, sense que els editors en reconeguin el préstec<sup>60</sup>. No hi ha dubte que el fragment de les *Gesta* surt directament de la *HrH* amb independència de la nostra crònica, però l'atracció que l'elogi trobat en l'obra de l'Arquebisbe causà a tots dos compiladors és innegable<sup>61</sup>. Més encara ve a tomb assenyalar-ho perquè veurem en altres llocs

---

<sup>59</sup> Ja hem advertit al capítol I que en dislocar i desplaçar els fragments de la *HrH*, l'epitomador de la *CdE* havia trencat l'equilibri *commendatio/deploratio* que existia en aquella obra. FERNÁNDEZ VALVERDE (1986) considera que la *Laus* del Toledà té una estructura circular heretada de sant Isidor (és a dir, del món clàssic) i que constitueix un bon exemple de *Laus* tal com les tipificà CURTIUS (1955, 228-229) en parlar dels panegírics de ciutats i territoris. FERNÁNDEZ VALVERDE indica, després, que el Toledà "es el primer autor que une a la *Laus Hispanie* la *deploratio* por el derrumbe del reino godó" (1986, 460), allò que la *CdE* havia trencat

<sup>60</sup> Edició BARRAU-DIHIGO; MASSÓ, text llatí redacció definitiva, XVII, 4-7, pàg. 38-39; text català, XVII, 2-7, pàg. 130-131).

<sup>61</sup> També trobem a les redaccions llatina definitiva i a la catalana de les *Gesta* un altre passatge de la *HrH* aplicat a Ramon Berenguer IV en la seva mort, tampoc no advertit pels editors però sí més tard per COLL I ALENTORN (1952, 59). Es tracta de *HrH* VI, XXXIV, 22-27, descrivint el trasbals de tota la terra en la mort d'Alfonso VI, el conqueridor de Toledo. Les mateixes frases aplicades a Ramon Berenguer IV a *Gesta*. (BARRAU-DIHIGO; MASSÓ, text llatí redacció definitiva, XVII, 3, 9-13, pàg. 41; text català, XVII, 41-42, pàg. 132).

del testimoni A , la transposició d'un fragment de la font aplicat a una altra finalitat en la compilació<sup>62</sup>.

---

<sup>62</sup> Cf. Capítols VIII, IX i X del mateix testimoni.

## Capítol VII

Cristianització dels gots i conquesta de Roma. Establiment a Espanya.

L'epitomador salta ara fins al llibre segon de la *HrH*, obviant tota la narració de la història antiga dels gots, de la qual ha fet un sumari de proeses en el capítol anterior, per arribar a la conquesta de Roma.

Abans, però, trobem un esment a la cristianització goda per part d'Ulfila (*HrH*, II, I, 17-18). Val a dir que la narració de l'Arquebisbe exposa amb molta més amplitud la contribució del bisbe got a la cristianització i que la *CdE*, molt més simple, no explica que va divulgar les Escripures a través d'una traducció ni l'arianisme inicial dels gots. Això sí, dóna com a data de l'evangelització justament la mateixa que surt a la *HrH* per a l'expulsió cap a terres romanes d'aquells que ja havien abraçat el cristianisme, decretada per Atanaric. El Toledà solament diu que llavors ("tunc") Ulfila traduí les Escripures i no situa fins més tard i sota el regnat de l'emperador Valente l'extensió entre ells de la nova religió.

La narració de la conquesta de Roma es confegeix amb els capítols V i VI del llibre segon de la *HrH*. En primer lloc, es destaca en l'atac a la ciutat la magnanimitat mostrada per Alaric i els guerrers gots de respectar els cristians (els que es refugiaven a les esglésies). En canvi, omet l'episodi de la salvació dels vasos sagrats del temple de sant Pere i de la verge que els defensava.

En dóna després les dates: cau Roma l'any 1164 de la seva fundació, cosa que a continuació repeteix en una explicació innecessària (els altres testimonis no ho fan). Dóna també l'equivalent amb els anys de l'encarnació i del naixement de Crist, per a totes dues l'any 412. La primera data és presa de la *HrH*, la segona és el resultat de fer el càlcul partint de la fundació de Roma el 752 a.C., dada que ja ha sortit en altres capítols.

La *CdE* narra a continuació la captura de Plàcidia i el saqueig de la ciutat. Ja al capítol II, VI de la *HrH* i un cop mort Alaric, Ataülf, el successor, torna a Roma per destruir-la, s'hi casa amb Plàcidia, hi deixa Honori i marxa cap a la Gàl·lia.

És a la Gàl·lia on Ataülf pren la decisió d'anar a Espanya per defensar-la dels bàrbars (altres pobles germànics, especialment els vàndals) mogut per la tristesa de veure com la devastaven<sup>63</sup>. Observem com la *CdE* és molt més esquemàtica que la *HrH*, com en desfa

---

<sup>63</sup> El mateix paràgraf conté una expressió que no hem sabut interpretar: "dolor et suonor" (cf. l'edició del text d'A). Donem, encara que sense gaire convicció, la lliçó "dolore et suonore", 'amb dolor i estrèpit'. El testimoni B<sup>b</sup> presenta, però, la solució "ach gran dolor en son cor", que ens pot fer pensar en una mala lectura de "dolore in suo cor(de)", on s'haurien d'haver acumulat molts errors paleogràfics ("dolor *et*" per "dolore *in*", "suonor" per "suo corde"). Els testimonis de la Branca completa resolen la frase amb un participi present "dolent-se" (C, D), "dolens se" (G). Els testimonis de la Branca resumida no porten

molts matisos i com n'elimina moltes circumstàncies. En aquesta obra, per exemple, s'explica la causa per què els bàrbars havien arribat a Espanya: justament, empesos per l'avanç got.

El paràgraf de la nostra crònica acaba amb l'arribada d'Ataülf a Barcelona on és assassinat a traïció. La redacció d'aquest episodi no surt de la *HrH*, tret de dos sintagmes que hi coincideixen: “miseris Yspanorum” i “inter familiares”. Tampoc no dona cap passatge semblant la *Historia Hugnorum, Vandalorum, Suevorum, Alanorum et Silingorum* del mateix Jiménez de Rada (FERNÁNDEZ VALVERDE 1999)<sup>64</sup>. Sí que s'hi exposa la lluita amb els bàrbars a partir del regnat de Vàlia (posterior, doncs, al nostre passatge) tal com surt a la *HrH*. Les expressions de la terrible destrucció infligida pels bàrbars a Espanya es troben també, encara que en una forma molt més narrada i detallada, en la *HrH* i en les històries dels pobles bàrbars de l'Arquebisbe.

Comença llavors la successió dels reis gots, que és tal com continua la *HrH*, a partir de II, VII, però sense gens d'interès. La prova és que s'acaba sobtadament tres reis després d'Ataülf, dels quals pràcticament només diu el nom i els anys de regnat. Únicament en el cas de Vàlia esmenta que doblegà els bàrbars i que en va alliberar la terra.

Aquí acaba el capítol i la successió dels reis gots. El següent començarà directament amb els reis ja immediatament anteriors a la invasió sarraïna.

---

l'expressió. En tot cas, queda clar que, en la transmissió de la *CdE*, la segona part del binomi no s'entengué prou bé.

<sup>64</sup> Ni tampoc les altres obres de l'Arquebisbe. Tampoc la *Historia Gothorum* de Sant Isidor.

## Capítol VIII

Organització i lleis godes. Causes de la pèrdua d'Espanya.

Després del truncament sobtat de la successió dels reis gots que hem vist al final del capítol anterior, la *CdE* elimina tota la narració dels regnats següents, una de les parts de més gruix de la *HrH*, per la qual és també coneguda amb el nom d'*Historia Gothica*. L'epitomador n'ha tingut prou esmentant-ne uns quants reis, just fins que s'estableixen a Espanya. En el capítol present tornaran a sortir-ne, però només els darrers i no en tota l'amplitud dels seus regnats sinó només per la seva intervenció en el fet que considera realment interessant i pertinent per al seu objectiu narratiu: la invasió sarraïna.

El capítol VIII de la *CdE* consta de dues parts ben diferenciades: una primera on es parla molt resumidament de l'organització del regne got; i una segona, molt més detallada, on s'exposen les causes que propiciaren la pèrdua d'Espanya a mans dels sarraïns.

La primera part és una explicació confegida a base d'informacions la procedència de les quals no sembla trobar-se en la *HrH*. En la segona, sí que reprèn aquesta font, a partir del final del llibre tercer obviant, com ja hem dit, tota la successió dels reis gots.

L'inici del capítol enllaça amb l'establiment dels gots a Espanya com a terra immillorable, amb capital a Toledo<sup>65</sup>, remetent més amunt, és a dir, al capítol VI. Descriu els dominis dels gots a Espanya, Gascunya, Tolosa, Narbona i tota la zona fins al Roine, que encara avui es considera goda, i xifra la durada de la seva dominació en 408 anys, error per 308<sup>66</sup>. Continua amb la capitalitat de Toledo, Tolosa i Narbona i amb un esment a la llei goda, encara vigent a Espanya en el present per a moltes causes<sup>67</sup>. Així acaba la primera part del capítol sobre l'organització del regne, avançant que el final de la dominació goda i la pèrdua d'Espanya es deuran a la traïció del comte Julià.

La segona part del capítol, s'inicia anunciant dues causes primordials de la pèrdua d'Espanya:

a) la maldat del rei Vítiza (Utica) i la posterior revolta de Roderic (reacció de grans famílies godes a l'enemistat i les expulsions que havien sofert del rei), el qual acaba accedint al tron i exiliant la família del predecessor; i

---

<sup>65</sup> En aquest cas sí que s'esmenta la ciutat. Això confirma que l'omissió que havíem trobat al capítol VI no sembla ideològica.

<sup>66</sup> Si prenem la data d'inici del regnat d'Ataülf (era 449) i hi sumem els 308 anys, la invasió sarraïna se situa a l'era 757, amb només cinc anys de diferència respecte de l'era 752 que dona la *HrH* pertot. Cf. també PC28.

<sup>67</sup> A mans de Marquilles (G), jurista, el comentari sobre la llei goda que aquí representa una sola frase prendrà molta més dimensió.



b) la violació de l'esposa del comte Julià per part de Roderic, que acaba provocant l'aliança entre el comte i els sarraïns per destruir el nou rei.

Ambdues causes són enfocades a la *CdE* des de la perspectiva del comportament pecaminós dels governants. És la negligència moral dels reis la que porta a la destrucció de la terra. Això no és exactament igual a la *HrH*, en la qual la negligència militar<sup>68</sup> i la raó política tenen més importància que les raons morals. La *CdE*, un epítom, és molt més esquemàtica<sup>69</sup>. Per exemple, en la primera raó (en la qual es fa més palès l'interès per ressaltar la depravació que no pas en la segona, que ja de per si consisteix en una acció moralment reprovable) la *CdE* oblida els bons inicis del regnat de Vítiza i hi és presentat directament com un personatge malèvol. És clar que aquesta devia ser per a l'epitomador la faceta del personatge que havia tingut autèntica transcendència històrica, però la font conté molt desenvolupats els matisos que la *CdE* amaga o, simplement, oblida i, per això, la seva omisió esdevé característica.

L'única frase en què la *CdE* esmenta la seva font (a part de la menció que en fa al títol, és clar) la trobem en aquest punt. L'epitomador ha anat a seleccionar una expressió solta de l'Arquebisbe i l'ha convertida en citació literal, a la qual dóna relleu utilitzant-la com a conclusió i traient-hi el cap per única vegada en primera persona: “Et quid multa loquar, ut narrat istoria, *nullo vicio se substraxit*” (*HrH*, III, XV, 31)<sup>70</sup>.

Aquest és un passatge en què hi ha sobretot reelaboració del material més que no pas importació de paràgrafs sencers. A partir d'aquí, la *CdE* narra les enemistats de Vítiza i les famílies de Pelai i Roderic. Es confegeix amb informacions preses dels capítols XV, XVI i XVII del llibre tercer de la *HrH*. La redacció, però, esdevé cada vegada més semblant a la font perquè ara n'importa frases gairebé literals recombinant-les per a la seva narració:

“Et quid multa loquar, ut narrat istoria, *nullo vicio se substraxit* [*HrH*, III, XV, 31]. Prefatus, igitur, rex *cum timeret ne pro suis sceleribus a regno spelleretur* [*HrH*, III, XVI, 25-26, frase que explica que Vítiza temia la intervenció pontifícia i per això va fer destruir les muralles i fondre les armes] *cum sustinuissent gentes Teodofredum, ducem Cordube, qui erat placidus et elegantis forme et propter sui probitatem omnibus populis graciosus illum cepit* [*HrH*, III, XVII, 6-7], *prosequi et, captum, utroque lumine orbatum fecit* [*HrH*, III, XVII, 16].

El mètode de transport no és, com en altres casos, la importació de paràgrafs sencers sinó que espigola frases i, com veiem per exemple en la segona d'aquest paràgraf,

<sup>68</sup> Sobretot la destrucció de les muralles de les ciutats i el requisament d'armes per fondre-les i fer-ne arades.

<sup>69</sup> L'operació de concentrar l'atenció en les qüestions morals tampoc no té la mateixa intensitat en tots els testimonis de la *CdE*. Alguns ressalten més o adjectiven més durament que altres la narració dels pecats comesos (cf. la retorització que fa G del passatge de l'estupre).

<sup>70</sup> També a B: “E què més ne diria que, segons que comta la istòria, no ach pecat al món que en ell no fos”.

les aplica fins i tot a finalitats diferents de les originals.

Continua la narració amb la revolta de Roderic contra Vítiza i, ja partint del capítol XVIII, el seu regnat, l'exili i mort de Vítiza a Còrdova i l'expulsió dels fills, que es refugien a Tangitània.

La segona raó al·legada de la pèrdua d'Espanya és presa íntegrament del capítol XIX del llibre III de la *HrH*, amb el mètode d'extracció de frases, més o menys resumint-les. Podem, però, ressaltar la presència de tres aclariments que no surten de la *HrH* i que revelen un epitomador amb una certa preocupació per ser didàctic: el primer és la indicació que Àfrica ja era posseïda pels sarraïns; el segon, que les terres del comte Julià eren en el territori que té el rei de Granada; i el tercer, que es decanta pel fet que fos la dona i no la filla del comte Julià la víctima de la violació, argumentant-ho.

També hi ha un cert interès a fer més terrible el pecat de Roderic. La *HrH* explica que era costum entre els gots que els grans senyors enviessin els seus fills a la cort del rei, on es criaven, i que la filla del comte Julià, la víctima de l'estupre, era promesa amb el rei, malgrat que no hi estava encara maridada. El Toledà ja adverteix que n'hi ha altres que creuen que la víctima fou la muller del comte però que, fos qui fos, el fet va resultar nefast perquè va provocar com a conseqüència la destrucció dels gots. En canvi, la *CdE* converteix la filla promesa amb el rei en la muller, amb arguments i tot<sup>71</sup>, i reconverteix l'advertiment del Toledà sobre les "altres" opinions dient que són les que es decanten perquè fos la filla. En despullar el fet de tota circumstància, el pecat que desfermà l'anihilació goda esdevé més gratuït i, per això, encara més cruel. El canvi de parer que l'epitomador efectua sobre la font<sup>72</sup> pretén justificar la reacció de Julià i carregar les tintes de la culpabilitat sobre Roderic: la traïció del comte queda així més igualada amb la del rei. Tot plegat, molt en la línia, abans exposada, que a la *CdE* és sobretot la baixesa moral dels governants gots la causa de la destrucció. El paisatge que en resulta és d'una accelerada i ascendent cursa de depravacions portada a terme per uns darrers reis luxuriosos i cruels amb els seus enemics, les quals generen un ambient de rancúnies intestines que lliurarà Espanya a mans dels sarraïns<sup>73</sup>.

El comte Julià, qualificat d'astut i cautelós, cosa que no fa la *HrH*, dissimula el dolor i torna a les seves terres on es disposa a tractar amb els àrabs. Aquests dos adjectius que se li

---

<sup>71</sup> L'argument segons el qual l'epitomador considera més lògic que sigui l'esposa i no la filla del comte és que el pitjor i més dolorós afront per a un home és saber que la pròpia muller "fa mal sos afers", com diu, més explícitament, el testimoni B. La idea és corrent entre els moralistes.

<sup>72</sup> I que en la posteritat catalana es considera, en molts casos, el parer de l'Arquebisbe.

<sup>73</sup> La visió agustiniana insisteix molt en el mal moral com la causa de les desviacions del camí providencial cap a la salvació que és la història.

apliquen, més aviat favorables, tornen a indicar que la *CdE* veu en el comportament del comte Julià una certa justificació i el presenta com un home que té, almenys, alguns motius per actuar com ho va fer.

## Capítol IX

Invasió sarraïna i desfeta goda.

El capítol IX narra en un primer moment la invasió sarraïna de la península ibèrica i després la desfeta militar dels gots a mans d'aquests. En la primera part, hi trobem informació que prové dels capítols XIX i XX del llibre tercer de la *HrH*, però reelaborada en forma de resum. En la segona part tornem a l'extracció de frases i passatges més o menys literals de la *HrH*, ja només de III, XX.

Un exemple de com s'ha tractat la informació en la primera part és el paràgraf on s'explica l'arribada dels àrabs a Gibraltar, com s'hi concentren abans d'atacar i com s'hi uneix la "dissidència" goda. Comprovada pels sarraïns la fermesa del propòsit de Julià, entren a Espanya amb innumerable exèrcit, juntament amb els hispans ressentits, fins a Gibraltar. La narració de la *HrH* és plena de detalls (III, XX, 1-10) que la *CdE* no recull; en canvi, l'epítom sí que es disposa llavors a enumerar quins eren aquells hispans que s'aliaren amb els àrabs i que, per tant, consentien la traïció. Es tracta dels fills exiliats de Vítiza i el germà d'aquest, Cophan, que era Arquebisbe de Sevilla. L'enumeració, que no existeix com a tal a la font, és introduïda amb un sintagma, "quidam consanguinei et complices", molt semblant als "cognati et complices" esmentats al capítol anterior de la *HrH*. Els termes del pacte entre els àrabs i els rebels gots tampoc no són exactes: segons l'Arquebisbe, un cop Roderic mort els fills de Vítiza havien d'ocupar el tron, i no pensaren que els àrabs volguessin subjugar Espanya (III, XX, 45-51); segons la *CdE*, més resumida, el pacte establia que fos rei d'Espanya Julià en nom dels sarraïns. El plantejament de la situació, doncs, s'ha fet reelaborant i resumint continguts de la *HrH*.

Immediatament després, però, amb la narració de la resposta militar del rei Roderic i el desenvolupament de la lluita, tornem a l'exposició feta a base de fragments importats directament de la *HrH*, els quals podem anar resseguint sense moure'ns encara del capítol XX de llibre tercer. S'hi veu, com ja hem apuntat en el capítol anterior pel que fa al tractament dels personatges implicats en la pèrdua d'Espanya, que el nostre epitomador no estava especialment interessat a recollir els matisos de les tensions polítiques de la situació, tot i que algunes qüestions denoten que hi dedica una mica més d'atenció en alguns moments: la desconfiança inicial dels àrabs en el comte Julià per les moltes derrotes que els havia infligit; o la imperícia militar dels gots a causa dels molts anys de pau. Ni de bon tros s'acosta a la *HrH* en aquest sentit però, a diferència del que trobem en altres capítols, no queden totalment bandejades les raons polítiques de la derrota.

Al costat d'això, però, continuen les operacions de simplificació i esquematització

dels fets. Tota la invasió es resol en una sola batalla: contraofensiva dels cristians per aturar els sarraïns i resposta furiosa, especialment del comte Julià i els rebels gots, que decanta la batalla fins a donar la victòria als invasors i la mort al rei Roderic. Aquesta reducció dels fets, tan esquemàtica, permet al testimoni A ressaltar que els cristians foren vençuts per cristians<sup>74</sup>. Un altre exemple d'esquematzació dels fets és el paper que a la *CdE* prenen els fills de Vítiza en l'episodi. Segons la *HrH*, conspiraven amb Julià però lluitaven al costat de Roderic. Precisament, la seva missió en el pacte amb els musulmans era abandonar-lo a mitja batalla, cosa que facilitaria la victòria invasora, i com a compensació havien de rebre el tron dels gots un cop mort Roderic<sup>75</sup>. A la *CdE*, lluiten al costat de Julià i és a mans d'ells mateixos que mor el rei.

Continuem trobant una certa actitud comprensiva envers el comte Julià o, si més no, la *CdE* estalvia les fortes invectives que la *HrH* adreça al comte. L'Arquebisbe intenta, tant com pot, fer surar el rei Roderic i enfonsar el comte Julià; l'epitomador actua més aviat a la inversa<sup>76</sup>.

La narració de la desfeta es clou amb una imatge que prepara el Plany per la pèrdua d'Espanya que iniciarà el capítol següent: el rei i l'exèrcit morien com moria la pàtria. La imatge prové de la *HrH*, però no del mateix lloc on la insereix la *CdE* sinó al pròleg, i no referida als gots ni al seu rei sinó als llibres i escrits històrics que recollien el passat hispànic<sup>77</sup>. L'Arquebisbe diu que amb la invasió sarraïna van desaparèixer molts testimonis històrics i això li serveix per justificar l'interès de la seva compilació. El recurs d'aplicar un text (o, en aquest cas, una imatge) a una finalitat diferent de la original no és una operació estranya<sup>78</sup>. La mateixa *CdE* ens ofereix l'exemple de materials presos d'un sol passatge de la font, que l'epitomador devia identificar ràpidament com a portadors d'una càrrega retòrica més intensa, que s'utilitzen a conveniència pròpia redistribuïts al llarg del text en seccions perfectament definibles. Ens referim als capítol XXI i XXII del llibre tercer de la *HrH*, dels

---

<sup>74</sup> Els altres testimonis no ho remarquen tant i per això creiem que la insistència és cosa d'A i no d'. Tanmateix sí que tots expliciten que al costat del comte Julià hi havia guerrers cristians. I aquesta primera constatació, sense explicitar la paradoxa com A, sí que s'ha d'atribuir a , ja que la *HrH* parla sempre de gots, no de cristians. No hem d'oblidar que Don Rodrigo vol fer una història dels gots i, en canvi, la *CdE* fa una història de la terra i li interessa sobretot ressaltar-ne la pèrdua. La condició cristiana d'aquells rebels gots pren molt més relleu en aquest context.

<sup>75</sup> El testimoni A dona el verb "asisterunt" per "astiterunt" (*HrH*, III, XX, 42), quan parla de la participació dels fills de Vítiza en la batalla. No hem considerat que fos una diferència significativa, i per això no constitueix un punt crític, perquè "asto" i "assisto" són verbs amb una àmplia part coincident entre els seus camps semàntics i per la facilitat amb què es confonen en el perfet, per a tots dos "astiterunt".

<sup>76</sup> Cf. el passatge denigratori del comte, omès per la *CdE*, a *HrH*, III, XX, 74-79.

<sup>77</sup> "Tempore enim uastationis Arabum scripta et libri cum pereunte patria perierunt, ..." (*HrH*, Prologus, 64).

<sup>78</sup> Ja hem vist al capítol VI de la *CdE* com l'Elogi dels gots era aplicat en les *Gesta* a Ramon Berenguer IV i veurem al capítol X una altra imatge reutilitzada.

quals surten materials per a la Commendatio Hispanie del capítol VI, per al Plany del capítol X, per a imatges soltes referides a Pelai, etc.<sup>79</sup>.

---

<sup>79</sup> Cf. els capítols VI i X d'aquest mateix testimoni i els apartats que s'hi dediquen al capítol 5 de l'estudi.

## Capítol X

Plany per la pèrdua d'Espanya. Conquestes sarraïnes. Pelai i els primers successors.

Comença aquí una altra de les seccions amb càrrega retòrica de la *CdE*, el Plany per la pèrdua d'Espanya<sup>80</sup>. Pren el començament de la *HrH*, III, XXI (d'on també havia sortit l'Elogi d'Espanya del capítol VI) però passa de seguida a III, XXII, on hi ha pròpiament el plany.

“Pro dolor! Hic finit gloria gotice magestatis”. Cal destacar en aquest inici que deu ser una solució pròpia d'A i no d' el “finit” en lloc de “finitur”, com sortia a la font, perquè totes les traduccions fan la frase passiva. Sí que deu ser pròpia d'A l'expressió “peccatis exhigentibus” com a causa de la derrota goda perquè és seguida pels altres testimonis<sup>81</sup>. Ja en el terreny del capítol XXII del llibre tercer de la *HrH*, també tots els testimonis segueixen l'adverbi “crudeliter” que A ha afegit respecte de la font. En canvi, en l'expressió “omnibus in se cesis” (*HrH*, III, XXII, 2-3, ‘tots morts entre si’), l'epitomador ha interpretat “omnibus incessis” (d’“incedo”, ‘anar, presentar-se’). En aquest punt, B dóna “quaix tots mortz” que, sense ser igual que a la font, s'hi assembla més que no pas a A. Sembla que això ha d'indicar que és error d'A i no d' , però el fet que C, D i G ometin l'expressió no ens permet assegurar-ho.

El Plany per la pèrdua d'Espanya es forma amb una sèrie d'expressions que tenen la mateixa estructura que les de l'Elogi d'Espanya del capítol VI. Es tracta de la juxtaposició de set sintagmes (tretze a la *HrH*) que descriuen l'estat de destrucció en què ha quedat la terra. El nostre epitomador, que redueix dràsticament les cites bíbliques i glòries godes que hi teixeix l'Arquebisbe, torna a detectar el ritme i la contundència d'aquelles expressions i n'incorpora unes quantes en bloc.

També en pren la imatge de les destruccions anteriors, el benefici (la cura) que havia representat el període de dominació goda i el fet que la devastació sarraïna fos inigualable<sup>82</sup>. El testimoni A parla de “bàrbars”, però no és clar que es refereixi als vàndals i alans que són anomenats explícitament a la imatge de la *HrH*. Pel context sembla que aquí “extitit barbarorum vastationibus annullata” ha de tractar-se dels sarraïns, agents de la darrera destrucció, posterior ja als gots. La denominació “bàrbars” aplicada als sarraïns no surt mai a la *HrH*, però trobem en la *CdE* que causarà confusions a B en el capítol VII. A més, els altres

<sup>80</sup> Cf. l'apartat dedicat al Plany al capítol 5 de l'estudi.

<sup>81</sup> També l'havia introduïda al capítol VIII en exposar la primera causa de la pèrdua de la terra. Ja hem vist en aquell punt com és característic de la *CdE* el fet que destaquin sobretot les raons morals com a motiu de la derrota.

<sup>82</sup> B dóna un passatge confús i els altres testimonis refan, simplificant-la, la imatge (cf. PC39).

testimonis van interpretar els “barbarorum” d’A com els àrabs<sup>83</sup>.

Acaba el Plany repetint la idea de les successives desfetes i reparacions d’Espanya i destacant que això suposà canvis en la llengua i l’origen dels qui la poblaren. Això pot relacionar-se (no la redacció exacta, però sí la idea) amb *HrH*, III, XXII, 11-14, on parla de la pèrdua de la llengua i d’algunes característiques físiques de la nova raça que ocupà la terra.

El Plany ens ofereix una mostra més del sacrifici de matisos i de l’esquematzació de la *CdE*. La llarga i truculenta descripció de la destrucció que trobem a la *HrH* hi ha desaparegut i només en queden les expressions a què ens referíem. Però la reducció no és només estilística. També ha desaparegut la noció, molt present en l’Arquebisbe, que la desfeta és fruit d’una guerra gairebé civil, entre gots, i que els àrabs n’han aprofitat la feblesa. Per a l’epitomador, la guerra és entre cristians i sarraïns, segurament reproduint una situació encara familiar en el seu moment històric.

A partir d’aquest punt, la narració torna als fets explicant el desenvolupament i les condicions de la nova dominació i l’extensió de la conquesta sarraïna.

En els detalls de la dominació, l’epítom segueix la *HrH* dient que prengueren totes les seus episcopals i també que les ciutats inconqueribles per la força van ser víctimes d’enganyos, en els quals participava Cophan, germà de Vítiza i bisbe de Sevilla, que pertanyia als gots insurrectes. Un cop més, se simplifica el caràcter dels personatges: a la *HrH* Oppas (el nostre Cophan) està convençut que fa retre les ciutats al poder dels gots rebels, i és ell mateix la víctima de l’engany sarraí; la *CdE* el presenta com un maligne traïdor, sense reserves, que lliura la terra a l’enemic. A partir d’aquí la *CdE* se separa momentàniament de la *HrH*, la qual reprendrà més endavant. Ho fa per explicar que, un cop conquerides les ciutats, els sarraïns n’expulsaven els cristians i les omplien amb la seva gent i també amb jueus, i que només deixaven viure, sota tribut, els pagesos que volguessin restar-hi. Potser aquesta idea pot remotament inspirar-se en un passatge posterior de la *HrH* (III, XXIV, 60) on diu que el cabdill sarraí Musà (Muça) va fer això mateix a Sevilla, i en el fet que parli dels “Mixti Arabes” (III, XXII, 60), cosa que pressuposa que alguns cristians es van quedar en territori musulmà<sup>84</sup>.

---

<sup>83</sup> Almenys les traduccions “b” i “k” i la retraducció de G; segurament també ho feien i .

<sup>84</sup> Els cristians que romangueren sota dominació musulmana són els protagonistes de la llegenda de la seva covardia, inventada més tard i invocada per alguns juristes per defensar la servitud dels pagesos (cf. FREEDMAN, 1993, apèndixs 2 i 3 i pàg. 217-218). Davant la incoherència d’aplicar els mals usos i el dret de maltractament a pagesos en principi lliures, inventaren la llegenda que eren els descendents dels que havien quedat sota el jou musulmà i que, per por, s’havien negat a ajudar els cristians (en algunes versions, el mateix Carlemany) quan aquests reconquerien la terra. La llegenda ja estava formada a principis del segle XIV (Bertran de Ceva actuava en aquelles dates i ja la reporta). No hi ha res, però, a la *CdE* que la hi relacioni explícitament.



Sobre l'extensió de la dominació musulmana i la narració subsidiària de la derrota àrab a Tolosa, cal dir que no prové de la *HrH*, que al final del llibre III deixa els àrabs a Saragossa i només en un altre passatge força posterior (IV, X) esmenta que havien travessat el Pirineu. Els límits, doncs, del territori ocupat hi són afegits per l'epitomador. No és així en el cas de la narració de la derrota tolosana, que podem identificar a la *Historia Arabum* (XI, 16-21) del mateix Rodrigo Jiménez de Rada<sup>85</sup>. Ja que a aquest passatge li ha estat atribuïda com a font la *Crònica de Moissac* i ha estat relacionat amb el *Llibre de les nobleses dels reis* de Francesc per Coll i Alentorn (1928, 325; 345-346), potser és convenient tornar-los a confrontar per veure'n els deutes:

<i>Historia Arabum</i>	A	<i>LNR</i> de Francesc	<i>Crònica de Moissac</i>
Ipse [Zama] autem bellis plurimis Tolosam veniens obsidionis ambitu circumcinxit et cepit eam variis machinis impugnare. Gens autem Francorum cum Eudone exercitus sui duce in obsessorum auxilium supervenit. Cumque uterque exercitus cepissent acriter dimicare, Franci Zama ducem Arabum cum parte multitudinis peremerunt.	Nam, cum Zoma, princeps sarracenorum, eam [Tolosa] cum magno exercitu obsedisset et machinis <sup>86</sup> variis impugnaret, Eudo, dux franchorum, cum magno exercitu venit in auxillium tholosanorum. Et cum ex utraque parte cepissent acriter dimicare, francii Zomam, ducem sarracenorum, cum multitudine sui exercitus perimerunt et sic civitas fuit liberata.	...cor dementre que el malvat Sama, rey dels moros, tenia la dita ciutat assetiada e la combatia ab molts gins, Heudo, qui era duc dels francezos e governador, vench ab gran companya en ajuda dels tolozans. E van ferir contre la host dels sarrains, axí que agren molt gran batalla ab ells e, finalment, los francesos venceren los sarrains, que caix tots los sarrains qui eren en aquell seti hi moriren.	Quam dum obsiderent exiit obviam eis Eudo, princeps Aquitanie, cum exercitu aquitanorum vel franchorum et comisit cum eis prelium. Et dum preliare cepissent terga versus est exercitus sarracenorum, maximaque pars ibi cecidit gladio. ( <i>BNP llatí 5941, 3v-4r</i> )

El *LNR* de Francesc, que en altres indrets ja s'assembla a la *CdE* (COLL, 1928), devia prendre'n alguns fragments, entre els quals aquest. El deute amb la *Historia Arabum*, a més, abona la idea del coneixement per part de l'epitomador d'A del conjunt de l'obra de l'Arquebisbe (com ja hem vist al capítol IV amb la *Historia Romanorum*), la qual lliga amb la hipòtesi que, de Nicolás Antonio a Miquel Coll i Alentorn, ha produït la figura de Pere Ribera de Perpinyà. De tota manera, en la mateixa línia del que diem més amunt a propòsit de la

<sup>85</sup> L'edició crítica de la *Historia Arabum* (FERNÁNDEZ VALVERDE, 1999) dóna com a font d'aquest passatge la *Chronica Muzarabica*, 56, 1-7.

<sup>86</sup> "Machinis" és una correcció per "maxinis", el terme que apareix en el manuscrit. La transmissió de la *CdE* ha produït algunes males lectures d'aquesta paraula (cf. PC41).

utilització de la *Historia Romanorum*, l'única aparició d'aquest petit fragment de la *Historia Arabum*, que conté moltes altres informacions aprofitables, pot indicar que l'epitomador no disposava de tota aquella obra sinó només de fragments concrets o de parts resumides.

El motiu pel qual l'epitomador va anar a buscar a la *Historia Arabum* i va introduir a la seva crònica aquest fragment sobre Tolosa, podria simplement consistir en un cert interès envers aquesta ciutat o bé, amb més intencionalitat, el fet de ressaltar que els sarraïns mai no pogueren dominar els francs, que els havien aturat en el seu avanç<sup>87</sup>.

Després de precisar que durant tres anys no hi hagué cap mena de resistència a la invasió, la *CdE* reprèn la narració dels fets hispànics i també el fil de la *HrH*. Ens situem ara al capítol I del llibre IV, on introdueix la figura de Pelai amb la imatge de la petita espurna que quedà després de la destrucció. La nostra crònica reproduïx la imatge i la completa amb la citació bíblica de Job (5, 18) recordant que Déu fereix però després guareix, la qual trobem a la *HrH* enmig d'aquell capítol III, XXI on lamenta la pèrdua d'Espanya i en fa l'Elogi que ja hem vist al nostre capítol VI. El Toledà proposava la citació en un sentit ben diferent, parlant de l'omnipotència divina: Déu ho pot tot i són a la seva mà els avatars dels pobles; ell fereix, guareix i li pertany tota la terra. Ja hem vist abans altres exemples d'utilització de frases i recursos en contextos diferents i amb sentits i finalitats diferents dels originals. Sembla, però, que s'aplica aquesta operació precisament a fragments no pròpiament històrics sinó a alguns dels que posseeixen una certa "càrrega retòrica" i tenen com a missió "completar" o "embellir" el discurs<sup>88</sup>.

Val a dir, a més, que hem arribat al final del procés de desmembrament del capítol III, XXI de la *HrH*, que hem pogut anar resseguint fins aquí. Els materials que el constitueixen es troben a la *CdE* repartits entre la *Laus Hispanie* (cap. I), la *Commendatio Hispanie* (cap. VI), el Plany per la pèrdua d'Espanya (cap. X) i aquesta imatge referida a Pelai (també cap. X), que és convertit en instrument diví per administrar el remei a Espanya després de la "malaltia" de la invasió sarraïna.

El capítol X continua, recordant l'origen got de Pelai i l'exili que sofria. La determinació de rebel·lar-se sorgeix de la incapacitat de resistir el dolor que li produeix la invasió sarraïna d'Espanya<sup>89</sup> i Pelai prefereix morir en batalla que consentir la ignomínia per a la seva gent i per als sants. Amb això resol la nostra crònica les causes de l'inici de la reconquesta hispànica. La motivació del reconqueridor, però, és molt més detallada a la

---

<sup>87</sup> A i B mantenen encara molt clares les referències als "francs" en el passatge. C, D i G ja no s'hi refereixen explícitament i només parlen d'"un duch de Ffrança" (D, fins i tot, omé l'esment de França).

<sup>88</sup> Cf. més amunt els apartats sobre els capítols VI i X del mateix testimoni.

<sup>89</sup> La mateixa raó per la qual Ataúlf decidí intervenir per expulsar-ne els bàrbars (cf. cap. VII).

font: un governador delegat dels àrabs li infligeix el deshonor de casar-se, sense acord, amb la seva germana i la reacció de Pelai és allò que el converteix en proscrit; després, quan estan ja en peu de guerra per les muntanyes asturianes, parla amb Oppas i, efectivament, la finalitat de Pelai a partir de llavors ja és recuperar la pàtria.

Pelai, doncs, és a Astúries. La *CdE* repassa, ara ja seguint la *HrH*, els pocs llocs on havien quedat cristians amagats, és a dir, les muntanyes del nord. Aquesta enumeració, que conté Aragó, canvia “Ruchonie” per “Iturve” i afegeix Gascunya respecte de la font, però no parla de Catalunya. Els testimonis del Nucli inicial fan com la *HrH* en descriure el nord hispànic a base d’esmentar territoris concrets; els testimonis de la Branca completa, però, en fan l’enumeració per regnes i sí que hi afegeixen Catalunya<sup>90</sup>.

Comença després la narració de la rebel·lió de Pelai, tornant a la *HrH* (IV, I, 31; 38-42; 45-50; 52-55). Aquest comença a contrastar l’exèrcit sarraí i anant per les muntanyes aglutina els cristians amagats que hi havia, donant-los esperança en el Senyor, i l’elegeixen com a rei. Val a dir que els “cristians” amagats de la *CdE* són a la *HrH* només gent que temia els àrabs: la visió esquemàtica fidels *versus* infidels es va repetint. És llavors quan Pelai inicia les seves victòries sobre els sarraïns. Integrada en el fragment, una frase inspirada en els *Psalms* (77 (76), 9-10), que ja era a la font, repeteix la idea del Déu benèvol després del càstig.

En aquest fragment sobre Pelai hem de parlar de la similitud que manté amb una part que apareix a la compilació del *LNR* de Francesc, del qual ja hem parlat<sup>91</sup>. Indiquem en cursiva algunes coincidències.

“Devets saber que a cap de III anys que·ls sarraïns foren estats ha Toloza, Nostra Senyor Déu hac pietat e mercè dels crestians qui tant malament eren manats e adobats per los moros. Per què més en cor ha hun crestià qui avia nom Pelagi, lo cal s’era amagat per les montanyes salvatges per rahó d’un rey qui·l volgé auciere. He pensà que ell anà sa e lla per les montayes sercant los crestians qui estaven amagats per les coves e per les cavarotes de les roques salvatges per rahó dels sarraïns qui·ls hocien e·ls mataven, la cal coza Pelagi féu so que Déu hach més en son cor.

*Hon, com una vegade hoís dir que·ls crestians espanyols eren vensuts e que los sarraïns possehien les riqueses e los delits d’Espanya, hac gran dolor en son cor e deslberà morir abans en batalla honradement que veure tants mals als crestians ni a la sua esgleya.*

*E de mantinent va’s pertir d’aquell lloch hon era e anà·se’n a les Estúries, hon trobà molts crestians hamagats als quals dix moltes bones paraules e·ls*

---

<sup>90</sup> C, per exemple: “Stúries e·n Vischaya e·n Navarra e·n Aragó e·n Catalunya e·n Gascunya...”. No hem de pensar que la hi afegien perquè dos d’ells integren la llegenda d’Otger Cataló, que pressuposa una resistència cristiana a Catalunya fins a la vinguda de Carlemany, ja que D no la integra i sembla lògic creure que el seu antecedent comú “k” tampoc no la contenia. Cf. l’apartat sobre la intervenció dels antecedents en la transmissió, al capítol 3 de l’estudi i l’apartat dedicat a XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l’estudi.

<sup>91</sup> N’hem parlat en l’apartat del capítol III i també més amunt en aquest mateix capítol a propòsit de la derrota musulmana a Tolosa. En tornarem a parlar a l’apartat del capítol XI(2).

*comfortà en Nostra Senyor Jesu Christ dient-los:*

“Germans meus cars, no ajats pahor. Estats ab bon cor, cor *Nostra Senyor a vegades castiga los seus e aquells que ama e puyts à-los mercè e pietat* e axí ho farà de nós, car si-ns ha castigats per los grans peccats que fahiem en la terra, pus no-s vullan (?) castigar, ell nos estendrà la mà de misericòrdia e-ns ajudarà e-ns retrà lo que avem perdut. Per què, germans, yo us prech carament que ajats bon cor e ardit e combetam-nos contre los malvats sarraïns qui tant de mal han fet a crestiandat”.

E cant los crestians qui havien estat amagats hoyren assò que Pelagi deyhe, ploraren de gran pietat e ardiment de cor que avien que-s poguessen combatre ab los sarraïns. Per què tots se van ajustar e *alegiren per Princep e per Senyor Pelagi*.

E puyts meteren-se en guerra ab los sarraïns e agren molta mescla hab ells. He Jesu Christ ajudà'ls e defené'ls en tal manera que dins poch dies conquistaren la terra de les Estúries e altres llogars molts, *he encara la ciutat de Lleó, qui és al devellant de les Estúries*

*He après de moltes batalles* que Palegi hac ab los sarrahins, *mori benignament en Nostra Senyor Déu* e axí los crestians agren recobrats alguns llochs dels sarraïns que los avien tolt” (*LNR*, Bdc487, 14r-14v).

Tornem a observar que la similitud es produeix sobretot amb B<sup>b</sup><sup>92</sup>.

La reacció musulmana consisteix, segons la *HrH* (IV, I, 52-55), a enviar-hi un lloctinent de Tariq i Oppas (el nostre Cophan), el germà de Vítiza i bisbe de Sevilla que intervingué en la traïció. Molt reduïda, la *CdE* només parla d'un gran exèrcit sarraí. Ja en el capítol II del llibre IV, el Toledà explica que Pelai es tanca en una cova inexpugnable amb mil homes i prega ajuda a Déu. Cophan intenta convèncer-lo que es doni i davant les negatives ordena l'atac contra els cristians. Llavors té lloc el miracle de la batalla de Covadonga, en què els dards, pedres i sagetes llançats pels musulmans es giren contra ells mateixos. En el desconcert, els cristians ataquen i maten gairebé totalment les hosts enemigues. Tot el passatge constitueix un bon exemple de com l'epitomador mereix aquest nom: els detalls, topònims i antropònims s'hi han esborrat del tot, a més del fet que s'han reduït a una simple oració causal els llargs parlaments que a la font s'entrecreuen Oppas i Pelai. La intervenció divina es justifica perquè Déu volgué combatre per defensar els sants (“pro sanctis”) quan la *HrH* diu “pro suis”, error que si prové d'una mala lectura devia ser ja a perquè B diu “per los seus sants”. Tot i la reducció, el mètode de treball continua sent preferentment el d'importació de frases senceres de la *HrH*, només en l'intent de negociació entre Oppas i Pelai en resumeix el contingut.

Com a conseqüència de la derrota sarraïna, el rei dels àrabs sospita que el comte Julià i els fills de Vítiza l'han traït i els executa. Així passa també al capítol IV del llibre IV de la

---

<sup>92</sup> La presència de la frase “he encara la ciutat de Lleó, qui és al devellant de les Estúries”, que podem reconèixer en A en un moment en què B es troba en plena llacuna, fa pensar que la compilació de Francesc més aviat ha de relacionar-se amb “b” o amb algun altre antecedent, desconegut per a nosaltres, de la branca B<sup>b</sup>. Cf. els indrets coincidents

font. La *CdE* omet encara un altre miracle (les tropes musulmanes que havien quedat moren ofegades al riu en esfondrar-se el pas per on fugien) i, sobretot, el capítol IV, III, que narra el trasllat a Astúries de l'arca toledana amb relíquies i llibres, capítol en què es defensa la primacia de Toledo sobre totes les seues hispàniques<sup>93</sup>. La mort dels traïdors és explicada a la *HrH* amb dues línies i, en canvi, la *CdE* que els en concedeix alguna més, recorda els pactes que havien fet amb els sarraïns, etc. El text no segueix exactament la font, excepte en la frase que n'explica la mort (*HrH*, IV, IV, 12) on diu que els va privar alhora dels pactes, els caps i les vides. A confon "pactis" per "captos" i diu que, presos alhora, els va privar dels caps i de les vides, en una frase que resulta una mica estranya. Segurament per això els altres testimonis donen solucions diferents, evasives de la interpretació original. També s'ha de considerar original de la *CdE* la introducció de la imatge bíblica, molt moralista i didàctica, que els traïdors caigueren a la fossa que per als altres havien excavat<sup>94</sup>.

La victòria de Pelai anima els gots resistents a unir-s'hi i així ocupa Astúries i conquereix la ciutat de Lleó. Entre els que s'hi uneixen hi ha Alfonso el Catòlico, el qual esdevé gendre de Pelai.

La *CdE* inicia la successió dels reis després de Pelai, molt esquemàtica també, presa dels capítols V, VI i VIII del llibre IV de la *HrH*. El regnat de Fàfila (Saphila) hi és despatxat amb una celeritat terrible (no és estrany perquè el mateix Arquebisbe confessa que no hi ha res a dir-ne, tot i que es pren la molèstia d'explicar que morí a mans d'un ós). Del regnat d'Alfonso el Catòlico (*HrH*, IV, V) n'extracta el més destacat, però no esmenta les seves conquestes fins al Pirineu. En el de Fruela (Ffoxilla) comença a resumir amb redacció pròpia els passatges de la font (*HrH*, IV, VI). La successió de Fruela recau a la *CdE* sobre el seu fill Alfons, però obvia que la font parla al capítol IV, VII de quatre persones més que accedeixen al tron<sup>95</sup>. És amb aquest Alfonso que acaba la successió dels primers reis d'Astúries, que reprendrà, recordem-ho, al capítol XII continuant amb aquest mateix monarca i seguint el mateix llibre IV de la *HrH*.

El tall que l'epítom produeix, és a dir, el capítol XI amb tots els seus subcapítols, és

abans indicats; també defensem la relació del *LNR* amb "b" més endavant, a l'apartat sobre el capítol XI(2) del mateix testimoni.

<sup>93</sup> Cf. més amunt el comentari del capítol V sobre possibles motivacions de defensa de la Tarraconense. Continuem també observant una forta simplificació del paper dels traïdors en la narració.

<sup>94</sup> Psalms, 7,16. Surt força sovint a la Bíblia: Ps 56, 7; Prov, 26,27; Eccl, 10, 8; Eccl, 27, 29. La sentència devia ser molt corrent entre els moralistes, especialment observant els llibres bíblics en què apareix. Molt més tard, Antoni Canals traduint la *Carta de sant Bernat a sa germana* diu: "Aquell qui cava lo clot o la cova a son proïsme caurà en aquella e aquell qui aparella e obre la cija hon caygua son proïsme, perirà en aquella. Per tal diu lo Psalmista: 'ha uberta la cija e ha-la cavada e és caygut en la cova que havia feta' " (cap. XIV). *Col. Doc. In. ACA, XIII* pàg. 476.

<sup>95</sup> Aureli i Silo, cosins de Fruela; Mauregat, germà il·legítim, i "Veremudus", que finalment renuncià a favor del seu nebot Alfonso.

ben significatiu perquè interromp el relat justament quan el Toledà emprèn els X i XI del llibre IV, els més antifrancs, en els quals es relata una severa derrota de Carlemany a mans dels castellans i es desmenteixen moltes conquestes que li són atribuïdes. Aquesta part antifranca de la *HrH* és la que l'epitomador omple amb la narració de la conquesta de Catalunya per part de Carlemany. Cal dir que el capítol X de la *HrH* ja deixa ben clar que Catalunya pertany als francs per dret de conquesta. El que és molt significatiu, però, és que l'epitomador substitueix amb una visió elogiosa de Carlemany la denostació que en fa l'Arquebisbe. Encara més quan resulta que el Toledà (*HrH*, IV, XI) desmenteix la *Historia Karoli Magni et Rotholandi*, el text més relacionable amb el capítol següent de la *CdE*<sup>96</sup>. La intencionalitat del tall i de l'afegit és, doncs, ben evident.

---

<sup>96</sup> La *HKMR* és l'obra que atribueix a Carlemany tantes conquestes hispàniques i el presenta com a artífex del camí de Sant Jaume de Galícia, cosa que la *HrH* també nega en el mateix indret. BARRAU-DIHIGO (1921, 53 nota 9) ja adverteix que aquests capítols són una rèplica del Toledà a la *HKMR*. El mateix diu FERNÁNDEZ VALVERDE (1989, 39 nota 90), que el cita. Parlem de text "relacionable" perquè no sembla que en sigui la font en el sentit estricte que hem usat fins ara en l'estudi per a aquest concepte. Cf. el comentari al capítol següent, XI(2).

**Capítol XI****[XI(2)]**

Entrada de Carl emany. Conquesta i retorn a França.

En aquest subcapítol, la *CdE* emprèn la narració de les conquestes de Carlemany i l'inici de la reconquesta a Catalunya. Ja hem vist que l'epitomador deixa la *HrH* just en el moment en què aquesta desmenteix les conquestes de l'Emperador franc i n'explica la derrota a mans dels castellans. Així, doncs, el parèntesi en el seguiment del Toledà i la inclusió d'altres materials en el joc obeeix a l'intent de compensar: per una banda, la visió anticarolíngia, ja que a Catalunya la tradició que vinculava la història a la figura de Carlemany era molt viva<sup>97</sup>; i per altra banda l'orientació de la *HrH*, centrada en els territoris més occidentals i desinteressada en els fets catalans.

La virulència amb què l'Arquebisbe de Toledo ataca Carlemany i en nega les conquestes és directament proporcional a l'entusiasme amb què la *Historia Karoli Magni et Rotholandin* n'exagera les proeses<sup>98</sup>. Efectivament, és en aquesta obra on trobem la llarga llista de conquestes i fundacions que el Toledà s'esforça a desmentir, l'atribució a l'Emperador de l'obertura del camí de Sant Jaume de Galícia que també nega l'Arquebisbe, l'estil fabulós i llegendari que Don Rodrigo denuncia... A més, la *HKMR* (XIX) també explica que Carlemany, havent conquerit tota Espanya per segona vegada, institueix Compostel·la i l'església de sant Jaume com la més important d'Espanya, a la qual han d'obeir totes les altres. La converteix, doncs, en seu primada, cosa que no podia agradar gens a l'Arquebisbe de Toledo<sup>99</sup>.

No sembla que es pugui deure només a la casualitat el fet que l'epitomador de la *CdE* afegeixi a la seva crònica, que partia de la del Toledà, un fragment relacionable justament amb la *HKMR*. Si la coincidència no és fortuïta, mostra una dimensió molt més profunda de la intencionalitat de l'epitomador en corregir l'orientació de la *HrH*, molt més encara que no havíem vist abans en els capítols IV i V.

El nostre fragment s'inspira en la *HKMR*, perquè els personatges que esmenta són els principals d'aquesta obra (Rotllà i Oliver destacats; Aygolan, Marsili i Ferragut els malvats; Ganaló el traïdor<sup>100</sup>). A més, hi és relacionable per una altra raó: al segle XV, Francesc, el

<sup>97</sup> Cf. el capítol 6 de l'estudi.

<sup>98</sup> També coneguda com a *Pseudo-Turpí*, la *HKMR* està inclosa en la gran compilació jacobea que es coneix com el *Liber Sancti Jacobi* (MEREDITH-JONES, 1936). L'edició de la versió catalana medieval que és inclosa a la compilació *LNR* de Francesc, a RIQUER (1960).

<sup>99</sup> La *HKMR* no es limita a això sinó que col·loca Santiago com la segona seu més important del món, després de Roma.

<sup>100</sup> Un altre detall va en aquesta direcció. Quan parla de la traïció de Ganaló, el testimoni A diu que aquest havia acceptat diners dels sarraïns, "ut dicitur". La *CdE* no ho ha

compilador del *Llibre de les nobleses dels reis* anteposa, en català, el fragment com a preliminar al text de la versió catalana de la *HKMR* que inclou en la seva compilació. El contingut d'aquest subcapítol XI(2) va tenir, doncs, una certa fortuna.

Cal pensar que Francesc va prendre el fragment de la *CdE*. En primer lloc perquè apareix a gairebé tots els testimonis en el mateix lloc<sup>101</sup> i, per tant, ha de provenir dels antecedents, anteriors a la compilació de Francesc<sup>102</sup>. En segon lloc per altres passatges en què sembla que Francesc conegués la *CdE* en la narració del periple d'Hèrcules (ben diferent de la nostra) acaba dient que morí a Barcelona segons uns i segons d'altres que anà a Grècia i es llançà dins un forn perquè no podia suportar el dolor, amb frases que es retroben a la nostra crònica; l'episodi de la derrota musulmana a Tolosa i les gestes de Pelai, més resumides però amb frases semblants a les de la *CdE*. Tots aquests fragments es relacionen especialment amb el nostre testimoni B<sup>103</sup>.

Si Francesc va prendre el fragment del nostre epítom i el va col·locar com a preliminar de la *HKMR* devia ser perquè també el va considerar relacionable amb aquesta obra. És més; Coll i Alentorn (1928, 327) arriba a dir que el fragment anteposat és un resum de la narració següent i Riquer (1960) en la seva edició fins i tot el titula "Resum de la narració". Segons això, Francesc hauria fet un resum de la *HKMR* abans de copiar-ne el text complet (o de traduir-lo). Ni Coll i Alentorn ni Riquer adverteixen explícitament la relació del fragment amb la *CdE*<sup>104</sup>. Tot i que ens pugui resultar versemblant la inclusió d'un resum just abans de la versió extensa, en observar els continguts de l'un i l'altra es veu que no guarden tanta identitat<sup>105</sup>.

En el fragment del *LNR* s'explica que la causa de la vinguda de Carlemany per atacar

dit pas abans, però la *HKMR* sí que ha explicat, abans de la traïció, que li havien donat un gran tresor.

<sup>101</sup> Les excepcions són F, on apareix tan resumit que no es pot tenir en consideració, i G, que parteix d'altres fonts.

<sup>102</sup> COLL (1928, 342-344) la situa segur entre 1328 i la meitat del segle XV. Probablement en aquesta segona data.

<sup>103</sup> Més endavant, al subcapítol XI(4) trobem un altre fragment comú entre el *LNR* i una nota afegida al text de B. En aquest cas, és possible que la font de la nota fos el *LNR* o que partissin tots dos directament de la *Crònica de Sant Pere de les Puel·les* (COLL, 1969). La relació és molt remota per la inclusió de la llegenda d'Otger Cataló a la compilació de Francesc perquè la que hi trobem pertany a una branca diferent de la que podem relacionar amb la *CdE*. Cf. més amunt els apartats sobre els capítols III i X d'aquest mateix testimoni i l'apartat dedicat als subcapítols XI(4) i XI(5) al capítol 6 de l'estudi.

<sup>104</sup> Coll només ho fa per als passatges ja esmentats de la derrota musulmana a Tolosa i els fets de Pelai a Astúries. Riquer no en parla però, de fet, ja insinua que aquest primer "resum" és una "introducció o resum de part dels esdeveniments". També en diu que segurament és atribuïble a Francesc, cosa que sembla que es pot desmentir a la vista de la relació observada.

<sup>105</sup> Sabem per Coll i Riquer que la *HKMR* que va incloure Francesc al *LNR* partia d'una branca amb llacunes, la mateixa que es troba al ms. 99 del fons de Ripoll de l'ACA, copiat pel monjo Arnau de Mont. La traducció que Francesc en presenta, a més, ofereix algunes variants respecte d'aquest text, com ara errors en els noms propis o la supressió de l'epístola inicial (potser substituïda pel fragment en qüestió).



els sarraïns és el dolor que sentia de veure territoris cristians ocupats (la mateixa causa que fa moure Pelai a la rebel·lió a la *CdE*). Hi ha, doncs, una primera entrada de Carlemany en la qual deslliurà el sud de la Gàl·lia, de fet, la província goda (Narbona, Poitiers, comtat de Tours, Carcassona i Besiers) i molts llocs a Catalunya i a Espanya. Amb aquesta embranzida, els altres sarraïns hispànics, espantats, se li fan tributaris i Carlemany, triomfant, després d'edificar i dotar moltes esglésies, torna cap a França. Un cop sabut això, els sarraïns es rebel·len i li neguen el tribut, cosa que és motiu d'una segona entrada, amb gran exèrcit, passant per Roncesvalls. Arribà a Pamplona on Déu obrà el miracle de la caiguda dels murs i això els permeté de prendre la ciutat. Després de la desfeta, l'exèrcit musulmà rep reforços “de les parts d'Ultramar” amb “molts reis”, els quals tingueren batalla amb Carlemany i els seus famosos guerrers. Els francs guanyen la batalla i llavors es produeix la traïció: el comte Ganaló (Guaynes al fragment) convenç l'Emperador que els sarraïns estan derrotats i que li restituiran el tribut. Quan l'exèrcit torna cap a França, els àrabs ataquen per sorpresa la reraguarda cristiana i hi moren Rotllà i Oliver. Carlemany reacciona, gira i els encalça “un gran tros” fulminant els enemics que pogué aconseguir. Finalment, torna cap a França.

Francesc ens diu que aquesta és la narració breu del periple hispànic de Carlemany i que a continuació ens n'ofereix una altra de més detallada dels seus fets i les batalles que tingué amb els sarraïns. En aquesta segona narració més detallada, la *HKMR* pròpiament, el motiu pel qual emprèn la conquesta d'Espanya és molt més místic i molt menys històric (o militar): ho fa a petició de sant Jaume, que se li ha aparegut una nit per demanar-li que alliberi la terra i el camí fins al seu sepulcre. L'Emperador organitza un exèrcit i arriba per primera vegada per Pamplona (cosa que correspon a la *segona* entrada del fragment), on es produeix el miracle. Després d'això, els sarraïns, rendits, li lliuren les ciutats i li fan tribut, de manera que Carlemany subjuga tota Espanya (cosa que el fragment limita a alguns llocs de Catalunya i Espanya i, en aquests moments, Pamplona). La *HKMR* continua amb una relació de les nombroses conquestes i parla d'altres victòries cristianes obtingudes per altres reis francs, anteriors a l'Emperador i no continuades. Carlemany torna cap a França i un rei pagà, Aygolan, entra (vol dir això que venia d'“ultramar”?) a Espanya i en conquereix una bona part. Sabent això, Carlemany organitza un altre exèrcit i torna per combatre'l. Llavors, molts reis sarraïns acudeixen a fer costat al rebel. Carles venç Aygolan i altres reis que li van plantejant batalla, entre els quals el gegant Ferreagut que lluita amb Rotllà, episodis que es van narrant, tal com ens ha promès Francesc, amb detall i constitueixen el gruix de la *HKMR* (recordem que al fragment, tot plegat es resolia en una batalla). La traïció de Ganaló és molt més circumstanciada que al fragment, encara que en essència, s'hi correspon. Es narra

llavors la batalla i la mortaldat de Roncesvalls, la venjança de Carlemany perseguint els sarraïns, molt menys immediata que al fragment, i el retorn a França fins a la mort de l'Emperador.

Com podem veure, el fragment difereix de la narració completa en el plantejament i les causes de la conquesta, i en l'assignació dels fets a una o altra entrada de Carlemany. A partir del setge de Pamplona, comença a correspondre-s'hi més, tret del fet que només narra el periple hispànic de l'Emperador i no en narra, per tant, la mort.

Sembla, doncs, que el nostre fragment combina els fets militars de la dominació franca amb les batalles i episodis narrats a la *HKMR*. És per això que pensem que Francesc va incloure el fragment a la compilació com a pròleg de la narració següent perquè hi aportava aclariments addicionals sobre les gestes de Carlemany<sup>106</sup>.

Si la identitat entre el fragment que trobem al *LNR* de Francesc i la versió completa de la *HKMR* no és total, tampoc no ho és entre aquest mateix fragment i el capítol XI(2) de la *CdE* Tanmateix, les diferències entre aquests dos darrers textos són explicables i atribuïbles a raons d'adaptació del fragment a la compilació que Francesc confegia; és a dir, que el fragment del *LNR* es pot construir a partir de la *CdE*, tenint coneixement del contingut de la *HKMR*.

La primera part, o sigui fins al setge de Pamplona, no apareix a la *HKMR*. La *CdE* dóna la conquesta del sud de la Gàl·lia com una operació que ja estava en marxa i Carlemany travessa els Pirineus conquerint Girona, Barcelona i tota la terra fins a Lleida. Aquesta informació parteix encara de la *HrH* (IV, X, 6-12). Francesc afegeix abans la pena de l'Emperador per la dominació sarraïna (que pot ser pres del cas de Pelai a la *CdE*) i fa figurar ja Rotllà i Oliver en aquest primer exèrcit, que a la *CdE* era format per soldats de diferents punts de l'Imperi, sense cap especificació sobre grans guerrers presents<sup>107</sup>. La *CdE* limita les conquestes de la primera entrada fins a Lleida, potser perquè la *HrH* parla de "tota Catalunya". Francesc no especifica tant i diu: "altres llocs en Catalunya e en altres llogars d'Espanya", potser desconcertat per les enormes llistes de conquestes d'arreu de la Península que trobava a la *HKMR*.

Els paràgrafs següents: el tribut dels sarraïns, la tornada a França, la rebel·lió dels musulmans, la segona entrada, el setge de Pamplona i la reunió de reforços sarraïns per

---

<sup>106</sup> L'anterioritat que presenten al fragment les conquestes catalanes respecte de la de Pamplona i d'altres d'hispàniques podria obeir a una certa intencionalitat de prestigiar-les.

<sup>107</sup> És tanta la fama d'aquests companys de lluites de l'Emperador que no sembla gens estrany que Francesc els inclogués a la nòmina la primera vegada que surt esmentat l'exèrcit franc.

combatre Carlemany, ja no provenen de la *HrH* sinó que es poden desprendre de la *HKMR*, encara que reordenats, i són aquells en els quals trobem una identitat gairebé absoluta entre la *CdE* i el fragment del *LNR*.

A partir d'aquests paràgrafs tornarem a trobar diferències: la *CdE* diu que de moltes batalles Carles sortí sempre vencedor; el fragment de Francesc parla d'una sola batalla<sup>108</sup>. L'epítom cita els noms dels diversos enemics, que Francesc omet, probablement perquè ja els porta la narració completa de després. La traïció de Ganaló és narrada a Francesc en estil directe<sup>109</sup> i és, per tant, molt més desenvolupada que a la *CdE*, però ambdues tenen el mateix esquema essencial d'accions i arguments. La narració de la desfeta de l'exèrcit franc es resol més senzillament a la *CdE* que al fragment del *LNR*. Una altra diferència és que la reacció de Carlemany consisteix a l'epítom a seguir "un poch (B)" els sarraïns i segons Francesc els encaça "un gran tros". Tenint a la mà la *HKMR*, que diu que els seguí de Roncesvalls fins a l'Ebre, la correcció no és estranya. Finalment, la *CdE* parla de la mort de Carles i en dóna la data, cosa que no fa el fragment del *LNR*, segurament perquè la versió completa ho explica també, i amb més detall.

Les diferències consignades, doncs, no desmenteixen la idea que Francesc va prendre el fragment de la *CdE* perquè el va considerar relacionable amb la *HKMR* que anava a incorporar a la compilació; i el devia considerar útil perquè constituïa una introducció preliminar aclaridora i que enllaçava la pretesa crònica de Turpí amb la història catalana. Això sí: va fer-hi retocs, en la major part explicables pel fet que convertia aquell fragment en un text preliminar a una altra obra.

Per tot plegat, sembla clar que en confegir la *CdE* amb la intenció de completar i fer menys pejorativa la poca informació que la *HrH* dóna sobre els francs i el seu Emperador, l'epítomador combinà la succinta narració de les conquestes de la Gàl·lia gòtica i de Catalunya que va trobar a la *HrH* (IV, X), amb un apunt que sembla annalístic o dels crònics sobre les esglésies fundades (amb referència inclosa a les fonts antigues) i amb una narració d'altres fets hispànics de Carlemany inspirada en els continguts genèrics de la *HKMR*, reordenant-la per adaptar-la a una primera entrada franca (la conquesta de Catalunya que surt de la *HrH*) inexistents a la *HKMR*, a la qual associa: el tribut que prometen els àrabs a l'Emperador (abans del setge de Pamplona a la *CdE* i després del setge a la *HKMR*) i una rebel·lió sarraïna, de la qual, de fet, no dóna cap detall ni la història gens, que és el motiu pel

---

<sup>108</sup> Coneixent com coneixia la *HKMR* és encara més incompreensible.

<sup>109</sup> Recurs que usa molt sovint. Cf., per exemple, els episodis referits a Hèrcules on també fa ús d'aquests diàlegs en estil directe. El contingut d'aquests, però, no té relació amb el de la *CdE*.

qual Carlemany emprèn aquell setge (segona entrada a la *CdE*, primera a la *HKMR*).

No podem saber si fou el mateix epitomador el constructor del fragment. Si no ho fou, però, segurament hi treballà per adaptar-lo al seu objectiu. En qualsevol cas, cal tornar a ressaltar que el fet de substituir la part de la *HrH* que desmenteix la *HKMR* amb un fragment inspirat precisament en aquesta obra demostra una clara intencionalitat de corregir o, si més no, moderar la visió negativa i menyspreadora de Carlemany i els francs que proposa la *HrH*<sup>110</sup>.

Hem considerat que el fragment del *LNK* de Francesc prové de la *CdE* i ja hem dit que es relaciona sobretot amb el testimoni B. Efectivament, les coincidències verbals que hi trobem pertot fan molt difícil que fossin dues traduccions independents del mateix text. A més, en alguns punts comparteixen solucions que difereixen de les dels altres testimonis de la *CdE*: entre les ciutats que Carlemany pren als sarraïns hi figura Besiers (B i *LNK*) enfront de Burdeus (A, E) (cf. PC58); en la narració del miracle gràcies al qual prengueren Pamplona, C i D mantenen en català una construcció de participi present “los murs ... per si mateys cahents” (C), que també es troba a A i E, i, en canvi, B desfà la construcció per l’oració “los murs caygueren per ells mateix”, idèntica a la del fragment del *LNK*. Encara en el passatge que narra la traïció de Ganaló hi ha algunes solucions que ho corroboren (cf. PC63): tots els testimonis donen formes semblants per al nom de Ganaló menys B (Guaynes) i el fragment del *LNK* (Gaynes)<sup>111</sup>; A, C, D i E especifiquen que el traïdor acceptà diners dels sarraïns, però B i el fragment del *LNK* no ho fan; tampoc no expliciten que el sarraïns estaven disposats a anar fins a França per batejar-se. Encara una altra qüestió els relaciona: es tracta de la consideració dels reis sarraïns com a reis d’Espanya, que només trobem a B entre els nostres testimonis i que també coincideix amb el fragment del *LNK*.

La relació del fragment de la compilació de Francesc amb la línia B<sup>b</sup> no l’hauríem de situar directament amb B sinó amb el seu antecedent “b”. Ja ens hem referit a la proximitat verbal dels textos i, per tant, havia de partir de textos catalans com B<sup>b</sup>. Una frase d’aquest

---

<sup>110</sup> La *HrH* és molt dura amb Carlemany. Tot i que comença reconeixent-li el valor en la lluita contra els infidels, presenta uns hispans unànimement convençuts de voler ser lliures (és a dir, “hispànics” en la modalitat d’Hispania proposada per Don Rodrigo: la dominada per l’hegemònic regne de Castella, hereu del regne got) i mai francs; els presenta màrtirs sota l’espasa traïdora del franc; i destaca que els hispans foren capaços d’infligir una severa derrota als més famosos lloctinents de Carlemany (Rotllà, Anselm, Egiard), el qual fugí espantat jurant que tornaria contra els hispans. Però, abandonant-se als plaers de les aigües termals (insistent en la visió negativa del personatge) deixà córrer la venjança. Per això, quan morí, al seu famós panteó historiat hi quedà buit el lloc reservat a les conquestes hispàniques (IV, X). Després d’això, el Toledà desmenteix les gestes de Carlemany a Espanya (IV, XI).

<sup>111</sup> A l’interior de la *HKMR* és anomenat sempre “Ganalonus” i la traducció catalana incorporada per Francesc al *LNK* en diu “Ganaló” o “Gaynes”.

capítol insinua que la relació fou amb “b” <sup>112</sup>. Quan Carlemany torna cap a França després de la primera entrada, la frase que anuncia el retorn diu al fragment del *LNR* “ab gran glòria de victòria tornà-se’n en France”, la mateixa construcció que la majoria de testimonis de la *CdE* (a A hi falta “victoria”), en què “amb glòria” és complement del verb “tornar”. B, en canvi, desdobla la construcció en dues frases coordinades i diu “ach glòria e victòria e-n França se’n tornà”, que pot ser fruit d’una mala lectura “ach” per “ab”. La coincidència amb C i D indica que duia la frase com l’escriu Francesc i “b” també la devia tenir així, cosa que suggereix que la relació és amb aquest antecedent.

Cal remarcar, però, un altre indret que pot enfosquir aquesta conclusió. Més endavant, quan enumera els grans guerrers que acompanyaven Carlemany, diu A : “Rotulandus et Oliverius et alii quorum memoria nondum cessat”. El traductor de B<sup>h</sup> devia interpretar malament aquesta frase i la deixà: “Rotlan e Holiver e molts d’altres qui no-m membren”, clamorosa traducció en la qual una referència a la memòria eterna de les seves gestes esdevé paradoxalment un reconeixement de l’oblit en què han caigut. El fragment del *LNR* omet aquesta frase, segurament per l’estranyesa que produeix de trobar-la-hi. Francesc devia veure-la ja mal interpretada. L’error podia ser de B o podria haver estat ja a “b” i per això no desmenteix la conclusió anterior en el sentit que és d’aquest antecedent d’on Francesc va prendre el text, encara que tampoc no la confirma.

---

<sup>112</sup> Idea que ja hem apuntat també en parlar dels fets de Pelai, al capítol X, més amunt.

## Capítol XI

### XI(6)

#### Guifré i la independència dels comtats catalans.

Segons l'epitomador, Carlemany va instituir un comte a Barcelona, el qual tenia Catalunya pel rei de França, i aquesta supeditació durà fins al temps del comte Guifré, que va edificar el monestir de Santa Maria de Ripoll. Les significacions d'aquesta ostentació de supremacia del comtat barceloní sobre els altres, invocant l'autoritat de l'Emperador, són prou clares. A més, en les dates de composició del text (ca. 1268) aquest extrem devia ser indiscutible<sup>113</sup>.

Després s'explica l'origen de la llibertat respecte dels francs a través del mateix cas que les *Gesta* posen en circulació: Guifré demana ajuda al rei de França per contraatacar una invasió sarraïna i aquest rei no la hi pot oferir, però hi pacta que si el comte allibera la terra sense ajut, la posseirà en llibertat.

El motiu és gairebé unànimement seguit per la historiografia oficial catalana posterior (COLL, 1948, 9; FREEDMAN, 1991) malgrat que constitueix un anacronisme. Efectivament, les *Gesta* han fet recular fins a l'època de Guifré els esdeveniments del període del comte Borrell i la destrucció de Barcelona per part d'Almansor. Guifré queda així investit com a fundador del país<sup>114</sup>.

És per això que costa d'imaginar quines deuen ser aquelles "altres raons" que, segons l'epitomador, altres hi al·leguen. No sembla que puguin ser explicacions gaire modernes perquè la frase surt a tots els testimonis i, per tant, han de ser motius adduïts anteriorment a la composició de la *CdE*. Podríem pensar que fa referència al "pacte" a què al·ludeix la *HrH*, segons la qual el comte de Barcelona pot dir que té la terra lliurement<sup>115</sup>. Però la mateixa fórmula de les *Gesta* és un pacte (i coincideixen fins i tot en la paraula, "transactione"), cosa que fa pensar que la *HrH* es refereix a la mateixa explicació que ja coneixem.

<sup>113</sup> LALINDE (1991, 74) interpreta el concepte "Catalunya" com un instrument d'expansió política creat pels comtes barcelonins, semblant a la instrumentalització del concepte "Espanya" per part de Castella amb la mateixa finalitat expansionista.

<sup>114</sup> FREEDMAN (1991, 123-124) resumeix els beneficis de desplaçar els esdeveniments a l'època de Guifré. Bàsicament, es pretén donar antiguitat a la independència; relacionar-se amb els carolingis i no amb els capetians, com correspon per a Borrell; i lligar la primera formació nacional a un triomf militar contra els sarraïns. J.M. SALRACH (1991) resumeix de manera diàfana la realitat històrica dels primers orígens dels comtats catalans i el lent procés cap a la consecució del poder autòcton.

<sup>115</sup> "Quod quidem quantum ad partem Cathalonie, scilicet, Barchinonensis, Gerundensis, Ausonensis et Virgellensis territoria, satis constat, que cum Gothica Gallia rex Francorum dicit ad se ex ea acquisitione, quam superius diximus, pertinere. Set comes Barchinonie dicit se transactione ab eius feudo liberum et exemptum". (*HrH*, IV, X, 65-71). No sembla que Coll i Alentorn tingués indicis sobre quines podien ser les "altres raons" quan simplement consigna el fet a (1993, 63).

Un darrer paràgraf del subcapítol declara que hi va haver comtes de Barcelona fins a Alfons el Cast, I de Catalunya i II d'Aragó, per la unió que fou feta entre aquests territoris, la qual s'explicarà més endavant. Amb aquestes línies salta tota la història dels comtes *ante unionem*, encara que alguns testimonis (D, F i G), segurament trobant-la a faltar, sí que la incorporaran, en aquest mateix punt o més endavant.

La *CdE* és, doncs, per als continguts d'XI(6), deutora de les *Gesta*. Però amb alguns matisos. No sabem si en fou presa directament, però en tot cas, va ser retocada en la redacció com ho indica el fet que només s'hi assemblen les paraules "aliis negociis occupatus", que són "aliis impeditus negotiis" a les *Gesta*. A la crònica ripollesa, el rei de França proposa a Guifré que si ell sol pot expulsar els sarraïns, el comtat esdevindrà propi i el podrà llegar als seus descendents, que és la diferència legal important amb les anteriors condicions de tinença de la terra. A la *CdE*, el rei de França diu a Guifré que si es pot defensar quedarà lliure de tota subjecció al regne dels francs (el testimoni A diu, fins i tot, que el rei no el *volgué* ajudar, però és únic). El to de les *Gesta* és el d'una donació, amb dret a successió, en recompensa d'haver expulsat els sarraïns; a la *CdE* el to és el de la llibertat obtinguda pel comte davant la incapacitat (o la negligència) franca per defensar-lo. L'accent de les *Gesta* es posa en els drets de successió per tot allò que comporten; a la *CdE*, en l'alliberament i l'exempció dels drets feudals dels francs.

La frase conclusiva del fet, "Et tali transsaccione fuit Cathalonia a subieccione franchorum liberata penitus et exempta", que també surt a les *Gesta*, recorda més aviat la redacció de la *HrH* (IV, X, 65-71). Els adjectius "liberum et exemptum", usats a la *CdE* en parella aquí i també més amunt, i la paraula "transsaccione" apareixen en aquell lloc. Sembla que l'epitomador tenia encara com a punt de partida la *HrH*, tot i que el detall del que havia succeït el prengué de les *Gesta* o, simplement, d'allò que sabia o havia conegut per alguna altra via<sup>116</sup>.

Són pròpies del testimoni A algunes solucions en aquest subcapítol. La primera és quan considera que Carlemany instituí comte a Barcelona perquè tingués tota Catalunya. En l'exclusivitat barcelonina coincideix amb els altres testimonis, però la redacció és molt més neta. Segurament és una simplificació del testimoni A (cf. PC65). La segona és en la negativa del rei de França. Quan les *Gesta* i els altres testimonis (inclòs G) diuen que el rei no pogué ajudar Guifré, A diu que no *volgué* fer-ho. La unanimitat dels altres indica que la variació és

---

<sup>116</sup> Tot i que les *Gesta* que coneixem són acabades després de la *CdE*, la fase en què s'hi expliquen aquests fets és molt anterior. BARRAU-DIHIGO; MASSÓ (1925, XXII) la situen entre 1162 i 1184. La semblança amb la de la *HrH* demostra una certa circulació anterior d'aquesta explicació. Cf. el capítol 6 de l'estudi.

pròpia d'A i només E diu “quod cum non fecit”, que potser és l'únic que participaria una mica del to de retret que trobem en A<sup>117</sup>.

La referència final als comtes *ante unionem* serveix per estalviar-se'n la successió detallada, potser perquè les *Gestaj*a eren prou completes en aquest aspecte, remetent a capítols posteriors en què es parlarà de la unió. Val a dir que E i F no presenten aquesta remissió i que D sí que la porta, encara que a partir d'aquest moment seguirà una altra font (cf. PC66).

---

<sup>117</sup> Cf. el capítol 3 de l'estudi sobre la relació entre testimonis, on s'exposa que E corregia el seu antecedent amb solucions provinents del testimoni A.



## Capítol XII

Reis de Castella.

En aquest capítol XII, l'epitomador enllaça amb el final del capítol X on havia començat la successió dels reis d'Astúries i Lleó partint de Pelai; retorna, doncs, a Alfonso II el Casto (el regnat del qual es troba a *HrH*, IV, VIII i XII). Així, doncs, el capítol XI de la *CdE* (més exactament els subcapítols XI(2) i XI(6), els que apareixen a tots els testimonis) té caràcter d'ampliació. A més, utilitza i es relaciona amb informacions de *HrH*, IV, X i XI, el material que també l'Arquebisbe ha falcat enmig del regnat d'Alfonso. Podem dir, doncs, que l'epítom reprèn la *HrH* en el mateix punt.

És simptomàtic, a més, el fet que A comenci el capítol amb el verb "revertamur" i un "ut prediximus" per enllaçar-hi. La qüestió és que la referència en el capítol X que ha d'enllaçar amb aquest punt no surt a A ni a B. C sí que ha corregit el final del capítol X perquè la remissió tingui sentit, i D també l'ha corregit encara que després elimina el capítol XII (cf. PC54 i PC67), la qual cosa indica que la correcció és de "k".

Efectivament, el capítol XII no ha sobreviscut a tots els testimonis. No és present a D, F ni a G. Recordem que G ha abandonat la *CdE* al final del capítol X i que D ho ha fet en acabar el capítol XI. F ja no contenia ni el capítol X. El cas d'E és especial perquè redistribueix les informacions i acaba el capítol X en arribar als fets de Pelai, els quals són traspassats a aquest capítol XII iniciant la successió dels reis de Castella, evitant així la presentació partida, que hem trobat als altres testimonis, de la genealogia castellana<sup>118</sup>.

En general, en aquest capítol l'epitomador comença a utilitzar més el mètode de resum d'informació de la *HrH* en lloc del fins ara més habitual d'extracció literal de frases. Tot i que ja havia treballat reelaborant la *HrH* en alguns punts dels capítols anteriors, ho havia fet molt minoritàriament i a partir d'aquest capítol XII es pot dir que gairebé s'igualen les extensions dels passatges construïts segons un i altre mètode.

Entrant ja en matèria, inicia la successió amb Ramiro I. La narració dels fets d'aquests reis continua essent tan esquemàtica o més com fins al capítol X ho havia estat. Els primers reis són despatxats amb un parell de frases que resumeixen allò que a la *HrH* ocupa, com a mínim, tot un capítol. Només en algun cas comptat es dona relleu a fets puntuals o conquestes concretes.

Per exemple, del regnat d'Alfonso III el Magno, extensament narrat a *HrH*, IV, XV-XVI, se'n destaquen dos fets: la millora de l'església de Sant Jaume de Compostel·la i el

---

<sup>118</sup> Cf. l'apartat sobre la macroestructura al capítol 3 de l'estudi.

re poblament de Zamora. Potser l'epitomador d'A va pensar que aquests serien per als seus lectors catalans els dos llocs més identificables entre les moltes conquestes i proeses d'aquest regnat. El repoblament de Zamora, a més, és l'únic fet entre aquests que porta incorporada una llegenda (potser millor una anècdota) etimològica: el rei anava a contemplar la ciutat conquerida i un membre de l'escorta va voler apartar una vaca negra que corria pel lloc, fent un crit propi dels camperols, "Ce mora", ja que les vaques d'aquest color les anomenaven "moras". És per això que el rei va posar "Zemora" com a nom a la ciutat. La *CdE* no reporta l'anècdota, molt menys distingida que les altres etimologies ideades per l'Arquebisbe, però no deixa de ser simptomàtic que es fixi en l'única conquesta que porta associada una invenció etimològica.

Tan significatives com les informacions que sobreviuen al resum poden ser les omissions de certs fets: en el regnat d'Ordoño I (*HrH*, IV, XIV), del qual la *CdE* només diu que va lluitar contra els sarraïns i que féu tributari el rei de Toledo, l'epitomador ha omès tota una llarga explicació referida a fets catalans. El cabdill sarraí Musà (Muça) i el seu fill Llop comencen a fer incursions devastant Catalunya i la Gàl·lia gòtica. Carles el Calb, rei dels francs, decideix no plantar-li cara sinó intentar amansir la fúria de l'enemic honorant-lo amb regals i tresors a canvi de pau, cosa que té efecte. Quan finalment Musà s'enfronta a Ordoño és derrotat i cauen en mans d'aquest el mateix cabdill sarraí i les riqueses i tresors dels francs. En saber aquestes noves, el seu fill Llop, a qui el pare havia donat Toledo, es fa tributari d'Ordoño. Ens trobem un altre cop davant d'una situació que no és gaire heròica per part dels francs, cosa que a l'epitomador, que acaba d'explicar al capítol XI(6) els orígens de Catalunya lligats a una demostració de valor i eficàcia militar, amb el petit comte Guifré enfrontant-se sense ajut ni protecció contra el gegant sarraí, no li devia agradar gaire.

Després d'Alfonso III el Magno, apareix només esmentat el seu fill Garcia i llavors fa un salt d'un segle i mig en la successió dels reis de Castella fins a Alfonso VI, el conqueridor de Toledo, única conquesta de la qual dona la data: 1121 de l'era, és a dir, 1083 de Crist (*HrH*, VI, XXII, 42: 1123 de l'era; 1085 de Crist).

Amb aquest salt ha arribat al llibre VI de la *HrH* deixant de banda tot el llibre V, sobre el qual tornarà perquè és on l'Arquebisbe ha hagut d'explicar, per motius de comprensió genealògica, no pas per interès en la història d'aquests territoris (cf. *HrH*, V, XXI, 1-6), la successió dels reis de Navarra i dels d'Aragó fins a Jaume I introduint així un parèntesi en la seva obra. La reorganització de tot aquest material, a part de la selecció, donen a aquest capítol XII la condició de ser un dels màxims exponents de la feina de compilació portada a terme pel redactor d'A.

Del llarg i atapeït regnat d'Alfonso VI (*HrH*, VI, XIX-XXXIV), l'epitomador no ens

en diu absolutament res, tret del fet que va ajudar molt l'església. En canvi, sí que presenta i elogia la figura de Bernat de Cluny, "Berenguer" a tota la *CdE* (cf. PC68), el primer Arquebisbe de Toledo després de la conquesta. La *HrH* parla molt extensament del personatge, la qual cosa no és estranya perquè hi passa per ser l'organitzador de l'església hispànica. És ell qui obté la primacia per a l'arquebisbat de Toledo de mans del Papa Urbà II i hi constitueix un personatge perfectament perfilat, amb una personalitat lluitadora, indiscutida i íntegra. La *CdE* només en recull (que ja és molt, veient com despatxa, per exemple, el rei) l'origen tolosà, el fet d'haver estat primer guerrer, després monjo de Cluny, abat de Sahagún i finalment, per acord unànim, elevat a la seu episcopal de Toledo i primat. Sorpren de trobar el reconeixement de la primacia toledana a la *CdE*<sup>19</sup>, però no és gens contundent perquè només és present a A. Deu ser un afegit d'aquest testimoni i no devia ser present a , ja que B ni C (ni tampoc E) no el porten.

Després de la mort d'Alfonso VI la *CdE* salta fins a Alfonso VII obviant el període en què Castella quedà a mans del rei Alfonso d'Aragó per raó del seu matrimoni amb Urraca, filla d'aquell Alfonso VI. Alfonso VII és a la *HrH* el protagonista d'un altre regnat ple de gestes (*HrH*, VII, III-XI), entre les quals la de sotmetre Aragó. Res de tot això no s'explica a la *CdE* i l'única cosa que en conservà l'epitomador fou la divisió dels regnes entre els seus fills, Sancho III a Castella i Fernando II a Lleó, que es féu per mal consell dels seus comtes. Ni tan sols no en destaca que vagi regnar cinquanta-un anys. I llavors explica, sense gaires detalls, l'extensió dels dos nous regnes. El pare mort, cada germà regnà al seu regne. Sancho III morí de seguida i el succeí Alfonso VIII, el gran paladí de la *HrH*, rei de Castella.

Aquest Alfonso VIII és el següent rei que apareix a la *CdE*. Se'n destaquen les conquestes i, és clar, la batalla d'Úbeda o de Las Navas de Tolosa. La *HrH* dedica a aquesta transcendent victòria cristiana tot el llibre VII perquè l'Arquebisbe, que hi assistí, la narra amb gran detall. La *CdE*, però, només esmenta el fet i, això sí, ressalta la col·laboració militar i personal del rei Pere I el Catòlic i del rei de Navarra.

Continua la crònica dient que la filla d'Alfonso VIII de Castella, Berenguela, va casar-se amb el rei de Lleó (Alfonso IX) i que en tingué un fill, l'infant Fernando de Lleó (el futur Fernando III), que va morir sense fills<sup>20</sup>, cosa que no és certa perquè aquest Fernando és el mateix que surt més endavant com a rei de Castella i Lleó i té un fill (Alfonso X). Seguidament, la *CdE* declara que, mort Alfonso, el succeí el seu fill Fernando, que també

---

<sup>19</sup> Cf. més amunt en aquest mateix capítol 4 de l'estudi la part sobre el capítol V d'A . El mateix Bernat de Cluny reuní sínodes a Girona (1097) i Vic (1098) per tractar la restauració de Tarragona i el seu posterior sotmetiment a Toledo, cosa que no acceptaren els bisbes catalans. (*GEC*, 3, 479-480)

morí sense fills i que tenia un germà anomenat Enrique. La confusió és manifesta. Val a dir que l'organització de la narració de tot aquest període a la *HrH* es presta a la confusió: hi ha continus salts endavant i endarrere en el temps i els reis hi són anomenats molt sovint sense indicació de quin és el seu regne; si a això hi afegim, a més, que la majoria de personatges d'aquest període (reis, infants, comtes, etc.) es diuen Alfonso i Fernando, conclourem que la confusió és molt difícilment evitable.

Aquells Alfonso i Fernando han de ser de la línia de Castella, l'única que va donar un Enrique. Aquest segon Fernando, doncs, ha d'identificar-se amb el primogènit d'Alfonso VIII de Castella, mort, efectivament, sense fills però en vida del pare i que, per tant, mai no va arribar a regnar<sup>121</sup>. Després de la mort de l'infant Fernando de Castella, nasqué Enrique, un altre fill d'Alfonso VIII. A la mort del pare, la successió fou per a Enrique però, essent menor encara, fou regent de Castella la seva germana Berenguela, reina de Lleó i mare de l'infant Fernando de Lleó. L'infant Enrique de Castella morí encara nen i la germana regent, Berenguela, convencé els nobles de Castella perquè li permetessin de renunciar a favor del seu fill Fernando, hereu del regne de Lleó, d'on ve l'incís “matre sua procurante” que surt a A i després surt confús a B i C (cf. PC71). El paràgraf següent de la *CdE* vol explicar que Fernando III de Castella i Lleó rebé Castella de la mare, que la tenia per dret hereditari, i Lleó per successió del pare. I així és com la divisió dels regnes es tornà en unió. Però el paràgraf que ho explica té difícil interpretació perquè no queda clar que el subjecte de la frase ha de ser aquest infant Fernando de Lleó.

De fet, és molt significatiu que el gruix de la *HrH* sigui tractat d'aquesta manera per l'epitomador. N'ha fet desaparèixer gairebé tot excepte alguns noms de reis, algunes conquestes i alguns personatges importants per a l'església. Quan arriba a l'època de la gran expansió dels reis de Castella i de Lleó l'única qüestió que en destaca és l'anomalia de la divisió dels regnes i es dedica només a explicar (sense aconseguir-ho) les complexitats de la successió que va permetre acabar la desunió, sense recollir pràcticament cap batalla ni cap conquesta. Prefereix parlar d'un embolic dinàstic més que de les victòries dels reis; són mínims els personatges que hi surten una mica detallats i, com en el cas d'Alfonso VIII de Castella, el que en diu és una ínfima part de la informació que li oferia la font. Certament, el capítol sobre els reis de Castella està confegit des d'un notable desinterès.

---

<sup>120</sup> La frase “qui obiit similiter” d'A és segurament una mala lectura de “qui obiit sine liberis”.

<sup>121</sup> S'ha de dir que la seva mort i el seu enterrament, que oficià el mateix Arquebisbe Jiménez de Rada, són molt destacats a la *HrH* (VII, XXXVI).

El regnat del rei Fernando III és una mica més detallat. De totes les conquestes que esmenta, però, només la de Còrdova es troba a la *HrH*, que acaba precisament en aquest punt<sup>122</sup>. La presència a la *CdE* de conquestes posteriors és possiblement deguda al fet que el manuscrit del qual partia devia portar algun afegit que consignava aquestes campanyes. En l'edició crítica de la *HrH* veiem com el manuscrit A d'aquella obra porta una addenda explicant la conquesta de Jaén, entre d'altres, per part de Fernando III i les de Múrcia, Mula i Lorca per part de l'infant Alfonso.

La *CdE*, doncs, esmenta les conquestes més importants de Fernando III i deixa ben clara la participació en moltes del seu fill Alfonso. El testimoni A és ben explícit sobre Alfonso “qui nunc regnat”; el testimoni B no ho diu explícitament però presenta en el mateix punt una frase que pot ser reminiscència d'aquest incís<sup>123</sup>.

Del regnat d'Alfonso X se'n destaca el matrimoni amb la filla de Jaume I, Violant (“Yolesam” a la *HrH*; “Anglessiam” o “Gellessa” a la *CdE*), i se li atribueixen virtuts com la magnanimitat i la glòria. La *CdE* dona com a primogènit d'Alfonso X i Violant l'infant Fernando, dit el de la Cerda, que, efectivament, va ser l'hereu de la successió fins que va morir l'any 1275. Això deixà Alfonso X en situació d'haver de tornar a nomenar successor i el seu segon fill Sancho entrà en litigi amb els fills d'aquell infant de la Cerda que, protegits per Violant, l'àvia, vingueren a Aragó. El fet desencadenà a Castella-Lleó una guerra civil. La gravetat d'aquestes qüestions fa molt difícil que s'haguessin obviat a la *CdE* si ja haguessin succeït.

Per tot això es pot dir que totes les dates posteriors a la del final de la *HrH* que es manegen en aquests paràgrafs són coherents amb la data de redacció declarada per A, 1268. Regnant Alfonso X, les conquestes consignades són, com a molt tard, totes acabades el 1266 i hi surt l'infant Fernando com a primogènit de Castella, és a dir abans que morís el 1275<sup>124</sup>.

En general, es pot afirmar que aquest capítol presenta relativament poques diferències entre A i els altres testimonis, característica que s'ha de relacionar amb el desconeixement de la successió dels reis de Castella. Finalment, cal

---

<sup>122</sup> La *HrH* acaba el 1243 amb Fernando III regnant sense haver conquerit encara Jaén i els seus fills Alfonso i Fernando vius.

<sup>123</sup> Cf. PC72 i l'apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi.

<sup>124</sup> Cf. l'apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi i l'apartat sobre els testimonis del Nucli inicial al capítol 3 de l'estudi. Els fets que sortiran en capítols posteriors són també coherents amb la data de 1268.

destacar que no trobarem en els altres testimonis cap intent d'actualització del capítol (només C sembla que volgués iniciar-ne la continuació, però queda en una frase), la qual cosa és símptoma que aquesta no pretén ser una genealogia "viva" com sí que ho serà la dels reis d'Aragó, continuada per uns quants testimonis<sup>125</sup>.

---

<sup>125</sup> Cf. l'apartat dedicat a la macroestructura al capítol 3 de l'estudi i el que s'ocupa de les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

**Capítol XIII**

Reis de Navarra.

L'epitomador continua la crònica amb el capítol sobre la genealogia dels reis de Navarra<sup>126</sup>. Per a això ha de fer un salt enrere en la *HrH* i tornar fins al llibre V on, com a parèntesi en l'extensa narració dels fets de Castella, el Toledà incorpora les genealogies de Navarra i Aragó. Jiménez de Rada les hi inclou només perquè s'entenguin les dinasties dels reis de Castella i Lleó i les seves relacions familiars i així ho declara (*HrH*, V, XXI, 2-6), però l'epitomador de la *CdE* pren els fragments de la *HrH* i els presenta com a genealogies completes.

Inicia el capítol una senzilla frase d'enllaç amb l'anterior. En aquesta frase, A porta una al·lusió a la "separacione Ispanie" que, si no és que es tracta d'una mala lectura per "reparatione" i fa referència a les conquestes sobre els sarraïns, només sabem relacionar amb la narració de l'època de la divisió dels regnes de Castella i Lleó.

Després d'aquesta frase introductòria comença la successió dels reis de Navarra amb Íñigo Aritza (*HrH*, V, XXI, 6-13).

Així com en el capítol anterior A més aviat tendia a fer resums de la informació de la font, ara torna a ser preeminent el mètode d'extracció de frases senceres de la *HrH*. No cal dir que la *CdE* segueix aquí molt més de prop els sis capitolets dedicats per l'Arquebisbe als reis de Navarra que en el capítol XII els quatre llibres que hi són resumits. Aquesta característica confirma que els interessos d'una i altra obra són diferents.

En el regnat d'Íñigo Aritza, la *CdE* reproduïx l'explicació que el cognom "Aresta" li fou atribuït per l'aspresa demostrada en les batalles. El testimoni A, però, presenta un adjectiu "aspertus" per "asperus" i el nom "Astria" per "Arista". Els mots que il·lustren l'explicació, doncs, la desfiguren perquè no tenen el significat que caldria per ser-hi coherents<sup>127</sup>.

El regnat de Garcia Íñiguez també ofereix alguns punts corruptes (*HrH*, V, XXII, 2-11). L'error de "vinculo" per "viculo" ja devia ser a , perquè la construcció d'A tampoc no lliga amb el mot "viculo". Com ja hem observat altres vegades, B i C obvien la frase estranya. També devia ser a l'antecedent la confusió de "per vulnus lancee" (*HrH*) amb "propter

<sup>126</sup> Trobem aquest capítol als testimonis A, B, C i E. Recordem que F, tan resumit, no té aquest capítol i que D i G sí que el porten però partint d'altres fonts.

<sup>127</sup> Altres corrupcions adornen el cas en els altres testimonis de la *CdE*. B no presenta el primer adjectiu però també canvia el sobrenom a "Astria". C porta un adjectiu "aspre" que confirma que "aspertus" és una mala lectura d'A, però en el cognom diu "Astucia" (E, "Astilcia"), que deu ser més fàcilment una variació d'"Astria" que d'"Arista", potser operada perquè "Astria" no feia sentit amb l'anècdota i "Astucia" era almenys una virtut militar (cf. PC73).

vulnus lancee” (*CdE*). Així, el Toledà explica el fet extraordinari del naixement de l’infant a través de la ferida del ventre de la mare, la reina, i, en canvi, l’epítom reduí les circumstàncies de l’infantament a l’obvietat que era prop de la mort per causa de la ferida al ventre. L’antecedent devia detectar l’obvietat perquè els altres testimonis ja només diuen que “parí” l’infant, sense més especificacions. També la intervenció de les dones en la recuperació de l’infant prematur, que surt a la *HrH* i al testimoni A, és ignorada a B, C i E.

En el regnat de Sancho Garcés, la narració de la seva infantesa és un resum del que n’explica la *HrH*, però els fets del seu regnat s’exposen a partir de frases literals (*HrH*, V, XXII, 22-25; 46-48). La *CdE* salta tota la llegenda del rei Sancho Avarca, fos en una sola persona amb Sancho Garcés a la *HrH*<sup>28</sup>, i passa directament a Garcia Sánchez el Trémulo.

L’explicació sobre aquest rei pràcticament es redueix a l’anècdota del sobrenom (*HrH*, V, XXIII, 2-5) i als anys de durada del regnat.

Més breu encara apareix en aquest capítol el regnat de Sancho III el Mayor, un dels reis amb més conquestes i història a la *HrH*. Sens dubte la gran reducció que se’n fa en aquest punt es deu al fet que al capítol següent s’hi narra una mica més profusament la història de la falsa acusació d’adulteri feta pels seus fills contra la mare i l’accés al tron d’Aragó de Ramiro, fill de Sancho Mayor i fillastre de la reina (cf. PC75).

La *CdE* omet la llarguíssima llista de fills i filles, matrimonis, nebots, néts, etc. de *HrH*, V, XXIV i passa al rei Sancho VII (*HrH*, V, XXIV, 42), que va morir sense fills i deixà només tres filles<sup>129</sup>. La successió passà a Blanca, que era casada amb Teobald, comte de Xampanya, i en va tenir un fill, Teobaldo I de Navarra i de Xampanya, que regnà entre 1234 i 1253. Per això surt com a regnant encara a la *HrH* (acabada el 1243), amb fills petits, entre els quals un altre Teobaldo (el II, 1253-1270) que és el que surt com a regnant a A. Igual com havíem vist en el capítol anterior, els fets del final d’aquesta genealogia són coherents amb la data de 1268 suggerida per a la composició de la *CdE*<sup>30</sup>.

---

<sup>128</sup> La confusió és arrossegada per la *CdE* i també per la *CGPIII* i els altres textos que se’n deriven. La llegenda de Sancho Avarca presenta a la *CGPIII* una forma més avançada i elaborada que a la *HrH* perquè el naixement esdevé miraculós, més espectacular (la mà del fetus surt per la ferida del ventre de la mare morta) i el seu posterior accés al tron es basa en un “còp d’efecte” davant de les corts, molt teatral. A més, el sobrenom a la *CGPIII* és Avarca per la seva condició de pastor abans de ser rei i no pas per la utilització del calçat de cuir sense curtir, com es diu a la *HrH*.

<sup>129</sup> Segons la *HrH* aquest rei va tenir també dos fills, Sancho i Fernando, el segon mort abans que el pare i del primer, Sancho, no en diu pas que vagi morir. Sí que diu, però que la successió recaigué en Blanca, la seva germana, de la qual cosa l’epitomador podria haver deduït que també morí.

<sup>130</sup> Cf. l’apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l’estudi i el que s’ocupa dels testimonis del Nucli inicial al capítol 3 de l’estudi.



**Capítol XIV**

Reis d'Aragó.

La genealogia dels reis d'Aragó comença enllaçada amb la dels reis de Navarra a través d'un paràgraf que ens fa tornar a Sancho III el Mayor<sup>131</sup>. El paràgraf introductori es refereix als de Navarra amb la frase “qui gracia et probitate multis victoriis claruerunt”, que també apareix a la *HrH* però aplicada als reis d'Aragó (*HrH*, VI, I, 5-6), i que constitueix un altre exemple de redistribució i d'aprofitament de materials i expressions en contextos diferents dels originals<sup>132</sup>.

La *CdE* se situa ara a *HrH*, V, XXVI per explicar la llegenda de la falsa acusació d'adulteri contra la reina per part dels seus fills durant el regnat de Sancho III el Mayor com a fet causant de l'origen del regne i de la dinastia aragonesa<sup>133</sup>. Abans de començar pròpiament la llegenda, però, ens ofereix informació sobre el regnat de Sancho III, que en el capítol anterior, quan corresponia parlar-ne, havia passat pràcticament per alt. La inclusió ara d'aquestes informacions no es fa pas, però, amb la intenció de donar més informació històrica sobre les conquestes i victòries del gran rei sinó que es limita a presentar la situació precedent als fets de l'anècdota, escollint entre la molta informació de la *HrH* només aquelles dades que tenen interès per a la comprensió de la llegenda que es disposa a explicar. Parla només, doncs, del seu matrimoni, de la descendència, dels territoris que havia acumulat sota el seu poder i de la raó per la qual governava a Castella.

La informació sobre el matrimoni de Sancho III amb la filla del comte de Castella podia sortir de la *HrH*, V, XXIV, però l'observació sobre el fet que fins a la presa de Toledo no hi hagué rei a Castella sinó només comte de Castella i rei de Lleó, no apareix a la font. La finalitat de la puntualització es troba en l'estranyesa que devia produir esmentar el “comte” en lloc del “rei” de Castella. El fet que aparegui a tots els testimonis indica que ja era considerada necessària en el temps de l'epitomador<sup>134</sup>.

Els noms dels fills de Sancho III també podrien haver sortit de *HrH*, V, XXIV, almenys Garcia i Fernando. Sobre Ramiro i el seu origen ens cal anar a *HrH*, VI, I, 8-9. Justament sobre la procedència de Ramiro, observem una evolució en la manera com el

---

<sup>131</sup> Trobem aquest capítol a A, B, C i E. F el presenta molt resumit i D i G, que també el tenen, parteixen d'altres fonts informatives.

<sup>132</sup> Cf. la redistribució de materials comentada més amunt en l'apartat dedicat als capítols VI, IX i X del testimoni A.

<sup>133</sup> La llegenda de la reina difamada té grans paral·lelismes amb la del “bon comte” de Barcelona present a Desclot i, més generalment, amb un motiu literari propi del romanç cavalleresc. Per a l'aplicació del motiu novel·lesc a la historiografia i concretament a la *Crònica* de Desclot, cf. ELLIOTT (1983, esp. 42-52).

<sup>134</sup> A i B la presenten confusa. Cf. PC77.

tracta la *CdE*. A diu que el rei Sancho l'havia tingut d'una altra dama molt noble, del castell de Yvar (Aibar); B<sup>b</sup> diu el mateix (amb corrupcions en els noms) però explicita que n'era fill il·legítim; C, segurament amb la intenció de moralitzar l'origen del primer rei d'Aragó, el fa fill d'una primera muller del rei, molt noble és clar, del castell de Castre, amb error en la interpretació del topònim inclòs; E també en fa la primera muller, i dóna el nom correcte del castell. L'antecedent "moralitzador", doncs, devia ser (cf. PC77)<sup>135</sup>.

A continuació descriu les possessions del rei Sancho III i només s'atura a detallar que regnava a Castella perquè li havia pervingut per matrimoni amb l'hereva del comtat.

Comença llavors, pròpiament, la narració<sup>136</sup>. La llegenda de la reina difamada i el repartiment dels regnes entre els fills de Sancho III el Mayor apareix a la *HrH* i a la *CdE* amb la mateixa forma. Potser la *CdE* destaca més la figura de Ramiro, el futur rei d'Aragó, avançant-ne l'aparició, però en essència són la mateixa història: el motiu de la infàmia, l'enfuriat fill Garcia, el paper menys actiu del germà Fernando, l'actitud resolta de Ramiro, s'hi mantenen iguals. Són també idèntiques la resolució feliç del cas gràcies a la intervenció d'un monjo amb gran ascendent sobre tots els personatges implicats i les posteriors condicions imposades per la reina en la successió de Sancho. Només la situació de l'episodi a Nájera és eliminada de la *CdE*.

Durant la narració es combinen les paraules extretes de la *HrH* amb frases de redacció pròpia, encara que basades en la mateixa informació. L'Arquebisbe, però, afegeix en alguns moments frases en estil directe, que fan més viva la narració, de les quals només ha sobreviscut a la *CdE* la del germà Fernando quan declina la petició d'acusació activa contra la mare però ofereix el seu consentiment a la intenció de Garcia. El moment en què Garcia acusa falsament la pròpia mare d'adulteri davant del pare conté una citació bíblica (Gn, 49, 7) i constitueix un passatge difícil a A, que segurament ja ho devia ser a B i C l'obvien; tot plegat pot ser fruit de males lectures<sup>137</sup>. El que sí que deu ser aportació d'A és l'associació de l'adjectiu "inprudenter" al costat de l'"inpuenter" que ja tenia la font, creant una magnífica paronomàsia que atribuïm a A perquè C només diu "lexada tota vergonya" (per "inpuenter") i B no en diu res.

---

<sup>135</sup> El corrent "moralitzador" arriba fins a G, ja que puntualitza que Ramiro era fill de la mateixa noble dama convertida, en aquest cas, en la *segona* muller del rei. La font de G per a aquest regnat, la *CGPIII*, només diu, com A i la *HrH*, que era fill d'una altra dama, tant en la versió catalana com en la llatina. En no haver-n'hi cap edició crítica no podem saber si algun manuscrit concret portava algun afegit en aquest sentit, d'on el podria haver pres G.

<sup>136</sup> El testimoni F no parla dels fets de la llegenda. E sí que en fa un esment però brevíssim, sense detallar-la gens i limitant-se a exposar-ne la causa, l'oferiment de Ramiro i la concessió dels territoris d'Aragó.

<sup>137</sup> A: "quia pertinax et indignatus diram, contra matrem, infamiam coram patre possuit"; *HrH*: "quia pertinax et indignatio quia dura, matris infamiam coram patre proposuit".

La intervenció del monjo és motivada a la *HrH* perquè la situació esdevenia crítica. La *CdE* intenta explicitar-ho més: derivava cap a tant de risc per causa dels fills del rei, del cavaller acusat, de l'oferiment de Ramiro i del perill en què es trobava la reina. El fet que el monjo conegués la veritat sembla a la *HrH* producte d'una confessió espontània dels fills del rei i, en canvi, a la *CdE* sembla iniciativa del mateix monjo que els arrenca la confessió ajudat pel temor al judici diví.

El resultat és el mateix: el rei, molt content que tot fos fals, demana a la reina el perdó per als seus fills. Ella els el concedeix amb la condició que el difamador, Garcia, no regni a Castella i que Ramir, el del generós oferiment, regni a Aragó, territori que la reina posseïa per dot. Així, amb l'aprovació de Sancho III de Navarra el Mayor, Ramiro inicià la dinastia dels reis d'Aragó.

Ja hem dit que en aquest capítol es combinen els moments en què s'importen certes frases de la *HrH* amb d'altres en què es reescriu la narració. Les variacions del nostre text respecte del de la font, però, no aporten cap nova informació ni cap nova visió, tret del cas ja esmentat de la intervenció del monjo en la confessió dels fills del rei. Observem-ho amb alguns exemples.

En el primer les diferències no representen cap novetat respecte de la font. Recordem que la *CdE* ja havia presentat abans Ramiro.

<i>HrH</i> (V, XXVI, 22-29)	A
Et rex credulus filiorum uxorem suam in castro Anagari observavit, et super hoc curia congregata decretum est reginam condempnandam duelli certamine aut salvandam.	<i>Rex vero, credulus dictis filiorum, in quodam castro uxorem suam fecit diligenter custodiri et, sub hoc congregata curia, fuit decretum iudicio curie, reginam condempnandam morti, vel duello certamine salvandam.</i>
Set cum nullus adesset qui contra regis filios pro regina vellet in certamine experiri, Ranimirus advenit homo pulcherrimus et in armis strenuus et regis Sancii filius, non ex illa, qua alii, ortus matre; ipse se optulit duelli periculo pro regina.	<i>Sed, cum nullus inveniretur qui contra filios regis pro regina vellet pugnare, Raymirus, de quo superius fecimus mencionem, filius regis et filiaster regine, homo pulcherimus et in armis strenuus, in duello se pugnaturum obtulit pro regina.</i>

Continua un altre fragment en què la *CdE* és més explícita que la *HrH*.

<i>HrH</i> (V, XXVI, 29)	A
Cumque negocium in magno discrimine tractaretur, ...	<i>Cumque negocium in tanto discrimine verteretur cum propter filios regis qui tantum negocium ducebant tum etiam propter militem et filium regis similiter qui se bello obtulit pro regina et similiter propter periculum regine, ...</i>

I observem com en la continuació elimina l'estil directe utilitzat per l'Arquebisbe i dóna una altra visió dels fets en la confessió dels fills del rei. Finalment, la darrera frase és importada exactament de la *HrH*.

<i>HrH</i> (V, XXVI, 29-39)	A
<p>... accessit monachus sanctitate precipuus ex monasterio Anagarensi, qui dixit regi: "Si regina falso susurrio accusatur, velletis eam a crimine liberare et delatoribus indulgere?" Qui respondit: "Si posset cum iusticia liberari, nichil posset michi gracios obvenire".</p> <p>Filii autem confessi fuerant sancto viro se in matrem suam falso infamiam conguessisse. Vir autem sanctus timens ne in tanto periculo regina innocens dampnaretur, regi que perceperat revelavit. Et salvatus est reguine sanguis innoxius illa die.</p> <p>Rex autem de absolutione regine iocundus eam rogavit ut filiis impietatis fascinus indulgeret ...</p>	<p>... accessit quidam monachus, sanctitate precipuus ex monasterio Asenensis</p> <p>et traxit filios regis ad parte et adiuravit eos per Deum ut sibi super hoc dicerent veritatem. Et hii, divinum iudicium metuentes, <i>confessi fuerunt</i> super hoc nichill veri scire et ex post monachus accessit ad regem ista denuncians. Et rex, atendens reginam innocentem, guavissus est ultra modum <i>et salvatus est sanguis regine in illa die.</i></p> <p><i>Rex, autem, de absolucionem regine iocundus, roguavit eam ut filiis suis tantum facinus indulgeret, ...</i></p>

Un cop acabada la llegenda, l'epítomafegeix, sense cap introducció (i sense que vingui gaire a tomb), la notícia del poblament de Burgos en temps del rei Sancho Garcés II de Navarra, que la *CdE* confon amb Sancho III el Mayor<sup>138</sup>. La notícia deu ser presa de *HrH*, V, XXV, 40-42, on s'afegeix amb calçador perquè s'ha esmentat de passada Sancho Garcés II i s'ha parlat de Nájera. L'interès de consignar el poblament de Burgos és el fet que això varià l'itinerari del camí de Sant Jaume per causa dels atacs àrabs, des de Nájera fins a Lleó i Astorga. L'Arquebisbe li assigna una etimologia: s'anomenà Burgos pels molts burgesos amb què la poblaren. Aquest darrer extrem és l'únic que en conserva la *CdE*. Així, la informació, despullada com ha quedat, no té res a veure amb la història anterior ni amb la posterior, ni la ciutat de Burgos ni el seu poblador, el comte Ducatus Porcelli ("Didacus", a la *HrH*), no surten enlloc més de la *CdE*. Sembla, doncs, un afegit inexplicable. L'única raó per la qual ha interessat l'epítomador és l'anècdota etimològica que conté. Tot i que no podem negligir la possibilitat que l'epítomador pensés que Burgos era una ciutat que interessaria per algun motiu els seus lectors, ja hem suggerit a propòsit de la conquesta de Zamora per part d'Alfonso III el Magno i en altres llocs<sup>139</sup> que l'epítomador se'ns revela com un gran aficionat a les etimologies, fins i tot quan això omple la seva crònica de notícies

<sup>138</sup> La mateixa confusió es troba a la *CGPIII* (cap. XIV). La redacció de la *HrH* s'hi presta molt.

<sup>139</sup> Cf. més amunt l'apartat dedicat al capítol XII d'A i també les etimologies dels capítols II, III, IV i V.

intranscendents per a la narració<sup>140</sup>.

Ramiro fou, doncs, el primer rei d'Aragó a la mort del seu pare. Dels fets del seu regnat, però, no en diu res<sup>141</sup>. L'epítom es limita a donar el nom del seu fill Sancho, que regnà un cop mort Ramiro. Val a dir que la *HrH* tampoc no en diu res i passa de seguida al regnat del fill, Sancho<sup>142</sup>.

La nostra crònica no és gaire més prolixa amb el regnat de Sancho I d'Aragó, del qual només explica que fou ferit al setge d'Osca i que encomanà als seus fills Pedro i Alfonso que no abandonessin el setge ni l'enterressin, si moria, fins que la ciutat no fos presa. La segona condició, el desig de quedar insepult fins a la victòria, no surt a la *HrH* (VI, I, 12-16), en la qual és iniciativa dels fills de mantenir-lo de cos present en el setge fins al triomf.

En el regnat següent, el de Pedro I, resumeix encara més i el converteix gairebé només en un esment. De fet, la *HrH* tampoc no en diu a penes res i entre les poques notícies que en dóna hi ha la captura d'aquest rei per part del Cid, que la *CdE* va obviar. El testimoni A, a més, comet un salt de còpia en aquest punt.

Diferent és el cas del regnat d'Alfonso I el Batallador, per al qual l'epitomador ha hagut de recompondre informació més o menys dispersa per la *HrH*. L'Arquebisbe no parla d'Alfonso I en la successió dels reis d'Aragó perquè durant un temps, per matrimoni amb Urraca, tingué jurisdicció sobre Castella i, per tant, el col·loca en el punt corresponent de la història d'aquest regne. Hem d'anar, doncs, fins a *HrH*, VII, I per trobar-lo i això és el que fa l'epítom. Del lloc esmentat de la *HrH*, però, en desprecia els avatars d'Alfonso a Castella i només en recull la separació d'Urraca per consanguinitat i el fet que morí sense descendència. Les conquestes que la *CdE* li atribueix hem de cercar-les en un altre indret, el ja visitat capítol *HrH*, IV, XI (12-21), aquell en què desmentia les conquestes de Carlemany fent una llista de places conquerides i els autèntics artífexs de cada victòria. Així és com sabem que Alfonso va prendre Saragossa, Daroca i Calataiud amb l'ajut de Rotro ("Petro" a la *CdE*), comte de la Perxa i de Gastó de Bearn. La *CdE* fa entrar a la nòmina dels guerrers col·laboradors d'Alfonso un noble aragonès anomenat Ticius, que surt a la *HrH* com a

---

<sup>140</sup> La *CGPIII* també reporta el poblament de Burgos dient, per confusió, que es produí durant el regnat de Sancho III de Navarra (cap. XIV), però amb el canvi d'itinerari del camí de Sant Jaume, tot i que no hi és explicat de manera gaire exacta. El que s'ha eliminat és justament l'etimologia del nom de la ciutat.

<sup>141</sup> F en parla, aparentment, però és que ha confós Ramiro amb el seu fill Sancho i atribueix al pare el setge d'Osca i la descendència del fill. Cal tenir present, a més, que F utilitza per a tots aquests reis alguna altra font que devia provenir de la *CGPIII* o relacionada amb la *Genealogia* que servia de font a D perquè dóna dates dels regnats que també figuren en aquests textos.

<sup>142</sup> La *CGPIII* i altres textos que la tenen com a font, com el nostre testimoni G i la *Genealogia* que serví de font a D, sí que en parlen però la informació no prové de la *HrH*.

primer conquistador de Montsó. El cas és que aquest passatge malinterpreta la intervenció de Ticius. En el capítol de la font d'on són preses les conquestes, s'esmenta la seva intervenció a Montsó abans de consignar les d'Alfonso. La *CdE* relaciona falsament Ticius i correctament el comte de la Perxa i el vescomte de Bearn amb Alfonso I el Batallador. A més, el testimoni A fa un salt de còpia en aquest punt, que ja devia ser a l'antecedent vista la dificultat que B, C i E tenen per entendre la frase. E aconseguirà de fer-la entenedora perquè prescindeix de Ticius; C, que també en prescindeix, confon el comte de la Perxa i el vescomte de Bearn en un sol personatge; B prescindeix del comte de la Perxa i, en ple embolic, afegeix la conquesta d'"una terra" i moltes possessions de tots aquests personatges a Catalunya (!) en lloc d'Aragó<sup>143</sup>.

Tornem ara a *HrH*, VII, III, 36-54 on parla de la mort d'Alfonso I. La *CdE* explica que va morir a Fraga i que fou enterrat a Mont Aragó, però que hi ha una altra versió segons la qual no fou trobat després de la batalla de Fraga i que voltà pel món com a pelegrí fins que tornà a la terra i es donà a conèixer i, com que això torbava el regne, Alfons I el Cast de Catalunya-Aragó el va fer penjar.

Totes dues versions de la mort d'Alfonso I el Batallador són contingudes a la *HrH*. La primera és una versió "oficial" dels fets (la *HrH*, a més, puntualitza que va caldre pagar un rescat als sarraïns pel cos del rei); la segona és una versió llegendària, les arrels de la qual s'han de cercar probablement en una font poètica. El motiu és conegut i aplicat a diferents herois en la "línia de l'èpica de la derrota" (ELLIOTT, 1983, 33-34). El *Chronicon Mundi* del Tudense (SCHOTT, 1601, 103) ja posava en circulació el dubte sobre la seva mort. A partir d'aquí les altres circumstàncies de la seva fi (l'absència en peregrinació, el retorn, la captació d'adeptes, etc.) devien ser-hi afegides per bastir el desgraciat final del rei, que potser tenia alguna cosa a veure amb instàncies interessades contràriament o favorablement a la unió entre Aragó i el comtat de Barcelona, ja que no sembla que s'adiguin amb el dibuix de la figura de l'heroi.

La *CdE* més aviat assegura la primera versió i deixa en el terreny de les hipòtesis la segona. La *HrH* posava en dubte totes dues versions. No és estrany, però, que un tan controvertit final per a un rei generi partidaris d'una i altra opinió<sup>144</sup>. Fins i tot dins del conjunt mateix de testimonis de la *CdE*<sup>145</sup>: B, per exemple, omet la mort en batalla i la sepultura a Mont Aragó, diu que no va ser mai trobat i afegeix que hi ha qui defensa la versió

---

<sup>143</sup> Cf. PC80.

<sup>144</sup> Les *Gesta*, per exemple, eliminen la polèmica, tot i que també parteixen de la *HrH*. Desclot i la *CGPIII*, només diuen que no va ser trobat després de la batalla.

<sup>145</sup> Cf. PC80.

del pelegrí que torna a la terra i és executat. E, en canvi, molt més tard, al segle XVI, sembla que ja no és capaç de copsar el simbolisme èpicoliterari del motiu i afirma que fou vençut i mort a Fraga i enterrat a Mont Aragó, i descarta altres versions amb un lacònic “licet quidam aliorum dicant”<sup>146</sup>.

---

<sup>146</sup> Gualberto Fabricio de Vagad, cronista d'Aragó, s'ofèn el 1499 d'aquestes sospites, tractant de covards els que les divulguen: “Finó el glorioso mártir a sesenta y un años de su venturosa, triunfante y tan bien empleada vejez. Ni es de consentir lo que por algunos covardes, según pienso, y menos discretos coronistas se escribe, que fuyó de la batalla. Que nunca d'él se lee que ni señal diesse de miedo ni supiesse ni de pensar de fuyr...” (VAGAD, 1499, 48r).

## Capítol XV

Reis de Catalunya-Aragó.

La *CdE* arriba a l'episodi de la unió entre Catalunya i Aragó, amb el regnat de Ramiro II el Monje, la unió i la successió dels comtes-reis. Recordem que en el capítol anterior havia hagut d'avançar-se una mica dins de la *HrH* per parlar d'Alfonso I el Batallador i ara torna endarrere per reprendre el fil que havia deixat. Ens situem, doncs, a *HrH*, VI, II per al regnat de Ramiro II el Monje. Així, l'epítom segueix l'estructura de la *HrH*, que no parla dels comtes catalans perquè no formen part del seu camp d'interessos sinó que arriba als comtes-reis *post unionem* seguint la línia d'Aragó i, com ha fet abans amb Navarra, amb l'única intenció d'aclarir més bé les filiacions dinàstiques dels reis de Castella.

Comença el capítol resumint l'accés al tron de Ramiro II (*HrH*, VI, II, 2-30). Val a dir que l'Arquebisbe hi inclou moltes intrigues entre els nobles d'Aragó relacionades amb aquest fet, completament absents de la *CdE*. Després del primer resum tornem a l'extracció de paràgrafs sencers: el naixement de Peronella; el matrimoni amb Ramon Berenguer IV i el retorn de Ramiro al monestir (VI, II, 32-37); i la valoració del regnat (VI, II, 30-32). Observem com l'epítom reordena els paràgrafs i el matrimoni de Ramir s'ajunta amb el naixement i el matrimoni de la filla, que a la *HrH* sortien en un altre ordre. També afegeix, en la valoració del regnat, una consideració pròpia en el sentit que "totes les llibertats que tenen els aragonesos es deuen a ell". Així és com es produeix la unió entre Aragó i Catalunya, amb el casament de Ramon Berenguer IV i Peronella d'Aragó.

Els fills del matrimoni regi i totes les seves descendències i relacions dinàstiques conformen l'objecte de *HrH*, VI, III, complint així amb el seu objectiu d'explicar-ne tots els lligams. La *CdE* les obvia totes i en pren només els noms dels fills de Ramon Berenguer IV i Peronella. Ni la valoració del regnat del darrer comte ni la del regnat d'Alfons I el Cast no provenen d'aquest capítol de la font.

A partir d'aquest punt, la *CdE* incorpora dades externes a la *HrH* i no ens ha estat possible d'identificar de quina font podrien arribar. És possible que per a la redacció dels pocs regnats que queden fins a Jaume I disposés d'alguna genealogia o que prenguéss dades de les *Gesta* o d'algun altre text. És segur que poden provenir de l'obra del Toledà: les conquestes de Tortosa, Lleida i Fraga (Ciurana, no) per part de Ramon Berenguer IV, que surten, encara que només esmentades, en aquella ja coneguda llista de conquestes de *HrH*, IV, XI; tot el regnat de Pere I el Catòlic pot haver sortit de *HrH*, VI, IV i tot el de Jaume I de *HrH*, VI, V.

La tònica general continua sent que la *CdE* resumeix la *HrH*, a la qual afegeix altres



informacions. I és segur que també algunes opinions. Aquest és el cas de la frase que trobem en la valoració del regnat d'Alfons I el Cast, en la qual diu que va ser generós i cortès “sed super sarracenos non fuit fortunatus” (B: “mas sobre los sarrains no ach ventura”; C: “mas sobre los sarrayns no fo molt fortunat”). Una consideració d'aquest tipus no surt enlloc més (tampoc a E, l'altre testimoni que encara segueix la *CdE*). La interpretació més directa, la que voldria dir que no va tenir-hi sort, s'accepta amb recança perquè no té fonament lògic ni real, i a més no lliga amb la valoració que s'acaba de fer del regnat<sup>147</sup>. Però les paraules “fortuna” o “ventura” no poden tenir gaires més interpretacions. Cercant una forçadíssima hipòtesi, l'altra única interpretació que hi podem relacionar seria amb el sentit de ‘risc’ (DCVB, X, 721; NIERMEYER, 1993, 448; DU CANGE, 1850, s.v. “fortunare”, ‘periculis objicere’, ‘risquer, hazarder’) i voldria dir que no es va arriscar a lluitar contra els sarrains. O, mirant-ho més positivament però sense poder-ho documentar, amb un significat de “fortuna” i “ventura” semblant a ‘ocasió’: “no va tenir ocasió de lluitar amb els sarrains”. Aquesta darrera afirmació podria tenir més fonament, ocupat com va estar Alfons sobretot de les lluites i la política transpirinenca. Això explicaria, a més, la frase adversativa amb què acaba la valoració ponderant el fet que tingué tota la seva terra en pau. És tan tangencial aquesta relació, però, que s'ha de considerar que el significat és que no hi havia tingut fortuna, perquè l'expressió “non fuit fortunatus” es pot contrastar amb la que usa per al regnat de Ramiro II el Monje dient que “Fuit [...] in preliis fortunatus” i perquè els seus descendents també ho entengueren així, ja que els testimonis B i C diuen aquí “struch” i “fortunat”, respectivament.

El final del regnat de Jaume I havent ja conquerit Mallorca, València i Múrcia i encara vivent, concorda amb la data de 1268 que declara el mateix testimoni A i que prenem com a data de composició de l'epítom.

El testimoni A acaba aquí, com també ho fa B<sup>b</sup>. Altres testimonis continuaran a partir del regnat de Jaume I, en algun cas fins a Ferran II<sup>148</sup>.

---

<sup>147</sup> Les *Gesta* es permeten algunes opinions negatives sobre els reis o comtes, però la nostra crònica no ho ha fet mai.

<sup>148</sup> Cf. l'apartat sobre les continuacions del capítol XV al capítol 5 de l'estudi.

### 4.1.1 *Recapitulació*

Després del repàs sistemàtic a través dels capítols del testimoni A , convé ara una recapitulació que permeti observar globalment les característiques comentades a propòsit del primer epítom de la *CdE*. Ens limitarem, doncs, a esmentar-les remetent als llocs del comentari on són exposades amb més detall.

Una de les qüestions que s'ha anat descabdellant al llarg del comentari és la de les fonts de la *CdE*: quines són, com hi són tractades i quin nivell de coneixement en demostra l'epitomador.

La font principal d'A és la *Historia de rebus Hispaniae* de l'Arquebisbe de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada, de la qual és un epítom. Altres obres hi són posades en joc, però és de la *HrH* d'on surt l'esquelet bàsic per bastir la *CdE*. Ja hem anat indicant de quins punts concrets de la *HrH* sortien les informacions a través dels comentaris<sup>149</sup>.

L'epítom també partí d'altres obres del Toledà per a alguns moments molt puntuals. Es tracta de la *Historia Romanorum*, per a la primera part del capítol IV, i de la *Historia Arabum*, en el paràgraf dedicat a la defensa de Tolosa, al capítol X. Tant per a un cas com per a l'altre és sorprenent el poc aprofitament que fa d'aquestes fonts. És per això que hem plantejat el dubte de si realment l'epitomador treballà amb exemplars complets d'aquestes obres i més aviat creiem que, per exemple, només en tenia resums o, potser, algunes frases extractades en els marges d'un manuscrit de la *HrH* (a l'estil del que veiem en altres manuscrits de textos historiogràfics, com en el de la *Genealogia* del BEV177). Aquesta possibilitat té transcendència perquè el coneixement profund de *totes* les obres historiogràfiques de l'Arquebisbe, això que posem en dubte, és un punt clau en l'atribució de la *CdE* a Pere Ribera de Perpinyà<sup>150</sup>.

Un altre text que indueix en la *CdE* gairebé un capítol complet és la *Historia Karoli Magni et Rotholandi*, coneguda com el Pseudo-Turpí. El nostre capítol XI(2), que narra la conquesta franca de Catalunya i altres fets de Carlemany, hi està relacionat. En el comentari exposem que no es pot considerar pròpiament la font del capítol, almenys en el mateix sentit que donem al concepte quan parlem de la *HrH*.

<sup>149</sup> Cf. també l'aparat de fonts que acompanya l'edició d'A.

<sup>150</sup> Cf. l'apartat sobre l'atribució a Pere Ribera al capítol 2 de l'estudi.

Un cas semblant de font sense relació textual directa es dona en el petit martiriologi que ocupa la segona part del capítol IV, estretament relacionat amb els aplecs de passions de màrtirs hispànics que s'usaven per a la litúrgia en esglésies i monestirs.

Encara altres fonts van concórrer indirectament a la redacció de la *CdE*: notes annalístiques i crònics (que treuen el cap sobretot fins al capítol V, una part en què abunda la cronologia), i alguna genealogia (com hem suggerit al capítol XV per a les dades sobre els darrers regnats). També hem de comptar amb la incorporació d'idees provinents dels coneixements del mateix epitomador. Potser en prové la consecució de la independència dels comtats catalans que s'explica a XI(6), relacionada indirectament amb les *Gesta*. I, finalment, algunes frases de la *CdE* recorden, per la seva formulació, sentències escolars (la distribució de les capitalitats hispàniques al capítol V) o reproduïxen sentències morals provinents de la Bíblia (la imatge dels traïdors caient a la fossa que havien preparat per als altres, al capítol X).

Hem pogut observar que l'epitomador alterna diferents mètodes per importar els continguts de la *HrH*. A més de les mostres que ja hem donat als capítols VIII i XIV, amb altres finalitats, i que ens estalviem de repetir, heus-ne ací algunes més que exemplifiquen els diferents mètodes d'extracció de materials practicats per l'epitomador de la *CdE*.

El sistema més habitual és el d'extracció de frases senceres de la *HrH*, que després són enllaçades a la *CdE*.

<i>HrH</i>	A
Cumque venissent ad fluvium qui Vedelac dicitur prope Assidoniam, que nunc Xarez, ex alia parte sedit exercitus Africanus. Rex autem Rodericus cum corona aurea et vestibus deauratis a duobus mulis in lecto eburneo ferebatur, ut Gothorum regum dignitas exigebat. Et per VIII dies continuos a Dominica in Dominicam dimicarunt, ita quod de Taric exercitu fere XVI milia ceciderunt. Set Iuliano comite et Gothis qui secum aderant dure instantibus, franguntur acies christiane, qui longa pace et habundancia desides, imbelles et ignavi certaminis sunt inventi, et obicibus terga dantes die Dominica V <sup>o</sup> idus mensis Xauel, anno Arabum LXXXII, era DCCLII, rex Rodericus et christianus exercitus vincitur	...et, cum venissent ad flumen quid de Vedelach dicitur, prope Xares, ex alia parte sedit exercitus africanus  et per octo dies continuos, a dominica usque ad dominicam, dimicaverunt, ita quod de exercitu Tarich, regis sarracenorum, fere quindecim mille occiderunt. Sed Iuliano comite et christianis qui secum erant dure instantibus franguntur acies christiane;  unde rex Rodericus a christiano exercitu vincitur et, fugua inutili, perierunt chistiani.

et fuga inutili perierunt (HrH, III, XX, 29-41)

En aquest altre fragment, comença prenent-ne frases senceres i després ja només clàusules que aprofita per formar frases pròpies, com passa, per exemple, a la segona part, on el subjecte i alguns complements de la frase resultant pertanyen a frases diferents en la *HrH*.

<i>HrH</i>	A
Que cum ad regis Roderici noticiam pervenissent, missit contra eos sobrinum suum nomine Eneconem, qui cum eis sepius dimicans, sepius fuit victus et ad ultimum interfectus; unde et Arabes sumptis animis audaciam assumpserunt, Iuliano comite eos per Bethicam et Lusitaniam deducente. Gothorum enim exercitus prima vastatione percussus et longa pace armorum usibus dessuetus antiqua magnalia ignorabat, et facti desides et imbelles ignavi certaminis sunt inventi et obicibus terga vertentes ad mortem cicius quam ad fuge subsidia pervenerunt. Taric autem cum Iuliano comite ad Muzam in Africam est reversus, et Iuliani fidelitas ex hiis factis apud Arabes fuit mirabiliter aprobata. Unde et Muza Taric et comiti ampliorem exercitum sociavit et retinuit Ricilam comitem Tingitanum; terrebant enim eum doli comitis laqueosi, si forte cum aliis mitteretur. Qui cum in Hispaniam aplicassent, in Bethica et Lusitania ceperunt direptiones et excidia exercere. Rex autem Rodericus audita strage suorum et provincie vastatione, Gothis omnibus congregatis, adventui Arabum se obiecit... (HrH, III, XX, 10-28)	Igitur, cum Rodericus rex hoc intellexisset, missit contra eos consobrinum suum nomine Enecum cum magno exercitu, qui cum eis sepius dimicavit et sepius victus, ad ultimum interfectus [fuit].  Gotorum, enim, exercitus, prima vastatione destructus propter longuam pacem quam habuerunt armorum usibus dissuetus antiqua magnalia prelia ignorabant, facti dessidens et inbecilles.  Unde, cum iam sarraceni, ducente eos comite Iuliano,  magnam partem Ispanie devastassent,  rex Rodericus cum omni exercitu suo ad adventum arabum se obiecit...

L'altre mètode usat és el del resum dels passatges de la *HrH*, com per exemple en aquest cas

<i>HrH</i>	A
Hortante autem et adiuvente senatu et adhuc Witiza vivente, cepit conregnare Rodericus ultimus rex Gothorum anno Ulit III <sup>o</sup> , Arabum vero LXXXX primo, era DCCXLVIII, anno VII <sup>o</sup> Witize, et tantum tribus annis regnavit, uno per se, duobus cum Witiza. Erat autem Rodericus durus in bellis et ad negocia expeditus, set in moribus non dissimilis Witize, nam et circa incium regni sui Witize filios	Preterea goti predictum Rodericum in regem elegerunt, qui predictos filios Utice bannivit. Et ipsi, mare transseuntes, confugerunt ad comitem Tigritanum

Sisibertum et Ebam probris et iniuriis  
 lascessitos a patria propulsavit. Qui  
 relictā patriā ad Ricilam comitem  
 Tyngitanie ob patris amicitiam  
 transfretarunt. (*HrH*, III, XVIII, 2-10)

En general, la sensació és que l'epitomador no actua amb gaire pulcritud quan copia els termes de la font i en canvia molt sovint, de vegades per d'altres d'equivalents<sup>151</sup>. Per descomptat, cal aplicar a aquesta afirmació tots els matisos pertinents, ja que avui comparem un descendent de l'epítom amb una edició crítica de la *HrH*, que només són una aproximació a quines condicions podia tenir el manuscrit que vagi servir de punt de partida per fer-ne l'epítom<sup>152</sup>.

A més de complementar el resum amb alguns fragments de procedència diferent, l'epitomador de la *CdE* ens ofereix també alguns exemples de treball de compilació interna a través de la font principal per recompondre informacions que hi eren disgregades, transitant-hi amb una perícia indicadora del coneixement que en tenia. És el cas, entre altres, de bona part del capítol XII, o dels salts que fa, avançant i retrocedint en la *HrH*, per confegir la part relacionada amb el regnat d'Alfonso I el Batallador, al capítol XIV.

Contrari a aquests exemples de recomposició d'informacions esparses de la *HrH*, hi ha el cas dels materials allà aplegats als capítols XXI i XXII del llibre III i disgregats pel nostre epitomador cap a diferents llocs de la *CdE*. Aquests materials, clarament identificables com les parts més retoritzades de la narració, li serveixen per a la Lloança d'Espanya (cap. I), per a l'Elogi d'Espanya (cap. VI), per al Plany (cap. X) i encara, en el mateix capítol, per referir-se a Pelai. La intervenció del nostre epitomador sobre aquesta "matèria retòrica" no consisteix tant a manipular-ne els continguts, que han variat poc, com en el fet mateix de la seva disseminació, planificada per dosificar-la de manera que se'n multipliqui i se'n difongui l'efecte. Així la *CdE* demostra un cert interès "literari", més del que se sol trobar en altres produccions historiogràfiques com la redacció primitiva de les *Gesta* i, no cal dir, els crònics.

Seguint el fil de la qüestió estilística, cal recordar que, en aquest terreny, el nostre epítom presenta algunes manipulacions de les fonts pròpies i alienes per

---

<sup>151</sup> N'han anat sortint casos al llarg de tot el comentari, però per exemplificar-ho més clarament en posem un altre: la *HrH* diu que la ciutat de Lleó es troba "in descensu Asturiarum" (*HrH*, IV, IV, 17) i la *CdE* diu "in decessu Asturiarum", que pot tenir un sentit molt semblant, però no és tan adequat com a terme.

<sup>152</sup> Tret de pocs casos concrets, que ja hem indicat als llocs concrets del comentari, les solucions d'A no solen figurar a les variants donades per l'edició crítica.

crear passatges retòrics nous. Ens referim, per exemple, a la creació de la *Laus Hispanie* del capítol I, a les invencions que atribueix a Jàfet al capítol II i també a qüestions com els afegits a l'Elogi d'Espanya del capítol VI; o bé a la tria dels fragments de la *HrH* retòricament més semblants als ja incorporats per a l'Elogi dels gots que trobem en el mateix capítol; la innovació en forma d'ampliacions (tot i que lleugeríssimes) en les etimologies d'Urgell i Barcelona (cap. III); i, sobretot, en la creació d'una etimologia per a Tarragona (cap. V) reproduint l'etimologia del nom Urgell tal com ell mateix l'havia manipulada.

En el tractament dels materials retòrics funciona de vegades el recurs d'aplicar-los a finalitats diferents de les que tenien a la font. Ho hem comentat a propòsit de la frase que explica el temor de Vítiza de ser depositat pel Papa, aplicada a la por d'una revolta dels súbdits, al capítol VIII; de la frase del pròleg de la *HrH* sobre la destrucció de documents històrics aplicada a la derrota de l'exèrcit got al capítol IX; i de la citació bíblica aplicada a Pelai al capítol X. Tot plegat revela un bon coneixement de la font i apunta cap a una construcció força meditada de l'epítom.

Pel que fa a la selecció dels continguts, el més rellevant és l'interès que demostra per les etimologies. A part de les del capítol III i la de nova creació per a Tarragona al capítol V, hi ha un altre cas simptomàtic, el de Burgos (cap. XIV) que, tal com es presenta a la *CdE*, ha ocultat la significació original que tenia a la *HrH* i només dóna relleu a l'anècdota etimològica<sup>153</sup>. També cal esmentar que l'epitomador bandeja sistemàticament les citacions que troba en la font; molt poques vegades en conserva. Aquesta actitud resulta, molt probablement, de la mateixa condició epitomial de la *CdE*.

L'epítom intervé algunes vegades sobre els continguts que pren de la *HrH*, i ho pot fer en aspectes molt diversos. Considerades globalment, aquestes intervencions neixen per dues grans causes: l'aplicació de la pròpia visió als continguts que vénen de la font i la seva simplificació i esquematització.

En el primer àmbit, a part del que ja suposen les interpolacions sobre la història catalana, cal notar les adaptacions que fa l'epítom a una visió més pròxima

---

<sup>153</sup> Encara un altre cas relacionat amb això en el poblament de Zamora, en el comentari al capítol XII. Per a la tradició i utilització de les etimologies com a mitjà de coneixement per part dels historiadors medievals en general, cf. GUENÉE (1980, 184-192) on intenta defensar aquest mètode de treball davant les moltes denostacions de què fou i és objecte posteriorment. Més generalment s'hi refereix CURTIUS (1955, 692-699)

al seu moment<sup>154</sup>. Aquesta actitud és molt notable en els capítols IX i X. Ja n'hem comentat els detalls, però la diferència principal consisteix en el fet que la *HrH* parteix de la idea, molt diversament i clarament exposada, que les lluites entre gots van obrir la porta de la conquesta als sarraïns, idea en la qual s'insisteix; en canvi, la *CdE* planteja tota aquesta època com una lluita de cristians contra infidels, segurament mediatitzada per un esquema més habitual en el seu moment. Altres qüestions puntuals s'hi afegeixen: la introducció de la ciutat de Balaguer en les fundacions d'Hèrcules al capítol III, l'aplicació de la denominació "bàrbars" als sarraïns que trobem al capítol X, o l'aclariment que considera necessari al capítol XIV sobre l'època en què només hi havia comte a Castella.

Igualment en aquesta línia veiem com, en alguns casos en què són plantejades opinions divergents, el nostre epitomador sol decantar-se per alguna de les opcions; és a dir, opina. Ho hem vist en l'origen dels gots (cap. VI) i en la possibilitat que rebés la fatídica agressió reial la dona o la filla del comte Julià (cap. VIII). No pren partit clar en el cas sobre la mort del rei Alfonso el Batallador al capítol XIV, però introdueix una nova opinió en la consideració que fa sobre el rei Alfons I el Cast al capítol XV.

També constitueix una manipulació dels continguts el fet que faci predominar les qüestions morals per damunt de les polítiques en el desenvolupament dels esdeveniments històrics que narra, una actitud corrent, de coloració agustiniana. La *HrH* sol presentar sempre com a desencadenants dels fets les causes històricopolítiques al costat de les relacionades amb el comportament dels governants. La *CdE*, en canvi, tendeix a crear, sobretot a partir de l'època goda, la impressió que la baixesa moral dels dirigents és allò que porta la destrucció dels pobles i, paral·lelament, que el seu ressorgiment també està entroncat amb els dirigents de millor condició ètica. La pràctica eliminació de les altres causes fa que aquesta impressió sigui molt accentuada i prengui carta de naturalesa com a veritat històrica. Tot i que, com ja es podia esperar, aquest és un fet que està entreteixit per tota la crònica, un dels llocs on es fa més evident és al capítol VIII.

Algunes omissions tenen també aquesta finalitat aproximativa a la mentalitat pròpia. Hi ha casos en què és difícil suposar ingenuïtat o involuntarietat

---

<sup>154</sup> Com si l'actitud d'oferir una història versemblant superés l'interès de recollir amb rigor els matisos de la font. És clar que parlem justament d'un epitom i ja s'hi espera el sacrifici de matisos, però el que volem destacar és que molts dels sacrificis van en la mateixa direcció.

en l'omissió: és emblemàtic en aquest sentit allò que hem comentat en el salt del capítol X a l'XI(2) sobre el fet que substitueixi la part més antifranca de la *HrH* amb un capítol confegit en bona part basant-se en la *HKMR*, l'obra que l'Arquebisbe vol desmentir. En altres casos, més que una actitud obertament orientada, el que s'evidencia és un cert desinterès per alguns aspectes: la curta successió de reis gots entre l'establiment a Espanya i la fi del seu domini (cap. VII-VIII) o la genealogia dels reis de Castella del capítol XII. El fet que els moments en què el desinterès és més gran siguin precisament els que ocupen el gruix de la *HrH* no és insignificant; ben al contrari, indiquen clarament que la pretensió de la *CdE* no era emular, en versió breu, aquella obra com a tal, sinó simplement utilitzar-la com a canemàs per a un producte nou, amb estructura nova i, encara que seguidor confés de l'erudita informació del Toledà, gens hereu de la personalitat historiogràfica ni de la intencionalitat política de l'obra de Jiménez de Rada<sup>155</sup>.

El segon àmbit en la manipulació dels continguts és el que té com a causa la seva simplificació i esquematització, concretada en diferents maneres.

La més evident és l'eliminació de matisos i de circumstàncies en el relat dels fets, lògica en la naturalesa de la *CdE*, reducció que trobem pertot però que es pot exemplificar bé en el capítol IV, quan Dacià esdevé el botxí de gairebé tots els màrtirs; en el capítol VIII; en els capítols IX-X (per exemple, en el paper dels fills de Vítiza o, en un cas més concret, en la negociació entre Oppas i Pelai); o en l'accés al tron de Ramiro II el Monje al capítol XV. La segueix l'eliminació d'allò que no sigui necessari per a l'objectiu narratiu, és a dir, que no tingui transcendència per a fets posteriors (molt evident en el capítol VIII).

Normalment les causes dels fets són també més senzilles que a la font i, sovint en un tipus d'intervenció més elaborada, poden ser retocades en funció de l'interès de la mateixa crònica i deixar d'obeir als fets històrics que exposava la font. És el cas dels motius de la vinguda dels romans (cap. IV) o de la raó per la qual Pelai inicia la revolta (cap. X)<sup>156</sup>.

---

<sup>155</sup> Tampoc de l'exaltació toledana, un altre dels *leit-motiv* de la *HrH*, no en participa la nostra *CdE*.

<sup>156</sup> Un altre cop, preferència per la història versemblant. En el cas dels romans, vénen per subjugar Espanya i substituir la dominació grega. Aquesta raó respon a una visió interna de la crònica, la de les successives dominacions. La sola substitució d'una dominació per una altra ja constitueix motiu per a un fet històric.



L'epítom simplifica també molt els personatges, especialment els del final de la història goda; els comentaris dels capítols VIII, IX i X ho deixen ben clar. La *HrH* els dibuixava amb força precisió. La *CdE* els presenta només en la seva faceta pèrfida i malvada sense matisos o com a agents d'una traïció conscient. Amb alguns interessos, a més: l'epitomador intenta, en sentit contrari al de l'Arquebisbe, ser una mica comprensiu amb Julià i ressaltar més el pecats de Rodrigo. Però la intenció de l'epítom en simplificar-los tant és fer evident que la destrucció goda fou causada per la depravació dels seus dirigents, i així tornen a prevaler en els fets històrics les causes morals per sobre de les causes polítiques.

En definitiva, l'epitomador demostra un bon coneixement de la *HrH*, la qual és utilitzada amb la finalitat de pouar-hi informació, sense que això impliqui participar dels objectius historiogràfics del Toledà. Tant sobre aquesta font principal com sobre les altres que, indirectament utilitzades, la complementen, actua amb planificació per crear la *CdE*, a la qual encomana la pròpia visió del món, tant historiogràfica com moral, amb el resultat principal d'una notòria simplificació de fets i de personatges; tot plegat alimentat per la intenció de bastir una cròniqueta nova, adaptada a la pròpia situació històrica i política.

## 4.2. EL TESTIMONI B

L'anterior comentari sobre el testimoni A l'hem anat desenvolupant com un repàs sistemàtic de cada capítol, en ser el més proper a l'epítom inicial i, per tant, el que ens acosta més a la *CdE* original. A partir d'ara, però, parlarem dels altres testimonis destacant-ne les característiques que els distingeixen, prenent-les en conjunt.

Segons el que proposem al capítol 3 de l'estudi, el testimoni B és una còpia del segle XV de la traducció que hem anomenat "b", feta sobre el text de l'antecedent , al seu torn sortit d' , i pertany al que hem anomenat el Nucli inicial de la *CdE*. Ja hem indicat allà, en estudiar la macroestructura de la *CdE*, que la del testimoni B segueix A en la seva integritat pel que fa als grans blocs que el componen. No hi trobem grans incorporacions ni continuacions, etc. És per això que l'apartat que li dediquem comença directament analitzant-ne els trets més significatius ja en detall. Per a més comoditat, separem en el comentari aquelles qüestions que fan referència a la faceta més pròxima al text i a la transmissió de la crònica de les que s'ocupen de qüestions sobre el contingut, estilístiques o ideològiques pròpies del testimoni.

### 4.2.1. El text del testimoni B

#### 4.2.1.1. *Erroris, males lecturas, omissions, etc.*

En primer lloc caldrà donar compte dels llocs en què B s'aparta d'A en la seva versió de la crònica. Aquest repàs produeix una enorme i enutjosa llista de llocs, molts dels quals ja reflectits en l'anàlisi dels punts crítics, que intentem evitar agrupant-los per similitud i parlant-ne en conjunt a través de casos que els exemplifiquin.

La quantitat de llocs en què el testimoni B difereix del text d'A és gran. Tanmateix, cal tenir en compte que entre aquests hi ha també els que B recull, produïts en altres passos de la transmissió ("b" o ), i que la majoria no tenen gaire transcendència per als continguts de la *CdE*.

En primer lloc trobem errors simples, distraccions en l'escriptura, sovint inexplicables, que normalment no tenen conseqüències sobre el significat general del punt en què es troben perquè s'aprecien clarament. Per exemple, en la divisió geogràfica dels continents de la terra del capítol II, repeteix la situació a l'orient per a Àsia i per a Àfrica, per a la qual també atribueix situació meridional; o el punt del capítol VII on diu

que Ataülf deixà Roma i anà contra França<sup>1</sup>. Al costat d'aquests errors, n'hi ha d'altres del mateix estil, però que poden induir a confusió perquè no són evidents: per exemple, l'encreuament de gèneres entre sant Iscle i santa Victòria que surten a B “santa Iscla e sent Victorià” al capítol IV; o al capítol XIV quan diu que Gastó de Bearn (Guoscha de Biern) i Tício tenien grans possessions a Catalunya en lloc de dir a Aragó, com diuen tots els altres testimonis. Un cas més especial és el d'un error que genera conseqüències dins del mateix text. El trobem al capítol III quan Hèrcules pren Galícia i, per error, B<sup>b</sup> anomena aquella terra “Gàllia”. Llavors, per reflotar-ne l'etimologia, que com moltes de les altres parteix del nom dels acompanyants de l'heroi, ha d'inventar una gent provinent de “Lícia” perquè, juntament amb els “Guallis”, surti el mot Galícia, l'etimologia del qual es basava a A simplement en el nom dels “Gualatis”.

També comet errors per males lectures. Hi ha aquelles que són netes, com al capítol VI on diu que els gots descendien del “major” fill de Jàfet en lloc de “Magog”, fill de Jàfet, o al capítol XV entre “Mathei” i “Marchi” quan diu que Alfons I el Cast morí el dia de “ssent Matheu” en lloc de dir el dia de sant Marc<sup>2</sup>. D'altres vegades una mala lectura pot haver influït sobre la intel·ligibilitat de diferents paraules o frases en el text. És el cas de la imatge de les llagostes que trobem al capítol VII aplicada a la destrucció produïda per la segona ofensiva goda sobre Roma. L'epítom portava la imatge i segurament també, tot i que no la recollí i no surt als seus descendents, potser perquè ja estava desfigurada<sup>3</sup>. El “quid remansit totum abressit more consumencium locustarum” va ser interpretat per “b” com si es tractés del verb “conssumàs” i va refer la frase en funció d'aquesta lectura deixant-hi “per ço que tot ço que romàs hi era conssumàs”, havent-ne desaparegut les llagostes i havent substituït pel nou verb la forma “abressit” original que sí que va passar a través de cap a i “k”.

Un altre cas que barreja males lectures amb errors de comprensió el trobem al començament del capítol X. La frase que segueix al Plany per la pèrdua d'Espanya aplica la imatge del remei a l'època de pau que representà la dominació goda entre les

---

<sup>1</sup> Potser B<sup>b</sup> va entendre la frase següent d'A (“confirmato itaque gotorum regno citra Alpes et Rodanum”) com que encara hi havia d'establir el seu regne i per això deduí que anava cap a França per atacar-la (d'on vindria el “contra”).

<sup>2</sup> Aquest error podria haver estat ja a (cf. PC83). La majoria d'aquestes males lectures es recullen al capítol 5 de l'estudi, en l'apartat que analitza les traduccions. Tot i que el resultat és versemblant, segurament també és una mala lectura la referència als “guots qui *solien* ffugir” del capítol X, potser per “pogren” o “podien”, sentits més pròxims al d'A (cf. PC49).

<sup>3</sup> Cf. PC26.

destruccions romana i sarraïna. Les males lectures i els errors de comprensió tornen la frase obscura a B<sup>b</sup>.

A	B
Et que, olim, romanorum gladio fuerat sauciata et gotorum post medicamine curata, extitit barbarorum vastacionibus anullata.	E la terra que sa enrere s'era <i>assadollada</i> per les spases dels romans, <i>encara</i> per aquelles dels guots, après lo metge, no ffo covinent com Spanya fo destruïda per los sarraïns.

Les males lectures devien ser “satiata” en lloc de “sauciata”, que dóna “assadollada” en el nostre text, i “etiam” en lloc d’“et”, que hi dóna “encara”, i afegint-hi la mala comprensió d’alguns elements de la frase i l’ús del mot “metge” amb el sentit de “remei”, això produeix com a resultat l’estranya redacció de B. Les males lectures es podrien haver produït ja a , en primer lloc perquè són possibles en llatí i en segon lloc perquè el grup C-D-G presenta una redacció alternativa que evita la imatge i remarca la magnitud de la destrucció sarraïna comparant-la amb devastacions anteriors. El fet que reescriguin el paràgraf suggereix que aquest ja devia ser difícil a l’antecedent .

Un altre cas semblant es troba al final del capítol X en el regnat d’Alfonso II d’Astúries, el qual segons A aconseguí de restaurar l’esplendor de la glòria goda en els palaus i les esglésies igual com abans refulgia a Toledo. Segons B<sup>b</sup> aquell rei féu pintar la història dels gots a les esglésies i els palaus. Només podem explicar aquest canvi a través d’una suposició, pensant que “b” vagi confondre “glòria” amb “istòria” i s’inventés la referència a les pintures per fer més versemblant la relació amb les esglésies i els palaus.

Els errors de comprensió que trobem a B acostumen a produir resultats innocus per al significat global de la narració històrica i el seu efecte no sol anar més enllà d’alterar la frase en què es troben<sup>4</sup>. Alguns altres errors, però, són més vistosos. Un dels més evidents és l’error en el nom del successor d’Hèrcules com a rei d’Hispania. Segons la *HrH* es deia Hispà i d’aquí prengué nom la terra, però B diu que el successor es deia Sperian i per això la terra s’anomenà Hispania. No és gaire sorprenent la confusió vista la frase d’A en què els noms Hespèria i Hispania estan disposats consecutivament: “...dimissoque eis pro rege Hispano [...] ab eius nomine Esperia Ispaniam nominavit”. L’error podria ser degut a , ja que el presenten tots els testimonis a partir d’aquest

---

<sup>4</sup> Per exemple, al capítol III quan A diu: “ludos instituit et a lusu et Ania, Lucitaniam appellavit” i la traducció dóna “féu fer grans jochs e grans aludes(?)”; també quan al capítol VIII confon el nom del cabdill de l’exèrcit sarraí, “Taric”, amb el del lloc on acampava aquell exèrcit; o al capítol XIV, en la precisió sobre el fet que no hi hagués rei a Castella sinó només comte afegint-hi que on hi havia rei era a Lleó; B la malinterpreta i diu que un “comte de Lleó” regia a Castella.

antecedent, menys E. Sabem per altres punts que E tenia a mà el testimoni A i podia haver-lo corregit a partir d'aquest<sup>5</sup>.

Al capítol XI(2) hi ha un dels errors de comprensió més clamorosos de B<sup>b</sup>. Es tracta de la frase d'A en què explica l'arribada de Carlemany amb el seu exèrcit, ple de grans guerrers: Rotllà, Oliver, els dotze pars de França, "...et alii quorum memoria nondum cessat". B<sup>b</sup> converteix aquest reconeixement d'eterna posteritat justament en una expressió gairebé contrària: "...molts d'altres qui no·m membren".

També al capítol XIII encadena diversos errors en la successió dels reis de Navarra. Comencen en el regnat de Sancho el Mayor, al qual atribueix un fill anomenat Sancho que, segons el capítol següent, s'anomenà García. També atribueix malament els regnes i diu que Fernando succeí el pare a Navarra, en lloc de dir que el succeí a Castella. Més endavant, un paràgraf de redacció ambigua no deixa clar de quin Teobaldo rei de Navarra parla exactament, si del pare o del fill<sup>6</sup>.

Alguns cops el que trobem a B és l'eliminació de precisions que A feia. La majoria són inofensives per al desenvolupament de la narració<sup>7</sup>, però algunes vegades sí que afecten la comprensió del passatge concret. És el cas, per exemple, de l'etimologia del nom de la ciutat de Sevilla, al capítol III. B<sup>b</sup> ha eliminat la referència als pals sobre els quals s'aguantaven les cases i, per tant, el nom "Ispalis" deixa de tenir el seu sentit. Després intenta relacionar-ho amb el nom dels pobladors, com tantes altres vegades fa l'epítom, de la qual cosa resulta la inexplicable afirmació que la ciutat es diu "Ispalis" perquè els pobladors vingueren de "Sístia". Del mateix calibre és l'eliminació de l'esment als sarraïns en el primer paràgraf del capítol XI(2), que crea una frase molt ambigua sobre els autors de les conquestes que hi figuren.

Lògicament, també els salts de còpia<sup>8</sup> enterboleixen, sense cap intencionalitat, la comprensió dels fets i, si el salt s'havia produït ja a "b", el copista de B sol intentar solucions pal·liatives. Per exemple, al capítol VIII hi trobem una gran llacuna que omet la

---

<sup>5</sup> Adonar-se que hi ha un error en aquest punt i corregir-lo no devia ser gaire difícil i per això podríem pensar (sense cap indici que ho suggereixi, només per pura hipòtesi) que hagués estat A qui corregís l'error, la qual cosa el situaria a (cf. PC9).

<sup>6</sup> Per al darrer cas, cf. el capítol 3 de l'estudi en l'apartat sobre el Nucli inicial i també l'apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi.

<sup>7</sup> Per exemple, al capítol II quan no especifica la divisió social entre lliures, serfs i cavallers de les tres branques dels descendents de Jàfet; o al capítol III on oblida que Gerió morí en la lluita contra Hèrcules; també quan en el mateix capítol oblida l'elogi del lloc on Hèrcules fundà Barcelona, molt tímid però que sembla part constitutiva de l'anècdota a tots els altres testimonis i a les formulacions posteriors a la *CdE* (cf. l'apartat sobre el capítol III d'A); al capítol X en què no esmenta la conquesta de la ciutat de Lleó per part de Pelai, cosa que ha de ser un descuit perquè la resta de la frase hi és present; o al capítol XV quan no parla de la filiació règia de la reina Maria de Montpeller (cf. PC85).

revolta de Rodrigo contra Vítiza i la mort d'aquest, el trencament en la successió pel fet que no regnin els fills de Vítiza i l'elecció de Rodrigo com a rei. La presència a B de l'aclariment que Rodrigo era "rey de Spanya" fa pensar que l'omissió podria haver estat produïda a "b" i que el copista de B intentava amb l'aclariment retocar una frase que ja li resultava incompreensible<sup>9</sup>.

Finalment, trobem els moments en què B<sup>b</sup> omet passatges que són foscos o difícils a A o que podien ser-ho a o a "b". Un d'aquests casos el trobem ja al capítol II quan es parla del nom de la terra, Hespèria, relacionat amb el nom de l'estrella<sup>10</sup>. Al capítol III, B es troba en una llacuna quan arriba a l'etimologia de Barcelona. A més del salt, però, sembla que podria haver-hi un passatge difícil a o a "b"<sup>11</sup> perquè la precisió que fa dient que Hèrcules anava en la novena barca no té sentit seguint A, ni la *HrH*, ni les formulacions posteriors a la *CdE*<sup>12</sup>. De fet, per tot el capítol III omet algunes frases que són una mica problemàtiques a A. Ja hem esmentat que elimina la referència als pals que aguantaven els primers habitatges de Sevilla, que és una frase problemàtica a A; també en l'arribada d'Hèrcules a Urgell omet la frase que a l'edició d'A diu "coacte in dedicacionem suscepti", una de les que ofereix més alteracions entre els testimonis de la *CdE*.

Un altre exemple d'omissions diverses per simplificar un paràgraf difícil el trobem al capítol XII en la qüestió de la separació dels regnes de Castella i Lleó després d'Alfonso VII i la reunificació posterior<sup>13</sup>. Cal dir que el desenvolupament dels fets històrics ja no és gens clar a A, però encara ho és menys a B per la falta de referència a Fernando i el descuit d'Enrique, un altre dels infants implicats. És ben clar que l'interès del nostre testimoni és el de simplificar, fins al punt que el passatge queda pràcticament inintel·ligible.

De vegades, B opta per la reescriptura del passatge fosc. És el cas de l'inici del capítol VI on es tracta la inicial expansió goda cap al nord<sup>14</sup>. Tal com la frase apareix a A ("Hii, iuga septentrionali, scilicet regna in montes, acceptantes regia Scia, id est Scocia montibus, ardua, id est alta, possederunt") sembla que a l'epítom ja devia ser complexa;

<sup>8</sup> Són consignats a l'edició del text.

<sup>9</sup> Cf. l'indret corresponent de l'edició de B.

<sup>10</sup> Aquest cas ja ha estat exposat amb detall a l'apartat sobre el capítol II del testimoni A. Més casos d'omissions, al capítol 5, a l'apartat sobre les traduccions.

<sup>11</sup> L'omissió de gran part del capítol III als testimonis C, D i E no permeten deduir on es podria situar el passatge fosc.

<sup>12</sup> Cf. l'apartat sobre el capítol III d'A.

<sup>13</sup> Cf. l'apartat sobre el capítol XII d'A. També el PC71.

<sup>14</sup> Cf. l'apartat dedicat al capítol VI d'A. Altres reescriptures, al capítol 5, a l'apartat sobre les traduccions.

així devia passar a i la devia ometre perquè no surt a cap dels testimonis que en provenen. B<sup>b</sup>, però, encara la mantingué, amb una altra forma: “Aquests no pogren sofrir que estiguessen en aquella illa, e defeneren llur regne e les altes muntanyes de Scòssia”, on ha inventat una causa per a l’expansió i parla de defensar-se en lloc d’expandir-se. En aquest cas, doncs, la reescriptura no ha servit per aclarir la frase.

#### 4.2.1.2. *Sobre la confecció del testimoni*

El text de B està dividit en capítols encapçalats per una rúbrica. De fet, B col·loca rúbriques sobre divisions del text que ja existien en els antecedents<sup>15</sup>. En l’índex que obre la crònica hi són copiades només tretze de les quinze rúbriques interiors. La falta de la primera, “Del pròlech del libre”, no és gens estranya justament perquè n’és el pròleg, però l’absència de la del capítol VI devia provenir ja de l’antecedent “b” perquè no apareix tampoc en el sumari de l’obra. En el mateix índex una de les rúbriques, la del capítol VII, afegeix una frase que sembla que vulgui indicar la font de la crònica però queda truncada: “Com los guots reberen la fe de Jhesuchrist, axí com o recompta”.

Les rúbriques de l’índex són escrites de la mateixa mà que tot el text; les interiors són d’una altra mà, en vermell, afegides després. Algunes de les rúbriques interiors són lleugerament ampliades respecte de la seva forma en l’índex, afegint-hi precisions. La del capítol II, per exemple, “De la generació d’aquells qui primerament poblaren Spanya”, passa a ser en la interior “De la generació d’aquells qui primerament poblaren Spanya, ço foren los fills de Jafet”<sup>16</sup>. D’altres hi són reduïdes, com la del capítol XII, “De la geneologia o linatge dels reys de Castella” que esdevé “De la geneologia del rey de Castella”<sup>17</sup>. I la del capítol VI, la que no apareixia a l’índex, devia restituir-la sense gaires dificultats el rubricador: “Del naximent e linatge dels guots”. En haver de restituir aquesta rúbrica interior, el qui ho feia degué basar-se en el text que iniciava el capítol, especialment en les paraules “llur eximent e llur linatge” de la primera línia. Això explica perquè el títol assignat al capítol és en aquest cas tan poc indicatiu del contingut. També en el següent, el VII, devia fixar-se en el sintagma “la lig de Jhesuchrist” que surt a la segona línia i per això el formulà així en la rúbrica en lloc de “la fe de Jhesuchrist” com sortia a l’índex.

Pere Bohigas (1985, 123-132) diu que el manuscrit fou escrit per diverses mans i en caracteritza explícitament tres<sup>18</sup>, la darrera de les quals escriu el 1431 i al final copia una taula, conservada en part, amb les rúbriques dels capítols. La mà principal, la que copia el

<sup>15</sup> Cf. l’apartat sobre la divisió en capítols de la *CdE*, al capítol 3 de l’estudi.

<sup>16</sup> Passa el mateix amb la del capítol III.

<sup>17</sup> El mateix a les dels capítols XIII i XIV.

<sup>18</sup> A part de la del segle XVII que hi afegeix notes de lectura pels marges.

nostre text, ha de ser de “començaments de segle” (1985, 123); una segona mà escriu la genealogia dels reis d’Aragó i comtes de Barcelona que ocupa els folis 100v-108v i també una nota que hi remet, al final de la nostra crònica (80r); la tercera mà seria la que escriu uns càlculs cronològics al foli 83r (d’on surt el 1431), dibuixa un arbre genealògic al 100r i confegeix als folis 110-111 aquella taula dels capítols que copia les rúbriques.

Hi ha una quarta mà en el manuscrit, no esmentada per Bohigas, que escriu les rúbriques en el text dels folis 1-99, alguns dels versos llatins que apareixen a la nostra crònica<sup>19</sup> i una nota al foli 80v<sup>20</sup>. Com que les rúbriques foren copiades a la taula per la mà de 1431, la quarta mà, la del rubricador, ha de ser anterior a aquesta data, però posterior a la que escriu el text.

Els efectes de la transmissió són força explícits en el testimoni B perquè conté tres vegades el sumari de l’obra i un índex de les rúbriques. Hem de suposar que el sumari que comparteix amb A i els altres testimonis i que apareix sota la rúbrica “Del pròlech del libre” és el que ja hi havia a *A* provinent d’*A*, el qual, com ja hem dit parlant d’*A*, s’acaba amb Carlemany. La traducció “b” va afegir-hi un nou sumari, molt breu, substituint el paràgraf d’encapçalament i títol que trobà a *A* per un altre en què “en nom de nostro Senyor e de nostra Dona santa Maria” retitulava l’obra com a *Cròniqua de Spanya*. Aquest segon sumari acaba també amb Carlemany<sup>21</sup>. El tercer sumari, el que apareix primer en l’edició del text, devia afegir-l’hi B. Aquest, més complet, ja no s’atura amb Carlemany i inclou les genealogies; a més, dóna una descripció del contingut de cada capítol molt semblant a les rúbriques que els intitulen, les quals són llistades a continuació constituint un índex sobre la mateixa matèria que el sumari. Finalment, el rubricador encapçalà l’obra destacant-ne, anteposant-lo, el títol (i, doncs, repetint-lo). En resum, tres successius sumaris i un índex.

A més de les qüestions ja esmentades, hi ha a B una llarga nota marginal al foli 76v que hem incorporat a l’edició en el capítol XI(4). La hi transcrivim tot i que no forma part de la *CdE* ni, estrictament, del testimoni, perquè és escrita de la mateixa mà que escriu el

---

<sup>19</sup> Es tracta dels de la *Laus* del capítol I i dels que es refereixen a sant Cugat al capítol IV.

<sup>20</sup> Uns versos llatins sobre la invenció dels alfabets: “Carmentis notulas invenit femina nostras, / Ebreas Moyses, grecorum gramata Camus, / Caldeas Abraham qui primis dicitur actor”. Els segueix una traducció al català: “Nota que una fenbra appellada Carmentis atrobà les nostres letres; Moysès atrobà les ebrayques; Quamus atrobà les gregues; Abram, qui és dit lo primer actor, atrobà la letra caldea”, tot d’aquesta mateixa mà que escrivia les rúbriques.

<sup>21</sup> Un error de lectura que hi trobem, “grechs” per “gots”, podria ser del mateix antecedent “b” o del testimoni B.



text, i hi fou segurament incorporada per afegir la participació de Lluís el Pietós en la conquesta de Barcelona, inexistent a la *CdE*<sup>22</sup>. A banda d'això, cal recordar també la relació que aquest fragment i alguns altres de B<sup>b</sup> (cap. X, defensa de Tolosa, i tot el capítol XI(2)) presenten amb la compilació del *LNR* de Francesc, relacions ja exposades en els llocs corresponents del comentari sobre el testimoni A .

Com a característica de la redacció del testimoni B podem assenyalar alguns moments en què s'hi detecta una forta tendència a construir repetint insistentment un mateix element. Per exemple, en aquest fragment del capítol XIV

E, mort aquest rey Remiro, regnà son fill en Sanxo, e aquest fo molt bo e prous e en armes [valent] e assetjà Hoscha. E stant al setge fou ferit de una sageta. E, com *ell* se sentís mortalment nafrat, *ell* féu jurar a sos fills, ço és en Pedro e n'Alfonço, que si *ell* moria que *ells* jamás no-l soterassen ne-l levassen del setge d'Oscha tro que la aguessen presa. E *ells* ho juraren e a cap de temps *ells* prengueren la dita ciutat de Oscha, com llur pare fo mort.

en el qual repeteix el mateix subjecte a totes les frases<sup>23</sup>. En la mateixa línia caldria apuntar l'ús de la frase “qui havia nom...” o “qui hach nom...” quan esmenta un personatge, població o territori per primera vegada.

#### 4.2.1.3. *Conservació de fragments llatins*

En alguns punts del testimoni B es conserven fragments en llatí. El cas més principal és el de les tres vegades que cita versos, els quals surten sempre en llatí primer i amb la traducció catalana després. Es tracta dels versos de la Lloança d'Espanya, al capítol I; dels versos sobre el martiri de sant Cugat, al capítol IV; i del vers sobre el menyspreu de la mort per part dels guerrers gots, al capítol VI.

El fet de donar en tots tres casos la versió llatina amb traducció catalana és característica de B<sup>b</sup>, que demostra així la voluntat de crear un text tan accessible com sigui possible. Els únics fragments que deixa només en llatí són els que surten acompanyant algunes etimologies, com *quam urgens bellum* (cap. III), *terra agonum* (cap. V), però no l'estrany *quasi veramen romam* “qui vol dir destrüiment de Roma” (cap. VI)<sup>24</sup>. També al

<sup>22</sup> Per al contingut de la nota, cf. l'apartat sobre XI(4) i XI(5) al capítol 5 de l'estudi. Bohigas (1985, 128), diu que la mà és “semblant a la del copista”.

<sup>23</sup> Més tímidament fa això mateix en el regnat de Ramiro II el Monje, al capítol XV. També en el capítol XIV en tota la narració de la llegenda de la reina difamada recorre molt sovint a la construcció “e axí...”.

<sup>24</sup> L'estrany mot “veramen” podria ser una mala lectura del “Ve Romam!” que trobem a A . Però la traducció per “destrüiment” suggereix que potser en el moment de traduir-lo es llegí malament i s'interpretà “vexamen”, substantiu de “vexare”, que sí que pot tenir un sentit pròxim al de “destrucció”.

capítol XII el nom *Ildefonçus Maior* i l'expressió *octavo kalendas iunii* mantenen la forma llatina.

El primer cas, el dels versos de la Lloança d'Espanya del capítol I, presenta a la darrera part discrepàncies entre el text llatí i la traducció catalana que s'hi associa<sup>25</sup>. Els versos llatins són idèntics que els d'A, però estan escrits en vermell per la mateixa mà que escriví les rúbriques, per la qual cosa cal suposar que el copista de B deixà en blanc l'espai necessari i els versos hi foren escrits després. A l'antecedent "b" ja devien figurar-hi, vista la redacció de la frase, amb les corrupcions o els errors causants de la desviació detectada en la traducció<sup>26</sup>. El rubricador, que ja no devia tenir a mà el text de "b" que havia servit per fer la còpia B, sí que devia tenir accés a algun text de la branca A d'on restituí els versos, lògicament sense reparar que la traducció no s'hi avenia exactament.

El mateix procediment de deixar l'espai per al rubricador el retrobem en els versos sobre sant Cugat del capítol IV. Igualement són copiats en vermell posteriorment, i contenen una solució diferent de la que trobem a A (A: "palma martirii decoratur"; B: "palma coronatur"). Aquesta diferència confirma que el rubricador, per restituir els versos, va tenir accés a un text que no era exactament el nostre A; d'altra banda, en una altra aparició dels mateixos versos, independent de la *CdE*<sup>27</sup>, no porten la paraula "martirii" i, doncs, la diferència entre aquests i els de B queda reduïda a la lectura "decoratur" o "coronatur".

La traducció d'aquests versos és la que inclou el lapse de temps des del martiri del sant, a partir del qual es pot calcular que era l'any 1337 "com aquest libre se scrivi"<sup>28</sup>.

El tercer cas, el del vers sobre el menyspreu de la mort per part dels gots al capítol VI, és diferent perquè no són escrits posteriorment sinó en la còpia del text. Això ens permet de veure que han sofert alguns deterioraments en la transmissió, cosa que en aquest cas no afecta la traducció (perquè es devien produir a B), però que deuen ser paral·lels als que havien generat una versió diferent en els versos de la *Laus* al capítol I. El vers diu "Mortem contempnunt laudato vulnere Goti". Amb algunes variants en el nom dels gots és igual a A, la *HrH* (I, IX, 43-44) i a la *Historia Gothorum* de sant Isidor (67, 4), la seva font. La traducció que en dóna B correspon a aquesta formulació ("aquestes gents guots menyspresaven la mort la qual venia per honrada nafra"), però el vers llatí que hi trobem diu: "Mortem concepunt laudatam vulnere Gete, id est Goti". Tant la confusió

<sup>25</sup> Cf. també l'apartat sobre la Lloança d'Espanya, al capítol 5 de l'estudi.

<sup>26</sup> De fet, les alteracions devien provenir ja de perquè les trobem també en els descendents de "k" (cf. l'apartat específic sobre la Lloança al capítol 5 de l'estudi).

<sup>27</sup> Cf. l'apartat sobre el capítol IV del comentari sobre el testimoni A.

<sup>28</sup> Cf. l'apartat sobre el Nucli inicial al capítol 3 de l'estudi.

de la forma “concepunt” com la de “laudatam” es produïren a B, ja que la traducció no hi correspon: el verb “menysprear” evidencia que es traduí “contemnunt” i la “honrada nafra”, que “laudatam” no concordava amb “mortem” com aquí, sinó amb “vulnere” i, doncs, havia de ser “laudato”<sup>29</sup>.

#### 4.2.2. **Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni B**

En rebre i transmetre els continguts de la *CdE*, el testimoni B els modela, tot i que lleugerament, en diversos sentits, simplificant-ne o desenvolupant-ne alguns aspectes que ara repassem

##### 4.2.2.1. ***Simplificació de conceptes***

Existeixen a B certs moments en què es produeix una simplificació de conceptes. N’hi trobem des de les molt senzilles, com per exemple al capítol III quan canvia la funerària i solemne “pire ardente” on es llança Hèrcules d’A per un domèstic “forn cremant”<sup>30</sup>, fins a les més complexes o insistents, com per exemple en el cas del capítol VIII en què els diversos adjectius que qualifiquen el rei Vítiza (Utica) queden reduïts pràcticament a “peccador”, condició en la qual s’insisteix a través d’alguns afegits que recorden el seu pecat de carnalitat i de luxúria.

Algunes altres simplificacions són més aviat simples abreuaments, com per exemple quan narra l’entrada de Carlemany a Catalunya en el capítol XI(2): no detalla quins territoris ja havia conquerit quan hi arribà sinó que els ajunta en un “totes les províncies”<sup>31</sup>, obvia la referència explícita a Catalunya i mentre els altres testimonis precisen que prengué “omnia castra et municiones” (A) fins a Lleida, B es despatxa amb un simple “pres tota la terra” (cf. PC60).

De vegades la simplificació és tan dràstica que la idea queda desvirtuada. És el cas del capítol X en el paràgraf que associa a les successives destruccions i reparacions d’Espanya els canvis en l’origen de la població i en la llengua. Aquesta idea queda reduïda en el testimoni B a una afirmació en el sentit que les moltes destruccions foren la causa d’un canvi de llengua entre els pobladors.

---

<sup>29</sup> Podria ser “laudata”, amb canvi de gènere neutre a femení per influència del català, però no “laudatam”. Pel que fa a “concepunt”, la mà del segle XVII que escriu notes de lectura als marges, no devia veure una titlla horitzontal que representa una nasal, va llegir “concepunt” i es va afanyar a ratllar la darrera part “cepunt” i escriure-hi al damunt “cipiunt”, creient que volia dir “conceben” (‘conciupiunt’).

<sup>30</sup> Es podria pensar que “forn” fos una mala lectura de “foc” a l’antecedent “b”, però tot i així el concepte se simplifica.

En algun cas, la simplificació amaga causes concretes d'alguns fets, com en el capítol XI(2) quan elimina del relat de la traïció a Carlemany el fet que el traïdor hagués acceptat diners dels sarraïns. En aquest punt B<sup>b</sup> coincideix amb el *LNR* de Francesc<sup>32</sup>.

Finalment, hi ha alguns moments en què la simplificació és continuada i pot abastar un episodi sencer. Al capítol XIV, en la narració de la llegenda de la reina difamada, es combinen petites eliminacions i modificacions en alguns detalls. Un cop ha estat feta l'acusació calumniosa, no hi apareix la reclusió a què fou sotmesa la reina i en la sentència de la cort no es presenta l'alternativa de la condemna a mort al costat de la de ser salvada per duel. També és rellevant el fet que, segons B<sup>b</sup>, ningú no volia combatre *per ella* quan els altres testimonis remarquen que ningú no volia combatre *contra els fills del rei*. Aquesta actitud d'eliminar fets que no tenen transcendència posterior per a la narració (la condemna a mort que al final no va produir-se) i de centralitzar la llegenda en les figures de la reina i de Ramiro, continua amb l'eliminació dels epítets dedicats a Ramiro i amb uns retocs a les causes de la situació crítica descrita al paràgraf següent. En primer lloc situa l'inici del desconcert el dia que la batalla fou assignada, única precisió del moment en tota la *CdE*. També insisteix en la tribulació de tot el regne, i una de les causes que en dona és que la reina hagués estat acusada "d'aytal crim". L'epítom limitava els efectes de la situació als implicats, dient només que l'afer s'havia complicat molt, i en donava com a causa els perills que planaven sobre tan grans personatges; en canvi, B<sup>b</sup> n'ha fet un afer general del regne i ha ampliat aquella tendència ja observada en A d'atribuir els fets històrics sobretot a causes morals (els fills del rei havien de lluitar entre si per honor i la reina havia estat acusada falsament d'adulteri).

#### 4.2.2.2. *Desenvolupament de conceptes*

Altres conceptes apareixen desenvolupats en el testimoni B. La majoria d'aquests desenvolupaments, però, són molt restringits i no acostumen a tenir tampoc gaire transcendència. Alguns són molt simples, com la invenció del nom "Guorion" per al poeta desconegut autor del vers sobre el menyspreu de la mort per part dels gots al capítol VI. De la mateixa índole és l'afegit de l'expressió "prendre per la guola" que trobem al capítol VIII en l'acció de l'eixorbament de Teodofred i al capítol X en l'execució dels traïdors a mans de Tàric. La inclusió d'aquesta acció immediatament abans d'aplicar un càstig o d'executar algú es destaca per l'expressivitat. Com a expressió no té

---

<sup>31</sup> Pot ser que aquest abreujament ja fos a (cf. PC59).

<sup>32</sup> Cf. l'apartat sobre el capítol XI(2) del testimoni A .

cap més utilitat, potser, que la d'implicar personalment en l'acció el personatge de qui parla.

Una mica més elaborats són altres casos, com per exemple en el capítol VII amb la precisió que tots els béns d'Honori foren cremats quan quedà com a emperador de Roma després de la segona incursió goda. La idea pot haver sortit de la mateixa narració, possiblement del fet que Honori rebé Roma completament destruïda<sup>33</sup>.

En alguns altres casos, el desenvolupament orienta el lector cap a una interpretació dels fets o la fa explícita. És el cas, per exemple, del capítol XIV quan es presenta el futur rei d'Aragó Ramiro com a fill del rei Sancho amb una altra dona que no era la reina i l'anomena "fill bort", explicitant una precisió que A no fa. O en el cas de la intervenció dels fills de Vítiza a la batalla contra Rodrigo del capítol IX en el qual B<sup>b</sup> diu que "se fforen llevatz" contra el rei got, fent-lo correspondre a l'"asisterunt" d'A que, segons deduïm d'aquesta traducció, devia ser "astiterunt" a .

Alguns tenen intencionalitats clares. En el petit fragment en què anuncia que parlarà de les causes de la pèrdua d'Espanya, al capítol VIII, desenvolupa molt lleugerament el mateix lloc d'A , en aquesta ocasió per introduir-hi el concepte de traïció, en el qual insisteix tres vegades

A	B
Unde videndum est, breviter, quare comes Iulianus et filius regis Utice, qui erant de nobili genere et stirpe reguali, contra fratres et patriam taliter insurrexerunt. Et est sciendum quod due fuerunt precipue rationes.	Per la qual rahó devetz veure breument per què lo comte Julià <i>fféu aquella traïció</i> ni los fills del rey Uritza, qui eren de noble linatge, <i>qui en aquella traïció consstiren, per qual rahó ho faeren</i> que tan cruelment se llevaren contre llurs frares christians e contra la terra de Spanya. E devetz saber que dues fforen les principals rahons <i>per què ells fferen aquella traïció</i> .

#### 4.2.2.3. **Identificacions**

En diversos llocs de la crònica el testimoni B incorpora algunes identificacions de pobles o territoris, entre les quals n'hi ha de ben lògiques, n'hi ha d'errades i n'hi ha d'inexplicables. Aquesta és una característica pròpia de B, inexistent en els altres testimonis de la *CdE*. Apareix per primer cop al capítol II quan s'identifica Celtibèria amb Navarra. Aquesta identificació és, en el seu context, possible però gens corrent. Segons la *HrH* i A, els "Setúbales" s'expandiren tant que baixaren del Pirineu cap a les planes

---

<sup>33</sup> En aquest mateix indret, trobem en els descendents de "k" un afegit diferent dient que Honori tornà a poblar Roma. En ser tan diferents els continguts dels dos afegits,

d'Hespèria i s'establiren prop de l'Ebre; segons B baixaren a les planes de Navarra. La segona identificació, subsidiària d'aquesta primera i en el mateix capítol, consisteix a dir que el nom de la terra on s'establiren fou "Seltubèria, qui ara és Navarra".

Efectivament a Navarra hi ha planes prop del riu Ebre i per això la identificació és, en si, coherent. Però la identificació tradicional és amb Catalunya (com fa G, per exemple: Celtibèria és Catalunya perquè és la terra que hi ha entre el Pirineu i l'Ebre). Podríem pensar que això fos indicatiu d'una possible via de transmissió de la *CdE* a través de Navarra, o que hi hagués algun interès determinat envers aquell regne. Però sense cap més indici i tenint en compte les identificacions de què parlarem a partir d'aquí, més aviat cal pensar que el copista de B devia tenir algun interès especial a esmentar moltes vegades Navarra (sense convicció i sense coneixement, com veurem)<sup>34</sup>.

Seguint el fil d'aquesta mateixa qüestió trobem al capítol VIII una altra identificació de Navarra, aquesta vegada amb Cantàbria: Vítiza volia eixorbar Pelai i aquest "fugí a la hira del rey e ss'amaguà en Cantàbria, qui ara és dita Navarra". Considerem aquesta identificació més inexplicable encara que les anteriors, a més d'il·lògica. Els dos territoris no apareixen relacionats així en cap text historiogràfic que coneguem. En un moment concret, la *CdE* al·ludeix al fet que el rei Sancho el Mayor de Navarra posseï també Cantàbria, però això no implica cap identificació entre aquests territoris, i encara menys en temps de Pelai.

L'interès per parlar de Navarra no continua durant tota la crònica. A l'inici del capítol XIII, per exemple, justament el que tracta específicament d'aquell regne, falta l'esment a Navarra entre les zones que eren atacades pels sarraïns. L'absència és molt notable ja que són els atacs sarraïns a aquell territori els que justifiquen l'elecció d'Íñigo Arista com a primer rei, i per això volem pensar que és un simple descuit de la còpia B. Més endavant, a l'inici del capítol XIV, que tracta sobre els reis d'Aragó, la *CdE* explica que provenien dels reis de Navarra i els altres testimonis en fan un elogi (A: "regum Navarre, qui gracia et probitate multis victoriis claruerunt") que, inexplicablement, no apareix a B.

Per tant, considerem que hi havia a B un interès especial, però gens convençut, envers el regne de Navarra que, segons sembla, no obeeix a cap més intencionalitat que la d'esmentar-lo.

---

s'esvaeix la temptació de considerar-los relacionables a través d'algun antecedent i cal pensar que es tracta d'una coincidència.

<sup>34</sup> I per aventurar alguna cosa, donat el temps en què treballava, potser situat en un moment ambiental en què el regne navarrès arribava a través de l'infant Joan d'Aragó a l'òrbita de la corona aragonesa (fou rei de Navarra a partir de 1425).

Les de Navarra no són les úniques identificacions que hi ha a B. Al capítol VI hi ha la d'unes transformades Amazones amb els tàrtars, “Amosonis (ara los diu hom Tartres)”, per a la qual tampoc no podem oferir explicació, i al capítol V, parlant d'Escipiò Africà, la de “Cartagènia, qui ara ha nom Tunis”, aquesta ben lògica igual que la del capítol VIII en què el comte Julià és tramès amb una ambaixada a “la terra d'Àfricha qui ara a nom Barberia”. Aquesta tan comuna i coneguda denominació té interès perquè devia concórrer en la identificació que hi ha al capítol VII entre els bàrbars i els sarraïns. Es tracta del moment en què els gots es preparen per iniciar la incursió definitiva a Espanya. Ataülf és a França i sent que els bàrbars (vàndals, alans, etc.) fan malvestats a Espanya. Això el decideix a anar-hi per ajudar els hispans (amb final frustrat perquè morirà assassinat a Barcelona). Segons el testimoni B ha d'anar a lluitar contra els sarraïns, anacronisme ferotge que, a més, el mateix testimoni desmentirà quan al capítol VIII explicarà, seguint A, que mai no hi havia hagut sarraïns “ne dessà mar”. Segurament devia influir en la identificació de l'enemic bàrbar amb el sarraí el fet que el territori del nord d'Àfrica s'anomenava Barbaria<sup>35</sup>.

No podem saber a quin pas de la transmissió s'han d'atribuir aquestes identificacions ni si totes es poden adjudicar al mateix. Podrien haver estat incloses a “b” o a B. No és lògic que les considerem incorporades per ja que, si fos així, alguna hauria transcendit cap a altres testimonis. També sembla lògic que si eren a “b”, alguna de les que són evidentment inexplicables hauria desaparegut a B. Com que no hi ha cap argument sòlid, hem de concloure que no sabem en quin estadi podrien haver estat incloses, tot i que algunes deduccions podrien apuntar cap a B.

#### 4.2.2.4. *Opinió*

El testimoni B no es permet opinions normalment sobre allò que ja diuen els seus antecedents, però en el cas de la mort d'Alfonso I el Batallador, l'únic en què A no pren partit entre les dues opcions plantejades, al capítol XIV, sí que ho fa. L'omissió d'una de les dues opcions possibles (la més oficial, la que diu que morí a la batalla de Fraga i fou enterrat a Mont Aragó) deixa com a única vàlida la de l'extraviament del cos del rei que donà lloc a la llegenda del seu retorn. Al final del paràgraf diu que el penjaren i hi afegeix un “axí com havets hoÿt”, referència que no sabem veure on remet.

---

<sup>35</sup> És evident que la confusió revela, a més, la visió del traductor o, almenys la del copista, però aquest aspecte es tractarà més endavant.

#### 4.2.2.5. *Masculinització*

A part de l'error, ja ressenyat, del capítol IV pel qual s'han intercanviat els gèneres de sant Iscle i santa Victòria, trobem al capítol VI de B dos casos més de masculinització. El primer és el de les triomfadores Amazones d'A convertides en els derrotats Amosonis de B, cas molt notori perquè A diu ben clarament que eren dones (“femine relicte a viris suis”). L'antecedent també les considerava fèmines, segons el que trobem als testimonis de la Branca completa<sup>36</sup>. Però B deixa ben clar que eren “sens nombre hòmens a cavall”.

L'altra masculinització que hi ha sembla involuntària, però no per això és menys indicativa de la mentalitat del copista. Es tracta de la conversió de la reina Tàmar en el rei Natamerit. Tampoc no hi ha dubte possible en el text d'A, “a Tamari, regina gotica” i amb aquesta claredat és com, a través de , arribà als altres testimonis. La mateixa forma del nom Natamerit indica que la traducció “b” encara el considerava un nom femení i per això va afegir al nom de la reina l'article personal “Na Tamari” i el copista de B va integrar-l'hi. Això no podia produir-se entre “b” i perquè per errar calia tenir un article personal femení ja posat davant del nom. És clar, doncs, que la masculinització és del copista de B, que no devia esperar noms de dones en aquell fragment i va llegir integrat en el nom l'article que indicava el gènere de l'heroïna goda<sup>37</sup>.

En el primer cas, el de les Amazones, és més difícil esbrinar on es va produir la masculinització, ja que s'ha d'eliminar primer la referència a les fèmines que duia i després variar el nom i l'article. Això es podria haver produït, doncs, en aquestes dues fases. L'antecedent “b” en podria haver eliminat la feminitat i llavors B, ja sense tenir davant l'incís explicatiu, podia fer com en el cas de Tàmar i considerar aquelles “Amasones” masculins, per costum, i encara amb la forma “Amosonis”. Després els podia haver relacionat per algun motiu amb els tàrtars i afegir-hi la nota —aquesta sí, força coneguda i corrent— que aquests eren multitud. La suposició explicada, que no parteix d'indicis concrets, no pretén tant donar un fonament al canvi sinó més aviat explicar que no és estrictament necessari que la masculinització de les Amazones vagi ser activa i intencionada, com tampoc no ho fou la de la reina Tàmar, i que possiblement es produí a B per causa de la mentalitat del copista.

#### 4.2.2.6. *Simplificació estètica*

---

<sup>36</sup> Cf. PC21. La qüestió que apareguin com a víctimes en lloc d'aparèixer com a conqueridores sí que és deguda a



El testimoni B simplifica la redacció en alguns moments de la crònica. De vegades es tracta de simplificacions puntuals, com ara al capítol III en què, a diferència d'A, les etimologies de Galícia i de Sevilla queden reduïdes a l'esquema habitual segons el qual el nom de la terra prové del nom dels pobladors. També al capítol IV, després de la rebel·lió dels hispans, la duresa de la repressió romana apareix simplificada a B. Es tracta d'un moment en què A presenta una paronomàsia ("et iterata, rebellio iterato, supplicia") i una imatge ("ut excidia Herculis pro dulcedine memorarent"). La versió de B acaba desfent l'una i l'altra: "E per rahó de la rebel·lació que havien ffeyta", on els suplicis i els termes de la paronomàsia han desaparegut; i "la destrucció de Èrcules no los semblà res vers so que aquells de Roma faheren", on les dolçors ja no hi són presents i la discursivitat de la frase resultant ha trencat la imatge, esdevenint exemple d'una certa voluntat de simplificació estilística per part de B. Un altre símptoma clar d'això mateix, el trobem al final del capítol IX en què tots els testimonis presenten la imatge "in simul cum periente patria, perierunt"<sup>38</sup>. B<sup>b</sup> la substitueix per un simplificat i inexpressiu "ocieren lo rey en Rodrigo, per la qual rahó perdé tota la terra", que, a més, és una obvietat. També es redueix l'expressivitat de la narració quan al capítol XIV, en la llegenda de la reina difamada, B<sup>b</sup> converteix a estil indirecte el contingut d'una frase que és reportada en estil directe a tots els testimonis. La frase conté les paraules de Fernando, germà de García, dient-li que no descobrirà la calúmnia, però que tampoc no hi participarà activament.

El capítol X ens serveix uns quants casos més de simplificació estilística. A l'inici del capítol, la imatge de les banderes godes inclinades "uno bello vexilla sue glorie [...] inclinavit" esdevé "en una batalla [...] perderen tota llur glòria", on s'ha omès la referència metafòrica a les banderes. Més endavant, en la presentació de Pelai que fa al capítol X (ja havia estat esmentat abans al capítol VIII) elimina la imatge de l'espurna de foc que li és aplicada, a banda de la introducció sense necessitat del verb *mesclar* i del concepte *justícia* en la citació bíblica que l'encapçala<sup>39</sup>. Finalment, una posterior imatge reprèn en el mateix capítol l'ús metafòric de les banderes, que tampoc no és respectat a B<sup>b</sup>. Es tracta del moment en què parla de la conquesta d'Astúries i de la ciutat de Lleó per part de Pelai. Recordem que l'esment de Lleó es troba en una llacuna en el testimoni B, però la resta de la frase hi és present i així podem veure que A s'hi refereix dient que els cristians ocuparen la ciutat "in eam vexillum fidei exultantes". B, en canvi, diu que "y meseren lo

---

<sup>37</sup> Seguidament efectua l'operació inversa quant a l'article personal. El rei Antyrus ("Antigo" a A) surt grafiat com "En Tiro", segregant-ne la primera síl·laba com si fos l'article.

<sup>38</sup> Cf. l'apartat sobre el capítol IX del testimoni A.

<sup>39</sup> (Job, 5, 18). Cf. el capítol X del testimoni A.

senyal de la creu”. El significat simbòlic del gest de Pelai no ha estat aquí destruït, però sí la fórmula metafòrica per descriure'l.

En alguns dels fragments més retòrics de la *CdE* es pot detectar també una certa voluntat de simplificació expressiva. Per exemple en el cas de l'Elogi dels gots al capítol VI. Sortint del passatge més retòric de la *CdE*, l'Elogi d'Espanya, arribem a un nou moment retoritzat, aquest cop descrivint les virtuts dels gots. El testimoni B en presenta menys que A. L'antecedent devia haver-ne ja eliminat i devien quedar-hi només les que ara trobem a C-D-G. Serien (en versió d'A): “naturaliter magnitudine audaces et non solum in armis spectabiles, sed in omni armorum experientia singulares, ingenio [...] subtiles, in proposito providi et constantes [...], corpore validi, manu prompti, colore albi”<sup>40</sup>. Després d'aquesta primera reducció efectuada a respecte d'A, B<sup>b</sup> en va estalviar encara alguna més (“providi”, “constantes”, “manu prompti”) i amb això augmenta el resultat final de simplificació del passatge.

Així com en aquest cas la simplificació es fa esporgant a través dels passos de la transmissió expressions amb una certa càrrega retòrica, en l'episodi de l'Elogi d'Espanya, immediatament anterior en la crònica al que acabem de comentar, també al capítol VI, no s'actua retallant la quantitat de les nobleses en ell recollides sinó variant-ne la qualitat o el to retòric a través de la reducció d'adjectius i de la introducció d'estructures verbals que trenquen l'harmonia del conjunt<sup>41</sup>. Sembla que el punt d'inflexió on comença aquesta tendència de simplificar l'estructura de la *Commendatio Hispanie* és i, és clar, això afecta els seus descendents “b” i B. L'àmbit agredit és sobretot el de l'estructura sintàctica, més que no pas el del contingut de l'Elogi i això produeix una certa “desretorització” del text, el resultat que observem a B<sup>b</sup>.

#### 4.2.2.7. *Desenvolupament estilístic*

Contràriament als que hem adduït fins ara, alguns moments de B tenen, quant a la redacció, un cert interès per desenvolupar-la. Són moments molt puntuals la transcendència dels quals és mínima, però denoten la utilització d'alguns recursos estilístics. Sovint, a més, es presenten mescladament amb simplificacions d'altre tipus o afegits diversos.

Un exemple de desenvolupament el tenim al capítol VII en el moment de l'arribada d'Ataülfa a Barcelona per iniciar la definitiva incursió goda a la Península. Tota la

---

<sup>40</sup> Les eliminades són (segons versió d'A): “gestu et habitu approbati, viribus precellentes, statura ardui et proceri [...] membris aperti, dispositione compositi”. La tendència era cap a eliminar més aviat les personals que no les militars. Cf. també el PC23.

<sup>41</sup> Cf. l'apartat específic dedicat a l'Elogi d'Espanya al capítol 5 de l'estudi.

*CdE* explica que trobant-se en aquesta ciutat Ataulf fou assassinat traïdorament per un cavaller de la seva cort. La fórmula que ressalta la traïció és a A “inter familiares extitit interfectus”, i així es troba a tots els altres testimonis. B<sup>b</sup>, però, diu “aquell qui era molt familiar morí entre sos familiars”; és a dir, que la fórmula a semblança de la frase de la mort d’Hèrcules quan destaca que aquell que tanta gent havia mort, es matà ell mateix (cap. III), i també paral·lelament a la frase de la caiguda de Roma en el mateix capítol VII dient que la ciutat que sempre havia estat vencedora, fou vençuda<sup>42</sup>. El que fa, doncs, és aplicar un recurs expressiu après en altres llocs de la mateixa crònica a un fet que li deu semblar tan solemne com aquells altres, i això indica una voluntat de desenvolupar els recursos expressius del text encara que, amb tot plegat, ha acabat traient-se de la màniga la qualificació de “molt familiar” per al gran cabdill got.

Purament des del punt de vista de la redacció, i encara que molt lleugerament, dóna una certa expressivitat a la narració el fet que introdueixi amb la fórmula “Esdevench-se que...” un episodi de la crònica<sup>43</sup>. Es tracta de l’inici de la llegenda de la reina difamada al capítol XIV (“Esdevench-se que lo rey havia un bon cavall, ...”). En la mateixa línia de mínims desenvolupaments expressius, al capítol I, en el sumari de l’obra, B<sup>b</sup> diu que Espanya fou destruïda pels sarraïns “per nostres peccats” i segons A ho fou “peccatis exhigentibus”. En essència, el significat és el mateix però la identificació amb el lector que hi ha a B<sup>b</sup> fa més contundent l’acusació i alhora converteix en més expressiva la fórmula.

Igualment molt lleugeres són les modificacions que introdueix en el Plany per la pèrdua d’Espanya del capítol X<sup>44</sup>. Hi ha afegit una expressió multinominal, “vàcua e buyda”, que pot ser introduïda per B, ha refós les expressions 5 i 6, que hem d’atribuir també a B o “b”, i ha convertit en un participi present del verb ‘cridar’ l’adjectiu “clamosa”, canvi que ja devia fer perquè representa un pas intermedi entre les solucions d’A i de “k”. En aquest darrer cas, la solució de B “cridants per grans udolamentz” deixa entreveure l’aprofitament d’un estilema que, molt possiblement el copista, va introduir-hi<sup>45</sup>. El resultat, doncs, és un Plany que segueix en essència el d’A i, en la transmissió, ha manifestat la tendència a desenvolupar tímidament, a través de l’expressió multinominal i de l’adaptació d’un estilema líric, la seva naturalesa retòrica.

---

<sup>42</sup> Les frases són, respectivament, a B: “E aquell qui moltes gentz havie mortes, ell mateix se ocís” i “E la ciutat qui tostemps havia aguda victòria, fo vençuda e presa...”.

<sup>43</sup> De fet, ho fa en dos llocs, però en un, el del capítol VIII quan tracta la primera raó de la pèrdua d’Espanya, la introducció ja és a A: “Contigit, enim, quod...” (B: “Esdevench-sse que per llurs peccats regnà en Spanya un rey lo qual havia nom Uritza...”).

<sup>44</sup> Cf. l’apartat específic sobre el Plany al capítol 5 de l’estudi.

#### 4.2.2.8. *Relleu de la intervenció franca*

En alguns moments molt concrets sembla que B<sup>b</sup> vulgui donar a la intervenció franca en la història catalana més relleu del que ja li dona el conjunt de la *CdE*. En el capítol I, en el sumari de l'obra que hi ha després dels versos de la Lloança d'Espanya<sup>46</sup>, quan es parla de la reconquesta cristiana, A parla d'una part d'Espanya alliberada per Pelai i altres reis, i d'una altra alliberada per Carlemany. El text de B, però, “E puys nostre Senyor, per la sua pietat e per Palegi príncep e per altres reys aquella restaurà e en alguna partida deslliurà, specialment per Carles Magnes qui era emperador de Roma e rey de França, ...” permet deduir que Pelai i els altres reis van conquerir una part d'Espanya, en l'alliberament de la qual va intervenir “specialment” Carlemany. Aquesta actitud destacadora de la intervenció franca és confirmada al capítol VIII quan en esmentar Pelai A anticipa que és el mateix “qui postmodum a sarracenis Ispaniam liberavit” i B, en el mateix punt, no oblida de matisar que, de fet, Pelai “dezlliurà *una partida* de Spanya de poder de sarrahins”.

#### 4.2.2.9. *Magnificació de les causes morals i de la traïció*

En parlar sobre la simplificació de conceptes, ja hem fet notar, com a característica de tota la *CdE*, la tendència a anteposar les causes morals a les polítiques per als fets històrics. En trobem a B<sup>b</sup> altres exemples, com l'afegit del capítol IX en el qual parlant de la falta de preparació bèl·lica dels gots els acusa d'haver-se donat “a molt menjar e a molt beure”. L'acusació persegueix de presentar-los com a pecadors i, per tant, d'afegir a la imperícia en les armes, una causa “militar” de la derrota, el matís moral al qual al·ludíem. Altres vegades, per destacar el pecat pot ser útil fer-ne una descripció més crua. El capítol X d'A explica que el rei Fruela s'adonà que la ira de Déu havia caigut sobre Espanya per causa del malvat costum instaurat per Vítiza que “clerici carnalibus uterentur conjugiiis et concubinis”. Segons B<sup>b</sup> els clergues són “ministres de la esgleya”, molt més solemne, i aquell ús carnal amb mullers i concubines s'ha convertit en ser “ensutzats per lo peccat de fornicació”.

També la insistència a magnificar la traïció com a desencadenant de la catàstrofe goda respecte del que ja ho augmentava A s'ha d'inscriure en la mateixa actitud<sup>47</sup>. Hem

---

<sup>45</sup> Els aprofitaments d'aquest estilema podrien incloure també Ausiàs March (cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni B).

<sup>46</sup> Seguint l'edició de B és el tercer sumari que apareix, el primer cronològicament (cf. l'apartat sobre la confecció del testimoni B, més amunt).

<sup>47</sup> Cf. l'estudi sobre el testimoni A. Recordem que hem indicat com a característica general de la *CdE* l'actitud esquematitzadora en tots aquests aspectes i la desaparició de les

pogut veure, en l'apartat sobre el desenvolupament de conceptes, com B introduïa en un sol paràgraf tres vegades el concepte de traïció, per cap d'A, en anunciar l'explicació de les causes de la pèrdua d'Espanya al capítol VIII. En el mateix capítol encara una altra interpretació singularitza B<sup>b</sup> en aquest sentit. Es tracta del moment en què s'acusa Vítiza d'honorar els jueus amb més grans privilegis que els que solia tenir l'església. Segons el nostre testimoni, Vítiza estimava més els jueus que els clergues i *prenia* privilegis a l'església per donar-los als jueus. Aquesta alteració intenta magnificar el pecat del rei got d'una manera que és vista com a traïció; en certa forma, com una traïció a l'església.

Un altre detall es pot interpretar encara en la mateixa direcció. Al capítol IX, B<sup>b</sup> (no pas , que queda fora de tots aquests retocs per augmentar la maldat dels traïdors) elimina la frase en què els sarraïns, per posar a prova el comte Julià, li donen un exèrcit per començar els atacs contra Espanya, concretament a Algeciras. Eliminada la frase, s'entén que el mateix comte Julià, per iniciativa pròpia, atacà Algeciras i la costa i la devastà com a demostració de la fermesa del seu propòsit, amb la qual cosa esdevé més malvat.

#### 4.2.2.10. *Fidels i infidels*

En parlar de les identificacions, hem indicat que una de les més notòries és la confusió del capítol VII quan per anomenar els pobles que atacaven Espanya B<sup>b</sup> parla dels sarraïns en lloc de referir-se als bàrbars, com fan la resta de testimonis de la *CdE*. Ja hem resseguit, en parlar del testimoni A, l'adaptació de certs fets a la pròpia visió com una de les característiques de la *CdE*. En aquest cas concret, B<sup>b</sup> ha anat un pas més enllà en la mateixa direcció i ha identificat l'enemic amb els sarraïns sense adonar-se que aquests no havien entrat encara en joc en la crònica (no ho devia fer , perquè el grup C-D-G parla de "gents apellades barberes")<sup>48</sup>. Es tracta, doncs, d'un moment en què la pròpia visió del món traspua en el text a través d'una esclatxa i pren la forma de l'esquemàtica distribució "fidels contra infidels" fent aflorar la figura de l'enemic sarraí.

Una altra manera d'insistir en l'esquema "fidels/infidels" és ressaltar freqüentment la condició de cristians dels gots que no acceptaven la nova invasió. Això es produeix, per exemple, en el cas ja explicat de l'anunci de les causes de la pèrdua d'Espanya, on es remarca que Julià s'alçà contra els seus germans *cristians*, detall que A no precisava<sup>49</sup>. Més freqüents són aquestes puntualitzacions al capítol X, especialment durant tota la

---

consideracions que fa la *HrH* sobre el fet que la invasió sarraïna tingué lloc a causa de la situació de feblesa propiciada per les lluites internes entre gots.

<sup>48</sup> De fet, la religió islàmica i els sarraïns com a poble ni tan sols existien en les dates que ell mateix dóna.

<sup>49</sup> Aquesta precisió també la fan C, D i G i, per tant, es pot atribuir a .

congregació d'efectius i primeres lluites de Pelai. B<sup>b</sup> afegeix respecte d'A que eren cristians els que sortiren de les muntanyes per elegir Pelai com a rei; esdevenen “mil crestians” els “mille hominibus” que s'emporta dins la cova; quan hi pregunen, continua anomenant “crestians” aquells que a A eren “hiis qui secum adherant”; especifica que els sarraïns atacaren “la porta de la splugua *hon eren los crestians*”; i, és clar, quan Pelai sortí de la cova ho féu “ab los mil crestians”.

Contràriament a tot això que hem dit, observem al capítol XI(2) de B<sup>b</sup> una actitud com de reconeixement de la presència sarraïna a Espanya<sup>50</sup>. Després dels últims comentaris i del to general de la crònica, resulta sorprenent la consideració que fa dels reis sarraïns com a reis d'Espanya, perquè l'actitud normal és de considerar-los intrusos i de presentar la recuperació de territori per part dels cristians com la reparació d'una anomalia. I la consideració de B<sup>b</sup> no és casual, sinó que es produeix en el capítol XI(2) en cada ocasió possible. A i els altres testimonis diuen “reges sarraceni qui in Ispanis morabantur” (A) o “reys dels sarraïns qui en Spanya habitaven”(C); més endavant “multi reges et nobiles sarracenorum in auxillium illorum qui erant in Ispanis advenissent” (A) o “venguessen moltz reys e nobles de sarraïns en ajuda d'aquells qui eren en Spanya” (C); i encara després “suassit regi Carulo quod reges sarracenorum et principes erant parati sibi soluere tributum” (A). En canvi, B<sup>b</sup> diu, respectivament: “Mas los reys de Spanya sarraïns”; “vengren molts reys de sarraïns per fer ajuda als reys de Spanya”; i “car los reys de Spanya sarraïns eren aparellatz...”. És diàfana la diferència i també la convicció amb què ho diu, però en el mateix grau obscures la concentració dels exemples en un sol capítol i la raó per què ho diu.

#### 4.2.2.11. *Religiositat*

Com a colofó de les darreres característiques que destaquem en el testimoni B, cal notar una tendència més forta que a A per situar els fets en l'òrbita religiosa. Molts dels llocs que ja hem comentat per altres causes ho exemplifiquen: tots els que insisteixen en el fet que els que lluiten contra els invasors són cristians<sup>51</sup>, el moment en què magnificava la traïció a l'església amb la qüestió dels privilegis usurpats per donar-los als jueus, el fet que el capítol XI(4), la nota posteriorment afegida al marge, parli sobretot de privilegis eclesiàstics i de la fundació d'esglésies, la insistència a qualificar Vítiza de pecador, etc.

---

<sup>50</sup> No es pot pensar que això tingui cap mena de relació amb el fet que XI(2) sigui un capítol de confecció pròpia de la *CdE* perquè aquesta actitud només s'observa a B<sup>b</sup>, que ja treballava sobre la crònica en la seva forma completa.

Un altre moment que pot acabar d'il·lustrar aquesta tendència és l'endreuça que clou el martiriologi del capítol IV. En essència, diu el mateix que la d'A : el fet que hi hagi tants màrtirs hispànics al cel ha de servir perquè els actuals habitants confiïn més d'arribar-hi. Però B<sup>b</sup> en parla de manera que recorda molt més el discurs religiós, amb conceptes com “ajudadors e defenedors” i, sobretot, per la imatge d’“alegrar-se en la perpètua glòria” i per la inclusió d'un “Amén” final.

---

<sup>51</sup> N'hem proposat uns quants d'encadenats en el capítol X, però cal dir que, al costat d'aquesta insistència, B<sup>b</sup> oblida de dir que Pelai recomanà als que quedaren fora de la cova que confiessin en la misericòrdia de Déu.

### 4.2.3. La llengua del testimoni B

Un dels aspectes més complexos de tractar per al testimoni B és l'estudi lingüístic. Massó i Torrents (1906, 500) en parlar del nostre text inicià la qüestió dient que el manuscrit que el conserva devia copiar “un original del XIII<sup>en</sup> segle que prou se transparenta pel llenguatge”. Això l'impulsà a identificar-lo amb els treballs de Pere Ribera, dels quals tenia notícia de tercera mà per Nicolás Antonio, i a fixar el període 1266-68 com a data de redacció del text. Aquesta mateixa fou l'opinió subscripta per Bohigas (1985, 130-131) i Coll i Alentorn (1967, 118-119) fins que Josep Moran digué que n'esperava una edició perquè “aleshores podrem fer-ne un estudi lingüístic acurat per tal de poder assegurar que aquest text és del segle XIII” (1989, 132 nota 71).

Finalment, ha estat Lola Badia (1995, 31-35) qui ha retornat sobre l'opinió de Massó per qüestionar-la. Ens adverteix que:

“... pel que fa a les traduccions de materials històrics, tot el que precedeix el 1300 és força insegur. L'apreciació es pot estendre als altres camps de la cultura, llevat potser de la jurisprudència i de la pastoral; en qualsevol cas, abans de 1280, quan ja tenim Lull i Desclot, la foscor és la norma. Per datar la versió de B al segle XIII, doncs, necessitariem una evidència documental que, ara com ara, ens manca” (1995, 32-33)

i també que:

“Malgrat que tenim diversos estudis fiables de la llengua catalana arcaica [...] som molt lluny de poder datar amb precisió, com suggeria Massó, a través del que “transparenta” un text copiat al XV. En el nostre cas, el que és evident és que B, copiat al XV, és ple d’“avisos lingüístics” que convindria interpretar d’alguna manera” (1995, 33).

I a continuació dóna aquests “avisos lingüístics” que troba en el text, entre els quals destaca sobretot els que el podrien relacionar amb un original occità.

Efectivament, doncs, l'estudi (si no un estudi sistemàtic almenys una caracterització) de la llengua del testimoni té un notable interès per a qüestions relacionades amb la confecció i la vida de l'epítom, des de l'atribució a Pere Ribera fins a la possibilitat d'un hipotètic pas occità en la transmissió<sup>52</sup>.

---

<sup>52</sup> Recordem que al capítol 3 de l'estudi, hem proposat que B prové d'un antecedent ja traduït al català, anomenat “b”, de 1337. L'antecedent llatí de “b”, , dataria d'algun moment entre 1268 i 1337. Utilitzem com a estudis lingüístics de referència alguns dels que tracten obres catalanes de datació segura del finals del segle XIII o primers del XIV: el de BRUGUERA (1991) sobre la *Crònica* de Jaume I; els de COROMINES (1971; 1977) sobre les *Vides de sants rosselloneses*; el de SOBERANAS (1968) sobre els *Diàlegs* de sant Gregori; el de MORAN (1998) sobre el *Cronicó de Perpinyà* (posterior a 1284); i el de VENY (1993) sobre el *Regiment de preservació de pestilènciade* Jacme d'Agramont. Tenim també en consideració les indicacions sobre la llengua de la traducció catalana del *Dragmaicon Philosophiae* de Guillem de Conques (BADIA; PUJOL, 1997), traducció de la primera meitat del segle XIV.



Iniciem la caracterització de la llengua del testimoni B a partir dels signes indicats en el darrer article esmentat. Es tracta de la grafia provençalada *-tz* final que apareix durant tot el text, qüestió que porta a observar com s'utilitza la grafia *-z-* per a essa sonora. També altres solucions occitanitzants com ara: a) una aparició del nom del riu *Roze* i un cas d'ús de la preposició occitana *demest*; b) rastres de declinació sigmàtica; i c) rastres del manteniment de la sibilant intervocàlica procedent de dental o de velar llatines. A més, la presència dels perfets forts, l'alternança entre les formes del participi *fet / feyt* i, al costat, altres solucions més modernes com l'ús de perfets perifràstics i algunes grafies de la lateral palatal inicial resoltes en *//*. Lola Badia (1995, 34) considera que aquests rastres d'occitanisme descrits són una mica més explícits que els que troba en altres textos de la primera meitat del segle XIV.

### **Alternança *-ts/ -tz* a final de mot representant el so africacat dental sord**

L'alternança constant entre les grafies amb *-ts* final i *-tz* final fa pensar que no tenen cap valor significatiu<sup>53</sup>. Les mateixes paraules apareixen arbitràriament grafiades de totes dues maneres en els plurals de noms, participis i adjectius i també en la terminació de la 2a. persona del plural, molt menys freqüent: *guotz/guots*, *mortz/morts*, *fruytz/fruyts*, *muntz/munts*, *vençutz/vençuts*, *ditz/dits*, *portz/ports*, *moltz/molts*, *ciutatz/ciutats*, *devetz/devets*, *hoyretz/hoyretsetc.* i també *trobaretz*, *havets*, *devets*

Caldria, doncs, associar aquestes grafies a un hàbit del copista. Ja hem explicat més amunt que el testimoni B acumula tres sumaris del contingut de la crònica i un índex, com a resultat de successius passos en la transmissió. També una nota al marge, la que constitueix el cap. XI(4), afegida per la mateixa mà que copiava el text. Malauradament, aquests fragments són massa petits per utilitzar-los com a banc de proves lingüístic i estudiar-hi fenòmens gaire rellevants; de tota manera, en la qüestió de les grafies, podem fer-hi una prospecció per veure si això donava com a resultat alguna pauta clara de comportament.

En el tercer sumari, ja al capítol I (després dels versos de la Lloança d'Espanya: "Vejam, donques [...] tro ha ara"), el que comparteix amb els altres testimonis i que ja devia ser a , només grafia amb *-tz* un de sis possibles casos. En el segon sumari, que considerem afegit en la confecció de "b", de 1337, ("En nom de Nostro Senyor [...] fins als versos de la Lloança), dos de tres possibles casos apareixen amb *-tz*. En el primer sumari i índex de les rúbriques ("Açí comensen [...] hunit ab lo reyalme d'Araguon"), el que va

---

<sup>53</sup> Lola Badia (1995) ja diu que la presència dels finals en *-tz* és corrent en altres textos d'abans de 1350, i se'n troben a la *Crònica* de Jaume I (BRUGUERA, 1991, 38).

afegir-hi B abans de 1431, quatre casos de vuit possibles porten *-tz*. La nota al marge, el capítol XI(4), no presenta cap final en *-tz* per dues ocasions en què era possible. Cal dir que el contingut d'aquesta nota està relacionat amb altres textos, que poden haver influït en les grafies que s'hi usen. Això no ens permet deduir cap tendència en la utilització d'aquestes grafies, tret de l'alternança, i només en podem dir que la seva aparició és, en proporció, lleugerament més petita en la traducció del text que ja provenia de i més present en els fragments afegits a aquella traducció. La utilització d'aquestes grafies no es pot considerar tampoc fruit d'una actitud conscient de respecte envers un text més antic ni, en la direcció contrària, de retocs per fer-lo semblar, precisament, més antic.

Cal observar que l'alternança es produeix també en altres textos del mateix manuscrit BNP13. Al costat de moltes paraules amb *-ts* trobem, per exemple, altres casos com aquests, presos a l'atzar: *gentz* (25v, 63v, 64r), *poretz* (26r), *fortz* (49r), *sotz* (63r), *combatutz* (64r), *quantz* (66v), *pitz* (84r), *esbalaitz* (85r), *partz* (85r), *mortz*, *moltz*, etc. El fenomen és corrent en textos catalans. Al *Cronicó de Perpinyà*, posterior a 1284, se n'hi troben i són considerades per Josep Moran "formes gràfiques de caràcter occità" (1998, 49). També als *Diàlegs* de sant Gregori (SOBERANAS, 1968, 177) hi són "quasi generals" i se'n parla com d'una característica de possible influència occitana. En trobem també en processos judicials de 1314-16: *volietz*, *trobarietz*, *pecatz*, *desnaturatz* (MIRET, 1905, 41 i 45).

### **Grafies -s- i -z- intervocàliques per representar el so fícatiu alveolar sonor**

Normalment, es representa amb la grafia *-s-*, però hi trobem alguns casos de representació amb la grafia *-z-*: *ffrancezos* (però *francesos*), *Àzia* [3] (però *Àsia*), *dezlliurà* (però *deslliurà* [3]), *Algezira* i *uzat* (però *husen*)<sup>54</sup>. L'única paraula que no alterna amb *-s-* és *Algezira*. En parlar del topònim homònim valencià, Coromines (*Onomasticon*, II, 178-179, s.v. ALZIRA) dóna molts exemples de l'ús de la grafia *-z-* i Bruguera (1991, 165) en recull 21 exemples de la *Crònica* de Jaume I, tots amb *-z-*<sup>55</sup>.

Els exemples del nostre testimoni són massa escassos i no hi podem fer distincions entre els que tenen *s* etimològica o els que provenen de CE, CI, TI o D (COROMINES, 1971, 288). En tot cas, referma la idea que l'aparició de *-z-* és esporàdica el fet

<sup>54</sup> En un altre text del mateix manuscrit BNP13 hi trobem "*huzar de seny*" i "*huzar de bon seny*" (83r). També la *Crònica* de Jaume I (BRUGUERA, 1991, 37-38), per exemple, presenta casos d'alternança entre aquestes grafies.

<sup>55</sup> VENY (1993, 124) recull casos de grafies *-z-* per indicar una pronúncia semiafricada, que podria ser possible en un nom propi forà.

que els casos de manteniment de sibilant intervocàlica provinent de dental o de velar llatines que veurem més avall es resolen tots amb *-s-*.

Alguns altres mots en què es representa el so fricatiu alveolar sonor amb *-z-* són noms propis occitans: *Roze* (però *Royne* [2]), *Toloza* i el gentilici *tholozans* (però *Tolosa*[4]) i *Bazés*. Podria haver-hi operat una certa tendència a ressaltar-ne l'occitanitat a través d'aquesta grafia<sup>56</sup>.

Un altre cas, del qual cal deixar constància però que ens resulta indocumentable, és *Cèszar* (en un altre lloc grafiat *Cèsar*).

Així, doncs, la tònica continua essent la de l'alternança amb *-s-* sense poder establir pautes fixes en l'aparició d'una o altra grafia i, per tant, hem de considerar que no tenen tampoc valor significatiu.

### **Noms propis occitanitzats**

Sobre la forma occitana *Roze* que designa el gran riu de la Gàl·lia sud-oriental, ja hem esmentat abans que alterna la seva aparició amb dues altres de la forma catalana *Royne*<sup>57</sup>. A aquest cas se n'hi han d'afegir encara d'altres. En primer lloc els que ja hem vist a propòsit de l'ús de la grafia *-z-* com a marca d'occitanitat (*Toloza*, *tholozans* i *Bazés*) i també el nom *Asau* (per *La Sauvetat*, lloc d'origen de Bernat de Cluny). Com en els casos anteriors, la presència d'aquestes formes tampoc no obliga necessàriament a concloure que el nostre testimoni partís d'un antecedent occità.

### **Rastres de -s de nominatiu**

Lola Badia (1995, 34) indica que troba rastres dispersos de declinació sigmàtica i en dóna un com a exemple:

a) *E un poeta apellats Guorion..* (cap. VI)<sup>58</sup>

Els altres casos en què això es produeix són<sup>59</sup>:

b) *...e fo hom molt fort[s...] tant era forts e règeu..* (cap. III)

c) *...mas despuys molt forts e molt ferm stava en les batalles.*(cap. XIII)

d) *...romàs la terra de Spanya [...] cridants per grans udolamentz* (cap. X)

---

<sup>56</sup> “És aquí [en les grafies] on es poden constatar algunes de les vacil·lacions més notables, degudes a la influència que, fins i tot en l'escriptura, exerceix encara el provençal...” (NADAL; PRATS, 1982, I, 410).

<sup>57</sup> Els testimonis de la Branca Completa l'anomenen sempre *Roze* o *Rose*, fins i tot el llatí G (cf. PC28 i PC40).

<sup>58</sup> De fet, en presenta dos, però el segon no el tenim en compte perquè parteix d'una confusió en el manuscrit i ha de dir “per ço que tot ço que romàs hi era consumàs”, cap. VII.

<sup>59</sup> Hi ha un cas amb l'adjectiu *prou* (“...e aquest fo molt bo e prous” cap. XIV), en el qual hi ha, segons Coromines (*DECLC*, VI, 832b 50, s.v. PROU), “la *-s* de l'antic cas recte”. En tractar-se, però, d'un manteniment etimològic no el prenem en consideració.

Els casos b) i c), en què trobem la desinència de nominatiu en l'adjectiu *fort* en posició de predicat, queden explicats estrictament des del català (*DECLC*, IV, 139b 16-59, s.v. FORT; VENY, 1993, 144) i no cal pensar en influència occitana. En tot cas, constitueixen un ús obsolet al segle XV quan es va copiar el manuscrit de B, però no pas en la data que proposem per a la traducció “b” (abans de 1337). Així, només ens en resten dos casos que podrien ser significatius, a) i d).

Tant uns casos com els altres, i també les sospites de relació amb un antecedent occità, s'haurien d'atribuir a la traducció “b”: el cas a) és un afegit de B<sup>b</sup> que no apareix a cap més testimoni i el cas d) presenta un participi present que resulta de traduir un adjectiu que, a més, no respon estrictament al significat del terme “criar”<sup>60</sup>. És cert que els participis presents sovint prenen flexió de gènere (BADIA I MARGARIT, 1951, §162; BRUGUERA, 1991, 55) i poden aparèixer acabats en -s, però en aquest darrer cas el participi està referit a *Espanya*, singular, i enmig d'adjectius en singular. Més plausible és l'explicació que es tracti d'un estilema líric que el traductor o el copista del XV vagin incorporar, precisament en un passatge notòriament retòric, i que ho fessin amb una -s final, com un reflex mimètic de textos lírics<sup>61</sup>.

Notem també la distribució *Déus/Déuper* al cas recte i oblic respectivament. *Déus* [2], fent de subjecte: “...*ab gran miracle que Déus hi mostrà...*” (cap. XI(2)) i “...*de la qual cosa parlarem per avant, Déus volent*” (cap. XI(6)); i *Déu* [13] com a complement (“...*a Déu...*” [4] i “...*de Déu...*” [9]). Trobem aquesta mateixa distribució en textos del segle XIII, com les *Vides de sants rosselloneses* del XIV, com el *Regiment de preservació de pestilència* de Jacme d'Agramont (1348) (VENY, 1993, 144 i nota 1).

Finalment, hem de consignar alguns casos de noms propis com *Carles Magnes*, que en tots els testimonis catalans de la *CdE* i en la retraducció G apareix sempre amb aquesta desinència -es heretada del cas nominatiu.

Els rastres de declinació són presents en altres textos del començament del segle XIV, com ara a la traducció del *Dragmaticon Philosophiae* (BADIA; PUJOL, 1997, 290), en molt més gran proporció que en la nostra crònica.

---

<sup>60</sup> *HrH* i A : “clamossa”, ‘sorollosa’. El canvi per un participi present com ara ‘criant’ es devia produir ja a , tenint en compte que els testimonis de la Branca Completa porten en aquest punt el substantiu “crits” (cf. l'apartat dedicat al Plany per la pèrdua d'Espanya al capítol 5 de l'estudi). Fins i tot els casos que no hem considerat significatius —b) i c)— són deguts a l'antecedent “b”: el cas b) tradueix “vir [...] incredibilis fortitudine” d'A i el cas c) tradueix amb *forts* i *ferm* el “constantissimus” d'A . Per tant, en tots dos casos els adjectius declinats són afegits per la línia B<sup>b</sup>.

### **Manteniment de la sibilant intervocàlica procedent de dental o de velar laïnes**

Els casos en què es manté la sibilant són: *menyspresaven vesent veser* [2], *poçesexenplaser*, etc., i algunes formes del perfet com *preseren*[3] i *meseren*. Al costat d'aquestes, hi trobem normalment *veeren reeberen faheren, lahors*, etc.

Alguns d'aquests mots es troben en frases i fragments afegits a la traducció d'A : *menyspresaven* (cap. IV), *veser* (l'aparició del capítol IX); *preseren* (l'aparició del capítol X); i *meseren* (concorrent amb l'anterior aparició de *preseren*), *plaser* (cap. XIV)<sup>62</sup>.

Aquest fenomen i les formes que origina, no estranyes en altres fases evolutives del català, coincideixen amb les formes que va obtenir com a resultat l'evolució occitana de D, CE, CI i TI. Coromines (1971, 253 i 298-301) en troba molts casos a les *Vides de sants rosselloneses* i parla d'una possible solució catalana nord-oriental en aquesta direcció, que no hauria aconseguit d'imposar-se en l'àmbit general. Soberanas (1968, 178) considera que la sibilant és "àmpliament conservada" en els *Diàlegs* de sant Gregori, la còpia dels quals situa en aquella zona. La *Crònica* de Jaume I tampoc no és aliena al fenomen, tot i que hi té una extensió molt més reduïda (BRUGUERA, 1991, 53), més semblant al nostre cas. En l'estudi lingüístic de la *Crònica*, l'editor fa seves les paraules de Coromines en parlar en general d'aquests manteniments: "sobretot es tracta d'occitanismes *literaris* de la poesia i de la prosa a provençalada, que de cap manera no corresponien al llenguatge real" (1971, 253-254) i per això és habitual de trobar-ne en textos catalans fins tot el segle XV. En altres textos del manuscrit BNP13, concretament en una traducció del francès, trobem mots com *crusels* (64r), *plaser* o *plasia*, aquest darrer en un fragment copiat d'Eiximenis. La traducció del *Dragmaticon...* (BADIA; PUJOL, 1997, 290-291) també en recull casos. Igualment se'n poden trobar en processos dels 1314-1316 (MIRET, 1905, I, 42: *casech*, per exemple).

Per al nostre objectiu, doncs, la presència d'aquestes formes no indica inequívocament una necessària procedència occitana; tampoc no es poden considerar arcaïsmes evidents.

Dins del mateix àmbit, els sufixos *-esa/-eses* apareixen sempre amb aquestes formes: *noblesa/nobleses, fortesa, sobreproesa saviesa, riqueses infantesa*, etc.

---

<sup>61</sup> La coincidència amb l'hemístiqui d'Ausiàs March "cabells rompent ab grans udolaments" (XI, 18) és una prova de la circulació que podria haver tingut l'estilema en qüestió.

<sup>62</sup> "...lo rey n'ach d'açò sobiran plaser..." per "Et rex [...] *guavissus est ultra modum*...". La introducció del sintagma *sobiran plaser* es deu, doncs, a "b" i cap a aquest antecedent, com en el cas de les restes de declinació sigmàtica, han d'apuntar les sospites d'occitanisme.

Cal també observar que cap d'aquestes formes que coincideixen amb les solucions occitanes no la trobem grafada amb *-z-*, cosa que apunta en la direcció que no hem de concedir a aquelles grafies valor significatiu.

En aquest punt ve a tomb indicar, encara que no pertanyi al fenomen ara estudiat, la paraula *esgleyes* (i una aparició de *gleyes* al capítol X) com a exemple de la pèrdua de la *-s-* intervocàlica en paraules que ja tenen una altra *s*. En el nostre testimoni no hi ha alternança amb la forma semiculta, però igualment corrent, *església* (BRUGUERA, 1991, 54).

### **Altres solucions occitanitzants**

#### **Demest**

El *DCVB* (4, 118) recull una variant d'aquesta preposició, *demet* amb el sentit 'enmig', l'apropiat per a la nostra frase del capítol X, i la considera rossellonesa. Coromines (*DECLC*, III, 63b 23-26) indica que prové de DE-MIXTO i que la forma principal és *demest* efectivament rossellonesa i amb el mateix sentit. En un altre lloc (*DECLC*, V, 624b 13 - 625a 13, s.v. MESCLAR) en registra l'existència en l'occità dels trobadors (també dels catalans) i en documenta la pervivència al Rosselló des de les *Vides de sants rossellonese*<sup>63</sup> fins gairebé actualment. La presència d'aquest mot té, doncs, explicació també des del català.

#### **...que resplandeys per aur**

*Resplandeys* és un cas clar de grafia occitanitzant. És, però, un cas únic en el nostre text<sup>64</sup>, tot i que no es tracta d'una grafia absolutament desconeguda en textos catalans<sup>65</sup>. Aquesta forma concorre amb *aur*, que contravé la norma d'evolució fonètica, però té moltíssima presència escrita en català des dels orígens. Segons Coromines, "una variant *aur* llatinitzant o en algun cas com a occitanisme és ben comuna en els Ss. XIII i XIV i en algun text del s. XV; predomina en Llull que sembla haver-la considerat com a més literària" (*DECLC*, VI, 82a 13-25, s.v. OR) i en dona a continuació multitud d'exemples. Més clar és, en aquest sentit, el que detecta Soberanas (1968, 187). El manuscrit B dels *Diàlegs* de sant Gregori, que modernitza sistemàticament la llengua i n'esborra molts dialectalismes, escriu *aur* on el manuscrit A, més antic, porta *or*. Es tracta, doncs, d'un possible signe d'occitanisme, però tampoc inequívoc.

<sup>63</sup> Cf. el glossari a COROMINES (1977, I, 110)

<sup>64</sup> Cf. més avall les grafies utilitzades per representar el so fricatiu palatal sord.

<sup>65</sup> COROMINES (1971, 308; 1977, I, 34); BRUGUERA (1991, 38) *mateys/meteyes* per exemple. Força casos a la traducció del *Dragmaticon...* (BADIA; PUJOL, 1997, 290-291): *creys*, *bays*, etc., i rastres en els altres testimonis catalans de la *CdE*.

### **Tresaur**

Per al cas de *tresaur* [2], cal tenir en compte que Coromines insisteix en la popular relació establerta entre el mot *tesori or* (*DECLC*, VIII, 790b 12-42, s.v. TRESOR) i això podria decantar un copista que opta per *aur*, amb tradició catalana, a favor de *tresaur*.

### **Tena gotza**

L'adjectiu *gotza* per designar la terra dels gots és un altre cas especial<sup>66</sup>. Cal observar que els testimonis de la Branca Completa presenten en aquest punt els substantius *Gòtia* o *Gòcia* (cf. PC28). Potser es tracta simplement d'una mala lectura comesa per B<sup>b</sup> sobre convertint el topònim en adjectiu, ja que la construcció de la frase en el nostre testimoni més aviat demana que hi hagi un nom propi en lloc de l'adjectiu: “...e-ncara vuy en dia diu hom aquella terra gotza per ço com los guots la habitaren...”<sup>67</sup>. Val a dir, a més, que la forma es troba molt pròxima a l'única aparició de *Roze*, però també que unes quantes línies més avall apareix la *lig guotua*, amb inequívoca funció d'adjectiu, que presenta una desinència tan inusual que ens fa suposar una mala lectura per *gòtica*.

### **cant**

Un darrer cas, poc indicatiu, és el de la forma *cant*: *Encara vejám cant ne foren gitats...* (en el tercer sumari, cap. I). A part que es tracta d'una aparició única, és molt fàcil que sigui una mala lectura de “com”, i més si tenim en compte el que els altres testimonis diuen (A : “quomodo”; C-D: “en quina manera”). La confusió podria haver-se produït a B respecte de “b” entre *com* i *cant*, o també a “b” respecte de malinterpretant l'abreviatura de “quomodo” per la de “quando”, força semblants. Si s'hagués produït aquesta segona eventualitat, hauríem de concloure que el traductor “b” va llegir *quando* a i va escriure *cant* i és ben cert que, segons Soberanas (1968, 178), la supressió de la /w/ és un tret d'aproximació a l'occità i que suggereix una procedència més nord-oriental dels textos en què apareix, molt en la línia d'altres fenòmens que ja hem tractat abans. Però Coromines (*DECLC*, VI, 895a 28-33, s.v. QUAN) explica que pot ser una simple qüestió de representació gràfica. La possibilitat de trobar-nos davant d'una mala lectura, però, impedeix que pugui servir aquesta forma per deduir una procedència occitana del text.

---

<sup>66</sup> Sembla que en català, provinent de GOTICA hauria d'haver donat una africada palatal i no pas alveolar. No hem trobat referències a l'adjectiu *gotza*, ja que en els reculls apareixen només les formes *gòtica* o *gòtiga*.

<sup>67</sup> La redacció d'A també ho permet: “...provincia que adhuc hodie goza a quibusdam vulgariter appellatur ...”, que ja pot ser també un topònim més que un adjectiu.

### **Els perfets forts i febles**

La presència de formes del perfet fort al costat de les formes febles es produeix en tot el text en una alternança que no sembla obeir a cap pauta de comportament concreta.

Els casos que surten a la nostra crònica corresponen sobretot als provinents de perfets en -UI: *ach/agren*, *vench* (i *sdevench/vengren*, *poch/pogren*, *tench/tengren*, *volch*, *tolch*, *jach*, *plach*, *conegren* i *mogren*. D'altres provenen de perfets en -SI: *entès*, *mès* (i *tramès*), *conquès*, *pres*, *ocís romàs* (usat també com a participi). També hi trobem perfets sigmàtics velaritzats: (<-XI) *dix*<sup>68</sup>; i (<-SQUI) *visch*, *nasch*, *trasch*. Finalment, tenim casos provinents de perfets en -I: *féu*, *fo/fonch/fou/foren viu*<sup>69</sup>.

Al costat d'aquestes formes hi ha també les corresponents febles, per exemple en els casos de *agueren*, *pogué*, *prengueren*, *tingueren*, *tragneren*, *visqué*, *trameteren*, *sobrevengueren*, etc.

Observem com és molt més freqüent que l'alternança de la forma feble amb la forta es produeixi en la 3a. persona plural que no pas en la singular, cosa que indica una diferent resistència a la introducció de les formes febles. Per exemple, *ach* però *agren/agueren*; *vench*, però *vengren/sobrevengueren* i *tench*, però *tengren/tingueren*.

Notem que ja apareixen en alguns verbs formes febles a la 3a. persona singular. *Pogué* i *visqué* les dues úniques ocurrències que en trobem, són excepcionals però indicatives d'una fase lingüística força moderna (segurament deguda a la còpia del XV) al costat de solucions molt més arcaïques (formes de perfet fort a la 3a. persona plural)<sup>70</sup>.

En verbs com *metre*, la 3a. persona plural és *meseren* (però *trameteren*) i en el cas de *prendre* (3a. persona singular, *preç*) alterna la forma velaritzada *prengueren* amb *preseren*.

### **El perfet perifràstic**

Contra el fenomen més antic que constituïa la presència de perfets forts, trobem a B exemples de perfet perifràstic, d'altra banda gens estranys en un text copiat al segle XV (abans de 1431) ni tampoc en la data que hem proposat per a la traducció (anterior a 1337). Bruguera (1981; 1991, 87-92) troba a la *Crònica* de Jaume I molt pocs casos de la perífrasi '*anar* + infinitiu' que no es puguin explicar partint d'un sentit encara molt propi

<sup>68</sup> Notem un cas de *dixs* en 3a. persona del singular (cap. XI(6)).

<sup>69</sup> Seguint la distinció de BRUGUERA, 1991, 84-86.

<sup>70</sup> Josep M. Nadal i Modest Prats consideren aquest tret un arcaisme: "Només resistirà fins al segle XV la 3a. persona del singular dels perfets; per això ja fèiem notar l'arcaisme dels textos que a finals del segle XIII i començaments del XIV encara conserven formes fortes en els altres casos" (NADAL; PRATS, 1982, I, 419).



del verb *anar*. Aquest no és el cas del nostre text, on cap de les aparicions del perfet perifràstic permet dubtar que el gir ja està absolutament gramaticalitzat i, en conseqüència, la seva presència ens situa en un moment en què el fenomen estava ja totalment solidificat.

Els casos que hi trobem apareixen arreu, sempre alternant amb les formes de perfet simple, fortes o febles, que continuen essent, i amb diferència, majoritàries: *va ajustar grans compayes* (cap. III), *va comenssar de perseguir lo dit duch*(cap. VIII), *tantost va exellar los ffills*(cap. VIII), *va ixir de la splugua* (cap. X), *va passar a la terra de les Stúries*(cap. X), *va'ls totz quaix destruir* (cap. IV), *va's recullir en una splugua* (cap. X), *va'ls fer pendre per la guola*(cap. X), *van pendre e deguastar* (cap. III), *van pendre sent Cuguat* (cap. IV), *e tantost com veeren açò los sarrains van fugir* (cap. X), *e van-lo asatjar una veguada e altra* (cap. IX), *e van-li lliurar grans companyes* (cap. IX), *van-sse'n venir en aquest baró Palegi*(cap. X).

### **Altemança fet/feyt**

Aquest és un tret comú en textos de tot el segle XIV<sup>71</sup>. Trobem en el nostre text 6 ocurrencies de la forma més antiga amb *-eyt(-)* per 11 de la forma més moderna amb *-et(-)*. Una observació que no pot passar per alt és que tots els casos de la forma més antiga es troben fins al capítol X (alternant amb l'altra forma) i a partir d'aquell punt *-et(-)* esdevé la solució única.

### **Grafies /l o ll/representant el so lateral palatal**

Un altre dels signes de relativa modernitat del nostre text, és la presència de mots amb *ll-* inicial. Vegem quin és el tractament que fa de les grafies del so lateral palatal.

A començament de paraula, predomina la grafia *l-*: *libre, linatge, lohar, lahors, latina, leyals, laurar, lauradors, lança, Leyda, luny, Lahó* (Lleó), etc. Algunes paraules, però, apareixen sempre amb *ll-* inicial, com és el cas del possessiu *llur*<sup>72</sup>, l'adverbi *llà* o l'adjectiu *llechs*. En altres mots, les dues fórmules s'alternen: *llengües/lengua, lliurar/liurar, lloch/loch, llit/lit, llevar/levar, llavors/lavors, llarch/larch*

A final de mot, en canvi, l'única grafia que trobem és *-ll-*: *aquell* (i derivats), *fill* (i derivats), *ocell, ell, novell*(i *renovellar*), *vell, cavall* (i derivats), *davall* (i *devallar*), *concell* (i *consellar*), *castell, perilli* alguns noms propis com *Porcell, Morell, Urgell* i *Ripoll*

<sup>71</sup> VENY, 1993, 128-129; *DECLC*, III, 957a 4-14; MORAN, 1998; BADIA/PUJOL, 1997, 290-291; MIRET, 1905, I, 42.

<sup>72</sup> El trobem també amb *ll-* inicial en altres indrets del manuscrit BNP13 (a l'atzar, 24r, 49r, 63v, per exemple), però algun cop *lurs* (per exemple, i també pres a l'atzar, 64r).

A l'interior de mot trobem només dos casos, i encara de noms propis, que presentin la grafia *-yl*: *Mont Caylio* i *Gayleyra*. Excepte en el mot *desliurar*, que pot explicar-se per la presència del prefix, tots els altres casos presenten de manera única la grafia amb *-ll*·: *cavaller*, *bella*, *batalles*, *apellar*, *Gàllia*, *Guallicia*, *Castella*, *Mallorques*, *Montpeller*, *deguollar*, *ergullosa*, *matalls*, *recullir*, *muller*, *excellà*, *dellà*, *mullada*, *assadollar*, *sentilla*, *meravella*, *aparellar*, *pubillar*, *felló*. Més aviat la tendència és a grafiar també amb *-ll* mots com *familiars*, *sollempnizat*, *mília* (tot i que no sabem exactament quina realització fonètica representen) i noms propis, molt menys fiables per les agressions que podien haver sofert, com *Saphillia*, *Fluxilla* o *Marcilli*.

Aquesta distribució, que manté la grafia *l* només en posició inicial (i no absolutament) en algunes paraules i *-yl* en un parell de noms propis, apunta cap a una més gran modernitat del sistema de grafies utilitzat, aspecte que devia obtenir en la còpia del segle XV.

### **Altres qüestions**

A banda de les ja estudiades, que seguien el guió proposat per Lola Badia (1995), ens sembla interessant d'analitzar algunes altres qüestions miscel·lànies sobre la llengua del testimoni B.

### **Grafies *ny* o *y* representant el so nasal palatal**

El nostre text presenta una immensa majoria de paraules grafiades amb *ny*. D'un total de 222 casos, 198 ho són. 188 porten *nyal* manuscrit i 10 més s'escriuen amb una *y* i la titlla horitzontal indicativa de la nasal ~ inequívocament col·locada al damunt. En aquests 10 casos, i vista l'absoluta majoria de *ny* explícites en el manuscrit, les hem resolt en l'edició com a *ny*.<sup>73</sup>

15 casos més presenten només una *y* per representar aquest so. Es tracta de 4 casos de *Spaya* entre els infinits amb *ny*, els cinc casos de *liyatge* (les altres 12 aparicions són de la forma *linatge*), *guoayaren*, un cas de *Gascuya*, un cas de *conpaya* (al costat de dues *companya*), i tres casos relacionats: *mntaya*, *mntayes*, *mntayeses*. És molt probable que en els casos de *Spaya* i *Gascuya* estiguem davant de simples oblits de la titlla horitzontal (tot i que *Spanya* sempre apareix en el manuscrit amb *ny* explícites). Però segurament no és així en el cas de *liyatge* (perquè apareix sempre en el manuscrit

---

<sup>73</sup> Els casos són: *Catalu~ya* (5 casos dels 6 totals), *Guascu~ya* (3 casos dels 4 totals), un únic cas d'*a~y* i un de *lu~y* entre els moltíssims de la grafia *ny*.

amb aquesta forma, i si alterna ho fa amb la més moderna i no palatalitzada *linatge*) ni en el cas de les altres paraules recollides<sup>74</sup>.

Els 9 casos restants presenten també *y* i una titlla horitzontal, però falten, a part de *n*, altres grafies en la paraula *i*, doncs, la restitució no és unívoca. Es tracta de formes com els cinc casos de *mu~ta~ys* ('muntanyes'), en què la segona ratlla pot valer la nasal, la *e*, o ambdues. Passa el mateix en un cas de *conpa~ys* (hi ha en el text un altre cas de *companyes*). En un de *me~ypresaven* pot valer la nasal o la *s*, o totes dues. I en uns altres casos, un de *burguo~yos* ('borgonyons') i un de *compa~yos* ('companyons'), pot valer alguna o totes dues nasals. Per a l'edició del text, hem considerat que l'abreviatura valia totes dues lletres, cosa no gens estranya (CAPPELLI, 1929), i així hi hem resolt aquests mots, sense ni tan sols indicar-ho.

No es pot pensar, doncs, que aquestes paraules en concret siguin portadores d'una grafia decisiva quant a la seva procedència antiga<sup>75</sup>, consideració que només es pot plantejar, creiem, en el cas de *liyatge* per la uniformitat en les aparicions i perquè la palatalització sí que pot ser significativa. Segons Coromines (*DECLC*, IV, 958b 47 i següents, especialment nota 3, s.v. LÍNIA) es tracta de la forma *llinyatge* de la qual només dóna exemples del segle XIII i XIV. També Bruguera en troba a la *Crònica* de Jaume I (1991, 41). Pot ser, doncs, una forma arcaica present en el nostre text. Val a dir, però, que es troba en segments molt localitzats de la crònica: dues ocurrències al capítol II, dues més al capítol XIII i una al primer sumari, la part que considerem redactada més tardanament del testimoni. A part del fet que la forma *liyatge* apareix en altres textos del manuscrit BNP13 (presos a l'atzar, 64r, 66v, 84r, etc.), aquesta última aparició no ens permet d'assignar-li còmodament la condició d'indicativa d'un estadi lingüístic més reculats que la data del manuscrit.

#### **Grafia *gu-* (o *-gu-*) representant el so velar davant *a*, *o***

El més habitual a B és que les grafies *gu-* o *-gu-* representin el so oclusiu o fricatiu velar sonor davant *a* i *o*. En concurrència amb la vocal *a* són molt pocs casos els que alternen les grafies *g-* o *-g-*, la majoria noms propis: *Chugat/Cuguat*, *Gascunya/Guascunya*, *Galícia/Gualícia*, *Garcia/Guarcia*, *Gayleyra/Guayleyra*, *subjugà/subjuguà* i *atorgà/atorguà*. Només *Gàllia* apareix sempre amb *g*. En concurrència amb la vocal *o*, l'alternança és més freqüent, tot i que són molt minoritaris els grafats amb *g*: *degollats/deguollar*, *Teragona/Terraguona*, *Aragó/Araguó*,

<sup>74</sup> En altres textos del manuscrit BNP13 trobem moltes aparicions de *mntaya*, *mntayes*, etc. (24v).

<sup>75</sup> Ni tampoc no té res a veure amb la distinció que COROMINES (1971, 291) estableix per a les *Vides...* segons la qual en posició implosiva apareixeria *ny* o *yn* i entre vocals *y*.

*Seragossa/Seraguossa, gots/guots, Rodrigo/Rodriguo, goig/guoig* etc. Trobem cinc mots que només apareixen amb la grafia *g*: *Aygolant, vergonya, governàs, segon, segona* i *segons* (11 aparicions). Documents processals del 1314-1316 també presenten aquesta fórmula: *enganosament, amaguats*, per exemple (MIRET, 1905, I, 42).

### **Grafies representant el so africà palatal sonor**

Cal destacar només dos casos, *sitga* i *miganssant* en què utilitza *g* davant *a*, segurament també en el segon cas per indicar una pronúncia africada. El fenomen es documenta en altres textos dels segles XIII i XIV (VENY, 1993, 123; BRUGUERA, 1991, 39).

### **Grafia *ch* representant el so oclusiu velar sord**

És l'única grafia que trobem en posició final, en singular i en plural: *pròlech, Melchisedech, loch, lochs, Vich, sanch, rich, richs, Alerich, anch, duch, chatòlich, franch, franchs, grechs, jochs, poch, llech* etc. També en algunes formes fortes del perfet ja comentades, com ara *ach, vench, volch* etc. Igual com es manté en el plural, sol mantenir-se en el femení: *richa, francha, blancha, teòricha, pràtica, chatòlich, públich, etc.* Dos casos en què el femení porta sufix, però, no es comporten igual: *públicament* i *pacificablement*.

En posició inicial, apareix la grafia *ch* algunes vegades, alternant amb *c*: *Chatalunya/Catalunya, chavaller/cavaller, Chugat/Cuguat*. Menys casos la presenten sempre inicialment: *Chalateiu, chatòlich, chatedral*.

A l'interior de mot, pot aparèixer també tant a l'inici com a final de síl·laba: *Jachme, Guoscha, amplifichà, Màlich, Hoscha, Bíchia, Huracha, serchades/sercades, Luchà, puscha, Àffricha/Affricanus, edificar/edificar, barcha*<sup>76</sup>.

En alguns altres casos, especialment de noms propis, la grafia *ch* pot aparèixer per costum gràfic, provinent del llatí: *christians, Melchisedech, Cham, archibisbe* (però *arcabisbe*) o *Barchinona*, que apareix també amb les formes híbrides *Barchelona, Barxinona* i *Barchanona*.

Aquest ús de la grafia *ch* es recull semblantment en altres textos de l'època (VENY, 1993, 125).

### **Grafies *-cc-***

---

<sup>76</sup> En aquest cas podria ser que aparegués el conjunt *ch* per relacionar més fàcilment el mot amb *Barchinona*, ja que surt a l'explicació de l'etimologia del nom de la ciutat.

Només en dos mots, en què es poden explicar per raons etimològiques, apareixen les grafies *-cc-*: *occupat* i *peccat* (amb els seus derivats; una aparició, però, de *pecat*). Les altres ocurrències representen la seqüència [ks]: *destrucció*, *succeir* (i derivats) i *acceptar* o *exceptar* (per 'exceptuar').

### **Grafies *x*, *ix* i *ys* per representar el so fricatiu palatal sord**

El testimoni B usa comunament la solució *x* per representar aquest so a l'interior de mot: *axí*, *lexà*, *naximent*, *eximent*, *iximent*, *exorbar*, *examplats*, *exovar*, *poçesexen*, etc. Només algunes paraules que tenen el so en posició final porten *ix*: *quaix*, *peixs*, *jaqueix* (al cap. XI(4)) i *mateix*<sup>77</sup>. Aquesta distribució és la corrent en textos catalans (BRUGUERA, 1991, 38; VENY, 1993, 123; COROMINES, 1971, 308). En un sol cas, ja comentat (cf. més amunt), es representa amb *-ys*, *resplandeyş* en la traducció de la *Laus Hispanie* del capítol I.

### **Plurals masculins en *-eses***

Troblem dos casos de plurals masculins en *-eses*. El primer, *los guotz muntanyeses*, al capítol X, i el segon *E per ço com de molts burguesses ell la pòhllà* capítol XIV. Encara n'hi ha una altra al capítol XI(4), *e VI meses* al costat de dues aparicions de *mesos*. Aquest darrer cas pertany, precisament, a la nota que suposem afegida a la crònica en el moment de la còpia de B, és a dir, a primers del segle XV. Tanmateix, se n'ha de relacionar el contingut amb textos molt més antics (cf. el capítol 6 de l'estudi), d'on podia haver perviscut el plural amb *-eses*. Aquesta forma per als plurals, tanmateix, no fou gens desconeguda al segle XIV (VENY, 1993, 145). En textos molt antics són més freqüents: "únics" a la traducció del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova feta per Berenguer Sarriera (BATLLORI, 1947), "abundosos" als *Diàlegs* de sant Gregori (SOBERANAS, 1968, 183-184) i encara en trobem casos en documents de 1374: "...d'ous d'aquells qua Na Treiata [...] li havia trameses" (MIRET, 1905, I, 70).

### **Manteniment de *-n*etimològica**

Troblem en el text alguns casos de manteniment de *-n* final. Se'n poden explicar alguns, com fa Veny en un text català del segle XIV (1993, 142), per fonètica sintàctica: "...molt bon d'armes..." (cap. XIV)<sup>78</sup>, "...ab plen poder.." (cap. VIII) i "...lo rey n'ach d'açò sobiran plaser.." (cap. XIV). Un altre cas el trobem en el topònim *Araguon*. Tret

<sup>77</sup> Aquest mot en alternança amb casos de *matex/matexa*. Cal tenir present que *matex* és la transcripció de les lletres *mat-x* amb la ratlla indicant la supressió de la *e* en el manuscrit. Les vegades que transcrivim *mateix* és perquè hi figuren totes les lletres. Grafies com *matex* són corrents a l'època.

<sup>78</sup> A la manera de l'exemple *plen d'umors* de Veny. En el testimoni B surt moltes vegades "...molt bon hom d'armes..", que podria explicar aquest cas, suposant que hi falti un *hom*.

d'una aparició en el mateix capítol XIV, en comptem dues en el primer sumari, un dels fragments que hem considerat afegit a primers del segle XV.

Aquest tret és considerat arcaic i apareix en els textos de finals del segle XIII o de principis del XIV. Soberanas (1968, 181-182) ho considera un fenomen propi del nord-est del domini lingüístic, present en molts textos d'aquella zona o arcaics. Moran (1998, 51) considera que el cas únic que en troba al *Cronicó de Perpinyà* és per influència de l'occità. També a la traducció del *Dragmaticon...* (BADIA; PUJOL, 1997, 290-291) n'hi trobem, i en processos del 1314-1316, on declaren, precisament, empordanesos, trobem *ben, Castellon, Rosselyon, Aragon, Ortaphan* etc. (MIRET, 1905, I, 41, 42, 44 i 45).

### **Neutralització de vocals àtones i tancaments vocàlics**

El tractament de les vocals àtones és força regular en el testimoni B. Alguns exemples de confusió en posició àtona són: *del seu regna, cautalós, pastilència, del pobla, acceptats* (per 'exceptats'), *contre* (el més freqüent), etc.

Pel que fa al tancament d'algunes vocals, alternen les formes etimològiques *tengués, venguessen* etc. amb les que ja han experimentat el tancament *tingués, vinguessen* etc.<sup>79</sup>

### **Sent/sant/santa**

La distribució que segueixen aquests mots és l'habitual i paral·lela a la que trobem en els altres testimonis de la *CdE*. Davant del nom del sant masculí, actuant-hi com a determinant, hi trobem la forma *sent*, excepte en un cas de *sant Sadorní* pertanyent a la nota afegida pel copista del segle XV (cap. XI(4)). Quan s'usa com a adjectiu o com a substantiu, la forma és *sant*. En femení, sempre *santa*.<sup>80</sup>

### **Plural sense -r- de mots amb -r final en el singular**

Només trobem en el text de B un sol cas de pèrdua de la *-r-* en el plural d'un mot que tenia *-r* final en el singular. Es tracta del mot *arqués* (cap. X), que trobem en la parella de sinònims *arqués sagitaris*. El fenomen és molt més extens a C i D.

### **Tier per teure**

Al capítol IV proposem de llegir la forma d'infinitiu *trer*<sup>81</sup>. Aquesta forma, segons Coromines (*DECLC*, VIII, 798a 31-39, s.v. TREURE), era general al segle XIII i se'n troben

<sup>79</sup> No hi ha vacil·lacions en el tancament de les vocals com els que recull MORAN (1998), la majoria d'influència occitana o rossellonesa.

<sup>80</sup> MORAN (1998, 41) distingeix clarament la forma *sent* com a exclusiva del català.

<sup>81</sup> El manuscrit diu clarament *terra*, però no fa sentit. Proposem l'esmena *trer-la* seguint les lectures d'A *extrahendam*, C *traura-la*, D *traure-la*.

exemples durant tot el segle XIV. En el sentit específic de ‘tirar’, com el *treyendel* del nostre capítol X, el verb té presència també en textos del segle XIV<sup>82</sup>.

### **Lig**

Forma corrent durant el segle XIV (*DECLC*, V, 136a 54 - 137a 22, s.v. LLE) tant en el sentit jurídic (per exemple, en el nostre cas *lig guòtica*) com en el sentit d’una creença religiosa (com en els altres dos casos *la lig de Jhesuchris*), acceptió documentada fins a mitjan segle XIV.

### **Maturiat**

Variant recollida per tots els repertoris lexicogràfics (*DECLC*, V, 507a 50 - 507b 26) i de pervivència fins gairebé actualment. Es considera la forma més antiga.

### **Metge**

Trobem a B una aparició del mot *metgeen* el sentit de ‘remei’, acceptió no recollida en els repertoris. *E la terra que sa enrere s’era assadollada per les spases dels romans, encara per aquelles dels guots, après lo metge, no ffo covinent com Spanya fo destruïda per los sarrains* (cap. X). El passatge és producte de diverses males comprensions desvirtuadores del sentit original, que assigna als gots els paper de ‘remei’ per a Espanya després de les destruccions anteriors. La paraula *metge* doncs, és aquí un substantiu (paral·lel de *metgia*) fet a partir de *metjar*, verb molt documentat (*DECLC*, V, 644a 15-35; *DCVB* 7, 401), que la mateixa crònica usa una mica més avall: *fer [e] sana e nafra e puys metge* (cap. X, traduïnt *medetur*).

### **Monge**

*Monge* és forma més antiga que *monjo*. Coromines (*DECLC*, V, 773a 53 - 773b56) considera que al segle XV ja devia haver canviat la forma, però indica que alguns cercles més erudits continuaven usant la paraula que ens ocupa, encara en aquell segle.

### **Péres precioses**

Apareix al capítol VI la forma *péres*. Després d’un període de convivència de *péra/pedra* s’imposà la segona a partir de mitjan segle XIV (*DECLC*, VI, 362b 21 - 363a 38, s.v. PEDRA). També a la traducció del *Dragmaticon...* apareix aquesta alternança (BADIA; PUJOL, 1997, 290-291).

### **Pedres càndidas**

---

<sup>82</sup> El *DAGuiló* (VIII, 120), el *DCVB* (10, 507), i el *DECLC* (VIII, 799) en donen exemples del segle XIV (i encara Coromines en dona un de Marià Vayreda per explicar que, dialectalment, s’ha conservat aquest ús en comarques apartades).

L'adjectiu *càndidas*, 'blanques', aplicat a les pedres de la catedral compostel·lana al capítol XII, constitueix una qüestió a comentar<sup>83</sup>, especialment perquè Coromines (*DECLC*, II, 471, s.v. CÀNDID) en dona la primera documentació, de Corella, a la fi del segle XV<sup>84</sup> i en diu que “en autors medievals és ben rar, només com a audaç i emfàtic terme d'humanistes”, dues característiques (l'audàcia i l'humanisme) de les quals el nostre text no és gaire suspecte.

Com que sabem que el testimoni B fou copiat abans de 1431, això constitueix una aparició de l'adjectiu anterior a la documentada de Corella i, per tant, ens trobem davant d'un indici de modernitat del text, adquirit en la còpia del segle XV.

La qüestió, però, no acaba aquí. L'aplicació de l'adjectiu *càndidas* a B no lliga amb les solucions d'A (*ex quadratis lapidibus*) ni de C (*de pedres quadrades*), coherents entre si. L'explicació de la diferència que presenta B es pot buscar en una mala lectura, segons la qual B, abans de 1431, hauria escrit *càndidas*, adjectiu versemblant per a les pedres, potser en llegir *carrades* o *cairades* a “b”. L'error no és evident, però cal tenir present que la frase conté encara un altre error (A: *et columpnis marmoreis reparavit*; C: *e de colones de marbre féu e reparã*; B: *ab colones de marbre ssa e llà*).

### **Pais**

*Pati* és la forma comuna antiga de *pacte*, que no es generalitzà fins al segle XV (*DECLC*, VI, 347b 21-51, s.v. PAU).

### **Part tota mesura**

Al capítol X apareix aquesta construcció que presenta un ús preposicional de *part*, més o menys equivalent a 'ultra'. Hi ha recollits exemples d'aquest ús preposicional a la *Crònica* de Jaume I, en textos del segle XIV i en alguns del XV (BRUGUERA, 1981; *DECLC*, VI, 308b 58 - 309a 49).

### **Puxes**

En trobem una única aparició al capítol XIII. És una forma més antiga del *puys* tan habitual al nostre text al costat d'*après*. Segons Coromines (*DECLC*, VI, 860b 5) la forma *puys*s'anà imposant a partir del segle XIV i *puxes* ja no era corrent al segle XV.

### **Batiar**

*Batiar* és forma popular per *batejar*. Segons Coromines (*DECLC*, I, 726-727, s.v. BATEJAR) eren formes en lluita durant tot el segle XIV, però els exemples que dona de *batiar* no van més enllà del primer quart d'aquell segle.

---

<sup>83</sup> No pas per si eren o no blanques, cosa que als que intervingueren en , “b” i B els devia resultar completament versemblant.



### **Res per gens**

Davant de sis casos en què *res* és utilitzat amb valor substantiu, en trobem un d'ús adverbial amb el sentit de *gensal* capítol IX: *Fogiren de fuyta qui no-ls profità res, car tots moriren...* Coromines (*DECLC*, VII, 270b 6-29, s.v. RES) recull aquest ús qualificant-lo de “rar i fins extraordinari”, considerant-lo propi del “pobre estil dels escribes piadosos” però donant-ne exemples des de les *Vides de sants rosselloneses* fins a sant Vicent Ferrer. També el *DCVB* (9, 402) en dóna força exemples.

### **Destovir**

Les formes de *destovir* alternen en el text amb les de *destruir*. Pels exemples que en dóna el *DCVB* (4, 354) sembla que té presència durant tot el segle XIV. Coromines (*DECLC*, III, 103) considera freqüents les formes *destovir* i *destruïr* fins al tombant dels segles XIV-XV.

### **Romanir**

Tot i que es tracta d'una forma més antiga que *romandre*, se'n recullen aparicions durant els segles XIV i XV i no es pot considerar arcaica.

### **Aldeyes**

La paraula *aldea* (o *aldeya*) és recollida des de la *Crònica* de Jaume I (BRUGUERA, 1991, 165, 15 vegades) fins a Jaume Roig (*DECLC*, I, 168, s.v. ALDEA). Mot d'origen àrab, en català tingué extensió sobretot meridional amb el sentit ‘llogarret’ i, en una mena d'ús especialitzat, amb el de ‘petits nuclis o masies associades a altres poblacions més grans, sobretot de Castella i Aragó’, com és el nostre cas: *...ell conquès Saraguossa e Chalateiú e Daroca ab ses aldeyes*(cap. XIV).

La caracterització lingüística que podem fer del testimoni B després d'haver analitzat les qüestions precedents, ens porta a dir que se'n pot situar la traducció al segle XIV, durant la primera meitat.

Pel que fa a les grafies, destacaven com a possibles arcaïsmes els casos de *y* per *ny* (sobretot *liyatge*) però hem vist com apareixen a tots els textos del manuscrit BNP13 i això els converteix en atribuïbles al copista. Tampoc els dos noms propis que contenen

---

<sup>84</sup> Informació que treu de *DCVB*, 2, 912 on hi ha l'exemple esmentat de Corella i un altre de Verdager.

*y/l* per *ll* són significatius en aquest aspecte. Cap de les altres qüestions tractades sobre les grafies utilitzades en el text té pes específic suficient per ser considerada pròpia del segle XIII i estranya en textos del segle XIV.

Sobre la morfologia, el tret més proper a l'arcaisme és el manteniment d'algunes *-n* finals, que ja hem vist que no són desconegudes en el segle XIV. Altres formes com *liyatge*, *lig*, *trer*, *marturiar*, *monge*, *péres*, *patis*, *batiar* i les partícules *part* i *puxes*, tampoc. El cas de *cant* és encara més insegur. Els mínims casos en què aflora un plural masculí en *-es*, l'alternança entre les formes *fet(-)* i *feyt(-)* del participi del verb *fer* i la presència de perfets forts també en la 3a. persona del plural encaixen perfectament en textos del segle XIV, especialment de la primera meitat.

Pel que fa al lèxic, el sentit de 'tirar, llançar' amb què s'usa el verb *treure* (*trer*) és igualment homologable per a un text de la primera meitat del segle XIV.

És cert que el text presenta alguns trets interpretables com a occitanismes, però aquests no es poden considerar segurs per les grafies en *-z-* i en *-tz-*, que han de ser cosa del copista. Només el cas de la grafia *-ys* final per a *resplandeys* en podria constituir un indici.

En la morfologia, el cas dels noms propis occitanitzats que apareixen a B és un dels punts més vistosos, però poc present, i podria obeir a una certa tradició d'escriure noms occitans amb la forma occitana, igual com també són més explicables per tradició catalana (i segurament més llatinitzant que occitanitzant) les formes *aur* i *tresaur*. La majoria dels vestigis de declinació que ens ofereix s'expliquen a partir del català i únicament dos casos podrien resultar significatius d'influència occitana, i encara només com a possibilitat. El cas del terme *gotza* és molt insegur, i l'altre punt que també pot suggerir una influència occitana és el del manteniment de la sibilant intervocàlica. Aquí cal dir que els casos són pocs relativament i s'hi poden aplicar matisos que no els deixen ser inequívocs en aquest sentit.

Alguna d'aquestes característiques interpretables com a occitanismes ens ha posat sobre el suggeriment que el text pogués provenir de la part nord-oriental del domini lingüístic català, zona que comparteix solucions amb l'occità. No creiem que la possibilitat tingui prou pes específic, però sí que cal deixar anotades aquestes afinitats.

Els copistes mantenien certs hàbits que perfectament poden comportar en els textos un cert grau d'aparent "provençalització", sense que això indiqui necessàriament una relació real amb cap estadi concret de la llengua catalana ni, en el nostre cas, relació

amb un text de procedència occitana. Hem vist com l'escriba del manuscrit BNP13 mantenia molts d'aquests hàbits copiant un altre text, provinent del francès, on hi ha (i els hi deixa) gal·licismes del tipus “*Mas no és pas sertana cosa..*” (63v), “*L'emperador envia als francoys...*” (64r) o “*Mas ell és ver que ell hi havia un fortz castell.*” (66v), i això en són només alguns casos espigolats en uns folis a l'atzar. Així, creiem que, efectivament, hi ha trets occitanitzants en el nostre testimoni, però no prou decisius per plantejar-nos un possible pas occità en la transmissió de la *CdE*<sup>85</sup>.

En resum, els comportaments arcaïtzants registrats en B tenen tota explicació des del segle XIV i no impliquen necessàriament que s'hagi de recular al segle XIII per poder-los homologar. Retornant a l'exposició inicial de l'apartat, Massó i Torrens havia vist que el nostre testimoni “transparentava” un text del segle XIII, però creiem que no necessàriament ha de ser així. No volem dir amb això que Massó fes cap apreciació errònia, ja que els trets arcaïtzants hi són presents i, molts, són comuns amb els que ofereixen textos d'aquell segle; més aviat ens trobem davant l'evidència que els estudis sobre la llengua del període que va de final del segle XIII fins a la primera meitat del segle XIV mostren una sèrie de trets interpretables com a arcaïcs, occitans o nord-orientals, i que fins a 1350 hi ha fenòmens difícils d'atribuir de manera segura a alguna d'aquestes tres categories. Com ja s'ha fet notar, “El que és cert, per ara, és que, en termes generals, cal plantejar com a problema la naturalesa lingüística de la prosa catalana anterior a la influència de la Cancelleria (1350)” (BADIA, 1995, 35).

Si les mostres lingüístiques extreïdes del text no ens fan anar necessàriament fins al segle XIII, preferim no seguir Massó (i no crear així un text fantasma d'aquell segle) i considerar: en primer lloc, que l'antecedent es pot, efectivament, situar en la data que proposàvem per a “b” (és a dir, fins a 1337); i en segon lloc, que els indicis que hi trobem són massa vagues com per considerar que partia d'un antecedent occità.

Allò que entreveïem a través de la còpia del segle XV, pot apuntar cap a un text de la primera meitat del segle XIV, potser nord-oriental.

---

<sup>85</sup> Almenys no de la mateixa manera que troba MORAN a l'anàlisi del *Cronicó de Perpinyà* (1998). Suposant que ens plantegéssim sospites de l'existència d'un text occità que hagués estat antecedent de B, aquestes quedarien limitades a la branca B<sup>b</sup> perquè els altres testimonis catalans no tenen relació directa amb aquest B, ni els indicis d'occitanisme que presenten (molt menors) coincideixen. En tot cas, hauríem de cercar en el pas entre “i” i “b” o, més improbablement, pensar si “b” podria haver estat occità.

#### 4.2.4. **Recapitulació**

Després de l'anàlisi del testimoni B, intentem de recollir en aquesta recapitulació les qüestions més rellevants entre les que hem vist que el caracteritzaven.

En els aspectes textuais, la macroestructura del testimoni segueix fidelment la de l'epítom. Pel que fa a la transmissió, se'n fan evidents els passos amb la multiplicació de sumaris, i la presència de les rúbriques i els versos llatins copiats amb posterioritat ens ha permès també de reconèixer i perfilar alguns aspectes de la confecció del manuscrit. Finalment, hem recordat deutes que el testimoni té amb altres textos, com en el cas del capítol XI(4) o la relació que manté amb el *LNR* de Francesc.

La caracterització lingüística ens ofereix arguments per pensar que la traducció "b" pot ser, versemblantment, més tardana del que se sol afirmar i que podem situar-la perfectament al primer terç del segle XIV, tot i que la còpia del segle XV que ens l'ha transmesa, B, en va disfressar la fesomia. Tractarem amb detall les característiques d'aquesta traducció a l'apartat específic del capítol 5 de l'estudi, però n'avancem que es mostra força preocupada per fer el text accessible i que intervé molt més sobre les paraules que no pas sobre els continguts de l'antecedent .

La mateixa impressió produeixen els errors, males lectures, omissions, etc., que hi hem detectat. La conclusió més immediata és que hi són força abundants, en part perquè en recull d'anteriors; però més enllà de la primera sensació, veiem que tenen relativament poca transcendència per al contingut general del testimoni.

En aquest àmbit, en el dels aspectes de contingut i estilístics, les simplificacions, tant les conceptuals com les expressives, estilístiques o retòriques, tendeixen a ser més actives i poderoses que els casos de desenvolupaments, de continguts i estilístics, molt més escassos i acotats.

Molta més presència i rellevància tenen els aspectes ideològics del testimoni, des dels que podrien ser considerats passius, com les masculinitzacions que hi hem trobat, fins als que poden tenir alguna intencionalitat més concreta, com les identificacions, les opinions, o el relleu donat a la qüestió franca. També la pròpia visió del món afecta els continguts del testimoni, com passa en les qüestions sobre fidels i infidels o l'aprofundiment d'algunes característiques que ja eren "fundacionals" de la *CdE*: la tendència a atribuir causes morals als fets històrics i l'esperit de religiositat que impregna el testimoni B.

En resum, una traducció del primer terç del segle XIV ("b"), realitzada sobre un estadi encara pròxim a l'epítom original de la *CdE*, el que hem anomenat , que fou

copiada a començaments del segle XV (B). La tendència en tota la línia és de no alterar substancialment els continguts dels antecedents i, en tot cas, s'hi observa una certa voluntat simplificadora al costat de la potenciació de qüestions ideològiques ja constitutives de la *CdE* i la introducció d'algunes altres de pròpies i característiques de B.

### 4.3 EL TESTIMONI C

Amb l'estudi del testimoni C arribem al primer dels que provenen de la Branca completa. En parlar de C estem tractant del testimoni en conjunt més proper a la traducció “k”, que és l'antecedent comú de tota aquella branca. Per això, moltes de les característiques que li atribuirem són, en definitiva, de l'antecedent i, igual com hem fet anteriorment amb A respecte del primer epítom, utilitzarem el comentari d'aquest testimoni C per parlar de “k”, en la mesura en què ho permeti la possibilitat de comparació amb els altres textos de la seva branca.

#### 4.3.1. Estructura del testimoni C

Així com en parlar sobre el testimoni B en destacàvem que seguia fidelment l'estructura del primer epítom, en el cas de C i dels altres testimonis de la Branca completa, hi ha algunes variacions respecte d'aquella primera estructura<sup>1</sup>. Les més notòries són la presència de les continuacions en el capítol XV<sup>2</sup> i la incorporació, en diversos graus, d'episodis o indicacions referents a la conquesta franca de Catalunya.

Aquests diversos graus a què ens referim estan tots relacionats amb els preliminars i amb les disposicions resultants de la conquesta, contingudes a la llavors ja difosa llegenda d'Otger Cataló, i van des de l'acurada i polida reconstrucció que en farà G a partir de diferents fonts, fins a la mínima expressió concentrada en la sola inclusió d'un paràgraf referint-se a les disposicions de Carlemany que trobem a D, passant per la incorporació d'una versió molt comuna de la llegenda en el cos de la crònica, a C<sup>3</sup>. En la mesura que sigui, però, tots els testimonis d'aquesta branca hi tenen alguna relació.

Creiem que el seu antecedent comú “k” no devia incloure la llegenda en el cos de la crònica sinó que la hi devia portar associada però separada, de la mateixa manera que la trobem als nostres testimonis D o E<sup>4</sup>. Per això interpretem com a relacionat amb la llegenda un paràgraf afegit per “k” (present a C i a D) quan explica que Carlemany decidí tornar cap a França després de la primera conquesta al capítol XI(2). En aquest punt s'hi introdueixen unes disposicions establertes per l'Emperador: deixa la terra repartida

---

<sup>1</sup> Cf. l'apartat sobre la macroestructura al capítol 3 de l'estudi.

<sup>2</sup> Cf. al capítol 5 de l'estudi l'apartat específic sobre les continuacions.

<sup>3</sup> El manuscrit que ens ha transmès D porta la mateixa versió de la llegenda que C una mica més endavant en la compilació. És la mateixa versió que acompanya, a més, els testimonis B i E (cf. al capítol 5 de l'estudi l'apartat sobre els capítols XI(1) i XI(3)).

<sup>4</sup> Hem comentat aquesta qüestió en parlar de la Branca completa al capítol 3 i també al capítol 5 a l'apartat sobre XI(1) i XI(3). Igualment són pertinents per a aquesta qüestió els PC55 i PC61.

segons els mèrits dels súbdits i deixa “en les províncies feels guardes”, precisament qüestions que surten a la llegenda.

Aquesta mínima referència que duia “k” fou ampliada per C, remetent explícitament als continguts del text sobre Otger Cataló —als “barons dessús nomanats”— ja que aquest testimoni sí que l’havia incorporat. La inserció del fragment sobre Otger Cataló es fa a C sense integrar-lo en la narració, mantenint-lo amb la mateixa forma amb què circulava independentment i sense que això comporti cap més retoc en altres punts de la crònica que la remissió introduïda en el paràgraf al·ludit.

A part d’aquestes característiques estructurals que comparteix amb els altres testimonis de la Branca completa, C és el més “fidel” a l’estructura del Nucli inicial de la *CdE* i per això el considerem el més proper a la que devia tenir la traducció “k”.

#### 4.3.2. El text del testimoni C

El testimoni C presenta el text escrit en paràgrafs encapçalats amb una caplletra, i indica divisions més grans a través de rúbriques. A grans trets, la divisió és la mateixa que en els testimonis del Nucli inicial, però presenta els nostres capítols VIII, IX i X com un sol bloc i també els XIII, XIV i XV<sup>5</sup>. En no ser aquestes divisions coincidents amb les de D ni tampoc amb les de G, en principi només podem basar-nos en les de C per suposar com eren a “k”, però algun indici fa pensar que en aquell antecedent encara s’assemblaven més a les del Nucli inicial. Si observem el capítol IX de les edicions de C, D i G, observarem que apareix una frase introductòria en el mateix lloc on A i B comencen el capítol IX i una frase de conclusió allà on l’acaben, la presència de les quals indica que “k” hi havia deixat dues partions<sup>6</sup>.

El títol de C segueix el que trobem a A . Només n’ha estat eliminada la precisió que la crònica és presa “in parte maiori” de les de l’Arquebisbe de Toledo, amb la qual cosa queda atribuïda al Toledà la totalitat de la *CdE*, incloses les interpolacions, continuacions, etc.

---

<sup>5</sup> Cf. l’apartat sobre la divisió en capítols de la *CdE*, al capítol 3 de l’estudi.

<sup>6</sup> Les frases són: a l’inici, “Fet lo falç tractament entre lo compte Julià e los sarraïns de la malvada traïció per ells faedora, ...”; i al final: “...d’on fo gran dan a crestians, car açí fo finida la glòria dels gots”. La frase final, a més, inclou les paraules “fo finida la glòria dels gots” que es troben a la rúbrica contigua que presenta B al capítol següent. És, doncs, molt possible que es tracti de la integració en el text d’una rúbrica que potser portava algun antecedent de “k” (cf. PC36).

#### 4.3.2.1. *Errors, males lectures, omissions, etc.*

El text de C ens ofereix en alguns punts errors i omissions. Tot i que no hi presenten la freqüència i la densitat amb què en trobàvem a B, presos en conjunt hi tenen, comparativament, més transcendència. Com en aquell testimoni, també a C alguns errors són producte de la transmissió i, per tant, no directament atribuïbles al darrer estadi. Igual com hem procedit per al comentari del testimoni B, agrupem els errors procurant de destacar aquells que millor els exemplifiquin.

Els casos que trobem a C d'errors simples, normalment produïts per distracció, són molt pocs i el seu efecte sobre la crònica sol ser nul. Per exemple, al capítol VI equivoca "Scitiam" (A) i en lloc d'aquest territori parla d'Egipte, amb la qual cosa crea una repetició de conquestes; erra en el capítol XIII i escriu "Munt Cayo", topònim que ha sortit en el periple d'Hèrcules, en lloc de "montem Auce" (A), Montes de Oca; i al capítol XIV quan parla de la procedència de la mare del futur Ramiro I d'Aragó, en diu que era una dama del castell "de Castre", en clara equivocació pel "castro de Yvar" que tenim a A.

Relativament més conseqüències té el fet que al capítol XIV fongui en un de sol dos cavallers: Rotro (A, "Petro"), comte de la Perche i Gastó de Bearn. Això dona com a resultat que qui ajudà el rei Alfonso I el Batallador en les conquestes aragoneses fou "Pere Gascon, compte de la Perxa e vezcomte de Bearn"<sup>7</sup>.

Un altre cas conflictiu és que, al final del capítol XIII en el regnat de Teobaldo II de Navarra, C deixa un incís dient "he vuy regna", situant-nos sobtadament a final del segle XIII. És molt sorprenent aquesta romanalla d' en un punt tant llunyà de la transmissió, havent-ne estat ja degudament eliminats tots els incisos del mateix tipus, sobretot perquè això implica que tots els antecedents fins a C la hi han anat deixant<sup>8</sup>.

De més transcendència per al text són algunes de les males lectures que trobem a C<sup>9</sup>. Sobretot per la perplexitat que produeix en el lector, cal destacar la mala lectura del capítol IX en què diu que el comte Julià i l'exèrcit sarraí feren la seva primera incursió a Espanya "alegrament". El testimoni A porta en aquest punt l'adverbi "latenter"

<sup>7</sup> I de passada ha eliminat un altre dels col·laboradors del rei, l'anomenat "Tícius".

<sup>8</sup> Cf. la discussió sobre aquest punt al capítol 6 de l'estudi a l'apartat sobre el tractament de les dates, i també el PC76.

<sup>9</sup> No totes les que hi ha són transcendents: per exemple, una mala lectura comesa per "k" es troba al final del capítol VI quan diu que els gots destacaven en ciència "liberal", en lloc de dir "natural" com els altres testimonis, sens dubte a causa d'una altra aparició de l'adjectiu "liberals" a la mateixa frase; o la del capítol X en la filiació del futur Alfonso II d'Astúries quan en lloc de dir que era fill de Pere, "duch" de Cantàbria, diu "Pere Enrich",



(‘d’amagat, secretament’) que es va convertir en “letanter” (‘amb alegria’). La confusió de què parlem s’ha d’haver produït en llatí i per això no pot ser atribuïda a C ni a “k”. És segur que la tenia l’antecedent perquè la trobem també en el testimoni E (cf. PC33) i no podem saber si ja era a perquè l’adverbi no ha arribat a B. Aquesta mala lectura apareix també a G i potser l’adverbi “primerament” de D és ja fruit de l’estranyesa de trobar en aquella frase el concepte de l’alegria.

En el petit martiriologi del capítol IV, en arribar als innumbrables màrtirs de Saragossa, A dona com a lloc del seu martiri l’anomenat “Sanctas Massas”<sup>10</sup>. Una mala lectura del topònim va fer que “k” reconvertís la frase que informava sobre l’indret del martiri en un comentari sobre la devoció que inspiraven aquells màrtirs dient “per amor dels quals se canten vuy sanctes misses”. En aquest cas l’error va comportar una reelaboració de la frase que el contenia.

També té conseqüències, encara que no sobre la redacció sinó sobre el significat de la frase, un error segurament per mala lectura que trobem al capítol X en el paràgraf que explica la derrota sarraïna a Tolosa<sup>11</sup>. C diu que Zoma tenia assetjada la ciutat i que “cascun jorn poderosament la combatia”, quan el sentit original (*Hist. Arabum*, XI, 15-20<sup>12</sup>; testimoni B) és que la combatia amb màquines de guerra (“machinis variis impugnaret”). La solució que presenta C (i que també era a “k”) pot ser explicada a través d’una mala lectura que comet A. En el manuscrit d’aquest testimoni hi trobem “maxinis variis impugnaret”. Creiem que l’antecedent, perquè la confusió s’hauria produït en llatí, va llegir “maximis variis impugnaret” (‘fortament moltes vegades la combatia’), gens llunyà del sentit que trobem ara a C. És molt senzill que es produeixi un error com aquest per poligènesi i, per tant, considerem que no s’ha de concloure que això pogués representar cap relació entre “k” i A al marge de B (cf. PC41).

Alguns errors de comprensió sense gaires conseqüències acaben de completar el panorama. Per exemple, al capítol VIII diu C que Vítiza, el rei cruel, volia eixorbar Rodrigo, motiu pel qual aquest inicià la revolta. En canvi, segons A Rodrigo, fill d’aquell que Vítiza havia eixorbat (és a dir, Teodofred), es revoltà contra el rei. D’un calibre semblant és la mala interpretació del topònim “Rocidas Valles” d’A al capítol XI(2) per al qual

---

confusió que ja devia ser a segons els altres testimonis (cf. PC50). Altres males lectures són recollides al capítol 5 de l’estudi, a l’apartat que tracta sobre les traduccions.

<sup>10</sup> Cf. l’apartat sobre el capítol IV del testimoni A i PC16.

<sup>11</sup> Per al paràgraf, cf. l’apartat del capítol X del testimoni A i per a l’error concret el PC41.

<sup>12</sup> L’edició de FERNÁNDEZ VALVERDE (1999).

trobem “terribles vals e muntanyes”<sup>13</sup>. Tant un error com l’altre s’han d’atribuir a “k”. També hi deu haver confusió en el lloc d’enterrament de Ramon Berenguer IV. El testimoni C diu que fou enterrat a Ripoll, però que després fou traslladat a la Seu de Barcelona<sup>14</sup>. D’aquest trasllat posterior no se’n parla a la *CdE* ni tampoc ho fan els historiadors antics ni moderns, ni les grans obres com les *Gesta* o la *CGPIII*. Hi ha notícies que la tomba del comte fou espoliada a Ripoll en diferents ocasions en els segles XVIII i XIX (JUNYENT, 1991). Poser la confusió pot venir amb la tomba de Ramon Berenguer I el Vell, que era a la Catedral de Barcelona<sup>15</sup>.

Finalment, hem d’ocupar-nos d’alguns llocs en què C omet o reescriu paràgrafs, dels quals podem deduir que ja eren foscos o difícils en els antecedents, recurs utilitzat també al testimoni B. Cal dir que tots els exemples que en proposem ja eren presents a “k”.

A l’inici del capítol VI, quan es presenta l’origen dels gots i la seva primera expansió, hi ha unes frases que resulten força difícils i que, a més, la transmissió va anar deteriorant<sup>16</sup>. És el punt en què explica que els gots procedien d’una illa i que anaren cap al nord on crearen un regne, etc. La solució de C (i també de “k”) és ometre la frase.

En el sumari de les proeses godes de l’antiguitat, també al capítol VI, els testimonis de la Branca completa, és a dir, l’antecedent “k”, ometen de referir-se a Pirrus i a Cèsar. Recordem que A va crear la deformació “Hospiria” i que el va transformar en “Speria”. Hem suggerit que com que el nom resultava confusionari, “k” el devia eliminar arrossegant també el nom del Cèsar<sup>17</sup>. Potser també per confusionari devia desaparèixer l’esment a santa Eulàlia de Mèrida al capítol IV.

Dos exemples més en el capítol X acaben d’il·lustrar com es comporta “k” davant de llocs difícils en els antecedents, perquè ara hi reacciona reescrivint-los.

Després del Plany per la pèrdua d’Espanya, la *CdE* incorpora la imatge del remei que representaren els gots entre les devastacions romana i sarraïna. L’antecedent “k” (o potser ja va ser ) ha desmuntat la imatge i ha reescrit la frase, amb un resultat i una intenció semblants, parlant del fet que la destrucció causada pels sarraïns era

<sup>13</sup> Ens resulta difícilment comprensible el pas de l’adjectiu “roscidus” a “terrible”.

<sup>14</sup> No podem saber si el que errava era “k” perquè D i G ja l’han abandonat en aquest punt.

<sup>15</sup> Un dels nostres testimonis, F, relaciona i confon de vegades aquests dos Ramon Berenguer. Diem això només a tall il·lustratiu, no pas perquè vulguem suggerir cap relació directa entre F i C.

<sup>16</sup> N’hem parlat en els comentaris dels testimonis A i B.

<sup>17</sup> Cf. el comentari al capítol VI del testimoni A i també el PC21.

incomparable a les d'Hèrcules i dels romans. Un bon recurs, puat dins de la mateixa crònica, i que aconsegueix de mantenir un efecte similar al de la imatge original<sup>18</sup>.

Una mica més endavant del capítol X, després del miracle de la cova i la mortaldat sarraïna, Tàric sospita dels traïdors i el fa executar. La frase que explica això a la *HrH* ja presenta males lectures a A i potser s'havia complicat encara a . Segurament aquesta és la causa per la qual és redactada diferentment tant a B<sup>b</sup> com a “k”, que han buscat solucions evasives del conflicte<sup>19</sup>.

#### 4.3.3. **Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni C**

L'antecedent “k” intervé força sobre els continguts de la *CdE*<sup>20</sup>. Hi intervé de vegades simplificant-los però, sobretot, desenvolupant-los, com es veurà en aquesta part del comentari, en què comencem tractant les simplificacions i desenvolupaments de conceptes registrats en el testimoni C.

##### 4.3.3.1. ***Simplificació de conceptes***

Les simplificacions de conceptes, que inclouen també les omissions simples de frases i paràgrafs respecte dels antecedents, constitueixen un dels recursos usats per “k” en el procés de recepció i posterior transmissió dels continguts de la *CdE*. La gran majoria no tenen cap més intencionalitat clara que la d'intentar resumir en aquells indrets de la crònica que no devien ser considerats prou interessants. Els exemples que ens n'ofereix C són molts i variats. Des de les més discretes, és a dir, les que limiten els seus efectes només a la frase que les conté, fins a les que abracen parts importants de capítols, passant per les que van fent petits estalvis a mesura que avança la narració, anirem descabdellant els exemples il·lustratius de les retallades que l'antecedent català de la Branca completa va aplicar a la *CdE*.

Una de les simplificacions més senzilles la trobem al capítol X, reduint la frase d'A que descriu les primeres escaramusses de Pelai. “Cepitque per loca devia et incerta cedes agere contra mauros et quasi girovagus eorum cunctam victoriam perturbare”

---

<sup>18</sup> Cf. el PC39 i el comentari al testimoni B, més amunt, on hem vist les dificultats de comprensió que havia tingut en aquest indret.

<sup>19</sup> Les frases són: A, “eos pariter captos capitibus ac vita privavit, ...”; C, “...féu-los tots morir a cruel mort”. Cf. el PC48 i el capítol X del comentari al testimoni A .

<sup>20</sup> La mateixa conclusió a l'apartat sobre la traducció, al capítol 5 de l'estudi.

esdevé a C “E començà contra los sarraïns a fer grans morts la hon aconseguir-los podia”<sup>21</sup>. De la mateixa índole són la del capítol IV ometent el versos sobre sant Cugat (que ja no devien ser tampoc a ) i la del capítol VI on s’omet el vers sobre el menyspreu de la mort per part dels gots, que havíem trobat en els testimonis del Nucli inicial<sup>22</sup>. Una altra simplificació que devia venir ja de lluny, concretament de , és el fet que, al capítol IV, amplia el nombre de màrtirs que foren víctimes de Dacià, atribuint-li els turments dels germans Just i Pastor, santa Leocàdia, sant Iscle i santa Victòria<sup>23</sup>.

Més importants són les simplificacions dels capítols II i III, en el sentit que són petites omissions més o menys continuades i adquireixen importància perquè deixen, si no veure, almenys entreveure uns interessos. Entre les omissions del capítol II no n’hi ha cap de gaire notable per si sola, però se’n sumen els efectes i el resultat final és que a “k” el capítol ha esdevingut molt més esquemàtic. Per exemple, en el que és pròpiament l’inici de la crònica, C redueix la referència a la població antediluviana. Més endavant, no concreta que els altres fills de Jàfet (a part de Túbal, que anà cap a l’occident) s’escamparen per Europa. Altres petites omissions són les que segueixen: estalvia el primer establiment al Pirineu i el primer creixement, amb tota la qüestió dels diferents noms del poble i de la terra i la referència a la llengua que parlaven; elimina el canvi del nom del poble i de la terra un cop establerts prop de l’Ebre; no explica que els diferents pobles en què s’havien escampat tenien diversos prínceps; i, finalment, redueix el càlcul cronològic que situa l’època de la dominació celtibera respecte del diluvi.

La narració sobre el període, doncs, s’ha esquematitzat força. Observem com només hi deixa l’arribada, l’establiment prop de l’Ebre i la definitiva dispersió per la península. A la segona d’aquestes fases, la de l’establiment prop del riu, hi conserva la informació, que ja duia associada des de l’epítom, sobre el fet que hi construïren viles, castells i masos. En la tercera fase substitueix la que hi era associada (la dels diferents prínceps) per una repetició d’aquelles construccions i així evita els prínceps i l’inici del càlcul cronològic final.

Com veiem, doncs, l’etapa de la població celtibera és despatxada a “k” amb tota la celeritat possible. Però la voluntat simplificadora se cenyeix només a la part del

---

<sup>21</sup> Potser influí en la simplificació el fet que hi hagi en aquesta frase el mot “girovagus”, de difícil interpretació.

<sup>22</sup> Amb alguns problemes a B, però per causes ben pròpies.

<sup>23</sup> Cf. l’apartat sobre el capítol IV del testimoni A .

poblament, perquè cal observar que, en canvi, ha respectat íntegrament el fragment del capítol que explica la part preliminar d'aquest poblament, és a dir, la part més antiga<sup>24</sup>.

La mateixa actitud trobem en les omissions que hi ha al capítol III. La part del capítol omesa és fonamentalment la del periple d'Hèrcules, amb totes les fundacions hispàniques i les etimologies que porten associades. A més, però estalvia la descripció d'Hèrcules, el fet que congregués un gran exèrcit i les possessions de Gerion. Així, el que queda en el capítol és: la filiació d'Hèrcules, la conquesta d'Àsia i Àfrica; l'arribada a Gibraltar i la construcció de les torres; la lluita amb Gerion i la mort d'aquest. Després hi ha un petit paràgraf de resum en què explica que vencé tots els altres reis d'Espanya i que fundà quatre ciutats, que són Sevilla, Tarassona, Balaguer i Barcelona, i torna a la versió completa per narrar la successió recaiguda en Hispà, la conquesta d'Itàlia, el retorn a Grècia, la mort d'Hèrcules i un també reduït càlcul cronològic final<sup>25</sup>.

La intencionalitat de les omissions per condensar és ben clara i, a més, és confirmada per la presència de l'esquemàtic resum en allò que era la part central del capítol en els testimonis del Nucli inicial. Però un cop d'ull al que ha quedat en la crònica ens mostra clarament que els fets preliminars i posteriors a allò que en els altres testimonis formava el gruix del capítol s'hi han conservat molt més que no pas els que sembla que, per molt més propers territorialment, haurien de tenir molt més interès.

Tant al capítol II, doncs, com al capítol III hi ha un interès per esporgar certes informacions i deixar només l'esquema d'alguns episodis; per altra banda, però, aquesta simplificació no afecta, sorprenentment, les parts que són menys pròximes. L'interès, doncs, segons el testimoni "k" es troba en les informacions referents a la història antiga llunyana més que en la propera. Voldríem insinuar a partir d'aquest comportament una certa voluntat de complementarietat amb la historiografia del moment, almenys en aquests capítols. És a dir, que l'operació consisteix a esquematitzar-ne justament les informacions més conegudes. Entre 1428 i 1433, les dates que hem establert per a la confecció de "k", ja hi havia tota una historiografia que havia pres la part territorialment pròxima d'aquesta espècie d'"història antiga" catalana i l'havia divulgada<sup>26</sup>. Un cop d'ull al primer capítol de la *CGPIII*, per exemple, mostra diàfanament que les informacions que "k" simplifica són les que hi apareixen i les que "k" no simplifica, les que hi falten.

---

<sup>24</sup> Volem dir quan parla dels repartiments de la terra després de Noè; de les diferents posicions socials de les nissagues sortides de Noè; de les invencions de Jàfet, etc.

<sup>25</sup> Dintre d'aquestes qüestions mantingudes, hi ha també petites omissions. Per exemple, en la narració de la mort d'Hèrcules no diu que es llancés al foc i, al final del capítol, substitueix les dades cronològiques per unes altres de més simples extreptes d'un altre lloc anterior del capítol, on les havia omès.

<sup>26</sup> Tant si era presa del Toledà directament com si ho era de passos anteriors de la *CdE*.

A més de la possible intenció per complementar-se, almenys en la part temporalment més llunyana, amb altres obres, aquesta actitud pot denotar un cert interès per la història antiga universal, que podria interpretar-se com un signe de relativa modernitat<sup>27</sup>.

Un altre cas de reducció molt lleugera però continuada el trobem en el paràgraf del capítol X que destaca Bernat de Cluny (Berenguer segons la *CdE*), el primer Arquebisbe de la reconquerida Toledo. El testimoni C n'elimina algunes informacions i les restants les reorganitza<sup>28</sup>. Principalment, posposa l'incís en què s'explica que havia estat elegit pel poble i el clergat, elimina que fou monjo cluniacenc, que era molt il·lustrat i, de fet, només en diu que havia estat cavaller. Els testimonis del Nucli inicial concreten que havia ocupat l'abaciat al monestir de Sahagún ("Sancti Fecundi") i, en canvi, C en diu que havia estat "abat de Sant Benet", cosa que segurament s'ha d'interpretar com que era abat d'un monestir benedictí<sup>29</sup>.

També molt clara és la simplificació que fa de l'episodi del naixement miraculós del rei de Navarra Sancho García, al capítol XIII, del qual deixa pràcticament només l'anècdota, despullada de tota circumstància.

A	C
cumque quadam die, minus caute, in quodam viculo incedisset, sarraceni supervenientes inprovidè eum occiderunt. Et reginam Urracham, eius uxorem pregnantem, in utero lancea percusserunt. Sed tandem sarraceni a christiani proventi in fuguam se dederunt. Regina, autem, mortis proxima propter vulnus lancee, sicut Domino placuit, infantulum est enixa. Et vix restauratus, misterio muliebri, Sancius Garcie fuit vocatus.	E com un dia partís d'un seu loch per anar en altra ab sa muller Urracha preyns, sobrevinents los sarraÿns, mataren-lo. E la reyna Urracha feriren per lo ventre ab una lança e, estant prés de la mort, parí un fill qui fo apellat Sanxo Garcia.

Algunes omissions arrossegueu un component d'opinió. Per exemple, quan s'explica la segona raó de la pèrdua d'Espanya, al capítol VIII, els testimonis del Nucli inicial plantejaven el dubte de si l'agredida havia estat la dona o la filla del comte Julià i es decantaven per la dona. L'antecedent "k" va eliminar la possibilitat que fos la filla, simplificant així la qüestió.

<sup>27</sup> Si més no, indica una actitud i uns interessos diferents entre "k" i la *CGPIII*.

<sup>28</sup> Supposem que devia tenir les mateixes característiques a "k", però no en podem tenir la seguretat perquè aquest capítol no és present als altres testimonis de la Branca completa.

<sup>29</sup> Un dels manuscrits de la *HrH* recollit a l'edició crítica (el manuscrit D, que ha donat molts descendents) porta al marge en aquest punt el mot "Benediti", tot i que no s'hi recull que hagués transcendit a cap altre. No podem suposar per això cap relació directa entre C i la *HrH* ja que, a part que el traspàs seria molt improbable, no hem trobat cap altre lloc en què C s'apartés de la *CdE* per seguir la *HrH* directament.

En altres casos, la intencionalitat de les simplificacions va una mica més enllà de l'objectiu de resumir i entra gairebé en el camp de la construcció narrativa de la crònica. És el cas de la reducció dels personatges implicats en la qüestió de la llegenda de la reina difamada, al capítol XIV. El paràgraf on s'explica el nivell de perillositat que havia adquirit l'afer de la difamació redueix els personatges que estan en perill a Ramiro i la reina. De fet, ens trobem davant de la culminació d'un procés progressiu d'enfocament. Recordem que a A eren els germans difamadors, el cavaller acusat juntament amb la reina, la reina i Ramiro els qui estaven en perill. Al testimoni B eren els fills del rei (sense distingir-los) i la reina. A C ja només són Ramiro i la reina. Observem, doncs, un procés de concentració de l'interès cap als personatges que després tindran transcendència per a la crònica, que és la intencionalitat de la simplificació.

Comportaments semblants aplica "k" a la part de la continuació del capítol XV que ja li provenia de <sup>30</sup> i en redueix detalls que després no tindran transcendència històrica o bé aplica altres reduccions per actualitzar cronològicament el relat. Així, ja ni esmenta l'infant Jaume, el fill de Jaume II que renuncià al tron, o elimina el lloc on es casà Alfons III, o bé obvia totes les referències a l'actualitat en els regnats de Jaume II i Pere III.

#### 4.3.3.2. *Desenvolupament de conceptes*

El testimoni C ens permet veure també com s'han desenvolupat a "k" alguns aspectes del contingut de la *CdE*. La majoria d'aquests desenvolupaments consisteixen en afegits aplicats al text base de la crònica, per als quals de vegades és molt difícil trobar una explicació clara. Per exemple, al capítol X després del miracle de la cova, Pelai acaba de derrotar per primer cop els sarraïns i això genera una gran afluència de gots que s'hi uneixen. L'antecedent "k" diu que anaren a clamar-li mercè, actitud que no figura als testimonis del Nucli inicial<sup>31</sup>. També al capítol X l'antecedent "k" ofería una causa per a la reclusió de Pelai dins de la cova, la de protegir-se (C, "entenent que no poguera contrestar a aquella tant gran multitud de gents"), potser per justificar que no es tractava d'un acte de covardia (cf. PC46). Encara en el mateix capítol, a l'inici, quan comença el Plany per la pèrdua d'Espanya, la *CdE* diu que gairebé tots els efectius d'un i altre exèrcit havien acudit a la batalla, però "k" limita els que hi concorregueren només als de la part dels cristians.

---

<sup>30</sup> És a dir, de Jaume I fins a l'inici del regnat de Pere III. Cf. l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>31</sup> No sabem calibrar si això pot tenir a veure amb el sentiment de culpabilitat, que en època de "k" ja s'havia forjat, dels cristians que havien acceptat de quedar-se sota el jou

A altres afegits els podem suposar una intencionalitat més concreta. En el capítol VII, després de la segona ofensiva goda contra Roma, Ataülf abandona la ciutat i la deixa a mans d'Honori que, segons "k", la tornà a poblar. És possible que amb això vulgui significar que Roma havia quedat absolutament destruïda i que calgué reconstruir-la de bell nou<sup>32</sup>. I en l'accés al tron d'Alfonso I el Católico com a rei d'Astúries, al capítol X, l'antecedent "k" introdueix la idea que aquest arribà al tron com a marit d'Ermessenda, la filla de Pelai, a qui tornà la terra després de la mort del seu germà, Fàvila (Saphila). Potser s'hi afegí per detallar els passos normals, a ulls de "k", en el tràmit de la successió reial.

Una intencionalitat més clara tenen altres afegits, com per exemple quan en la narració de la batalla entre el comte Julià —amb els sarraïns— i les hosts de Rodrigo, que representà la derrota dels gots i el triomf de la invasió sarraïna, al capítol IX, l'antecedent "k" dona com a pràcticament vencedors els cristians abans del definitiu decantament de la victòria a favor dels sarraïns a causa de la contundent i feroç intervenció dels cristians traïdors. Ja hem indicat a propòsit d'A que és la *CdE* qui els fa decisius en el triomf per tal d'insistir en el fet de la seva traïció. L'afegit de "k" pretén reforçar encara més aquesta visió (cf. PC35). La mateixa finalitat té la participació dels traïdors en la resposta militar sarraïna als primers atacs de Pelai, al capítol X. Efectivament, Tàric envia contra ell un exèrcit amb el qual, segons "k", van també Julià, Oppas (Cophan) i els fills de Vítiza, potser perquè més endavant surt Oppas negociant amb Pelai (cf. PC45).

El mateix recurs, però usat en la direcció oposada, és a dir, no pas per reforçar una visió ja existent sinó per alterar-la volgutament moralitzant una situació, la mare del futur Ramiro I d'Aragó esdevé una "primera muller" del rei Sancho el Mayor al capítol XIV<sup>33</sup>.

Els desenvolupaments són de vegades precisions afegides a alguns conceptes, sortides de la mateixa crònica<sup>34</sup> o obtingudes per influència d'altres textos, com passa en

sarraí (cf. l'apartat sobre el capítol X del testimoni A, on remetem, en nota, a FREEDMAN, 1993, apèndixs 2 i 3 i pàg. 217-218).

<sup>32</sup> Hem trobat al mateix indret de B un altre afegit, aquell dient que els béns d'Honori foren cremats. Ens sembla veure la mateixa intenció en tots dos casos, tot i que el diferent contingut no ens permeti d'establir-hi relació directa. Cf. el comentari del testimoni B i el PC26.

<sup>33</sup> I també en el capítol XIII quan parla del regnat d'aquest rei. La informació en aquest punt, però, prové de la del capítol XIV i n'és subsidiària. L'alteració ja devia ser a (cf. PC77).

<sup>34</sup> Es veu en casos com el del capítol II, en què precisa que Jàfet tingué set fills cavallers, perquè acaba de dir que els descendents de Jàfet foren cavallers, o en la reelaboració del paràgraf que explica la reunificació dels regnes de Castella i Lleó al capítol XII, en què refà la mateixa informació que ja hi havia a la *CdE* (cf. PC71). Així mateix actua en el capítol XIV, en el regnat de Sancho I d'Aragó, mort en el setge d'Osca, que havia fet prometre als fills que no l'enterrarien fins que haguessin pres la ciutat; doncs després de la conquesta d'Osca, "k" afegeix que el rei fou enterrat amb gran honor, deducció lògica del relat anterior.



el paràgraf afegit per “k” sobre les disposicions que Carlemany establí abans de tornar cap a França per primer cop, al capítol XI(2), per al qual utilitza coneixements de procedència externa, en aquest cas de l'àmbit de la llegenda d'Otger Cataló.

Hi ha afegits que poden ser motivats per una interpretació particular de certes frases dels antecedents. És el cas, per exemple, de la referència a la guerra de Troia que trobem en el sumari de proeses godes de l'antiguitat, al capítol VI (cf. PC21). L'epítom afegí al costat del nom d'Ulisses una referència a aquella guerra, potser simplement perquè va relacionar-hi el personatge, ja que a la *HrH* no se'n parla. És interessant veure com ha funcionat la transmissió en aquest punt i com ha anat fent fortuna la relació amb aquella gran guerra de l'antigor al llarg dels testimonis de la *CdE*. La introducció de la referència al final d'una frase devia fer creure a que afectava els personatges anteriors i posteriors a l'esment. Per això trobem a B que “Siri” i “Natamerit” (la reina Tàmar) també són inclosos entre els participants en la batalla<sup>35</sup>. Sabem que la confusió va ser a perquè arribà també així a “k”, però en aquest s'afegiren més personatges a la llista, exactament tots els que surten a la frase següent: “Cydaffis” (Idapsis), Xerxes i Anthirus. La raó d'aquesta darrera ampliació la trobem en la mateixa formulació d'A (que havia de ser igual a , segons el que veiem a B, i així devia passar a ): “Idapsis, rex, et filius eius Xerces, ab Antigo, rege gotorum, victi *in bello* fuerunt”. Davant d'aquesta frase, B deixà “fforen vençuts en batalla”, però després “k” identificà aquest “bello” amb la guerra troiana acabada d'esmentar i per això hi afegí els altres personatges.

Semblantment, al final del capítol VIII, després de la violació comesa per Rodrigo, el comte Julià marxà, segons “k”, de la cort d'aquell per preparar la venjança amb l'excusa d'una segona ambaixada, inexistent a A . És possible que nasqués de la frase amb què s'explica la situació a A , “procurata legacione et exposita regi”, entenent-la com que va procurar-se una missió (la segona, doncs) i després d'haver-la exposada al rei, va marxar<sup>36</sup>.

---

<sup>35</sup> Cf. el comentari al testimoni B.

<sup>36</sup> La presència del mot “procurata” també té la seva història. De fet, prové de la *HrH*, on tenia una altra finalitat. Allà, per explicar que el comte Julià en conèixer l'estupre havia dissimulat el dolor, diu: “dolorem continuit alacritate exterius procurata, et legacione exposita...” (*HrH*, III, XIX, 17). L'epítom ja va cometre la mala lectura sobre el mot “alacritate” i el va convertir en “aliter exterius” (no és A el responsable del canvi perquè B i els altres testimonis presenten traduccions fetes sobre “aliter”), amb la qual cosa la paraula “procurata”, que continuava essent a la frase, va perdre l'element amb qui concordava. Això va obligar a recompondre la frase i, movent de lloc la conjunció “et”, l'epítomador va referir “procurata” a “legacione”, l'únic mot femení que hi quedava. El resultat és el que trobem a A: “aliter exterius, procurata legacione et exposita regi”.

Hem exposat fins ara una sèrie de desenvolupaments nets, ja que es produïen en frases ben acotades. També trobem altres casos de desenvolupaments més petits però continuats al llarg d'un paràgraf o episodi.

Observem, per exemple, el que passa a l'inici del capítol VIII. Anem trobant, ja des del final del capítol anterior, lleugeríssimes ampliacions a base d'afegir mots o consideracions al text.

A	C
Cum, igitur, goti, inspectis ceteris mundi partibus, Ispaniam habiliorem et delectabiliorem ceteris invenissent, ...	Donchs, com los nobles gots haguessen conquesta la major partida del món, esgardant en qual part porien milor habitar pençaren Spanya ésser pus delitable, pus abte e milor de totes les altres, ...

Veïem que els gots són qualificats de nobles, que se'ls atribueix la conquesta de la major part del món, i que als adjectius “delitable” i “abte” s'hi afegeix “milor”. Aquesta mena d'ampliació és característica de “k” i apareix també en paràgrafs com el de més endavant en el mateix capítol VIII en què es narra l'elecció de Rodrigo i l'exili dels fills de Vítiza<sup>37</sup>, o en la narració de les primeres conquestes de Carlemany al capítol XI(2), en què pretén donar més cos al fragment a base d'ampliar els regnes on es produí la matèria dels capítols anteriors (C hi afegeix Catalunya perquè ha incorporat la llegenda d'Otger Cataló), donar una causa per a la vinguda de Carlemany (la mateixa per la qual Pelai i abans Ataülf emprengueren les seves accions: el dolor de veure la terra ocupada pels sarraïns), afegir procedències més amples als efectius de l'exèrcit franc, etc<sup>38</sup>.

#### 4.3.3.3. *Simplificació estilística*

En el testimoni C també hi ha reduccions aplicades sobre la redacció de la crònica. En aquests casos, hem parlat de simplificació estilística. No són gaire habituals en l'antecedent “k” i encara cal tenir en compte que no tots els que veïem en els testimonis de la Branca completa els són atribuïbles directament, com per exemple en el cas de

<sup>37</sup> Els textos diuen: A, “Preterea goti predictum Rodericum in regem elegerunt, qui predictos filios Utice bannivit. Et ipsi, mare transseuntes, confugerunt ad comitem Tigritanum”; C, “Los gots elegiren en rey he príncep lur lo dit Rudrigo, lo qual exellà de tot son regna los dits Silibert e Evan, fills del dit rey Urissa los quals, passants la mar, fugiren e anaren-çe'n al compte de Trigita e aquí estigueren tro al temps de la traïció feta per lo compte Julià”.

<sup>38</sup> Els textos són A: “Tamen, divina gracia providente, dum hic que prediximus in Asturiis et Guallicia agerentur, Carolus Magnus inperator romanorum et rex Francie sarracenos, qui Equitaniam occupaverant et Narbonensem provinciam in tantum quod comitatum Pictaviensem, Turonensem invasserant, cum magno exercitu teutonicorum et burgundiorum et franchorum fortiter expugnavit,...”; C: “Dementre que·l·ls fets dessus dits se feyan en Gallicia e en les Astúries e en Aragó e en Catalunya, Carles Maynes, emperador de Roma e rey de Ffrança, veent los chrestians de Spanya en tanta subjugació, vench contra los

l'Elogi dels gots del capítol VI, que és el resultat de la reducció d'algunes virtuts que ja hi havia practicat <sup>39</sup>.

Topem amb alguns casos de senzilla simplificació rebuscant en el text de C, per exemple en la frase referida a la restitució de l'honor de la reina difamada, en el capítol XIV, que era a A "Itaque honore pristino regina restituta et etiam ampliori..." i ha esdevingut a C "Doncs, restituïda la reyna en sa fama e honor...". O en la repetició d'alguns dels adjectius presents a l'elogi d'Espanya del capítol VI<sup>40</sup>. Més important és la reducció de l'expressivitat en la consideració sobre Vítiza que trobem al capítol VIII cloent la presentació de la seva figura. Recordem que en els testimonis del Nucli inicial l'epitomador parla en primera persona i cita explícitament la *Istoria* amb la frase "nullo vicio se substraxit" i, en canvi, "k" n'ha fet desaparèixer la primera persona i la referència a la font i així hi ha quedat una frase de conclusió, essencialment igual quant al contingut però molt menys expressiva: "Era, donchs, axí peccador e malvat lo dit rey Urissa, que tot lo món havia ensutzat".

En altres passos, la simplificació afecta imatges, com ara la de les llagostes, aplicada a la destrucció de la segona ofensiva goda contra Roma, al capítol VII. No la trobem a "k", però segurament ja la devia haver eliminada l'antecedent <sup>41</sup>. Tampoc no és a "k" la imatge de les banderes de la fe que Pelai portà a la ciutat de Lleó en arravatar-la als sarraïns, al capítol X.

#### 4.3.3.4. *Desenvolupament estilístic*

Molt més abundants que els casos de simplificació són els de desenvolupament estilístic. La tendència, doncs, és clara cap a ampliar la redacció respecte dels testimonis del Nucli inicial de la *CdE*.

Un exemple clar de desenvolupament retòric és el que trobem a l'exposició de la segona raó de la pèrdua d'Espanya, al capítol VIII. L'antecedent "k" reorganitza l'exposició (cf. PC31) distribuint els continguts més lògicament i després fa una ampliació (que encara augmentaran més els testimonis D i G) del moment en què és forçada la dona del comte. El senzill "rex Rodericus vi oppressit uxorem suam et eam suposuit violenter" d'A esdevé a C "lo rey Rodrigo viu sa muller [la del comte] de molt gran ballesa, e de present que la viu

---

sarraïns ab gran nombre de gents de Ffrança e de Bretanya, de Normendia e de Burgunya, d'Alamanya e d'altres moltes provincieš. Cf., a més, els PC57, PC58 i PC59.

<sup>39</sup> Cf. el comentari al testimoni B.

<sup>40</sup> Cf. l'apartat sobre l'Elogi d'Espanya al capítol 5 de l'estudi.

<sup>41</sup> Hem vist que presentava problemes a B i els seus antecedents. Cf. el PC25 i el comentari al testimoni B.

fo molt escalfat en ça amor. E, com ella no li volgués concentrir a ça voluntat, pres-la per força complint ab ella sos desigs”.

Igualment, en les parts més retòriques de la *CdE* observem una tendència a desenvolupar-ne la redacció: tant a la Lloança d’Espanya del capítol I, en la qual la darrera part és reelaborada i s’hi afegeixen les virtualles i les riqueses; com en l’elogi d’Espanya del capítol VI, en el qual les simplificacions i els canvis “desretoritzadors” provenen ja de i “k” més aviat n’elimina les estructures divergents (és a dir, treballa per augmentar l’equilibri retòric del conjunt); com també en el Plany per la pèrdua d’Espanya, en el qual “k” (o potser ) van intervenir introduint-hi algun terme i retocant-ne la distribució<sup>42</sup>.

Un cas en què sobretot s’ha reforçat l’expressivitat és el moment de l’atac sarraí per sorpresa sobre la reraguarda de l’exèrcit franc, al capítol XI(2). Traïts per Ganaló, els grans guerrers francs cauen en mans de l’enemic i per descriure els grans combats que hi tingueren lloc, afegeix l’expressió “Aquí veyérets molt cruells batalles”, amb una segona persona que implica el lector en l’acció. També ha augmentat l’expressivitat en l’endreça final del martiriologi del capítol IV, ja que la tercera persona amb què s’adrecen retòricament a Espanya els testimonis del Nucli inicial ha estat transformada per “k” en una segona persona<sup>43</sup>.

Una de les qüestions més continuades i rellevants per a aquest apartat, és l’esforç que observem a C per unificar i completar les fórmules de redacció en les successions de regnats tan freqüents a la part genealògica de la crònica. L’aplicació d’aquestes fórmules de redacció genealògica comença al capítol XII, amb algun precedent anterior al capítol X. Prenguem com a exemple els primers regnats del capítol XII. El patró més habitual (però no únic) a A és el que trobem aquí: “Mortuo ....(nom del rei mort), regnavit ....(nom del rei nou)...”. C, però, afegeix al final del regnat anterior “e lexà un fill apellat ....(nom del rei nou)” i després comença el regnat següent amb “....(nom del rei nou) regnà...”. Retoca així la redacció del regnat de Ramiro I, Ordoño I i Alfonso III d’Astúries. A partir d’aquí, els continus salts en la successió fan molt difícil que continuï aplicant l’esquema, però mira de fer-ho encara en els regnats d’Alfonso VI, dels Fernando i Enrique de l’època de la separació dels regnes, de Fernando III, d’Alfonso X i en la frustrada continuació després d’aquest rei. El fet que en el capítol X ja hagi intentat aplicar el mateix esquema (amb Alfonso II d’Astúries, fill de Fruela) indica un canvi planificat i, com que en aquell punt

<sup>42</sup> Cf. els respectius apartats sobre aquests tres indrets al capítol 5 de l’estudi.

<sup>43</sup> Recordem que hem indicat més amunt com el mateix “k” havia eliminat de la consideració sobre Vitiza al capítol VIII el recurs expressiu de la primera persona i de la citació de la font.

coincideix amb el que fa el testimoni D, hem de considerar-lo atribuïble a “k”. A partir del capítol XII, quan s’aplica de manera gairebé constant la nova fórmula, no podem comparar amb els altres testimonis de la Branca completa i, doncs, no podem assegurar rotundament que a “k” els regnats fossin redactats així, tot i que l’índici referit ho fa suposar versemblantment.

Ja hem esmentat de passada el cas de la successió d’Alfonso X al final d’aquest capítol. Segons C, aquell rei tingué un fill anomenat Fernando, que el succeí. Això no és cert<sup>44</sup> i, segurament, l’error del nostre testimoni és producte dels mateixos retocs aplicats a la redacció per fer-li seguir un esquema homogeni. C devia trobar l’esment a un fill Fernando, que va morir abans que el pare, i, sense gens d’interès per comprovar-ho, va deduir que l’havia succeït. Llavors va iniciar una continuació (que va quedar en una sola frase) a partir d’aquest fals rei Fernando.

Durant tot el capítol XIII continua aplicant el mateix esquema, amb un punt destacat, que és la restitució del regnat de Sancho III el Mayor de Navarra (inexistent a A ) següent, és clar, aquell patró. Recordem que a l’inici del capítol següent, el XIV, amb la llegenda de la reina difamada, es parla d’aquest rei. C restitueix el seu regnat confegint-lo a partir d’aquelles informacions. Per això les que surten aquí són únicament dinàstiques (com al capítol XIV) i també com allà fa Ramiro fill d’una primera muller del rei. Arribat a aquest punt, però, erra en distribuir els regnes de Navarra i Castella entre els fills del rei i els els intercanvia. Aquest error n’arrossega un altre, perquè en el següent assentament de la nòmina de reis dona Fernando com a successor del pare a Navarra quan segons la informació del capítol següent fou García qui l’hi succeí. Tanmateix, això no té transcendència perquè del regnat d’aquest Fernando ni se’n parla. Segurament la restitució del regnat de Sancho III de Navarra es forjà ja entre i (cf. PC75) i la conversió de la mare de Ramiro en primera muller del rei, a (cf. PC77).

En el capítol XIV continua aplicant el mateix esquema de redacció, sense conseqüències notables, i també en el capítol XV i en la continuació fins a Pere III. Això fa pensar que la nova redacció podia haver estat ja aplicada per l’antecedent , extrem que és confirmat pel comportament que observem en el testimoni E. E aplica també una fórmula unificada, que ja presenta sempre en el primer lloc de la frase el nom del rei nou. La unificació, doncs, s’ha d’atribuir a i el que és propi de C (i suposem que també de “k”) és l’intent de variar la fórmula afegint el nom del rei nou també al final del regnat anterior,

---

<sup>44</sup> Ja n’hem parlat en el comentari del capítol XII del testimoni A i també ho fem al capítol 5 de l’estudi en l’apartat sobre el tractament de les dates.

recurs mnemotècnic, probablement d'arrel escolar, molt útil en textos tan estereotipats i formalitzats com les genealogies<sup>45</sup>.

Entre les qüestions que reflecteixen la ideologia del testimoni C (i, com en els aspectes precedents, majoritàriament també de l'antecedent de la Branca completa, "k") és important de destacar que s'observen diferències notables entre les que predominaven a A i B respecte de les que predominen a "k" i C. Els interessos no són paral·lels, i aspectes com la religiositat, l'afició per les etimologies o per la cronologia que hem assenyalat per als del Nucli inicial perden molta vitalitat o gairebé desapareixen a "k" i C; per altra banda en neixen de nous, bàsicament centrats en l'interès per les qüestions militars, nobiliàries, etc. Sens dubte això indica un nou medi en el qual proliferà la nostra *CdE* i també una diferent formació de les persones que en cada cas intervingueren en la seva transmissió.

### ***Qüestió franca***

No hi ha gaires variacions a "k" respecte del tractament de la qüestió franca que ja hem vist a tota la *CdE*. De fet, únicament sembla que ha perdut pes la relació amb els francs en l'episodi de la defensa de Tolosa i la derrota dels sarraïns en aquella ciutat, ja que no hi són explícitament esmentats com en els testimonis del Nucli inicial i només s'hi diu que Eudo era "un duch de Ffrança".

La novetat respecte de la intervenció franca en la història de Catalunya s'ha de vincular amb la llegenda d'Otger Cataló, la relació de la qual amb la nostra crònica s'exemplifica sobretot en el paràgraf afegit per "k" sobre les diposicions establertes per Carlemany abans de tornar a França, al capítol XI(2), ja comentat i en el fet que els testimonis de la Branca completa la porten incorporada o associada com, segons hem suggerit, també la hi devia portar "k".<sup>46</sup>

#### **4.3.3.6. *Religiositat***

---

<sup>45</sup> El cas típic és, per exemple: "Garcia apellat Tremolós regnà après mort de son pare [...], lexat un fill apellat *Sanxo Major*. *Sanxo Major* regnà après mort de son pare...", o "Raynimir, mort son pare Sanxo, regnà en Aragó [...] E engendrà un fill qui fou apellat *Sanxo*. *Sancho* regnà après mort de son pare Raynimir...", etc.

<sup>46</sup> Cf. els apartats sobre XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l'estudi i també de manera general per a la novetat en el tractament de la intervenció franca, el capítol 6 de l'estudi.

Haviem detectat una certa tendència en els testimonis del Nucli inicial a situar els fets històrics en l'òrbita religiosa<sup>47</sup>. Això no es dona a “k” i, fins i tot, sembla que hi ha una certa voluntat activa d'evitar en alguns punts aquesta actitud. Comença ja al capítol I, en el sumari de la crònica, quan desapareix la consideració que Espanya caigué en mans dels sarraïns, “peccatis exhigentibus” (A)<sup>48</sup>. Situats al final del capítol IV, l'endreuça final del martiriologi s'allunya del contingut que tenia a A i, en essència, també a B. En aquells, es parla de la més gran confiança que han de tenir els habitants d'Espanya d'arribar a la glòria celestial gràcies a la gran quantitat de màrtirs hispànics. L'antecedent “k” ha modificat aquesta idea, molt orientada cap a la consecució de la glòria divina, i més aviat mostra complaença per la gran quantitat d'intercessors que tenen els habitants d'Espanya per ser lliurats de tot mal, una idea molt més pròxima als avatars de l'existència mortal.

El capítol X ens ofereix bones mostres de l'actitud descrita. L'antecedent “k” omet la referència al Senyor quan A diu que Pelai confortava els cristians “in Domino”; més endavant omet que els cristians amagats amb Pelai pregaven; també en la justificació del miracle de la cova s'omet que fou obrat perquè Déu volia combatre pels sants<sup>49</sup>. I a partir d'aquí ja no s'atura la tendència a rebaixar la connexió entre els fets i la religió, justament en un passatge que té molt d'aquest ingredient religiós, com es pot veure al testimoni B.

En altres llocs va continuant el rebaixament. El capítol XI(2) comença dient que els fets de la reconquesta es produïen motivats per la gràcia divina, consideració que fou omesa a “k”. Més amunt, hem parlat de les reduccions que hi ha en el paràgraf sobre Bernat de Cluny (Berenguer a la *CdE*), del qual, de fet, no diu sinó que havia estat cavaller. Les omissions estalviant les referències al seu passat monacal i a la seva saviesa, són òbvies en aquest sentit, igual com la manca de precisió en un topònim com “Sancti Fecundi”, que esdevé “Sant Benet”. Al capítol XIV els testimonis del Nucli inicial donen clarament el monestir d'origen del monjo que intervé en el cas dels fills i la reina difamada, extrem que no surt a C. Es tracta, doncs, d'una sèrie de petits detalls que indiquen una molt menor preocupació per les qüestions religioses.

#### 4.3.3.7. *Desinterès per la cronologia*

---

<sup>47</sup> Cf. especialment el comentari al testimoni B.

<sup>48</sup> Val a dir, però, que dues vegades més que surt l'expressió a A, C la manté: al capítol VIII en explicar la primera raó de la pèrdua d'Espanya i al capítol X, a l'inici.

<sup>49</sup> Tampoc no surt, en el cas ja comentat a propòsit de la conquesta de Lleó, la imatge de les banderes de la fe que Pelai hi portà.

Un altre dels aspectes en què es distingeix “k” és el poc interès que mostra per la cronologia i les dates. Ho veiem ja en els càlculs cronològics dels capítols II i III, que queden reduïts, tot i que no desapareixen completament. En el cas del càlcul del capítol III, “k” ha substituït el càlcul final que hi ha en els antecedents per un altre de més senzill, que sortia més amunt, d’on “k” l’havia omès.

També al capítol IV elimina força dates. L’omissió més evident és la dels versos referits al martiri de sant Cugat<sup>50</sup>, ja que no hem d’oblidar que són escrits amb la finalitat de contenir una datació. A més d’aquesta, al final de la primera part del capítol, la que tracta sobre la dominació romana, A en dóna la durada i la data final segons l’era i l’any de Crist; “k” només en dóna la data final segons l’any de Crist. I al començament de la segona part, la dels màrtirs, en parlar de Dioclecià i Maximià estalvia que les persecucions començaren al catorzè any del seu regnat, que en duraria vint. El capítol V també il·lustra aquesta tendència quan “k” n’elimina el càlcul cronològic per a les dates de les fundacions de Tarragona i Toledo i en dóna només els resultats (cf. PC18). Una operació semblant la trobem al capítol VII amb les dates de la conversió dels gots al cristianisme i la data de la conquesta de Roma (cf. PC25). O a les continuacions del capítol XV, en les quals omet dates com les del setge de Girona en temps de Pere II el Gran. Tot plegat, es tracta de petites omissions que assenyalen la poca inclinació d’aquest antecedent envers la cronologia.

#### 4.3.3.8. *Desinterès per les etimologies*

Molt més dràstica i sistemàtica que les anteriors és l’eliminació de les etimologies que tant abundaven en els testimonis del Nucli inicial. Ja en el capítol II “k” omet les qüestions dels canvis de nom del poble celtiber i de la terra, amb les corresponents etimologies. Del capítol que més farcit n’està, el III, en són eliminades totes, ja que el periple d’Hèrcules hi apareix resumit. També al capítol V elimina l’etimologia de Tarragona, una de les aportacions de l’epitomador de la *CdE*. Encara al capítol XIV, consigna el poblament de Burgos però estalvia l’anècdota etimològica que portava associada a A i a B, i així la inclusió de la informació queda encara menys justificada que en aquells testimonis.

El fet que bandegi les etimologies de la crònica, podria ser un signe de modernitat de “k”: les etimologies com a mètode epistemològic han deixat d’interessar-li, tot i que és

---

<sup>50</sup> Per als versos, cf. els comentaris d’A i de B. En general, cf. l’apartat sobre el tractament de les dates, al capítol 5 de l’estudi.



segur que alguna vigència tenien, potser en determinats ambients més que en d'altres, com ho demostra el fet que siguin presents a A i B, copiats en època semblant.

#### 4.3.3.9. *Interès per les qüestions militars i nobiliàries*

Tota la indiferència que trobem per les etimologies i la cronologia esdevé interès pels aspectes militars i nobiliaris continguts en la crònica. Tant el ja comentat paràgraf sobre les disposicions de Carlemany abans de tornar a França, al capítol XI(2), on es dona importància a la presència dels “feels guardes” de la terra, fonament de l'existència de la noblesa, com la nova relació de la crònica amb la llegenda d'Otger Cataló —una narració creada amb finalitats nobiliàries— que acaba amb la inclusió de la llegenda a C, tot apunta en la mateixa direcció.

Altres moments més puntuals també ho suggereixen. Per exemple, al capítol XI(2) hi ha un petit detall en el moment en què Carlemany ha estat convençut per Ganaló d'abandonar la terra, quan diu: “per les quals peraules, Carles e los seus acordaren de tornar-çe'n en Ffrança”. Aquesta redacció, que suposa que Carlemany demanà consell als qui l'acompanyaven (encara hi eren tots els grans guerrers) demostra en “k” una voluntat de donar relleu als militars i cavallers que són amb el rei a les campanyes.

Tampoc no apareix a C l'incís que es refereix a la malvolença dels comtes i nobles de Castella-Lleó en l'afer de la separació dels regnes, al capítol XII, el mateix en què parla de Bernat de Cluny, sobre el qual ja hem comentat que C eliminava algunes informacions i que només hi deixà la que es referia al seu passat militar com a cavaller.

Una altra qüestió de tall nobiliari és la precisió que trobem a C (en aquest cas no de “k”, sinó de C) al capítol XI(6), quan després d'explicar que Carlemany instituï el comte de Barcelona per a tota Catalunya especifica que l'en “féu cap”. És evident que a l'època de C les qüestions sobre el predomini del comte de Barcelona per davant dels altres comtes ja no tenien gens de vigència, però potser continuaven interessant els nobles del regne. Aquest interès nobiliari i cavalleresc persisteix igualment en les continuacions de la crònica al capítol XV<sup>51</sup>.

---

<sup>51</sup> Cf. especialment els regnats de Pere el Gran i de Martí l'Humà, a l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi. Un dels casos que sembla contradictori amb el que acabem de dir és el fet, ja indicat, que no vigili en parlar del comte de la Perxa i de gastó de Bearn i els fongui en una sola persona barrejant-ne noms i títols.

#### 4.3.4. La llengua del testimoni C

Partim de la base que els testimonis C, D i G provenen d'una mateixa traducció de la *CdE*, l'antecedent que hem anomenat “k”, que hem situat entre 1428 i 1433. Considerem el testimoni C, el que ara ens ocupa, el més proper a l'antecedent “k” perquè segueix, més fidelment que els altres de la Branca Completa, la línia de la *CdE* i perquè les dates de la cronologia interna s'hi avenen<sup>52</sup>.

El testimoni C presenta una llengua molt més sòlida i conserva un to molt més llatinitzant, en general, que el testimoni B. Els rastres d'occitanismes i d'arcaïsmes hi han disminuït notablement. Tampoc no hi trobem solucions que puguem considerar indicatives quant a la seva procedència dialectal.

Analitzem certs trets de la llengua del testimoni C, entre els quals alguns que havien estat assenyalats com a simptomàtics en la caracterització lingüística del testimoni B.

##### **Possibles rastres de declinació**

Es pot dir que, pràcticament, no trobem a C vestigis de terminacions del nominatiu.

L'alternança *Déus/Déuno* guarda la distribució de cas recte/cas oblic, perquè de tres situacions en què és subjecte només una es resol amb *Déus* (cap. XV) i les dues del capítol X ja han esdevingut *Déu*. En deu ocasions més actua com a complement i sempre presenta la forma *Déu*. Entre els noms propis hi ha el cas de *Carles Maynes*, amb la -s del cas recte a l'epítet.

Tenim a C algunes paraules que aparentment porten la -s del nominatiu, però que no els correspon aquest cas. Es tracta de l'inici del capítol III, “*Passats, donchs, aquest temps...*”, que és una clara construcció amb participi provinent d'un ablatiu absolut llatí<sup>53</sup>, i la frase inicial del capítol XII, la qual apareix al manuscrit “*Ara tornem als reys de Castella apellats Alfonso, lo qual...*”. Aquesta forma *apellats* pot ser interpretable com a forma declinada, però com que es troba en un context d'altres mots amb plurals inexplicables l'hem considerat simplement un error. El testimoni C ens ofereix més casos d'errors: “*E, com los sarrayns, ja guiants-los lo compte Julià...*” (cap. IX), amb un clar gerundi pluralitzat, o “[*Spanya*]...*covinentes de pans...*” (cap. VI) amb la -s ratllada al mateix manuscrit. No podem calibrar només amb aquests exemples fins a quin punt això podria

---

<sup>52</sup> Per a les dates de C i “k”, cf. l'apartat dedicat a la Branca Completa en el capítol 3 de l'estudi. Per a la relació entre C i “k”, cf. l'apartat dedicat a les continuacions en el capítol 5 de l'estudi.

ser indicatiu d'algun estadi en el procés de confusió entre el participi present i el gerundi però aquesta no sembla la tònica general del text. A efectes de l'edició, hem considerat que les lectures mencionades s'havien d'esmenar<sup>54</sup> i hem deixat només per a aquesta caracterització lingüística el comentari del fenomen, que podria fins a cert punt atribuir-se a ultracorrecció en alguns dels errors assenyalats.

Més complex és el cas d'una frase del capítol I, en el sumari del contingut, on es diu que els primers pobladors foren “...*los fills de Jaffet, fills de Noè*...”. Aparentment ens trobem davant d'un nominatiu perquè la interpretació lògica és que Jàfet és fill de Noè. Però la frase que hi ha al testimoni A és “...*expulsis primis habitatoribus, scilicet filiis sive genere Iafet, filii Nohee*...”, és a dir, els *fills* de Noè —en plural. Malauradament, en la traducció B<sup>b</sup> s'evita la repetició del mot i la referència a Noè; per altra banda, E, F i G ometen aquest sumari i així no podem saber què deien i . Però podem suposar que la traducció “k”, l'antecedent de C, havia entès que els anomenava *fills* de Noè perquè el testimoni D, que també en descendeix, ho esmena dient “...*los fills de Jafeth, néts de Noè, ...*”. Aquesta precisió resulta absurda si “k” hagués dit ‘els fills de Jàfet, *fill* de Noè’ explicant la filiació de Jàfet en el primer esment que se'n fa; però és molt lògica si a “k” es llegia ‘els fills de Jàfet, fills de Noè’, en el sentit que era la descendència del gran patriarca qui primer havia poblat la terra en qüestió. Aquella aparició de *fills* amb aparença de forma declinada, doncs, es pot interpretar perfectament com un plural.

El testimoni encara ens ofereix una altra terminació sigmàtica inusual. Es tracta de dos casos d'ús adverbial de *molts*, en plural, modificant un adjectiu també en plural: “...*hòmens molts virtuosos en fet d'armes*.” (cap. VI), que no admet interpretació com a adjectiu quantitatiu referit a *hòmens* i “...*Marsili, Aygolar e Ferragut, reys molts forts*...” (cap. XI(2)). Podem pensar que es tracta de dos errors més perquè no trobem explicació d'aquestes formes, si no és que s'hagin de relacionar amb un fenomen molt semblant recollit al *DCVB*(7, 515, s.v. MOLT, 2d) segons el qual l'adverbi *molt* pren forma femenina davant d'adjectius femenins<sup>55</sup>.

### **Manteniment de -n final**

Podem considerar que no hi ha a C casos de manteniment de *-n* final perquè en totes les ocasions en què apareix es manté per etimologia (*dan*) o en un sintagma travat

<sup>53</sup> Tradueix “*Transsacto [...] isto tempore*...” d'A .

<sup>54</sup> Cf. l'aparat de correccions de l'edició del testimoni C.

<sup>55</sup> Exemples del *Tirant* cap. 2: “*Si bé's tenia un fill de molta poca edat i d'un Flos de les medicines* 59: “*A honor e reverència de la molta beneventurada verge Mariá*”, també del segle XV.

(*cosín germà*) i són casos corrents (*DECLC*, II, 989b 55-58, s.v. *cosí*). Totes les altres aparicions de *-n* final es troben en noms propis *Trelemon*, *Cophan*[5], *Rotlan* [2], *Lehon* [8], *Gerion*, *Sperian*, *Eban* [3], *Galeon*, *Gascon*, *Ordín* [2], etc. Entre aquests, un cas que sembla ultracorrecció, *Compte de Vesellun*(cap. XI(3))<sup>56</sup>.

### Perfets forts i febles

L'ús dels perfets forts i febles segueix una distribució força regular en el testimoni C. La tònica general, per a verbs de la 2a. i 3a conjugació, és que s'usa la forma forta en la 3a. persona del singular, amb l'excepció de *visqué* i la forma feble en la 3a. persona del plural: *vench* [10], *esdevench*/*vengueren* [5], *vingueren* [2]; *hac* [39]<sup>57</sup>/*hagueren* [6]; *obtench*/*obtengueren*; *conech*/*conegueren*; *poch* [3]/*pogueren* [2]; *trasch* [2]/*se retresquereni* els casos d'*estech*[2]/*estigueren*[2]<sup>58</sup>. Altres verbs només presenten la forma singular, sempre forta: *volch*[4], *tolch*[3], *dolch-se*, *meresch*, *plach*, *sostench*. També *fò*, *fou* i *foni*, combinades amb aquestes, 15 aparicions de *fonch*, totes elles a la continuació del capítol XV, a partir del regnat de Joan I, gairebé coincidint amb el punt en què suposem que ens trobem davant la continuació pròpia de l'antecedent "k"<sup>59</sup>.

En verbs com *romandre* o *prendre*, els perfets no presenten la forma velaritzada i es resolen: *romàs*/*romaseren*; *pres*/*preseren*. Un cas paral·lel amb *metre* *mès*/*meseren* però *sotsmeteren*, *tremateren*<sup>60</sup>.

### Alguns possibles occitanismes

Algunes paraules presents a C mantenen una *-s-* intervocàlica que podem considerar com a occitanisme. Els casos més evidents són *cobesejar*, *resebra* i *rezebut*, tres aparicions compensades, val a dir, per altres formes com *reebuda*, *reeberen*, *feels*, *feeltat*, *deembra*, *veent*[4] o *veessen*.

També cal consignar aquí el cas del nom del riu Roine que apareix com a *Roze* o *Roseen* el nostre text i que constitueix també un occitanisme, encara que es pot explicar pel fet que aquest nom podria tenir una certa tradició de ser usat en la seva forma original en textos de llengua catalana.

<sup>56</sup> No trobem a *Onomasticon*, II, s.v. BESALÚ, cap cas en la documentació antiga amb formes com aquesta, amb *-n* final i catalanes. Per això suggerim que podria ser ultracorrecció. Podria també ser una forma occitanitzant?

<sup>57</sup> D'aquestes 39 aparicions només tres es troben en els capítols I-XI(6). La resta a partir del XII.

<sup>58</sup> La forma *se retresquereni* un cas d'*estech* apareixen respectivament als capítols XI(1) i XI(3), que són de procedència diferent que la resta del text.

<sup>59</sup> Cf. l'apartat dedicat a les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>60</sup> Sobre la velarització d'aquestes formes, un cas paral·lel, el de l'imperfet de subjuntiu, a BADIA I MARGARIT, 1951, § 171, III.

Altres casos de formes occitanitzants o llatinitzants, però amb gran presència i tradició en textos catalans, són *aur* i *tresaur*, que a C també apareix com a *thesaur*. Aquesta darrera forma fa pensar més aviat en llatinisme que en occitanisme<sup>61</sup>.

En parlar de B hem observat que no podíem atorgar valor significatiu a les grafies amb *z* per a la sibilant sonora ni als mots amb *-tz* final. El mateix podem dir a C, sense voler comparar el fenomen perquè la freqüència amb què apareixen en aquest és infinitament menor que a B. El testimoni C es limita a oferir algunes formes com *moltz*, *gotz*, *portz*, el prefix *vez-* a *Ve scomte*[12] o *vezcomtats* i certs noms propis com *Cèzar*, *Velazi*, *Ezcornalbou* o *Altzezira*<sup>62</sup>.

Encara en el terreny de les grafies que poden ser considerades occitanitzants, trobem a C dos casos de *-ys* final per representar la fricativa palatal sorda, tots dos plurals: *peys*(cap. VI) i *mateys* (cap. XI(2)).

### **Neutralització de vocals àtones**

Són força freqüents a C les confusions en les grafies de les vocals àtones, més sovint per a la vocal neutra i menys en la neutralització d'*o* i *u*. Per exemple: *Auropa*, *trebellat*, *tremateren*, *Alaxandre*, *peradís*, *laxadas*, *tania*, *tanien*, *regnas*, *avían*, *raparada*, *batellar*, *spacialment*, *axelçada*, *segeta*, *veura*, etc.

### **Grafies *ny* i *yn* per representar el so nasal palatal**

El so nasal palatal és representat amb la grafia *ny*, excepte en posició final on apareix *-yn*: *ayn* [36], *engiy*n [2], *juyn* [4], *seyn*. Els mots que tenen aquest so a final de mot mantenen la grafia *-yn-* en el plural: *ayns* [34], *estrayns*, *Alamayns*<sup>63</sup>, i paral·lelament altres que no són plurals, com *meyns* o *preyns*. No es comporta igual en el femení: *Alamanya*, *companya*, etc. Un altre cas que cal consignar és el de la forma *Carles Maynes*, on *-yn-* podria representar la palatalització de *-GN-*<sup>64</sup>.

### **Grafies *ix*, *x* o *ys* representant el so fricatiu palatal sord**

---

<sup>61</sup> Per a aquests mots, remetem al que n'hem comentat a l'apartat sobre la llengua del testimoni B.

<sup>62</sup> Cf. el comentari sobre aquest topònim a l'apartat sobre la llengua del testimoni B.

<sup>63</sup> Hi afegim aquest cas tot i que la lectura no és absolutament segura perquè surt al manuscrit amb una *y* i la titlla horitzontal al damunt. Tanmateix, a la vista de la distribució tan uniforme d'aquestes grafies, interpretem que es tracta de *yn*.

<sup>64</sup> Quatre de les cinc ocasions en què el nom Carles apareix amb l'epítet són grafiades *-yn-* i una (cap. XI(2)) amb *-gn-*. Al testimoni B sempre té la forma *Magnes* i a D sempre *Maynes*.

Com ja hem vist per al testimoni B i és habitual, la grafia que s'usa a principi i interior de mot és sempre *x*. En posició final, s'usa també *x*, com a *matex* [4], *quax* [3], *ponex* i algunes vegades *-ix*, com a *mateix*, *quaix* [3], *Ffoix* i *Bardaix*. El cas de *dix* no és significatiu per a aquesta distribució.

Trobem també dos casos, ja assenyalats, de mots plurals amb la grafia *-ys*: *peysi mateys*.

### **Grafies *l*, *ll*, *y* o *yl* representant el so lateral palatal**

Predomina absolutament en posició inicial la grafia *l*: *lahors*, *lohant*, *liurà*, *linatge*, *loch*, *lexà*, *ley*, *levà*, *lengua*, *laurar*, *Leyda*, *Lehon*, *letrat*, *larguesa*, *lança*, *libertats*, *Lu\_s*, etc. Només ho contradiuen algunes aparicions del possessiu *llur* [4], que queden aclaparadorament amagades entre les 28 de *lur*. Recordem que el testimoni B era, en aquest aspecte, molt menys uniforme.

En canvi, el testimoni C presenta molta més vacil·lació pel que fa a la grafia d'aquest so en posició medial. Les alternances són gairebé predominants: *filla/fila*, *fills/fils*, *aquella/aquela*, *aquells/aquels*, *aquelles/aqueles*, *degollar/degolar*, *illa/ila*, *Mallorques/Malorques*, *castells/castels*, *apellat/apelat*, *ella/e/amuller/muler*; i alguns altres casos només apareixen amb *l*, com ara *vals*, *Cervelós*, *balesters* o *milor*. Hi ha també casos de grafia *ll* en mots en què representa el so lateral alveolar i no pas el palatal: *Villamur*, *Villademany*, *Vesellun*, *Ezcornellbou*, *villes*, *villa*, *Galícia*, *millitar*, *Nàpolls*, al costat de *Galícia* [3], *vila/viles/Vilafranca* o *Nàpols*. Un únic cas trobem de grafia *-yll-*, *bataylles*, en el qual, en ser únic, no sabem veure significació.

En posició final, la grafia és gairebé sempre *-ll*, tret de casos com *aquel* [3] i el topònim *Alchoyl* únic mot amb la grafia *-yl* final<sup>65</sup>. També en aquesta posició observem com abunden els casos de representació amb *-ll* del so lateral no palatal: *dell* (*dell rey*, *dell comte*, *dell anyo*, fins i tot, *que-ll rey*, *qui-ll volia*), *quall*, *cruell*, *divinall*, *abrill*, la majoria alternant amb *del*, *qual*, *cruel/crueltats*, *divinal*. Com ja hem vist en altres comportaments gràfics, el plural d'aquests mots també apareix de vegades amb *-ll*: *dells* (*dells gots*, *dells romans*, *dells sarraïns*, *dells demont diç* *qualls*, *cruells* i també en formes que el text no porta mai en singular com *soptillso gentills*

---

<sup>65</sup> Es tracta de la ciutat tunisenca, que fou objecte d'una expedició de Pere el Gran i que surt grafuada a la *CGPIII* i a les *Cròniques* de Desclot o Muntaner amb la forma *Alcoll*. No té res a veure amb la ciutat del Serpis que, segons Coromines (*Onomasticon*, II, 101-103, s.v. ALCOI), sempre i pertot s'ha escrit *Alcoi/Alcoy* (i carrega contra algunes invencions de formes acabades amb *-yl* per al nom d'aquesta ciutat).

**Altres qüestions puntuals**

La caracterització de la llengua de C presenta encara alguns trets destacables referits a mots concrets.

**Participi del verb *fer***

La forma única que presenta és *fet(-)* i no hi és mai present amb la forma *feyt(-)*.

**Engemà**

Al costat de cinc ocurrences d'*engendrà*, resten al testimoni C dues aparicions de la forma *engenrà*. Tret d'aquests dos casos que esmentem, les paraules del text que contenen el grup -N'R- hi apareixen sempre amb *-ndr-*: *romandre*, *vendrián*, etc. Segons Badia i Margarit (1951, § 92, V) aquesta *-d-* apareix força d'hora en català, però ja indica que en els parlars nord-orientals encara avui no està del tot desenvolupada.

**Grafies *giy***

Troblem a C alguns casos en què la grafia *g* representa el so africacat *ffill migà* o el so fricatiu palatal sonor davant d'*o*, *mongo* (en concurrència amb *mongè*). En dos casos més aquest mateix so fricatiu és representat amb la grafia *y*: *senyoreyareni assayant-lo*.

**Plurals masculins en *-es***

El testimoni C presenta un únic cas de plural masculí en *-es*, *diverses arbres e fruyts* (cap. VI, al lloc on també apareix el plural *peyç*). Val a dir, que en aquest cas coincideix amb el mateix indret de D, que presenta aquest fenomen en més paraules.

**Pèrdua de la *-r* en el plural de mots que tenen *-r* final en el singular**

És minoritària la presència de mots que sofreixin aquesta pèrdua, que es limiten a: *bestiàs*, *regidós*, *Pallàs*, *castells roqués* *Boxadós*. Els tres darrers, a més, es troben als capítols XI(1) i XI(3), que foren incorporats al text per C però que no eren a l'antecedent "k" (encara que potser l'acompanyaven). Al costat d'aquests, la tendència general és al manteniment: *bestiars*, *singulars*, *primers*, *cavellers*, *consellers*, *mullers*, *affers*, *balesters*, *diners*, *misatgers*, *monestirs*, *regidors*, *emperadors*, *predecessors*, *peccadors*, etc.

**Sufix *-esa/-eses***

El testimoni C presenta sempre el sufix *-esa/-eses* *noblesa/nobleses*, *balleza*, *riquesa*, *infantesa*, etc.

**Àls per *res***

Troblem al testimoni C la construcció "*Lo compte, com fos molt cautelós, no y dix àls mas, emprada altra missatgeria, ...*" (cap. VIII) on s'usa *àls* amb el sentit de *res*: 'no hi va dir res'. Tots els exemples recollits al *DECLC* i al *DCVB* utilitzen *àls* en contextos on significa 'altra cosa' ('no hi va dir altra cosa/res més'), és a dir, que impliquen l'existència

d'altres accions, implícites o explícites, diferents de la que s'expressa. La nostra construcció, en canvi, participa d'una intenció més absoluta, no amb el significat de 'no hi va dir res més' sinó que 'no hi va dir res'; és a dir que va actuar com si no en sabés res, que no va manifestar el seu estat d'indignació (*DECLC*, I, 237-238, s.v. ALTRE, especialment els exemples de la pàg. 237b 47-54, i també els de la pàg. 237b 34-36).

### **Relegiós**

Al capítol XII trobem la forma *bon relegiós*. De fet, no la recullen el *DECLC* ni el *DCVB*. Aquest darrer, però, sí que incorpora a l'article RELIGIÓ la variant formal *relegió* de la *Crònica* de Desclot (cap. 22). Aquesta sola indicació no permet assegurar que es tracti d'un arcaisme i, per tant, ens limitem a consignar-ne la presència.

### **Spoli**

Al capítol XIV usa *spoli* per *sponsalicii* (A). *Espoli* amb el sentit d' 'esposalles' és recollit al *DAguiló* (III, 306, s.v. ESPÒLIT) i al *DCVB* (5, 447). Coromines (*DECLC*, III, 669-669, s.v. ESPÒS) relaciona *espoli* amb *espoalici*, que té el sentit de 'donació sponsalícia', i no amb *spolium* com fan els altres. NIERMEYER (1993, 984) recull accepcions de "spolium" amb els sentits de 'pertanyences personals' o 'béns mobles', pròxims més aviat al concepte de 'llegat' que a la donació matrimonial. Coromines parla de l'evolució d'*spoli* al costat d'*espoalici*, *esposalicio sponsalici*. Estableix una distinció entre el manteniment de *sponsalicio esposalici* termes més fidels al llatí i més tècnics, i la línia d'evolució més popular *espolio espoalici*. La distinció es confirma perquè entre els exemples que el *DCVB* aporta d'*spoli* n'hi ha un de les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* (núm. 228): "Evitar de dir... *spoli* per dir *sponsalici*" (BADIA I MARGARIT, 1950, 149). Es tracta, doncs, d'un dels rars casos en què el nostre testimoni opta per utilitzar un mot més aviat popular.

### **Sent/sant/sancta**

C observa una distribució força regular per a aquestes formes, d'altra banda semblant a la que trobàvem a B. Quan s'usa com una mena de tractament, és a dir, davant del nom del sant (com un determinant), prefereix la forma *sent*. Tot i així, trobem en un cas *sant Ffeliu* (per altres de *sent Feliu*) i un cas de *sanct Luri*<sup>66</sup> (també per altres de *sent Luri*). Quan el mot fa de substantiu o d'adjectiu, pren la forma *sant*. La forma femenina és sempre *sancta*.

### **Derotats**

---

<sup>66</sup> De fet, apareix al manuscrit amb l'abreviatura "sct" i la titlla al damunt.



El mot “derotats” apareix al capítol XI(2) en el context següent: el traïdor Ganaló ha convençut Carlemany que els sarraïns estan disposats a pagar el tribut i que cessi la guerra; l'emperador el creu i se'n torna cap a França; els sarraïns, *veents aquells derotats* el segueixen i n'ataquen la rereguarda, on causen grans baixes<sup>67</sup>. L'estranyesa es produeix perquè parlar de l'exèrcit cristià com a ‘derrotat’ abans que sigui atacat constitueix una anticipació dels fets<sup>68</sup> i perquè el testimoni D presenta en aquest punt la paraula *esderroquants*, que pot tenir un altre sentit.

Davant d'aquesta doble solució, podem pensar que la paraula que es trobava a l'antecedent comú “k” provingués d'enderrocar', però cap dels sentits d'aquest mot no encaixa amb el significat que hauria de tenir a la nostra frase<sup>69</sup>. Sembla, doncs, que l'explicació més plausible ha de retornar al sentit etimològic de “derrota”, ‘fugida desordenada’, però sense el matís negatiu de la fugida sinó més aviat destacant-ne l'aspecte de l'exèrcit que es retira sense guardar cap ordre de combat. És per això que considerem que cal donar a la frase un sentit semblant a “veient-los desprevinguts”.

En resum, en comparació amb B, el testimoni C presenta una llengua més sòlida i que s'adiu amb les dates que proposem per a l'antecedent “k” (1428-1433).

La solidesa que li atribuïm es manifesta sintàcticament en més construccions llatines, més subordinació, més utilització de participis presents, participis absoluts, gerundis, etc., que no pas a B.

En canvi, és més vacil·lant que B en l'ús d'algunes grafies (confusió de vocals àtones, distribució de *l/l* de *ny/yn*, etc.) cosa que cal atribuir a hàbits del copista. En alguns d'aquests trets, sembla que actui per ultracorrecció (com en la *-n* final de *Vesellun* o utilitzant les grafies *ll* per a la lateral alveolar).

Però també cal dir que la llengua és a C morfològicament més homogènia. No hi ha tants rastres d'arcaïsmes com a B (perfets sempre febles en 3a. persona del plural; desaparició dels casos de manteniment de *-n* final i de vestigis de declinació en el nominatiu; uniformitat del participi del verb *fer* en *fet(-)*; reducció dels plurals masculins en *-es*) ni tampoc tants indicis d'occitanismes gràfics i lèxics, tot i que n'hi trobem de morfològics (les tres formes que mantenen una *-s-* intervocàlica). Tampoc no hi ha

---

<sup>67</sup> Val a dir que aquest incís és propi de la traducció “k” perquè apareix només a C i D.

<sup>68</sup> El sentit etimològic de *derrota*, ‘fugida desordenada’ (*DECLC*, VII, s.v. *ROMPRE*), no es troba exemplificat a cap repertori amb el sentit positiu de ‘retirada d'un exèrcit’, que també explicaria el terme.

<sup>69</sup> Cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni D.

solucions que insinuïn una pertanyença dialectal clara. És a dir, que ens trobem davant d'un text lingüísticament més formalitzat que B.

#### 4.3.5. **Recapitulació**

A través del comentari sobre el testimoni C, hem anat descabdellant les que es poden considerar com a característiques més rellevants de l'antecedent "k".

Les variacions estructurals més importants que presenta l'antecedent són la continuació de la crònica fins al seu moment present<sup>70</sup> i la relació que adquireix amb la llegenda d'Otger Cataló. Aquesta relació es concreta després en diferents graus en els diferents testimonis de la Branca completa. L'antecedent "k" devia dur-la associada només però afegí un paràgraf que hi fa referència; el testimoni C la incorporà a la crònica<sup>71</sup>.

Per la resta, l'estructura de "k" seguí força fidelment els seus antecedents i la seva divisió en capítols, per exemple, devia ser molt semblant a la dels testimonis del Nucli inicial, una mica més encara que la de C.

On més destaca l'antecedent "k" és en les intervencions sobre els continguts de la crònica. Les omissions en uns moments i els desenvolupaments en d'altres van modelant el text de la *CdE* en diferents sentits. Hi hem observat des d'omissions que només pretenen resumir fins a les que sembla que obeeixen a criteris de selecció historiogràfica<sup>72</sup>, passant per les que tanquen l'enfocament concentrant l'atenció sobre certs fets de la crònica<sup>73</sup>. Molt abundants són també els desenvolupaments, especialment els estilístics, entre els quals cal destacar algunes ampliacions amb una certa voluntat retòrica, intents de donar més expressivitat al text i, sobretot, l'esforç per millorar la redacció en les moltes parts genealògiques de la crònica<sup>74</sup>. També són rellevants, encara que una mica menys constants, els desenvolupaments de conceptes, alguns en forma de precisions o d'interpretacions de frases dels antecedents, i altres que donen més cos a la narració o reforcen idees com la traïció de Julià i els seus aliats.

En els aspectes ideològics, els objectius i els interessos de "k" no són paral·lels als que havíem observat en els testimonis del Nucli inicial. Perden presència aspectes com l'interès per la religiositat, les anotacions cronològiques de tipus annalístic i els càlculs de

---

<sup>70</sup> La continuació de la crònica ja havia estat posada en pràctica per l'antecedent .

<sup>71</sup> G també la hi incorporà i D la'n mantingué separada. Cf. els comentaris sobre aquests testimonis.

<sup>72</sup> Ens referim a les omissions dels capítol II i III.

<sup>73</sup> Les que eliminen circumstàncies, personatges o detalls que no tenen posterior transcendència.

dates o les etimologies com a mitjà de coneixement; en canvi, en sorgeixen d'altres a l'entorn de la vida militar i nobiliària. Això és un indicatiu clar que, amb "k", la *CdE* brotava en un nou medi, diferent dels anteriors i que, per tant, quedava a mans de persones amb un altre tipus de formació. També la caracterització lingüística del testimoni C indica una llengua més sòlida, més formalitzada, llatinitzant, homologable amb el seu moment<sup>75</sup>.

En definitiva, el testimoni C i a través del que hi observem també el seu antecedent "k", representen una nova formulació de la *CdE*, retocada per adaptar-se a nous temps i nous ambients, polint-ne la redacció, relacionant-se amb les novetats historiogràfiques que no havien conegut els testimonis del Nucli inicial i amb la voluntat, també nova, d'actualitzar-se fins al darrer moment. La majoria d'aquestes característiques seran conservades, si no augmentades, pels altres testimonis de la Branca completa.

---

<sup>74</sup> Al costat d'això, les simplificacions estilístiques són pràcticament inexistents i, de fet, moltes de les que hi trobem es poden atribuir als antecedents de "k".

<sup>75</sup> I conclusions semblants traurem de l'anàlisi de la traducció "k", a l'apartat específic del capítol 5 de l'estudi.

#### 4.4. EL TESTIMONI D

El nostre testimoni D obre la compilació coneguda amb el nom de *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, que Sanchís Sivera, el seu primer editor modern (SANCHÍS, 1932), atribuï a Melcior Miralles. L'estudi introductori a aquesta edició continua essent imprescindible per a tot el que fa referència al *Dietari*. L'altra edició moderna compta també amb una introducció que situa el text i es concentra sobretot en alguns aspectes codicològics i de datació del manuscrit (CABANES, 1991)<sup>1</sup>.

Sanchís ressegueix la documentació sobre Melcior Miralles i considera que tingué accés a moltes cròniques de la Biblioteca del rei, d'on haurien sortit les fonts per a la compilació, gràcies a la seva relació amb Jaume Torres, el bibliotecari. Creu que va escriure el *Dietari*, “un llibre sens pla ni ordre de cap mena”, d'una tirada als darrers anys de la seva vida. Aquesta afirmació és símptoma que la part compilatòria del principi de l'obra ha quedat sempre a l'ombra de l'altra part, la miscel·lània en forma de dietari, la de més gruix.

Pel que fa al fragment del *Dietari* que constitueix el nostre testimoni D, Sanchís en parla molt poc, dient que es relaciona amb les cròniques de “mestre Rodrigo de Toledo” i amb la *Genealogia* —els formants principals de D— i n'adverteix la similitud amb el text del manuscrit 6 de la Biblioteca de Catalunya, el nostre testimoni C. Res més no en diu de concret i ràpidament se centra en la part que parla de la història valenciana, el seu objectiu<sup>2</sup>. El nostre testimoni D no ha estat, doncs, estudiat com a tal.

##### 4.4.1. Estructura del testimoni D

Ja hem parlat sobre l'estructura del testimoni D al capítol 3 de l'estudi, que tracta sobre la relació entre els testimonis. El fet més rellevant és que segueix l'antecedent de la Branca completa “k” fins al capítol XI(6) i després se n'aparta per seguir una altra font (la *Genealogia dels reis d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinon*) fins al regnat

---

<sup>1</sup> Vicent-Josep Escartí (1988) seleccionà fragments del *Dietari* que sortiren publicats en una edició divulgativa. No la tenim en compte en les variants de l'edició perquè en modernitza la llengua i perquè segueix fidelment la de Sanchís (1932). A més, la selecció de la part que ens concerneix només inclou els regnats de Ferran I, Alfons IV i Joan II, i algun dels textos que considerem associats a D, com el que tracta sobre Otger Cataló i els paràgrafs que l'introdueixen.

<sup>2</sup> “es reproduceix exactament el text original, ab la mateixa estranya ortografia, errates, descuits de redacció, etc., i procurem l'anotació rònegament en allò que's refereix a València” (SANCHÍS, 1932, XII).

d'Alfons III el Benigne<sup>3</sup>, després del qual torna a seguir l'antecedent “k” fins a Ferran I. Els darrers regnats, els d'Alfons IV i Joan II són independents d'aquests altres textos.

En passar a una altra font, omet el capítol XII de la *CdE* sobre els reis de Castella i, en canvi, incorpora el capítol XI(7) sobre els comtes de Barcelona anteriors a la unió amb Aragó. Es pot pensar que és precisament aquesta diferència la que va motivar el canvi de font i allò que va fer decidir el compilador a incorporar un nou text amb els comtes de Barcelona, és a dir, amb informacions més properes, les quals, segurament, devia considerar de més interès.

La incorporació d'aquest nou text es fa acumulativament, ja que D insereix la *Genealogia* tal com era, sense fer cap retoc d'adaptació per encaixar un i altre text i així, per exemple, repeteix la narració de la consecució de la independència dels comtats catalans per part de Guifré, ja que la hi fa constar en el capítol XI(6) provinent de la *CdE* i també en el lloc en què la *Genealogia* en parlava a propòsit de l'època del Pilós, al capítol XI(7)<sup>4</sup>.

El nostre testimoni no porta incorporada la llegenda d'Otger Cataló, a diferència dels altres dos testimonis de la Branca completa, C i G, i a semblança del seu antecedent “k”. És, però, un text associat i relacionat, amb el qual comparteix compilació, però separatament<sup>5</sup>. Ja hem vist en el comentari sobre el testimoni C que la relació amb la llegenda és una característica de tota la Branca i, en aquest aspecte, D segueix fidelment “k”.

#### 4.4.2. El text del testimoni D

El text de D és escrit sense seguir les divisions de capítols que devia dur “k”<sup>6</sup>. Les úniques separacions clares que hi trobem són les que van rubricades, totes pertanyents als continguts en què parteix de la *Genealogia*. “Comptes de Barcelona”, al nostre XI(7), i “Reys de Aragó”, al nostre capítol XIII. Així, doncs, n'han desaparegut les que venien de l'antecedent. Una de les divisions que hi havia a “k”, però, ha deixat un rastre a D. Es tracta del final del capítol II, en el qual trobem una frase afegida (“deguastada e destrovida, segons avant hoirets *per quina forma Èrcules subjugà Espanya*”), idèntica que la rúbrica del capítol següent a C. Això ens fa suposar que la frase resulta d'haver integrat al text una rúbrica de “k”.

---

<sup>3</sup> Segurament el punt on es devia acabar la versió de la *Genealogia* que utilitzava. Cf. l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>4</sup> Ja hem fet notar aquesta irregularitat en el capítol 3 de l'estudi.

<sup>5</sup> Cf. l'apartat dedicat als capítols XI(1) i XI(3) al capítol 4 de l'estudi.

<sup>6</sup> Cf. el comentari al testimoni C, més amunt.

Encara una altra separació s'estableix a D, entre els nostres capítols XI(6) i XIII, és a dir, en el lloc en què abandona la *CdE* i comença a seguir la *Genealogia*. Acaba el darrer capítol de la *CdE*, l'XI(6), a mitja segona columna del full (10r) i no comença el primer provinent de la *Genealogia*, el XIII, fins a la pàgina següent (10v). Aquest notori tall en l'escriptura indica clarament el canvi de font.

El títol que encapçala el nostre testimoni ha estat lleugerament modificat respecte del que trobem a C. Recordem que en aquell havíem advertit la desaparició de l'incís “in parte maiori” d'A, que matisava l'atribució dels continguts de la *CdE* al Toledà. A més d'això, D substitueix l'esment a Jiménez de Rada (és a dir, a les “cròniques de mestre Rodrigo, Archabisbe de Toledo” de C) per un molt més genèric “Aquesta hobra fon trata de les canòniques e llibres dels pasats e antichs”, sens dubte perquè introduïa altres fonts i altres fragments en la compilació<sup>7</sup>.

Sabem que el manuscrit ja és el trasllat a net d'un esborrany anterior, per bé que molt proper en el temps (CABANES, 1991, 11-13). Però presenta algunes frases o paraules afegides al marge, de la mateixa mà que escriu el text<sup>8</sup>. Això suposa una revisió encara posterior (tot i que potser immediata) de la còpia del manuscrit que ens ha transmès D, almenys en la seva primera part. Cabanes explica que el *Dietari* conté anticipacions de certs fets futurs segons el relat, per exemple en els llistats de morts per la pesta, que arriben fins a 1478 enmig dels fets de 1476, etc. Per això conclou que el manuscrit és una còpia d'un text anterior i, confirmant-ho amb aspectes codicològics, proposa com a dates de composició del manuscrit els anys 1474-1475 per a l'inici i 1478 per a la finalització. És possible, doncs, que el 1478, en acabar la còpia en net, s'afegissin algunes frases als marges que pretenguessin pal·liar descuits ja detectats o que servissin per introduir-hi *in extremis* noves informacions puntuals.

Tot això ve a tomb perquè està relacionat amb la datació del nostre testimoni. El darrer paràgraf de la crònica, el que està dedicat al regnat de Joan II, conté una sèrie d'esments a personatges de la família reial, en els quals s'alternen els verbs en passat i els verbs en present i, si fem cas d'aquests temps verbals, podríem situar-ne la redacció entre 1474 i 1475.

El futur Ferran II d'Aragó hi apareix ja com a rei de Castella i, per tant, ha de ser posterior a 1474 i anterior a 1479 quan ja fou rei d'Aragó. Els fills naturals de Joan II hi consten també, i el que havia concebut amb la dama d'Avellaneda i s'anomenà Joan hi

---

<sup>7</sup> Ja en el títol es detecta la forta tendència de D per ampliar “k”, característica que comentarem més endavant.

<sup>8</sup> Queden consignades a l'edició del text, en l'aparat de variants i correccions.

surt com a Arquebisbe de Saragossa. Aquest morí el 1475. Els altres personatges que en aquestes dates eren vius són: Elionor, muller del comte de Foix, filla de Joan II i Blanca de Navarra, que morí el 1479 i que hi surt com a vivent; i un altre fill natural que havia tingut de Leonor de Escobar, Alfons, que va morir el 1485. Aquest darrer hi és esmentat amb un verb en passat, però cal precisar que havia deixat de ser mestre de Calatrava, la dignitat concreta a què va referida aquell verb, molt abans, el 1454. Segons això, doncs, la data *a quo* per al fragment d'aquest regnat seria el 1474, la de l'accés de Ferran al tron de Castella, i la data *ad quem* seria el 1475, la de la mort de Joan, Arquebisbe de Saragossa.

La frase final del regnat, i de la crònica, s'encarrega d'entelar aquesta conclusió perquè no s'avé amb les dates: “E lo dit senyor rey don Johan hac una filla a la qual dien dona [Joana], la qual fonch muler de son cosin germà don Ferrando, rey de Nàpols, fill del senyor rey don Alfonso”. Joana d'Aragó maridà Ferran de Nàpols el 1476 o 1477, depenent de les fonts; per tant, la darrera informació no encaixa amb les dates proposades. Aquest és el punt en què convé recordar les correccions posteriors en el manuscrit i les anticipacions del futur que conté el *Dietari*, les quals, recordem-ho també, arriben fins a 1478. La darrera frase de la crònica podria ser un d'aquests casos d'addició posterior (potser de 1478) i això explicaria la presència d'aquesta informació sense invalidar les dates de 1474-1475 per a la redacció de la resta del fragment.

#### 4.4.2.1. ***Datació del testimoni i fases de redacció***

La qüestió de les dates de composició del testimoni D és més complexa encara, perquè tal com ens ha arribat és el resultat de diferents actualitzacions.

Com hem vist en l'apartat anterior, els indicis de la cronologia interna del testimoni vist en si mateix apunten cap a 1474-1475 com a data de la redacció de D, tenint en compte que en la darrera còpia en net del text, cap el 1478, s'hi podien haver afegit algunes informacions (entre les quals la del matrimoni de Joana, filla de Joan II, amb Ferran I de Nàpols), i encara una posterior revisió afegí fragments en els marges. És a dir, en la constitució de la compilació com a tal, el nostre testimoni va ser retocat actualitzant-lo encara que no devia sofrir canvis de profunditat, atès que ens movem en una franja de només quatre o cinc anys amunt o avall.

Res no impediria, és clar, que la data de confecció del testimoni, pròpiament, fos anterior a aquestes. En el text només hi ha un indicatiu que apunti cap a una existència anterior a la seva incorporació a la compilació. Es tracta de l'esment de la segona filla de Ferran I, Elionor d'Aragó, maridada amb Eduard, primogènit de Portugal. El matrimoni

se celebrà el 1428 i Eduard accedí al tron el 1433<sup>9</sup>. Però la contundència d'aquest indici és poca, perquè es pot pensar que D copià "k" tal com era i li passà per alt d'actualitzar la dada, distracció no gaire difícil ja que és una informació sense gaire transcendència. Per resoldre amb més claredat aquesta qüestió necessitem la concurrència d'un altre text. Es tracta d'una mena de cronicó inclòs també al *Dietari* just quan comença la tercera part, *Recordància e memòria de les coses e actes pasats e dels presents que en nostre temps son fet e de present se fan* la part de més gruix i més personal de l'obra, la que ha concentrat totes les mirades.

El text de què parlem consisteix en unes brevíssimes apuntacions recordatòries de certes dates, concernint les edats del món i la història hispànica primer, seguida per la de les croades després. Aquest cronicó porta la data de 1455 i es basa, per al principi, en el nostre testimoni D<sup>10</sup>.

Sabem que s'hi basa per diferents raons. En primer lloc, perquè conté informacions que són pròpies de la *CdE*<sup>11</sup> i perquè l'ordre amb què apareixen és el mateix que a D: dominació celtibera, grega i romana (cap. II-IV); persecucions dels màrtirs (cap. IV); fundació de Tarragona, de Toledo i de Saragossa (cap. V); traïció de Julià i posterior mort dels traïdors (cap. VIII-X); mort de Carlemany (cap. XI(2)); presa d'Osca i de Saragossa (cap. XIII); reconquesta de Barcelona per Borrell i presa de la ciutat de Mallorca per Ramon Berenguer III (cap. XI(7)); unió d'Aragó i Catalunya, presa d'Almeria, Lleida, Ciurana i Tortosa (cap. XV)<sup>12</sup>; a partir d'aquí comença a donar dates sobre les croades i després inicia la miscel·lània característica del *Dietari*. I, finalment, sabem que s'hi basa també, i sobretot, per les males lectures i errors de D que segueix: els fundadors de Toledo són "Telmon e Erbitinis", lectures molt pròximes a D (i força a C); el fet que els sarraïns tingueren la terra sense resistència durant quatre anys després de la conquesta (tots els altres testimonis de la *CdE* diuen tres anys); i, especialment, l'error de "Tarragona" per "Taraçona" entre les conquestes d'Alfonso I el Batallador, idèntic aquí a D<sup>13</sup>.

---

<sup>9</sup> Precisament aquest esment ens ha servit per datar l'antecedent "k". Cf. l'apartat sobre la Branca Completa al capítol 3 de l'estudi.

<sup>10</sup> Donem el fragment en qüestió a l'apèndix III.

<sup>11</sup> Per exemple, la durada de la dominació celtibera, o de la grega, o la data de l'inici de l'imperi de Dioclecià i Maximià, que només té sentit en un text que contingui un martiriològic com el de la *CdE*. També la qüestió de les capitalitats hispàniques entre Tarragona, Toledo i Saragossa, la manca de data per a la fundació d'aquesta darrera ciutat, o les dates de la fundació de Tarragona i Toledo, que resulten, com a C i D, de fer el càlcul que portava (cf. PC18).

<sup>12</sup> Cal notar la combinació d'informacions de la *CdE* i de la *Genealogia*, igualment seguint-ne l'ordre.

<sup>13</sup> Hi ha més coincidències, encara que no tan rotundes. D erra en l'aparició del capítol IV la data del final de la dominació romana i en lloc de l'any 460 diu que fou el 360;



Hi ha punts en què el text s'equivoca en algunes informacions, però fins i tot aquestes troben explicació relacionant-lo amb D, ja que un dels errors es comet en la part provinent de la *CdE* i l'altre en la part de la *Genealogia*, i aquesta combinació de fonts és pròpia de D.

En el primer cas, dona la data de la traïció del comte Julià (s'entén la de la caiguda d'Espanya a mans dels sarraïns), que no figura a la *CdE*. A més, dona com a data l'any de Crist 740, totalment allunyat de l'11 de novembre de 713 que apareix a tota la historiografia des de la *CGPIII* o del 712 de la *HrH*, etc. El cronicó, en no trobar data de la pèrdua d'Espanya a la *CdE*, prengué la que hi figura per a l'inici del regnat de Vítiza, desencadenant més o menys remot d'aquella derrota, però errà en prendre-la com de la Nativitat perquè allà es donava 740 segons l'era (és a dir, el 702 de Crist). Precisament la incompatibilitat amb la data històricament certa, augmenta la seva proximitat a la *CdE*.

El segon cas, molt més senzill, és que pren com a data de la reconquesta de Barcelona per Borrell el 993, data de la mort del comte. La *CGPIII* per exemple dona la data de la conquesta i la de la mort, però tant la *Genealogia* com D només tenen una data. Això fa el text relacionable amb D.

Tenim, doncs, un text de 1455 que prové del nostre testimoni D i, per tant, la data de confecció d'aquest ha de ser-hi anterior. Suposar un antecedent comú per a tots dos textos (és a dir, descendent de "k" i antecedent alhora de la primera part del *Dietari* i del cronicó que n'encapçala la tercera) és crear un pas no necessari en la transmissió que, a més, es produiria entre textos que coneixem a través de la mateixa compilació, és a dir, sorgits del mateix àmbit de treball<sup>14</sup>. Creiem que és més propi suposar diverses fases en la redacció de D, de la manera següent.

Abans de 1455, algú va confegir el nostre testimoni D<sup>15</sup> partint de la *CdE*, a través de l'antecedent "k", i de la *Genealogia*, deixant-lo allà on arribava "k", és a dir, fins al regnat de Ferran I o l'inici del d'Alfons IV. L'any 1455 es va redactar el cronicó o, més aviat, extracte de dates, partint d'aquell D (no ja de "k"). El 1474, quan Melcior Miralles va començar la compilació del *Dietari*, hi va col·locar tots dos textos, però va continuar D

---

el cronicó diu 340. L'inici de l'imperi de Dioclecià i Maximià és l'any 295 en el nostre text i a D; als altres, 296.

<sup>14</sup> A part del fet que hi hauria de coincidir gairebé exactament, fins i tot en els errors.

<sup>15</sup> No podem saber si el mateix Melcior Miralles a qui s'ha atribuït el *Dietari*, mentre encara era a Nàpols amb el Magnànim. SANCHÍS (1932) ja diu que potser va començar a redactar-hi el *Dietari*, i ho diu basant-se precisament en aquesta aparició de la data present 1455. Aquest és un altre exemple del fet que l'obra ha rebut sobretot atenció com a report històric personal i gairebé gens com a compilació.

fins al present completant el regnat del Magnànim<sup>16</sup> i encetant el de Joan II, en el qual ja hem vist que el gruix de les informacions són redactades el 1474-1475, excepte la darrera, que devia ser-hi incorporada en la còpia en net que se'n féu el 1478.

L'existència d'aquestes diferents fases de redacció explica, a més, algunes altres qüestions, com per exemple el fet que la data de la mort de Carlemany sigui 813 al cronicó quan és 814 a D<sup>17</sup>; que l'absència de la conquesta de Tortosa a D per salt de còpia es produí en la darrera fase (perquè el cronicó sí que la ressenya); o l'error en la data de la conquesta de la ciutat de Mallorca que surt en les apuntacions del nou text<sup>18</sup>.

Així, hem de considerar el nostre testimoni D compost entre 1428, data *a quo* del seu antecedent "k", i 1455, data en la qual un altre text ja s'hi basava<sup>19</sup>. Una redacció entre 1474 i 1475 n'actualitzà, almenys, els dos darrers regnats i encara fou retocat posteriorment en passar a net el *Dietari*, segurament el 1478.

#### 4.4.2.2. ***Error, males lectures, omissions, etc.***

En comparació amb el que havíem vist en els anteriors testimonis, D és molt pobre en errors i les omissions hi són escassíssimes<sup>20</sup>.

Les diferències no solen tenir importància quan afecten termes de "k" i en posen en circulació d'altres que són paral·lels o semblants quant al significat: per exemple, al capítol X, "avist" per "just", o bé "confortats" per "confirmats", ambdós en el regnat d'Alfonso I d'Astúries, o "combatens" per "cavallers", en el regnat de Fruela (Frollixa). De més envergadura són dos altres errors: el primer al capítol VIII, quan escriu "Catalunya" en lloc de "Cantàbria" per al lloc on s'amagà Pelai fugint de Vítiza; el segon, al capítol X, quan aplica a Oppas (Cophan) el qualificatiu "sarrai" (cf. PC45)<sup>21</sup>.

El que més hi abunda són les males lectures, algunes de les quals sobre noms propis<sup>22</sup>. Entre les altres, n'hi ha de senzilles, com ara la del capítol IV en què Dacià era

<sup>16</sup> El fet que remeti a la resta de l'obra per als seus actes és prova que hi fou afegit ja en fase de confecció de la compilació i no abans.

<sup>17</sup> També és 813 a C, però més aviat sembla un error que un deute, que, d'altra banda, fóra únic.

<sup>18</sup> Dóna la data 1005, impossible segons les de la vida de Ramon Berenguer III.

<sup>19</sup> Si poguessim estar segurs que la primera redacció de D no actualitzà el pas d'infant a rei d'Eduard de Portugal perquè no s'havia produït, la data *ad quem* es podria rebaixar fins al 1433, com hem comentat més amunt; però ens sembla massa poc segura aquesta eventualitat i preferim assignar-li el 1455.

<sup>20</sup> Especialment en els sis primers capítols.

<sup>21</sup> Potser volent significar que es comportava com un enemic.

<sup>22</sup> Per exemple, "Girona" per "Verona" (capítol VI) o bé "Pere Amich de Cantàbria" per "Pere Enrich de Cantàbria" (capítol X; cf. PC50). També deu ser-ho el nom de la ciutat on el comte Julià deixa la seva muller abans de la traïció, que és "Toleta" a D per "Septa" a C (capítol VIII), ja que la mala lectura sembla encara més possible que l'associació d'idees amb Toledo, que no apareix en aquest capítol, i que si el prengué com a residència de la Cort, justament és d'on fugia el comte.

qualificat de “pagà” a “k” i això va ser interpretat per D com un verb: C, “...Dacià, cruel e malvat pagà, a governar Spanya...”; D: “Dacià, cruel e malvat, pasà a governar Spanya...”. El mateix passa quan al capítol X llegeix que Tàric envià contra Pelai un seu “germà almirall”, on “k” devia dir “gran almirall” (cf. PC45) o al mateix capítol, en què trobem “spina de foch” per “spira de foch”. També deu ser-ho l’ús del gerundi “seguint-lo” per explicar que els àrabs posaren a prova el comte Julià (C, “assayant-lo”). Més complexa és la que trobem al capítol IX, en la qual, en resposta a la primera ofensiva sarraïna contra els gots, el rei Rodrigo hi envia un exèrcit capitanejat per “Rodrigo”, el mateix nom del rei. La frase conté després una estranya aparició del mot “entrà” que podria ser, malinterpretada, la deformació del nom “Enecho” que surt als altres testimonis. Un últim cas relacionat amb les males lectures és la solució que dona D a la qüestió de l’error “letanter” per “latenter”<sup>23</sup>, també al capítol IX, el qual és evitat amb un altre adverbi, “primerament”, potser davant l’estranyesa que produeix aquell “alegrament” que hi devia haver a “k”.

#### 4.4.3. **Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni D**

##### 4.4.3.1. ***Simplificació de conceptes***

Són poquíssimes les vegades que D redueix els conceptes de “k”, i quan ho fa actua molt suaument. Per exemple, al capítol X, en presentar Pelai, la *CdE* ho fa a través d’una citació bíblica dient que es rebel·là per voluntat de Déu, que “no oblida haver misericòrdia a sos peccadors e qui fer e sana, e qui nafra e dóna medicina” (C). La formulació de la citació estricta és més simple a D, però això es compensa per una addició que hi incorpora: “...tro que Déus poderós, qui no oblida aver misericòrdia als peccadós *reclamant a Ell*, e a qui fir e nafra dóna medecines...”. Tan lleuger i subtil com aquest és un altre canvi que trobem al mateix capítol X en la mort de Pelai, quan s’encomana la seva ànima a l’etern repòs, diu “la ànima del qual haja repòs en Paradís”, i a C deia “en Nostre Senyor”. Aquest és el calibre de les simplificacions que trobem a D.

##### 4.4.3.2. ***Desenvolupament de conceptes***

Tota la parquedat en les simplificacions esdevé una riquesa gairebé exhuberant en els desenvolupaments i afegits respecte de “k”. Per descomptat, aquesta és la característica més rellevant del testimoni D. Igual com ja havíem notat per als errors i males lectures, la densitat és molt menor en els sis primers capítols i augmenta a partir del capítol VII.

---

<sup>23</sup> Cf. el comentari al testimoni C i també el PC33.

Alguns afegits són simples deduccions vinculades a conceptes que ja apareixien a la crònica, com per exemple al capítol IX que precisa, en la narració de la batalla fatídica entre gots i sarraïns, que “se combateren *los hunns contra los altres*”. També al capítol X, afegeix la presència d'altres capitans, a més d'Oppas, en l'intent de convèncer Pelai que es lliuri als sarraïns, o en les disposicions de Carlemany al capítol XI(2), quan reparteix la terra entre els seus súbdits “*segons lurs mèrits de cavalerià*”.

En altres casos, els conceptes afegits són reflex d'una certa actitud del compilador. Per exemple, quan intenta ressaltar la mala situació en què quedaren els cristians sota domini sarraï, al capítol X (“lexaven-los viure sots cert trahut *e ab molt gran e abominable subjugació*”; “alguns poch mesquins e trists christians [...] romangueren *molt miserablament*”); o bé quan vol donar relleu als comportaments dels personatges històrics de què parla (“l'emperador, rey Carles, e los seus, *moguts de bona intensió* acordaren de tornar-se'n en França”, al capítol XI(2), o al capítol XI(6) quan el rei de França ofereix la terra a Guifré i el deixa a la seva sort, diu “*E lo compte Jafre fonch molt content e en aquesta manera fon lo compdat de Barcelona e de tota Catalunya franca de tota servitut...*”). Altres vegades li serveixen per insistir en la idea de la traïció o per desacreditar els traïdors: segons el capítol VIII, els fills de Vítiza no regnaren després d'ell “per les malvestats de lur pare *e d'élz*”; encara en el mateix capítol, quan C diu que “abans de aquest temps jamés los sarraïns no possehiren res deçà mar”, D insisteix que “abans de *aquesta tració* jamés *moros* posehiren res deçà mar”. I fins els utilitza per donar-nos la seva visió d'allò que s'ha de considerar més important en una dama, perquè diu que Ataülf es casà amb Plàcidia “per la sua gran *noblesa e virtu*” quan a C hi deia “per la sua gran *balesa*”. Finalment, alguns afegits contenen consideracions de caire religiós, com quan al capítol X insereix dues precisions sobre la voluntat redimidora de Déu envers els pecadors dient que són els “*reclamant a Ell*” i els “*desigants e demanant misericòrdia ha Ell*” els que són ajudats pel Senyor, o bé quan al capítol XI(2) atribueix l'efectivitat conqueridora de Carlemany a “*l'ajuda e poder de Déu*”.

En la part de la continuació del capítol XV en què coincideix amb C, hi ha alguns afegits que demostren una certa afició pels detalls històrics, com ara l'edat dels reis en morir, per exemple, o la inclusió de les circumstàncies de la mort de Joan I. Igualment cal destacar-hi els elogis que adreça a alguns personatges<sup>24</sup>.

#### 4.4.3.3. *Desenvolupament estilístic*

---

<sup>24</sup> Cf. l'apartat dedicat a les continuacions, al capítol 5 de l'estudi.

Més encara que pels desenvolupaments de conceptes, D es caracteritza pels desenvolupaments en la redacció. Els més senzills consisteixen a afegir-hi termes formant expressions multinominals, i hi són força presents<sup>25</sup>.

En alguns altres punts, és la redacció de les frases la que és reestructurada. Per exemple la frase final del capítol IX, amb la imatge de la mort simultània de l'exèrcit got i de la terra, que D ha volgut formular de manera més clara explicitant-ne el subjecte "ells" i ha quedat: "Hon lo dit rey Rodrigo e tota la sua host perint, la lur terra e ells periren tots ensemps, ...", amb corriment de "perint" cap al mot "host" en lloc d'associar-se al mot "terra", com en els altres testimonis.

En les parts més clarament retòriques de la *CdE*, també és ben patent la voluntat ampliatiua de D. Es tracta de la Lloança d'Espanya del capítol I, l'Elogi d'Espanya del capítol VI i el Plany per la pèrdua d'Espanya del capítol X<sup>26</sup>. Però fora d'aquests espais acotats ja com a més retòrics, també ens ofereix D algunes espurnes de voluntat estilística. En trobem una de força discreta en forma de paronomàsia en una frase del capítol IX. La frase deia a C: "la batalla començà molt aspre entre ells, en tant que per VIII dies continuus, ço és, de un dicmenge al altre, incessantment se combateren...", i a D se substitueix la precisió sobre el dia concret de la setmana amb "la batalla començà molt aspra entre ells, tant que per VIII jorns continuus e *continuant* insesantment se combateren...". La descripció de l'estupre de Rodrigo amb la dona del comte Julià, en el capítol VIII, conté també una petita ampliació, ja que a C la dama era "de molt gran bellesa" i a D "complida de molt gran, perfeta e acabada bellesa". I finalment, en el martiri de sant Vicent, segurament inspirat per un valencianisme que no és desconegut en altres punts de la crònica<sup>27</sup> (i, per descomptat, del *Dietari*), en fa una ampliació notable. Estant Dacià a Saragossa, "Enaprés féu portar lo gloriós sent Vicent, diaque, ab cadenes pres e ligat, en la ciutat de València, hon lo féu aquí greument turmentar ab moltes maneres de greus turments, hon lo sant gloriós fonch coronat de corona de martiri"<sup>28</sup>.

---

<sup>25</sup> Els exemples són molts i pertot. Com a mostra: cap. VII, "sútzia e trista gent", "impiadosa e *malvada* senyoria"; cap. VIII, "tresor e *riquesa*"; cap. IX, "dit o apellat Gibaltar", "ab tota la sua host e *tot son poder*"; cap. X, "cruel e *trista* batalla", "la tempestat, e *la desolació* e destrucció", "los castels e *forces*", "agrament e *cruel*", "mesquins e *trists*", etc.

<sup>26</sup> Cf. els respectius apartats al capítol 5 de l'estudi. Encara que no és part integrant de la *CdE*, també es manifesta la voluntat ampliatiua, per bé que més tímidament, en el text de la llegenda d'Otger Cataló que hi ha a la compilació del *Dietari* (cf. l'apartat sobre els capítols XI(1) i XI(3) al capítol 5).

<sup>27</sup> Per exemple en la mort de Jaume I (cf. l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi).

<sup>28</sup> C només diu "Féu axí matex a València morir sent Vicenç". Cf. per a aquest punt el comentari al capítol IV del testimoni A.

Les ampliacions més destacades i vistoses de D són, però, les exclamacions que afegeix en diferents punts del relat i que, a part de ser un vehicle de les opinions del compilador, constitueixen l'element retòric en què brolla amb més força l'expressivitat del narrador. En la nostra crònica n'hi ha tres, totes al capítol X. La primera es troba després del Plany per la pèrdua d'Espanya i la frase que defineix com a incomparable la destrucció de la terra. L'expressió li serveix per maleir el culpable de la situació (“O, malvat compte Julià!”) i, per tant, per ressaltar-ne la maldat. La mateixa intenció té la segona, ja que exclama després de la mort dels traïdors a mans de Tàric, el seu aliat sarraí: “Juhí de Déu just!”. I, finalment, és més encomiàstica la tercera exclamació, la que afegeix després de la gran victòria d'Alfonso II d'Astúries, en què segons la *CdE* moriren setanta mil sarraïns, quan diu “O gloriозна victòria!”<sup>29</sup>.

En definitiva, és ben clar que el testimoni D es caracteritza sobretot per aquests desenvolupaments i que, a diferència de la intervenció en la formulació dels continguts, com a B, o de la manipulació dels continguts, com a C, els afegits són el seu mitjà per imprimir a la *CdE* la pròpia personalitat concretada en aquests lleugers apunts de religiositat, valencianisme, etc., afegits a unes molt discretes i potser no gaire reeixides però sí molt constants intencions d'augmentar la qualitat narrativa de la crònica, entre les quals destaquem la d'afegir-hi expressivitat.

#### 4.4.4. **La *Genealogia*, l'altra font de D**

La *Genealogia dels reis d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona* circulava com a text independent quan el compilador de D va incorporar-la en lloc dels capítols XII, XIII, XIV i part del XV de la *CdE*. No tenim estudis complets ni de conjunt sobre els textos genealògics que podien tenir difusió en aquells moments i no és el nostre propòsit aprofundir-hi ara<sup>30</sup>. Per tant, ens hem de resignar a dir que és un dels textos

---

<sup>29</sup> El *Dietari* utilitza aquest mateix recurs en altres llocs, com per exemple en la narració de la conquesta de Nàpols per Alfons IV el Magnànim.

<sup>30</sup> Una nota de Miquel Coll i Alentorn sobre les genealogies (COLL, 1991b) recull per a aquesta època, a més de la nostra, la *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone* de Jaume Domènech, de 1380, la del manuscrit BdC246, continuada després per Jaume García i Pere Miquel Carbonell; la *Genealogia* de Guillem de Mascaró, beneficiat de la Seu de Barcelona, que narra fins el 1397 i que comparteix manuscrit amb el nostre testimoni A; i una *Genealogia* de Santes Creus. També hi fa constar un *Memoriale regum Aragonum comitum Barchinone* que va d'Alfons I a Alfons IV, i una *Anologia dominorum regum Aragonum*, ambdós de Diego García, arxiver reial, i una genealogia del Museu Episcopal de Vic, a doble versió llatina i catalana fins a la mort de Joan I, de la qual sospitem que deu ser el BEV177, que porta la que ja coneixem. No esmenta la de Guillem de Vallseca del ms. 123 de la Biblioteca del Real Colegio de España en Bolonia.

genealògics que circulaven, sense poder precisar-ne gaire ni les circumstàncies de la gènesi, ni el grau de divulgació, ni el prestigi, ni en quins ambients es divulgava, etc.

La *Genealogia*, tal com la veiem a través dels tres textos que en tractem<sup>31</sup>, està estretament relacionada amb la *CGPIII*. En primer lloc perquè pren la informació bàsica d'aquesta crònica<sup>32</sup> i també perquè moltes de les informacions complementàries que es van afegir a la *Genealogia* en provenen, com ara les que surten al marge del manuscrit BEV177 o les incorporacions que hi farà el mateix testimoni D. La relació, però, no s'acaba aquí perquè, de la *Genealogia* ja desenvolupada i continuada en sortiren els regnats dels reis Pere III i Joan I per continuar ara la *CGPIII*<sup>33</sup>. Historiogràficament és un satèl·lit de la *CGPIII*, doncs, no seria estrany que hagués estat situada al llarg de la seva vida en l'àmbit de la historiografia "oficial" i que, als ulls del compilador de D, tingués molt de prestigi<sup>34</sup>. Encara l'únic editor modern que ha tingut, el canonge Pere Bofill, que va editar el text de BEV177 el 1901, en destacava sobretot la precisió històrica

"Se fa recomenable principalment aquesta Genealogia per la seva conformitat ab la veritat històrica, ja que, si exceptuam els comtes y reys més antichs en els qui, segons lo que s'ensenya avuy, hi há alguns cambis de noms y petites variants; en lo demás, especialment en les fetxes de les morts dels reys y de les preses de llochs y ciutats, no's diferencia en res de lo que diuhen les més modernes investigacions històriques". (BOFILL, 1901, 2)

La *Genealogia* compleix amb les condicions del seu gènere i segueix un patró de redacció que ja determina i preestableix el tipus d'informacions que ha de contenir. L'encapçalament que porta al manuscrit BNP13 és ben clar en aquest sentit:

Así avant apar la genealogia dels reys d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona e los noms de cascun d'aquells e de lurs mullers, e fills e filles que hagueren, e quant regnaren, e lurs conquestes que faeren, e ahon son stats soterrats lurs cossos

Aquest esquema de redacció es compleix fidelment fins a Ramon Berenguer IV. A partir d'Alfons I el Cast, amb els comtes-reis, la narració va guanyant gruix en la part de les

---

<sup>31</sup> És a dir, els que són continuats i contenen els comtes-reis: el que és afegit al manuscrit espanyol 13 de la Bibliothèque Nationale de France, a Paris, que acompanya el testimoni B (BNP13) i que donem en l'apèndix II; el del manuscrit 177 de la Biblioteca Episcopal de Vic (BEV177) (BOFILL, 1901); i el que està incorporat a D. No tenim en compte una versió anterior, que no considerem relacionable amb D perquè acaba amb Ramon Berenguer IV, que apareix al manuscrit 1609 de la Biblioteca Nacional, a Madrid (BNM1609).

<sup>32</sup> Segons apunta COLL (1991b, 301) com la immensa majoria entre les d'aquesta època.

<sup>33</sup> Cf. al capítol 5 de l'estudi l'apartat sobre les continuacions de la *CdE*.

<sup>34</sup> A l'apartat sobre les continuacions del capítol 5 de l'estudi, suggerim que devia tenir força prestigi perquè estigui tan relacionada amb la continuació que porten alguns dels manuscrits més rics de la *CGPIII*.

conquestes i altres fets ressenyats per als regnats. I és en el de Pere III quan es comença a trobar narració de fets històrics<sup>35</sup>.

Els canvis en la redacció que estem comentant deuen respondre, precisament, a l'existència de versions de la *Genealogia* que finalitzaven en aquests punts i que foren posteriorment continuades. No pot passar per alt, doncs, que el segon d'aquests canvis es produeix en el moment en què acaba la *CGPIII* Quan s'ocupava dels regnats més llunyans, la finalitat original de la *Genealogia*, per exemple la de la versió que acabava amb la unió de Catalunya i Aragó, devia ser la d'extreure'n la informació merament successòria, i així ho feia<sup>36</sup>. Però a partir del moment en què la *Genealogia* vol continuar, afegí als seus objectius el de presentar un resum dels regnats, no centrant-se ja únicament en la informació successòria. I això s'acusa més encara quan acaba també la *CGPIII* i d'aquí el tan circumstanciat regnat de Pere III.

De tota manera, cal tenir ben present que les genealogies són textos vius i que la forma en què ara les veiem és el fruit de retocs, incorporacions i afegits<sup>37</sup> fets sobre altres versions anteriors, paral·leles però no idèntiques a aquelles. Una d'aquestes versions ha de ser la que va utilitzar el nostre testimoni D per incorporar-la a la *CdE*. Observem, doncs, quin és el comportament de D respecte de la *Genealogia*

#### 4.4.4.1. **El testimoni D respecte de la *Genealogia***

El testimoni D presenta respecte de la *Genealogia* el mateix comportament que respecte del seu antecedent de la *CdE* "k". Hi ha una manifesta voluntat d'ampliació, tant d'informacions com en la redacció.

En l'aspecte de les informacions, D complementa la *Genealogia* amb detalls provinents de la *CGPIII* com ara l'edat dels reis en morir, dada que mira de restituir-hi gairebé sempre, o les circumstàncies de la mort dels reis en els casos en què és possible<sup>38</sup>. Algunes vegades les addicions són de fets històrics no ressenyats a la

---

<sup>35</sup> Cal recordar que, més amunt i a l'apartat sobre les continuacions del capítol 5 de l'estudi, ja hem dit que el text de la *Genealogia* que es va utilitzar per confeir el testimoni D devia finalitzar amb Alfons III el Benigne i aquest devia ser el motiu pel qual D tornà al seu antecedent de la *CdE*, "k", a partir de Pere III. També cal recordar l'existència de la versió del manuscrit BNM1609, que arriba només a Ramon Berenguer IV.

<sup>36</sup> Lògicament, en alguns moments clau sí que hi ha una mínima narració històrica, com per exemple en el cas de la independència del comte Guifré el Pilós, o en les circumstàncies de l'accés al tron de Ramiro II el Monje. El nostre testimoni D no és significatiu en aquest aspecte perquè falca moments narratius més sovint.

<sup>37</sup> En són bons exemples el cas mateix de D, o les notes al marge de BEV177, o la inclusió de la llegenda de Guillem Ramon de Montcada, resumida, al text de BNP13.

<sup>38</sup> És el cas del rei Sancho I d'Aragó, del qual detalla que "asetgà la ciutat de Hosca e morí en lo setge de colp de sageta que li entrà per la cota de meala". També per a Alfons II el Liberal "Morí en Barcelona en esta manera. Que hun matí se levà e, per bel delit, volch bornar son caval. E de fet li fon portat lo caval molt bellament areat. E, cavalcat e brocat lo caval, ell se sentí fort mal per què de fet se féu descavalcar e tornar al palau e d'aquell



*Genealogia*. Per exemple, trobem afegit al marge de D que García Íñiguez de Navarra fundà el monestir de Sant Joan de la Penya; o també la data i el lloc de la coronació de Pere I el Catòlic i la seva condició de ganfanoner papal<sup>39</sup>. Ja integrat en el text, explica del mateix rei que el seu fill Jaume nasqué miraculosament; i, per a Jaume II, les circumstàncies del retorn de Sicília per fer-se càrrec del tron a la mort del seu germà Alfons.

A banda d'aquests detalls integrats, alguns dels afegits tenen una gens menyspreable significació, bé perquè complementen la *Genealogia*, bé perquè contenen consideracions sobre fets històrics concrets. Un d'aquests casos, per exemple, és el moment en què el testimoni D reflecteix el dubte de si el rei Alfonso I el Batallador fou trobat mort o no després de la batalla de Fraga, cosa que la *Genealogia* no feia. D diu “E morí ho-s perdé en la batala a Fraga...” i en la continuació de la mateixa frase sembla que es decanta per una de les dues possibilitats quan diu “...e com se perdé havia LXI [anys], ...”<sup>40</sup>. En parlar del primer comte Guifré de Barcelona, l'addició explica que “tenia en feu lo dit compdat de Barçalona per lo dit rey de França e puys lo dit rey lo y enalouí e-l deliurà de França”, amb aquesta darrera frase afegida al marge, segurament per confusió amb el seu fill Guifré, ja que la infeudació del comtat sí que surt a la *CGPIII* amb Guifré d'Arrià, provinent de les *Gesta*, però no l'alliberament de la subjecció feudal, que apareix en temps del Pilós. Finalment, en l'època de Ramon Berenguer III, després de ressenyar la conquesta de la ciutat de Mallorca per part d'aquest, afegeix el comentari següent: “...e donà-la a pissans. E après perdé's la dita ciutat de Malorqua per frau de genovesses”.

També cal ressenyar l'opinió que emet a propòsit d'Alfons II el Liberal dient-ne que era “larch molt e-n stranya manera”. És proverbial en tota la historiografia la generositat d'Alfons II, com demostra el mateix epítet, i fins i tot alguns textos en donen detall i n'ofereixen comentaris. És possible que l'opinió del nostre testimoni sigui una reacció de sorpresa a algun d'aquests comentaris<sup>41</sup>.

---

accident ell morí...”. Recordem que més endavant, en la part del capítol XV en què torna a seguir “k”, afegirà les circumstàncies de la mort del rei Joan I.

<sup>39</sup> Aquests afegits han de correspondre, doncs, a la data de 1478 (cf. més amunt els apartats sobre el text i la datació de D)

<sup>40</sup> Segurament també això és extret de la *CGPIII*, tot i que el seu antecedent de la *CdE* ho contenia, atès que no fa cap referència a la qüestió de la pelegrinació i posterior retorn del rei.

<sup>41</sup> Els més explícits són els de Jaume Domènech a la *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone* quan explica que era tan després que “dicebatur ab aliquibus quod plures equos dederat quam regnasset dies”, dilapidació que havia de portar conseqüències clares: “Multa etiam loca et plures redditus dedit, ex quibus diminuit valde Coronam”. I encara detalla més la filosofia del rei en aquest aspecte: “Unde dicitur quod nunquam petenti dedit negativam, sed respondebat: tuum sit quod petis, nisi sit alteri datum” (BdC246, 39v).

Les omissions que trobem a D respecte de la *Genealogia* són poquíssimes. Les úniques que hi ha oculten qüestions com ara que el segon fill de Ramon Berenguer I, Guillem Berenguer, fou comte de Manresa o que la causa de l'anul·lació del primer matrimoni de Jaume I fou “per deute de sanch”. Aquest aspecte és, doncs, pràcticament insignificant.

Molt més importants són els esforços del testimoni D per millorar i, sobretot, variar la redacció de la *Genealogia*. Ja hem comentat que aquesta respon perfectament a les característiques del gènere i que des del punt de vista de la redacció es basa en una mena de patró pensat per contenir unes molt determinades informacions sobre els reis<sup>42</sup>. Això fa que les fórmules que s'utilitzen en els diferents assentaments de la successió tendeixin a ser estereotipades i, sovint, molt repetitives.

Un dels llocs en què la limitació expressiva es fa més evident és en els epítets destinats als reis. Observem en la *Genealogia* que els qualificatius per als reis d'Aragó i de Navarra destaquen una virtut militar (“fou bon bataller e vencé moltes vegades los moros e destróí aquells”) i així es va repetint per a gairebé tots, constituint en molts casos l'única informació sobre els fets del regnat. Els qualificatius per als comtes de Barcelona, en canvi, en destaquen sobretot la capacitat de govern i la saviesa (“fou bon cavaller e molt savi” o “governà lo comtat bé e sàviament”), repetint-se igualment. A partir dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, la varietat en els epítets creix notablement.

Davant d'aquesta qüestió, el testimoni D amplia els qualificatius, els substitueix per fer-los més variats<sup>43</sup> o hi afegeix adjectius diferents<sup>44</sup>. Val a dir que en els epítets aplicats als primers reis (els més llunyans i més desconeguts) tampoc D presenta una gran varietat.

---

<sup>42</sup> Les informacions són les que ja descrivia l'encapçalament de BNP13 citat més amunt. En general el segueix amb els reis de Navarra i Aragó. Amb els comtes de Barcelona, no esmenta sistemàticament el nom de les respectives mullers. A partir dels comtes-reis torna a figurar-hi.

<sup>43</sup> Sancho Garcés: “valerós cavaller” per “bon bataller”; Pedro I d'Aragó: afegeix “Aquest fonch molt valent, de gran coratge”; Berenguer Ramon, comte de Barcelona: afegeix “regí lo compdat molt sàviament e ab gran amor e concòrdia”; Ramon Berenguer II Cap d'estopa: “amorós” per “prous”; Ramon Berenguer III: afegeix “fon larch”; Ramon Berenguer IV: afegeix a la llaga llista d'epítets “e de molt grandíssima virtut”; Pere I el Catòlic: afegeix “ardit”; Alfons II el Liberal: afegeix que era generós “molt e-n stranya manera” i “tant hera valerós de son cor”.

<sup>44</sup> Sancho III el Mayor: “molt valent bataller” per “bon bataller”; Ramiro I d'Aragó: “gran bataller” per “bon bataller”; Sancho I d'Aragó: “molt animós e valent bataler” per “bon bataller”; Alfonso I d'Aragó: “molt animós, valent e molt gran bataler” per “bon bataller”; Borrell, comte de Barcelona: “molt valent e savi cavaller” per “bon cavaller”.

Des del punt de vista de la redacció, a banda d'aquestes variacions que, igual com actuava en el tractament de l'antecedent "k", D resol a base d'afegits, hi ha un paràgraf en què el nostre testimoni s'aparta de la *Genealogia* més del que és habitual. Es tracta de la part final del regnat de Ramiro II el Monje, en el qual omet que els navarresos se separaren dels aragonesos arran de la unió i hi afegeix la data de la unió amb Aragó, sense relacionar-hi cap fet històric ("E lo rey Remiro fon en l'any de Nostre Senyor MXXXVII"), que, a més, ha de ser un error per 1137 si vol acordar-se amb el moment en què transcorregué aquell regnat. L'esquema de D presenta primer el rei i les vicissituds del seu accés al tron i després parla de la muller i la filla, a l'inrevés de com ho fa BEV177, i deixa les virtuts del rei per a un paràgraf que apareix afegit després al text. Aquest paràgraf surt consignat en una de les edicions del *Dietari* (CABANES, 1991, 48) com a addició d'una altra mà. És segur que es tracta d'un afegit, entre altres coses perquè hi apareixen alguns fenòmens lingüístics únics respecte de la resta del text<sup>45</sup>, però no és segur que sigui d'una altra mà.

També afegit per D al text de la *Genealogia* en el regnat de Ramon Berenguer IV és el paràgraf que s'intitula *Donació de Barcelona*, del qual no hem sabut seguir el rastre, d'un anacronisme esfereïdor, que el compilador devia incorporar en considerar-lo relacionat amb aquest comte; d'això es pot deduir que en alguns casos incorporava els textos més aviat acumulativament i sense gaire exigència crítica amb la seva procedència.

#### 4.4.4.2. *Relació de D amb els altres textos de la Genealogia*

A grans trets, els tres textos de la *Genealogia* que considerem relacionats amb la *CdE*<sup>46</sup>, difereixen sobretot perquè D tendeix a les ampliacions, però són força afins en les informacions que comparteixen. Dintre d'aquesta afinitat i sense cap rotunditat, només orientativament, considerem que el text de la *Genealogia* que D utilitzà, devia compartir branca amb el que trobem al manuscrit BNP13, diferent de la que donà el text del manuscrit BEV177. Arribem a aquesta conclusió, tot i que només ens basem en un sol punt, perquè les altres diferències rellevants que trobem en la comparació dels tres textos són explicables per males lectures o per correccions posteriorment incorporades als manuscrits que ens els han fet arribar.

<sup>45</sup> Cf. l'apartat sobre la llengua del testimoni, més endavant.

<sup>46</sup> Recordem que són els que porten continuacions: el de BNP13, que acompanya el testimoni B i que donem en l'apèndix III; el de BEV177 (BOFILL, 1901); i el que està incorporat a D. Una versió anterior, que no considerem relacionada amb D perquè acaba amb Ramon Berenguer IV, és al manuscrit BNM1609.

En el regnat del rei Jaume II, quan descriu a grans trets els fets històricopolítics d'aquell regnat, D presenta una estranya frase, fruit d'una mala lectura, que BNP13 també comet però no el text del BEV177

BEV177	D	BNP13
Aquest féu pau e concòrdia ab l'Esgleya e ab lo rey de França <i>e desemperà la ylla de Sicília.</i>	Aquest féu pau e concòrdia ab la Església e ab lo rey de França, <i>e d'Espanya la illa de Cecília.</i>	E trechtà pau e concòrdia ab l'Esgleya e ab lo rey de Fransa <i>e d'Espanya</i> . E combaté's ab lo rey Frederich, son frare, <i>en la ylla de Çicília...</i>

El “desemparament” de l'illa de Sicília, ben narrat a la *CGPIII*, com a conseqüència de la pau amb França i l'Església esdevé una pau amb “Espanya”! És per això que considerem provinents d'una mateixa branca, que portava la mala lectura, els textos de D i del manuscrit BNP13<sup>47</sup>, i provinent d'una altra branca el text del manuscrit de Vic.

En altres punts, la majoria, les diferències que presenta D amb els textos relacionats són per afegits de valoracions, o per males lectures i errors que poden ser considerats propis del nostre testimoni. Però en alguns altres moments, les afinitats entre els textos no corresponen a la distribució que hem insinuat. Es tracta, per una banda, dels llocs en què les versions del manuscrit BEV177 i D difereixen de BNP13: aquests, solen ser errors del mateix BNP13 o correccions afegides, com en el cas del cinquè fill de Guifré el Pilós<sup>48</sup>; per l'altra banda hi ha aquells punts en què el BEV177 i el BNP13 erren i D no ho fa: aquests, podrien ser correccions fetes per D o pels seus antecessors tenint a la vista una versió de la *CGPIII*, d'on sabem que van sortir altres informacions per complementar la *Genealogia* o per corregir-la, tot i que no en podem estar segurs<sup>49</sup>.

Ja hem indicat que el manuscrit BEV177 està farcit de notes al marge amb informacions vingudes de la *CGPIII*. Les informacions que D en pren no acostumen a

<sup>47</sup> Observem com aquest representa un estadi posterior en l'absorció de la mala lectura, perquè ja ha formulat la frase de manera que l'error hi queda integrat, donant a l'esment de Sicília un lloc en la frase següent.

<sup>48</sup> Un “Borrell” que no surt als altres textos. Els altres casos són: el lloc d'enterrament d'Íñigo Arista, que BNP13 en diu “Sent Víctor” i els altres dos “Sent Victorià”; el parentiu entre el comte Borrell i el seu antecessor Guifré, que li era “cosín germà” a D i BEV177 i, en canvi, li era “oncla” al BNP13; i en el regnat d'Alfons I el Cast, parlant del setge de Tolosa per “alguns dies”, el BNP13 diu “per alguns drets”. Totes les lectures de D i BEV177 són confirmades per la *CGPIII*. A banda de tot plegat, hi ha una llarga digressió al manuscrit parisenc en l'època del comte Ramon Berenguer IV repetint les circumstàncies de l'accés al tron de Ramiro II el Monje i sobre la intervenció de Guillem Ramon de Montcada en el matrimoni de la unió, i també una versió resumida de la llegenda d'aquest noble.

<sup>49</sup> Sobretot en els reis navarresos: Sancho III el Mayor, que fou soterrat a “Toledo” segons BNP13 i BEV177, i a “Elmedo” (per “Oviedo”) a D; i entre les moltes conquestes del rei Sancho I d'Aragó, farcides d'errors i males lectures a tots els textos, apareix la de “Muntsó” a BEV177 i BNP13, que és “Corriello” a D (*CGPIII*, “Morello”). En canvi, no en retoca d'altres de molt pròximes o contigües amb aquesta i per això no podem estar segurs que corregís seguint la *CGPIII*.

coincidir amb les que trobem anotades en llatí als marges del manuscrit vigatà i, per tant, la seva arribada a D no fou a través d'aquest<sup>50</sup>.

#### 4.4.5. **Altres fragments relacionats amb el testimoni D**

Ja hem parlat d'alguns textos que, dintre de la compilació del *Dietari*, tenen relació amb el nostre testimoni D. Es tracta del cronicó que n'obre la tercera part<sup>51</sup> i de la llegenda d'Otger Cataló, situada una mica més endavant en la compilació<sup>52</sup>.

En l'edició donem aquest darrer text, acompanyat d'uns altres tres paràgrafs que li fan d'introducció sota el títol *De Çaragoça e regne de Aragó e de la noble ciutat de València e de Barcelona*. Es tracta de tres paràgrafs altament retoritzats, de sintaxi molt alambinada, que participen d'unes finalitats elogioses que recorden vivament la Lloança i l'Elogi d'Espanya tal com estan formulats a la *CdE* en general i a D en particular. Hem observat en D una tendència a incloure en aquests dos passatges sobre Espanya virtuts i excel·lències pròpies de la vida urbana i de les classes dirigents<sup>53</sup>, cosa que és encara més potenciada aquí, en els fragments laudatoris de les grans ciutats de la Corona. El tercer paràgraf, el que parla de la ciutat de Barcelona, sembla incomplet i és l'enllaç per introduir el text de la llegenda d'Otger Cataló.

La finalitat d'aquests paràgrafs és justament la d'enllaçar amb la llegenda, perquè no contenen fets històrics sinó només encadenaments d'hiperbòlics encomis<sup>54</sup>. Més endavant, justament després de la llegenda, trobem un altre passatge del mateix calibre retòric amb el títol *Trellat de la primera població que l'emperador Carles Maynes féu en Cathalunya, tret de les canòniques antigues del arxiu de Barcelona*<sup>55</sup>, que fa servir per enllaçar-la amb un fragment sobre Roma. El considerem il·lustratiu de la funció que tenen aquests passatges en la compilació.

Donchs bé poden dir ésser molt altament e il·lustra la molt gran noblesa e virtut del dit principat de Cathalunya, tenint e poseynt tals principis de tant

---

<sup>50</sup> Només en un cas coincideixen aquestes informacions i és, precisament, contigu al que ens ha servit per fer la distribució de branques: en el regnat de Jaume II D dona detalls sobre la seva vinguda a Barcelona des de Sicília per fer-se càrrec del regne després de la mort del seu germà Alfons, els mateixos detalls que surten en una d'aquestes notes al manuscrit BEV177.

<sup>51</sup> La relació amb el qual és comentada a bastament més amunt en l'apartat sobre la datació i les diferents fases de redacció de D.

<sup>52</sup> Cf. l'apartat dedicat als capítols XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l'estudi.

<sup>53</sup> Cf. els apartats respectius dedicats a la Lloança i a l'Elogi d'Espanya, al capítol 5 de l'estudi.

<sup>54</sup> L'elogi de les ciutats també és el tema d'alguns dels fragments solts que comparteixen compilació amb B en el manuscrit BNP13, i és innegable que devia ser considerat de força interès, ja que entre aquests n'hi ha d'Eiximenis (per descomptat, amb molt més contingut que els que ens ocupen). També aquell manuscrit porta la llegenda d'Otger Cataló.

<sup>55</sup> Aquest títol sembla més aviat apropiat per a la llegenda que s'acaba que no pas per al paràgraf que encapçala. Al manuscrit, no és rúbrica.

alta senyoria e axí famosament principiats, per què és digna cosa ciutats, viles, terres, lochs e gens del dit principat ésser en molta alta e gran veneració e estimació, pus altament ennoblida que totes les altres terres e gens que hom puxa dir ni enhomenar. Perquè és provat que de la Espanya, tant exalçada de delits e de virtuts per los pasats e valents conquistadós e per los presents, que les dites terres e gens són molt pus nobles, resplandent en totes virtuts de perfecció, de tantes magnificències, de nobles gents, terres e regnes de Aragó e de València e del dit principat de Cathalunya hagen, tinguen e poseÿsquen molta més perfeta e acabada perfecció de totes virtuts resplandents, axí divinals com temporals, incomplensibles e innumerables dons e gràcies que tot lo restant huniversal [25r] món. Per les quals coses és molt gran, incomplensible, la grandíssima gràcia que Nostre Déu e Senyor ha fet a les gents que en tal e tan pròspera terra, axí resplandent en totes virtuts e fedelitat, són heretats e han pasament e vida.

O reys senyors, duchs, comptes e barons e senyors que en tan pròspera e fell e axí dilitosa e abundosa terra Nostre Senyor Déu vos ha acomanat potestat e senyoria, amau e aministrau verdadera justícia<sup>56</sup>, amant e abraçant la felicitat de les gents e lo bé poblich e la cosa comuna, concordant en amor e bona voluntat los pobles e gents, car ab concòrdia e bona amor les coses poques crexen en gran auumentació e ab discòrdia e mala voluntat les coses grans anul·len e són anitxilades e vénen en molt grans dapnatges e dans. E do exemple dels romans, de sa prosperitat e adversitat, dels quals diré en suma e breu e en menys paraules que poré. (24v-25r)

És en el segon paràgraf on trobem la justificació tant d'aquests com dels anteriors elogis, la qual, a més, apunta cap a una direcció que ja ens és coneguda: el comportament moral dels dirigents, als quals s'adreça directament, determina el progrés històric dels pobles<sup>57</sup>.

Tots aquests paràgrafs són el morter que uneix les primeres peces del *Dietari* i, per tant, han de ser redactats en la darrera fase. En confirma la posterioritat i la independència, a més, el fet que la seva densitat retòrica sigui infinitament superior a la dels textos historiogràfics que, pròpiament, formen la compilació.

---

<sup>56</sup> Al manuscrit, "justia".

<sup>57</sup> Hem parlat d'aquesta qüestió sobretot en els comentaris als testimonis A i B.

#### 4.4.6. La llengua del testimoni D

La caracterització lingüística del testimoni D té sobretot interès en comparació amb el que hem vist per al testimoni C perquè comparteixen el mateix antecedent, “k”. Així, comencem per observar les qüestions que hem destacat en aquell i analitzarem després algunes característiques específiques del testimoni D.

Tot i que el testimoni fou redactat entre 1428 i 1455, tal com ens ha arribat fins avui és copiat cap a 1474-1478. En aquestes dates a València es produí, doncs, el text que ens ocupa i veurem, sobretot en la comparació amb C, quins són els retocs que s'apliquen a l'antecedent “k”.

##### **Possibles rastres de declinació**

Es pot afirmar que no hi ha rastres de declinació del nominatiu a D, tret dels casos ja coneguts de *Déus* i *Carles Maynes*. Una única frase presenta “...fféu-los tots morir a cruels morts e molt dolorosa.” (cap. X), però justament no es tracta del cas recte i, per tant, creiem que no s'ha de tenir per significativa.

El nom *Carles Maynes* té aquesta mateixa forma a tots els altres testimonis provinents de “k”<sup>58</sup> i ja l'hem considerat abans un vestigi del nominatiu en l'epítet del nom propi, ja fixat així. Les formes *Déus/Déu* es distribueixen a D de manera no concordant amb C. Trobem al capítol X dos casos de *Déus* usat com a subjecte (“..., tro que *Déus* poderós, qui nooblida aver misericòrdia...” i “...dient-los [que] algunes vegades *Déus* ponix sos peccadós), justament els que a C apareixien amb la forma *Déu*. D conté, a la part provinent de la *Genealogia*, dues aparicions més d'aquest mot amb funció de subjecte i en totes dues la forma és *Déu*.

A part d'això, totes les altres ocurrències del mot en cas oblic presenten la forma corresponent, *Déu*.

##### **Manteniment de -n final**

Troblem a D alguns casos de manteniment de -n final, pràcticament en els mateixos mots que a C, per raons etimològiques (*dan/dans*), en un sintagma travat (*cosín germà*) i en els ordinals des de *sisèn* fins a *vintèn*, cosa que no fa C en els pocs casos en què n'utilitza. També en alguns noms propis, tot i que en proporció lleugerament menor que a C: *Telmon*, *Cofan*, *Eban*, *Gualaon*, *Rotlan*, *Leon*.

---

<sup>58</sup> De fet, la terminació és -es a tots els testimonis catalans, encara que uns portin formes amb -yn- i altres amb -gn-.

### Perfets forts i febles

En la distribució de formes fortes i febles per al perfet, observem com la tònica general per als verbs de la 2a. i 3a. conjugacions és la mateixa que a C: la 3a. persona del singular es fa amb la forma d'arrel tònica i la 3a. persona del plural amb la forma feble. Tanmateix, apareixen en alguns verbs les formes febles en el singular: *tench/tengueren* (*tingueren*); *poch/pogueren* *dix/digueren*, *volch dolch, tolch* [6], però *tolgué* [2]; *vench/vengueren* però *vengué*[1]; *hac/(h)agueren*, però *(h)agué* [29]<sup>59</sup>.

En verbs com *romàs/romangueren*, observem com la forma plural ja no és feta sobre *romàs* sinó que s'ha velaritzat (a C, *romaseren*). També *pres/prengueren*(a C, *preseren*)<sup>60</sup>.

Destaquem que, igual com a C, el perfet del verb *viure* és sempre feble en la 3a. persona del singular (*visqué, vixquéo vixsqué*[17]) i també que la mateixa forma del verb *veure*, que apareix dues vegades al capítol VIII, és *véu* (a C, *viu*).

### Absència de trets occitanitzants

No trobem al testimoni D alguns dels trets que observàvem a C i que podien ser interpretats com a occitanismes.

Diu *cobegant, rebuti rebre* els *cobesejant, rezebuti resebra* de C.

Es manté igual que a C la forma *Rose*[3] per al nom del riu Roine.

També trobem la forma *tesor* allà on C escrivia *tresaur* i *thesaur*. No així, en canvi, *aur*, que continua igual. Per a aquests casos, ja hem comentat la forta tradició catalana d'escriure'ls amb aquestes formes, llatinitzants potser més que occitanitzants.

Troblem a D encara menys presència que a C de les grafies amb *z*, que, pràcticament, queden només per als casos en què s'utilitzen actualment: *metzines, honzèn, dotzèn, tretzèn, quatorzèn, quinzèn, setzèn, Valldonzella*. També el mot *sútzia* i els seus derivats (*ensutzeat*) i alguns noms propis: *Matzones, Alzezira, Zoma, Sent Ponz*. No trobem casos de grafia *-tz* final.

D presenta tres casos de grafia *-ys* final per al so fricatiu palatal sord. No són en els mateixos indrets en què apareixien a C ni tampoc són, com aquells, plurals. Es tracta de "...*ell mateys se matà..*" (cap. III), mot que sí que coincideix amb un dels de C, tot i que

<sup>59</sup> Només hi ha tres aparicions de la forma *hac* en els capítols I-XI(6), com ja havíem observat per al testimoni C i en els mateixos indrets, sobre un total de 116. Tots els casos d' *(h)agué* es troben a partir del capítol XIII (és a dir, del punt on s'incorpora la *Genealogia*) convivint amb *(h)ac*.

<sup>60</sup> Un cas únic de *prengué* surt al final del capítol XIV, en un paràgraf suspecte de ser afegit al text.



aquí és singular; “*Acabades, donchs, quays totes les coses*” (cap. VI), que apareix com a *quax/quaix* per tot el text<sup>61</sup>; i “...*compte de Foyx*.” (cap. XV), que surt grafiat *Ffoix* en un altre lloc<sup>62</sup>.

### **Neutralització de vocals àtones**

El text de D no presenta tantes vacil·lacions com el de C en les vocals àtones. Tot i així, algunes paraules ofereixen grafies com *luable, victuriós, Navare, Jolià, fogits, jolioll* (per *julio*), *corial* (per *curial*), etc. Contràriament al que observàvem a C, la majoria de casos de confusió en aquest testimoni impliquen les vocals *o* i *u* i no tant *a* i *e*<sup>63</sup>.

### **Grafies *ny* o *yn* representant el so nasal palatal**

L'única grafia que utilitza D per representar el so lateral palatal és *ny*, tret del cas de *Carles Maynes* [10] en el qual *-yn-* pot representar la palatalització de *-GN-*. Aquesta és la forma que apareix de manera general a tots els testimonis provinents de “k”<sup>64</sup> i, en ser l'únic cas de grafia *-yn-*, no la podem considerar significativa. Recordem que C usava sistemàticament a final de mot la grafia *-yn*.

### **Grafies *x*, *ix* o *ys* representant el so fícatiu palatal sord**

Com és habitual, la grafia que D presenta a principi i interior de mot és sempre *x*. En posició final, més aviat trobem *-ix* (*quaix, Ffoix, puix, peix*), però de vegades *-x*, com a *matex, quax* [2] i *Pux Sancho*. Els casos de *dix* [3] i de *ponix* no es tenen en compte.

Troblem també tres casos, ja indicats, de mots amb la grafia *-ys* a final de mot: *mateys, quays* i *Foyx*.

### **Grafies *l*, *ll* o *yl* representant el so lateral palatal**

Igual com en el testimoni C, és absolutament predominant la grafia *l*- en posició inicial i, també com en aquell, només algunes aparicions del possessiu *llur(s)* (6 contra 20 de *lur(s)*) i una del nom *Roger de Llória* impedeixen la uniformitat absoluta en aquest aspecte.

---

<sup>61</sup> La forma corrent de l'adverbi és *quax/quaix*. La lectura en el manuscrit és molt insegura. La còpia setcentista *Uni*, llegí *quays*, l'edició *San.*, *quaxs* i l'edició *Cab.* també *quays*. Optem per *quays* perquè l'avalen les lectures esmentades i la impressió pròpia davant del manuscrit; a més, *quaxs* implica l'existència d'un error de més gratuïta explicació.

<sup>62</sup> Al *Dietari* hi ha altres casos de mots amb la grafia *-ys*, com ara *peys* també en singular (CABANES, 1991, 338).

<sup>63</sup> El *Dietari* presenta en altres parts algunes vacil·lacions i hi hem trobat mots com *teologia* escrits amb la forma *taulatgia*, per exemple.

<sup>64</sup> I, doncs, també a G, que retradueix al llatí; a C hi ha un cas de *Magnes*. L'altre testimoni català, B, sempre l'anomena *Carles Magnes*.

En posició medial, trobem ambdues grafies, moltes vegades alternant-se, encara que no amb la freqüència de C. Alguns exemples són: *aquella/aquela, aquells/aquels, aquelles/aqueles, degollar/degolar, castells/castels, millor/milor, cavallers/cavalés, batalla* (i derivats)/*batala* (i derivats). Altres casos només apareixen amb *-l-*, com ara *vals, Servelons, Malorques, balestés* *muler*. Menys que a C i en llocs diferents, continuem trobant alguns casos en què la grafia *ll* representa el so lateral alveolar i no pas el palatal: *Ytàlia, Toledo, viles, Villamur, Villademany, navilli, Valleria* (per *Vàlia*), *privilletges, dellitoses, Chatalló, Cathallunya*<sup>65</sup> al costat de *vila/viles/Vilafranca, Toledo, Ytàlia* o *Catalunya*. Un únic cas trobem de grafia *-yl-* en el nom de *Guillem de Monpeyler*

En posició final, la grafia és gairebé sempre *-ll*, però no són estranys els casos amb la grafia *-l* com *caval* [4], *daval* [2], *vel, aquel* [10], *consel, él* (per *ell*), *bel* (per *bell*) i els noms propis *Borrel* [2], *Ripol* [4], un dels quals amb la variant *Reipol*, *Urgel* [3], etc.<sup>66</sup>, al costat d'*aquell, vell, Borrell, Urgell, bel* etc. Igual com passava a l'interior de mot, també trobem casos en què s'utilitza la grafia *-ll* per al so lateral no palatal: *puerill, cruell, fell* (per *fee*), *abril, quall, general, jolioll*, els noms propis *Ysabell* i *Manuell*, i també en els plurals *gentills, soptills, fells*. Al costat d'això, hi ha també formes com *qual, cruel, abril, juliol, Manuel*.

La distribució en l'ús d'aquestes grafies és, doncs, generalment igual que el que en fa el testimoni C, vacil·lant en els mateixos contextos que *aquell*, encara que no en els mateixos indrets.

Comentem ara, aplicades a D, altres qüestions puntuals observades a C

#### **Participi del verb *fer***

El participi del verb *fer*, com a C, presenta sempre les formes *fet(-)* i mai no hi trobem les formes *feyt(-)*.

#### **Engenà**

Els dos casos que trobem a C d'*engenà* no són presents a D, que no ofereix cap cas de grup *-N'R-* que no hagi desenvolupat la *-d-* interna.

#### **Plurals masculins en *-es***

En podem resseguir un rastre molt clar a D en *diverses diverses turments* (cap. IV), *diverses arbres e fruyts* (cap. VI)<sup>67</sup>, *sots diverses reys* (cap. VIII). Un altre cas és

<sup>65</sup> És possible que es tracti d'una grafia forçada per acordar-la amb el nom de *Chatalló*.

<sup>66</sup> Els darrers noms propis surten majoritàriament a la part provinent de la *Genealogia*.

<sup>67</sup> En aquest indret, la forma *diverses* coincideix amb la que surt a C.

*per los grechs destrovida e après per ells matexes reparada* (cap. I), forma que no té continuïtat en la resta del text i, a més, es troba en un context d'error de còpia<sup>68</sup>. Al capítol XI(7), a la part provinent de la *Genealogia*, hi trobem *genovesses*

#### **Sufix -esa/-eses**

Així com el testimoni C només oferia la forma *-esa*, D tendeix a utilitzar més aviat el sufix en la forma *-ea*: *prohea*, *fortalea* [4], *belea* [2], *spesea* Tanmateix, algunes d'aquestes conviuen amb l'altra solució, com *bellesa*, *noblesa*, *riquesa*

#### **Sent/sant/sancta**

D no és tan regular com C en la distribució d'aquestes formes, tot i que les maneja de manera semblant a la que hem observat ja a B i a C. Quan s'usa davant del nom propi, la forma més corrent és *sent*. Tot i així, trobem en un cas *sant Yago* i en un altre *sen Dionís*. Quan el mot fa de substantiu o d'adjectiu, pren la forma *sant*. La forma femenina habitual és *sancta*, però tenim també "...avia-y mès monges de Santa Clara..." i dos altres casos de *Sentes Creus*

El testimoni D presenta, a més d'aquestes que hem analitzat en comparació amb C, algunes altres característiques lingüístiques, que a continuació analitzem.

#### **Pèrdua de la -r en el plural de mots que tenen -r final en el singular**

Aquest fenomen, que tenia una modesta presència a C, és ben notori en el testimoni D. La tendència general és de pèrdua de la *-r* en el plural dels mots que tenen *-r* final en el singular. Així: *habidadós* [2], *emperadós*[2], *cavalés* [6], *monestís*[2], *regidós* [2], *peccadós*[2], *vervessós*[2], *embaxadós* [2], *conquistadós*[2], *bestiàs*, *singulàs*, *primés*, *mulés*, *lavòs*, *dinés*, *afés*, *predessessós*, *antesesós*, *frases menós*, *vencedós*, *Pallàs*. Al costat d'aquests, però en menor proporció, trobem també casos de manteniment de la *-r* en el mateix context: *servidors*, *emperadors*, *Baxadors*, *singulars*, *afers*, *cavalers* i *mulers* [3].

Soberanas (1968, 182) observa el mateix fenomen en els *Diàlegs* de sant Gregori i Badia i Margarit (1981, § 100, III, B, 2) dóna com a característica actual del valencià el manteniment d'aquestes *-r*, però també indica (nota 3) que en valencià del segle XV la supressió és habitual.

---

<sup>68</sup> Cf. l'aparat de correccions a l'edició del testimoni D.

### **Algunes formes de l'imperfet d'indicatiu**

Es tracta de les formes de l'imperfet d'indicatiu dels verbs *fer* i *dir*, que sofreixen una reducció vocàlica en el lexema i esdevenen *fiēn* i *dien* en la 3a. persona del plural.

L'única aparició de *fiēn* (cap. XI(2)) alterna amb formes com *faÿen*, *fahien* o *fahihen*; les 4 aparicions de *dien* imperfet<sup>69</sup> constitueixen l'única forma oferta pel text en aquests temps i persona verbals.

Les formes com *fahien* (o *faÿen*, o *fahihen*) són absolutament normals en la fase del català que ens ocupa, però el pas següent és el desplaçament de l'accent cap a la vocal de l'arrel (BADIA I MARGARIT, 1981, § 159, II), creant "imperfets d'indicatiu forts" com *deia*, *feia*, etc. La solució que trobem aquí, la reducció de la vocal primera de l'hiatus, és també coneguda però no general.

El *DCVB* recull la forma *fiēn*, entre altres possibilitats, en les flexions antiga i dialectal actual del verb *fer* (*DCVB* 5, 803-805), però no la forma *dien* (imperfet), que no apareix en la flexió antiga del verb *dir* i només es consigna entre gairebé tots els dialectes actuals (*DCVB* 4, 458-460). Coromines (1977, 46, § 58) es refereix a aquestes formes dient que avui són pròpies del valencià, cosa que no deixa de ser coherent amb el nostre cas.

### **Conjunció *hi* per *e***

El text de D conté 17 aparicions de la conjunció copulativa *hi* convivint amb la forma *e*. Val a dir que en 15 d'aquests casos es troba davant d'un mot començat en *e*; n'hi ha dos, però, en què això no es compleix: "...*obtengudes les províncies de Àsia hi de Euròpia...*" (cap. VI) i "*E ajustà iniquitat, trencant hi corumpent los privilletges...*" (cap. VIII). De tota manera, continua sent majoritari l'ús de la conjunció *e*, també davant de paraules començades en *e*- (60 ocurrencies d'aquesta combinació).

Les conjuncions *ni* i *ne* no observen aquest mateix comportament: només trobem dos casos de *ne* ("...*ne en nobleses*", al capítol VI, i "...*ne may parí...*", al capítol XV) per nou de *ni*, dos dels quals davant de paraules començades en *e*-.

### **Ús de la *ç***

El manuscrit de D utilitza sistemàticament la grafia *c* en lloc de *ç*. Només quatre

---

<sup>69</sup> En descartem quatre més en què pot tractar-se del present d'indicatiu. El primer d'aquests casos es troba al capítol III, en la mort d'Hèrcules (*segons que dien alguns*), i les altres tres aparicions es troben en el relat del regnat de Joan II, al final del capítol XV, referint-se a persones que encara hi surten vives: el seu fill natural Don Johan, Arquebisbe de Saragossa; el futur Ferran II; i la seva germana Joana d'Aragó, reina de Nàpols. Les formes que considerem de l'imperfet es troben també en el capítol XV, totes referides a persones ja mortes: dues en el relat del regnat del rei Martí, una altra en el de Ferran I i la darrera en el de Joan II, però referida a Carles de Viana, ja mort.

mots en tot el text són grafiats amb *ç*, i encara tres són noms propis: *çolàs*, *Adamuç*, *Paniçàs* i *Rabaça*. En l'edició del text hem regularitzat l'ús de *ç* i hem indicat a l'aparat de correccions els quatre únics mots que en porten.

### **Reflex gràfic de l'assimilació de la nasal alveolar a bilabial**

En un parell de casos, l'assimilació a bilabial de la nasal alveolar queda reflectida en la grafia. Es tracta de *em Perei som pareç* tots dos al capítol XV, en els regnats de Ferran I i Joan II respectivament. No cal dir que el context que per fonètica sintàctica produeix aquest fenomen es dona moltes altres vegades en el text, però només aquestes dues el reflecteixen gràficament.

### **Altres qüestions puntuals**

Encara hi ha altres aspectes lingüístics a comentar sobre el testimoni D però que afecten només algunes paraules concretes, i per això els agrupem aquí.

### **Esderroquants**

*Esderroquar* és un equivalent d'*enderrocar*. Aquest mot apareix al capítol XI(2) en un incís afegit per l'antecedent "k", al mateix indret on el testimoni C porta la lectura *derotats*. El context és el següent: el traïdor Ganaló convenç Carlemany que els sarraïns estan disposats a pagar el tribut i que cessi la guerra; l'emperador el creu i, confiat, se'n torna cap a França, però els enemics el segueixen i ataquen la reraguarda, on causen grans baixes.

En el moment en què l'exèrcit franc ja es retira els sarraïns es disposen a atacar-lo "vehents aquels esderroquants" ("veent aquells derotats", a C). L'estranyesa es produeix perquè cap dels dos termes no s'ajusta gaire al que sembla lògic d'aplicar en una situació així: "enderrocats", 'destruïts, desmantellats', no hi fa sentit i "derrotats" comporta una anticipació dels esdeveniments.

Tots els significats translàtics d'"enderrocar" o "derrocar" coincideixen en l'acció de 'caure' o 'llançar' roques avall, que no s'hi adiu<sup>70</sup>. Tampoc la hipòtesi d'una procedència occitana del mot n'explica satisfactòriament la utilització<sup>71</sup>. Així, cal pensar que es tracta

---

<sup>70</sup> Mai no hem trobat cap sentit semblant a 'baixar per un roquer', cosa que potser el faria encaixar en el nostre context.

<sup>71</sup> Tots els sentits i usos recollits als diccionaris (RAYNOUARD, 1840, V, s.v. ROCA; MISTRAL, 1878, I, 729; LÉVY, 1898, II, 465-466) coincideixen amb els catalans i, en tot cas, presenten algunes aplicacions més pròximes a 'capgirar', sempre amb un matís negatiu, com

d'una mala lectura, d'altra banda molt fàcil, del mot 'derotats' que trobàvem a C, malgrat que el sentit habitual de "derrotar" tampoc no s'hi avé gaire, com ja hem insinuat.

L'explicació que ens sembla més plausible és que el concepte "derrota" sigui emprat amb el seu sentit etimològic de 'fugida desordenada' d'un exèrcit, però atenuant-ne el matís negatiu de la fugida i deixant-lo en un de semblant a 'retirada'<sup>72</sup>. Així, podria interpretar-se com que els sarraïns decidiren atacar l'exèrcit franc en veure'l retirant-se sense ordre ni formació de batalla o, més genèricament, no preparat per a la batalla.

### **Preposició *en per ab***

Recollim un sol cas de confusió de *en per ab*: "*Enaprés, morta la primera muler, [Alfons III] pres dona Elionor[...] en la qual vixqué poch anyš*" (cap. XV). No trobem comentaris sobre aquest ús d'*en* avui tan característic del valencià, en estudis sobre la llengua antiga, però sí al *DCVB* que el recull per dir-ne, justament, que és viu en aquelles terres<sup>73</sup>.

### **Terç/terça/terch**

A partir del capítol XIII el numeral ordinal per al tres es presenta amb les formes *terç/terça* i sobretot *terch*. Abans, només una aparició al capítol VII, "*...al tercer dia se'n partí*". La forma *terch* no és recollida al *DCVB* ni al *DECLC*. Com que apareix a partir del capítol XIII, que és on D comença a incorporar la *Genealogia*, podem pensar que en provingués; però en els altres testimonis que en coneixem, en els manuscrits BNP13 i BEV177, no surt aquesta forma ja que un numera els reis amb cardinals i l'altre no els numera. Per tant, en principi, i amb moltes reserves perquè no sabem quines versions de la *Genealogia* circulaven, hem de creure que la forma és incorporada per D. En aquesta línia, cal recordar que més amunt ja hem exposat com D no usa pràcticament la grafia *ç* i potser això podria relacionar-se amb la nostra forma. És a dir, en els casos en què apareix *terç* o *terça* a la nostra edició, el manuscrit grafiava *terc* o *terca*; així, doncs, podria considerar-se *terch* com una variant formal d'aquesta grafia *terc*? Ens costa d'acceptar aquesta possibilitat perquè no creiem que *terc* sigui fruit de res més que d'un tic gràfic, sense cap transcendència fonètica, per representar *terç*. Relacionant aquell *terc* amb *terch* donaríem a l'hàbit de no trencar les *c* una correspondència fonètica que el mateix text de D desmenteix pertot.

---

"e sui cazutz et ai enderrocato" de Raimbaut de Vaqueiras (Epist. I, *Valen marques*, 21: Riquer, 1975, II, 848).

<sup>72</sup> És a dir, en la direcció oposada a la que féu evolucionar el mot fins a l'accepció actual de 'derrota'. La pèrdua del matís negatiu ha perviscut en francès, per exemple, ja que en aquella llengua pot significar simplement 'desordre'.

<sup>73</sup> El *Dietari*, però, en presenta més casos, un dels quals ("De la unió de Aragó *en Catalunya*") es troba al fragment que editem en l'apèndix III.

### **Romanir**

Apareix aquest infinitiu al capítol X. Tot i que es tracta d'una forma més antiga que *romandre*, no s'ha d'interpretar com a arcaisme perquè els diccionaris en recullen aparicions diverses durant el segle XV.

### **Cota de meala**

*Meal(l)a* apareix a tots els diccionaris com a 'moneda de poc valor', sovint reduïda a *malla*. Però aquesta accepció no té punts de contacte amb la que és lògica en el nostre cas (*malla*: 'petita anella metàl·lica d'una cadena' o 'xarxa') si no és la coincidència formal. El sentit literal del sintagma *cota de meala*, lectura segura en el manuscrit, no és versemblant i, per tant, hem de suposar que es tracta d'un cas d'error de còpia, potser per ultracorrecció, en què *malla* s'ha transcrit *meal(l)a*.

Finalment, hi ha tres qüestions discordants amb els omportaments lingüístics generals del testimoni D que es concentren en un sol paràgraf. Es tracta del que apareix al final del capítol XIV, sobre el qual hi ha dubtes que sigui de la mateixa mà que va escriure la resta del text. Per això pren més rellevància el fet que contingui mots amb característiques diferents de les habituals.

El primer cas és el de la forma *lexènsia*, no recollida al *DCVB* ni al *DECLC* que només parlen de *licència* i no de cap altra variant formal. També hi trobem la forma contracta *vent* per al gerundi de *veure* que sempre apareix *vehenten* el text, i l'única aparició del perfet feble *prengué* en el singular. Finalment, la locució adversativa "...*de bé que era*.." clou el paràgraf.

Resumint, trobem en D algunes característiques que, comparativament amb C o individualment, tenen rellevància.

En l'apartat de les grafies, menys vacil·lació en les vocals àtones i menys grafies occitanitzants que a C, a part d'un ús més homogeni de la grafia *ny*. Continua, però, el nivell de vacil·lació en l'ús de *l/ll* Com a característiques individuals, la pràctica absència de la *ç* i un parell de casos en què es reflecteix l'assimilació de la nasal a la bilabial. També l'africació a *priviletgis* és significativa.

En la morfologia, observem més avançada la introducció dels perfets febles en la 3a. persona del singular, la conservació del sufix *-ea* per l'homogeni *-esa* de C, la reducció de trets occitanitzants i el cas del plural masculí en *-es* de l'adjectiu *diverseç* usat més

coherentment que a C. També és remarcable la pèrdua de la *-r-* en els plurals de mots amb *-r* final, l'aparició d'algunes conjuncions copulatives *hi*, algunes formes de l'imperfet d'indicatiu, la preposició *en* usada com *ab* i el cas de l'ordinal *terch*.

Algunes d'aquestes característiques indiquen una llengua més avançada que la de C (perfets febles en la 3a. persona singular, reducció d'occitanismes, l'ús més uniforme de la grafia *ny* o les aparicions de la conjunció copulativa *hi*). Altres característiques no són obstacle per a aquesta consideració (ús del sufix *-ea*, pèrdua de *-r-* en els plurals de mots amb *-r* final, el manteniment d'alguns plurals masculins en *-es*, la vacil·lació en l'ús de les grafies *l/ll*). En altres casos, alguns trets ressenyats podrien portar-nos a la conclusió que poden ser influïdes per un copista menys cultista (o menys aplicat), com per exemple el parell de reflexos gràfics de l'assimilació a la bilabial de *som pare* i *em Pere* o les aparicions esporàdiques de la conjunció *hi*<sup>74</sup>. D'altres trets l'aproximen, finalment, al valencià (menys vacil·lació que C en les grafies de les vocals àtones i algun reflex gràfic d'africacions, com ara *privilegis*, la pèrdua de la *-r-* en els plurals de mots amb *-r* final en el singular, les formes *fiem* i *dien* de l'imperfet d'indicatiu, o un ús d'*en* amb el significat d'*ab*), cosa totalment coherent amb el que sabem de la gènesi i el caràcter de la compilació que acull el nostre testimoni D.

Així, les característiques lingüístiques de D s'adiuen perfectament a l'època en què el considerem incorporat al *Dietari* (1474-1478) i ens presenta una versió de l'antecedent "k" retocada cap a una llengua més avançada, més senzilla, menys ambiciosa i més marcada dialectalment que no pas la més llatinitzant, occitanitzant i estàndard de C.

---

<sup>74</sup> Justament sobre aquest fenomen, Coromines en diu que és un "tret peculiar d'alguns textos de caràcter o de copista més vulgars" (*DECLC*, IV, 828, s.v. i).



#### 4.4.7. **Recapitulació**

El testimoni D fou confegit entre 1428 i 1455 i incorporat entre 1474-1475 a la compilació del *Dietari* i encara sofrí algun retoc posterior. La característica més rellevant des del punt de vista estructural és sens dubte la incorporació d'una nova font, la *Genealogia dels reys d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona*, alterant així la composició dels continguts de la *CdE* amb la desaparició de la genealogia dels reis de Castella i la introducció de la dels comtes de Barcelona *ante unionem*.

D presenta relativament pocs casos d'errors i males lectures, però si destaca és per la migradesa de les simplificacions i l'abundància dels desenvolupaments i afegits, tant conceptuals com estilístics, aplicats sobre ambdues fonts. Aquests desenvolupaments, que són el mitjà de D per imprimir personalitat pròpia al text, persegueixen aspectes tan diversos com fer-lo guanyar en expressivitat o introduir-hi la pròpia ideologia, que es concreta en un lleuger augment de la religiositat (recordem que el seu antecedent "k" l'havia rebaixat notablement), un cert interès pel detall dels fets històrics, especialment els referits a València, o la ja coneguda i omnipresent insistència en la maldat dels traïdors.

Pel que fa a la nova font, la *Genealogia*, hem observat com es relacionava amb la *CGPIII* D es comporta respecte del nou text com ho havia fet respecte de "k", hi incorpora detalls històrics i procura millorar-la estilísticament.

Hem repassat també altres textos que es relacionen amb el nostre testimoni: una derivació, el cronicó que obre la tercera part del *Dietari*, i la llegenda d'Otger Cataló que porta associada. Igualment, ens hem ocupat dels fragments encomiàstics sobre les ciutats principals del regne, molt retòrics, que serveixen per enllaçar la crònica amb la llegenda.

La llengua d'aquests paràgrafs, que vol ser alambinada i preciosista, la qual cosa confirma la independència dels fragments i en situa la redacció en el moment de confegir la compilació, contrasta fortament amb la llengua del testimoni D, la qual, comparada ja no amb aquells elogis de les ciutats sinó amb la de C, el seu company català de la Branca completa, hem definit com a menys ambiciosa, menys llatinitzant i més marcada dialectalment.

En resum, un testimoni que destaca sobretot per l'ampliació constant de l'antecedent i perquè complementa la *CdE*, de la qual encara beu principalment, amb una nova font, aproximant així el centre d'interès historiogràfic als fets més pròpiament pertinents al seu regne.

## 4.5 EL TESTIMONI E

El testimoni E pertany a la que hem anomenat Branca resumida de la *CdE*. El quadernet manuscrit que ens l'ha transmès pertany al segle XVI, però la cronologia interna del text correspon a un antecedent molt anterior, que hem designat amb la lletra , atribuït a Bernat Rovira, canonge de la Seu de Barcelona. Aquest antecedent és el resum que caracteritza la Branca i li dóna nom, fet sobre el text de . N'hem situat la data de composició entre 1344 i 1354<sup>1</sup>.

La relació entre E i el seu antecedent no sempre és pura. Hem suggerit ja que E és el resultat d'haver retocat a la vista del testimoni A<sup>2</sup>. Però tot i amb això, encara hi ha força aspectes sobre els quals ens dóna una visió molt aproximada de com era el seu antecedent. És per això que en aquest comentari, tractem sovint qüestions que són atribuïbles a , amb més o menys seguretat segons si és o no possible de contrastar-ne els comportaments amb el seu company de Branca, el testimoni F.

A part de la canongia ja esmentada, no sabem gairebé res més de Bernat Rovira. Coll i Alentorn, que en parla (1991a, 116; 1967, 122), no n'aporta més dades. Només amb la publicació del recull de documents d'Hernando (1995, 262) hem sabut que ja era mort el 1354.

És possible que el nostre personatge sigui el mateix Bernat Rovira del qual es conserven comentaris a alguns *Usatges* i algunes constitucions en diferents manuscrits miscel·lanis de jurisprudència. Brocà (1910, 489), i amb menys detall a (1918, 392), l'inclou entre els juristes del segle XIV i en detecta la presència en dos d'aquests manuscrits<sup>3</sup>. No n'hi ha rastre en els *Documents..* que va recollir Rubió i Lluch (1908) per estudiar la cultura catalana medieval<sup>4</sup>.

No és ara el nostre objectiu aclarir la biografia de Bernat Rovira, estudi per al qual caldria més atenció. L'única conclusió que ens atrevim a treure d'aquestes mínimes dades

<sup>1</sup> Cf. l'apartat sobre la Branca resumida al capítol 3 de l'estudi i l'apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi.

<sup>2</sup> En pren frases i corregeix solucions seguint A. No sembla, però, que es limités a seguir-lo quan trobava omissions en el seu antecedent; és a dir, l'actitud que el guiava no era la de completar l'antecedent a través d'A sinó la de corregir-lo. Per a aquesta relació, cf. l'apartat sobre la Branca resumida, al capítol 3 de l'estudi.

<sup>3</sup> El d.II.17 i d.II.18 de la Biblioteca de El Escorial.

<sup>4</sup> A causa de la impossibilitat dels clergues de formar part del Consell de Cent (FERRO, 1987, 166), no pot ser el nostre personatge el Bernat Sarrovira que surt com a conseller de la ciutat de Barcelona cada tres anys entre 1335 i 1347 (BRUNIQUEL, 1912, I, 31-32). L'any 1341 hi coincideix amb un Guillem de Vallseca, que tampoc no deu ser el nostre glossador dels *Usatges* sinó un homònim seu. Cf. el comentari sobre el testimoni F. D'altra banda, apareixen força Sarrovira al Consell de la ciutat de la primera meitat del segle XIV (Guillem, Ramon, Pere i Francesc).

és que són força coherents entre si i que una figura com la que plantegen (canonge i jurista aficionat a la història) no és gens desconeguda.

#### 4.5.1. Estructura del testimoni E

Un dels aspectes en què E ens permet resseguir de molt a prop com era és el de la macroestructura<sup>5</sup>. L'absència dels moments retòrics de la *CdE* (la Lloança del capítol I, els Elogis d'Espanya i dels gots del capítol VI i el Plany del capítol X), la dislocació al capítol V de la frase única en què ha estat resumit el martiriologi del capítol IV, la continuació fins a Pere III el Cerimoniós i, possiblement, la incorporació dels primers reis d'Astúries a la genealogia dels reis de Castella, són característiques d'.

Pel que fa a la continuació, E segueix la que ja va trobar a l'antecedent, que arribava fins a l'inici del regnat de Pere III<sup>6</sup>. Encara a E, copiat al segle XVI, la cronologia interna del text correspon bé a aquest moment històric<sup>7</sup>. La característica més destacable del comportament d'E en la continuació és l'esforç per l'exactitud de les dates, especialment en els regnats de Pere II el Gran i de Jaume II, aquest darrer escrit des d'una més gran proximitat històrica i, potser, també afectiva.

El testimoni E porta associada la llegenda d'Otger Cataló (en aquest cas no pas, és clar), que el precedeix en la còpia del quadernet manuscrit. El testimoni no hi fa cap referència<sup>8</sup>.

Així, doncs, l'estructura del testimoni E reflecteix amb força fidelitat el seu antecedent.

#### 4.5.2. El text del testimoni E

El testimoni E és copiat per dues mans del segle XVI molt semblants entre si<sup>9</sup>. L'existència de les dues cal·ligrafies no és rellevant, ja que els canvis de mà no es troben en cap moment significatiu per al text, ni hi representen cap divisió, ni poden ser associats a diferents etapes de redacció. La primera escriu des de l'inici<sup>10</sup> fins al segon rei dels de la successió navarresa, García Íñiguez, al capítol XIII, del qual només anota el nom. La segona

<sup>5</sup> Ja tractat al capítol 3 de l'estudi.

<sup>6</sup> Cf. l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>7</sup> Per a la cronologia interna del text, cf. l'apartat sobre la Branca resumida al capítol 3 de l'estudi i per a la valoració de l'actitud d'E respecte d'aquesta qüestió, cf. l'apartat sobre el tractament de les dates al capítol 5 de l'estudi.

<sup>8</sup> Tractem sobre la versió de la llegenda a l'apartat sobre els capítols XI(1) i XI(3) del capítol 5 de l'estudi.

<sup>9</sup> No gosem dir que és copiat per la mateixa mà en dos moments diferents perquè la primera cal·ligrafia torna a sortir al final de la còpia, però la semblança és molta.

<sup>10</sup> I, per tant, també el text d'Otger Cataló que precedeix el testimoni.

mà n'escriu el regnat i continua fins a Alfons I el Cast, al capítol XV. Del regnat de Pere I el Catòlic fins al final torna a escriure la primera mà.

El text s'escriu tot seguit en lletra força descurada. No hi ha cap divisió entre els nostres capítols II-X, és a dir, fins a Carlemany, punt en el qual trobem una frase identificable com a títol (potser una rúbrica de l'antecedent integrada en el text) que anuncia el contingut dels nostres capítols XI(2), XI(6) i XII: "De regibus castelle successive venientibus post prodicionem dicti comitis Iuliani et de introitu gallicorum in Hispaniam". L'ordre amb què apareixen els continguts, però, és invers a l'anunciat; és a dir, parla primer de Carlemany i després dels reis de Castella.

Després d'aquesta part trobem, amb les mateixes condicions, un altre títol, que anuncia el nostre capítol XIII: "De genologia et ortu regum Navarre", que recorda l'expressió utilitzada per A en les primeres línies de cada genealogia. I quan arribem a Ramiro I d'Aragó, el títol és: "De ortu et geneologia regum Aragonum que processerunt genologiam regum predictorum Navarre", sota el qual es donen els continguts dels nostres capítols XIV i XV.

Una altra qüestió rellevant en el text d'E és la mala ordenació en la successió dels primers reis d'Astúries, que apareixen en el capítol XII<sup>11</sup>. Unes lletres afegides al marge posteriorment n'indiquen l'ordre correcte de lectura. A l'edició, n'hem conservat l'ordre del manuscrit, consignant entre claus les mateixes lletres del marge.

L'explicació de la possible causa d'aquest desordre constitueix una especulació purament hipotètica. Podria pensar-se que el resum s'hagués fet treballant per a cada regnat amb cèdules o fulls susceptibles de barrejar-se, per exemple. Però la possibilitat que ens sembla més plausible és que la còpia es fes sobre un text escrit en columnes o en alguna altra disposició que pogués fer equívoc l'ordre de lectura de la successió. Tal com els regnats apareixen en el text, poden ser el resultat d'haver llegit horitzontalment una disposició en columnes com

- |                            |                             |
|----------------------------|-----------------------------|
| (a) Pelai (Pelagius)       | (d) Fruela (Froxila)        |
| (b) Fàfila (Safilia)       | (e) Alfonso II (Aldefonsus) |
| (c) Alfonso I (Aldefonsus) | (f) Ramiro (Rayminurus)     |

---

<sup>11</sup> Menys a F, en el qual no apareixen, a la resta de testimonis són al capítol X. Ja hem comentat que una de les característiques de l'estructura d'E és aquesta agrupació dels reis d'Astúries del capítol X amb els reis de Castella del capítol XII. Molt probablement feia el mateix, però no en podem tenir la certesa absoluta perquè el seu altre descendent, F, eliminà totes aquestes informacions.

o d'haver llegit en columnes una disposició horitzontal amb tres regnats a cada línia, suposant que hi hagués hagut un oportú final de full que hagués separat aquests reis de la resta, lloc on el copista hauria advertit l'error. Proposem la hipòtesi només amb la intenció de fer notar que aquest pot ser un cas en què la transmissió dels textos quedi afectada per la disposició que tenien en els antecedents<sup>12</sup>. No ens veiem amb condicions de filar més prim per no convertir en una entelèquia allò que fins aquí era una hipòtesi, però encara s'hi podria afegir que si hi hagués hagut una tercera columna (o un quart element a la primera línia, segons com ho disposem) amb el regnat d'Ordoño I (Ordinus), explicaria fins i tot les dues aparicions d'aquest rei, que surt al manuscrit després de Fruela i més endavant repetit en el lloc corresponent, és a dir després del seu pare Ramiro I.

#### 4.5.2.1. *Errors, males lectures, etc.*

Són pocs els casos de males lectures que trobem a E. Cal destacar-ne, però, dues, ja comentades a propòsit del testimoni C, que són: la confusió de l'adverbi "latenter" del capítol IX d'A, que esdevé "letanter", i el nom del pare del futur rei d'Astúries Alfonso I el Catòlic, que és aquí (al capítol XII, en el regnat de Pelai) "Petri et urie Cantabrie". Aquesta lectura es relaciona amb el "Pere Enrich de Cantàbria" que porten els testimonis de la Branca completa<sup>13</sup>.

A banda d'això, alguns altres errors trobem a E. Per exemple, en prendre dates segons l'era per dates de la Nativitat de Crist, com passa amb la de l'inici del regnat d'Ataülf, al capítol VII, i algun altre d'atribuïble a la transmissió, com el que hi ha a la

---

<sup>12</sup> GÉNICOT (1976, 12; 23) ja avisa que eren molt freqüents les genealogies presentades amb forma d'arbre o altres disposicions visuals. Entre nosaltres tenim l'exemple de la *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone* del manuscrit 246 de la Biblioteca de Catalunya, composta per Jaume Domènech i continuada per alguns arxivers reials, inclòs Pere Miquel Carbonell. Copiada amb aquesta disposició en forma de diagrama arbori, presenta dos textos diferents, paral·lels, un als *recto* i l'altre als *verso* dels fulls, i no sempre és fàcil de seguir per qüestions com la distribució de columnes en els canvis de full, etc. També la *Genealogia dels reis d'Aragó e de Navarra e comtes de Barcelona* que apareix al manuscrit BNP13 és precedida per un diagrama amb forma d'arbre amb només els noms dels reis que després són llistats i detallats en la *Genealogia*. La disposició en els manuscrits i els efectes que això desencadena no només en la transmissió dels textos sinó en consideracions de molt més abast cultural, han estat estudiades per PARKES (1976) i BRINCKEN (1986) observa com els mètodes escolàstics afecten la disposició visual dels textos a les compilacions històriques del segle XIII. Encara altres procediments aplicats en cròniques universals, com ara dibuixets indicatius al costat de totes les notícies vinculades a un mateix tema, a BAUMANN (1998). Proposem una hipòtesi semblant sobre una possible disposició del text que afectés els descendents, en parlar de la llegenda d'Otger Cataló a l'apartat sobre els capítols XI(1) i XI(3) de l'estudi.

<sup>13</sup> Cf. el comentari al testimoni C i els PC33 i PC50, respectivament.

genealogia dels reis de Navarra, al capítol XIII, quan diu que Sancho III el Mayor fou succeït a Navarra pel seu fill Fernando, quan aquest el succeí a Castella<sup>14</sup>.

Un altre cas en què E es destaca és en un error que no comet. Es tracta del nom del successor d'Hèrcules, el rei Hispà, molt probablement un dels indrets en què segueix el text d'A (cf. PC9). Tampoc no és cap error, però cal ressenyar-lo, el cas de la utilització al capítol IV de la construcció "ad quam iverant" per explicar l'arribada dels romans a Espanya (cf. PC13). En això coincideix amb F i difereix de tots els altres testimonis, que fan servir el concepte "advenissent" (A), més concordant amb l'òptica des de la qual s'escriu la crònica. Aquesta solució, que no pot ser involuntària, devia incorporar-la .

Dues absències significatives que trobem en el testimoni han de ser atribuïdes a E. Són informacions que eren presents a , cosa que podem saber per F, però que no apareixen en la seva totalitat a E. La frase que resumeix el martiriologi, en el capítol V d'E, esmenta explícitament santa Eulàlia i sant Feliu i amaga sota un genèric "et aliorum" tots els altres, inclosa la figura de sant Cugat, la més destacada d'aquest fragment a la *CdE*. F, en canvi, els esmenta tots tres. El segon cas és en la frase que explica les capitalitats hispàniques, en què E oblidava la de Toledo en temps dels gots, cosa que apareix a F.

En aquest segon cas sembla força probable que es tracti d'un descuit, però en el primer el canvi de l'esment concret per "et aliorum" constitueix, o bé una solució evasiva per a un nom que el copista d'E no va entendre cal·ligràficament, o bé enclou una intencionalitat que, a part de resultar sorprenent, no sabem intuir.

#### 4.5.3. **Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni E**

No és el cas de parlar de simplificació en el testimoni E perquè la seva condició de resum obliga a aplicar per tot el text simplificacions i omissions constants. L'interès, en aquest cas, rau en l'anàlisi del resum en si mateix, els mètodes utilitzats per a la reducció del text i els diferents graus d'intensitat de la reducció.

##### 4.5.3.1. ***El resum. Diferents intensitats.***

En la confecció del resum s'observen diferents mètodes d'abreujar el relat respecte de l'antecedent.

---

<sup>14</sup> Recordem que l'error ve de la restitució al capítol XIII del regnat de Sancho III el Mayor, que no era en el testimoni A, partint de la informació que en dona el capítol següent, el XIV, dintre de la llegenda de la reina difamada. Segons aquestes informacions, Garcia el succeí a Navarra i Fernando a Castella. Sembla que el traspass de la informació i l'error en la distribució dels regnats s'ha d'atribuir a , ja que els trobem a B. La redacció d'aquesta informació en paràgrafs unificats formalment amb els de la resta de la genealogia ha de ser de , perquè els trobem redactats així a E i a C.

El mètode que avui entendriem com a més propi del resum, aquell en què els continguts són condensats per abstracció i reexplicats en versió breu, no és el més habitualment utilitzat, tot i que en tenim exemples, com ara la frase del capítol V en què es condensa el martiriologi (al capítol IV en els altres testimonis): “Diocesiano et Maximiniano regnantibus, anno Christi CCXCVI, fuit Hispania sanctorum multorum martirum consecrata sanguine, scilicet beate Eularie et beati Felicis et aliorum”. El mateix mètode és aplicat al capítol XI(2) en la narració de la segona vinguda de Carlemany per corregir l’actitud dels reis sarraïns de no pagar-li el tribut. Entra per Roncesvalls i conquereix Pamplona, i tota la preparació dels sarraïns per defensar-se, amb els reforços ultramarins inclosos, les lluites que es produïren i la segona victòria dels francs són contingudes a la frase “Et cum hoc civissent sarraceni occurerunt contra Charolum et, tandem, Charolus victor extitit semper gloriosus”<sup>15</sup>.

Una segona modalitat del resum consisteix a prendre paraules de l’antecedent per formar frases noves que conformin una redacció més breu dels continguts. Al capítol XI(2), per exemple, en parlar de la desfeta de Carlemany per causa de la traïció de Ganaló, observem el text d’E comparat amb A <sup>16</sup>

A	E
<p>Sed, tandem, prodicione comitis Gualanerii, alias Guanalonis, qui de pace tractabat, secundum quod videbatur, inter Carolum dominum suum et sarracenos, accepta pecunia, ut dicitur, a sarracenis, suassit regi Carulo quod reges sarracenorum et principes erant parati sibi soluere tributum; immo: aliqui eorum, si ab eorum infestacione cessaret Carolus, quod venirent in Franchiam babtismi gratiam suscepturi. Quibus verbis cum rex Carolus credidisset et in Franchiam reverteretur, sarraceni cum magno exercitu insequi sunt eum dolose, et omnem exercitum quem retro invenerunt gladio perimerunt. In quo prelio Rotulandus et Oliverius cum multis aliis nobilibus viris, licet fortiter resistentes, prodicione predicti comitis perierunt.</p>	<p>Set prodicione comitis Galaoris, accepta per ipsum pecunia a sarracenis, Charolus, cum redisset in Franchiam, exercitum omnem eius gladio perimerunt. In quo prelio Rollandus et Olivarius et multi alii perierunt.</p>

<sup>15</sup> Més exemples: al capítol III tot el periple d’Hèrcules està reduït a “Deinde, obtenta Hispania, civitates, scilicet Sibiliam, Tirasonam, Balagarium et Barchinonam, hedificavit”, i tota la preparació de la traïció del comte Julià, l’atac sarraí i la batalla amb la derrota goda final, continguts als capítols VIII-IX, es condensen en la frase “Iuliano comiti, qui conspiraverat contra regem Rodericum, sarrasseni tradiderunt sub certis pactis exercitum militum [et] peditum cum quibus letanter venit Hispaniam occupandam”.

<sup>16</sup> A no és pròpiament l’antecedent d’E, però l’utilitzem per a la comparació i l’observació a grans trets dels mètodes de treball encara que no disposem del text dels antecedents d’E, tot i que n’hem deduït algunes característiques.

i podem veure que el resum obtingut és molt més deutor de l'expressió i la redacció de l'antecedent que no pas amb el mètode anterior<sup>17</sup>.

La més freqüent, però, és, sens dubte, una tercera modalitat de treball que consisteix a extreure de l'antecedent frases soltes o paràgrafs amb la informació imprescindible. En l'interior d'aquestes frases o paràgrafs gairebé no hi ha resum. Observem, per exemple, com s'ha confegit la primera part del capítol IV d'E comparant-lo amb el text d'A

A	E
<p>Igitur, anno ab urbe romana condita quingentis quadraginta, cum quidam nobiles romani nomine Scipiones ad subiugandum Ispaniam Romano Inperio et extrahendam de dominacione grecorum cum multis milibus militum advenissent, Scipiones predicti, fere cum toto exercitu suo ab ispanis interfecti sunt.</p> <p>Post hic, autem, Scipio adolescens, filius Scipionis Maioris, XXIII annos habens, patrem et patruos interfectos in Ispaniam cupiens vindicare, cum magno exercitu militum et peditum venit in Ispaniam. Et ibi multa prelia gessit et quandoque victor et quandoque victus extitit. Tandem, tota Ispania fere suis victoriis incurvata, Romam rediit cum triumpho, ubi pro tanta victoria ad consulatum assumptus est dignitatem.</p> <p>Verum, quia gens ispanica quiete nescia, rebellionem contra romanos iterum suscitavit. Veniens de novo predictus Scipio adolescens, qui dictus [erat] Africanus eo quod Africam subiuguavit et Cartaginem diruit, maiora prioribus exterminia restauravit et iterata, rebellio iterato, supplicia devastavit et cedibus et cursibus sicut totam Ispaniam devastavit, ut excidia Herculis pro dulcedine memorarent.</p> <p>Et sic expulsa dominacione grecorum, Romano Inperio Ispania fuit subiecta; et fuit sub potestate et dominacione romanorum sexcentis et decem annis, vel quasi usque ad tempus, videlicet, quo currebat era CCCCXLIII et anni Christi CCCCLV.</p>	<p>Sipiones, nobiles romani qui ad subiugandum Hispaniam ad quam iverant Inperio Romano et de dominatione grecorum extrahendam, fere cum suo toto exercitu ab Hispanis fuerunt interfecti.</p> <p>Scipio Africanus, filius Scipionis Maioris, cum exercitu magno venit in Hispaniam.</p> <p>Tandem, incurvata fere Hispania tota, Romam rediit et ad dignitatem consulatus ibi est assumptus.</p> <p>Et sic, dominatione grecorum expulsa, Imperio Romano fuit Hispania subiecta.</p>

o la llista de les proeses godes de l'antiguitat, al capítol VI

A	E
<p>Nam, per nimia probitate et fortitudine, Scitiam</p>	

<sup>17</sup> Per il·lustrar-ho més, es poden comparar també els fragments d'E i A de l'inici del capítol III, amb la presentació d'Hèrcules, les expedicions a Àsia i Àfrica, l'arribada a Espanya i la construcció de les cèlebres torres.



<p>optinuerunt. Velassum, regem egipti, prelio fugauerunt et totam Assiam subiugarunt. Harum que vocantur Amazonem, femine relictæ a viris suis, armis bellicis claruerunt et partem Assie subiacerunt, Armeniam, Siriam, Ciciliam, Gualaciam domuerunt. Preterea Thelephus, rex gotorum, vicit grecos, occidit Thesandrum et insecutus fuit Ulixem in bello troiano. Cirus, rex famosus, a Tamari, regina gotica, fuit occissus. Idapsis, rex, et filius eius Xerces, ab Antigo, rege gotorum, victi in bello fuerunt. Cum his, Alexander contendere noluit, Hospiria rex pertimuit, Cessar exoruit. Troyam irruerunt, Italiam vastaverunt, Romam ceperunt, Veronam hedificaverunt, nomen inponentes quasi <i>Ve Roman</i>, in odium romanorum. Guallis sunt ingressi, Ispaniam sunt adepti, ubi sui inperii statum locaverunt. Nam, peragratis fere omnibus, et obtentis Asie [et] Europe provinciis, Ispaniam quasi paradissum Domini omnibus aliis terris et provinciis pretulerunt,</p>	<p>Qui, etiam, Asiam totam subiugarunt,</p> <p>Arminiam, Sciriam, Sciliciam et Galliciam domuerunt. Tolephus, gotorum rex, grecos vicit, Tesandrum occidit, insecutus fuit Ulixam, in troyano bello. Tamara, regina gottica, occidit regem famosum nomine Scirus. Anthirus, rex gotorum, vicit regem nomine Adapsis et filium eius Xerses.</p> <p>Nam, obtentis fere omnibus provinciis Asie et Europe, Yspaniam goti venerabiles, dimissis provinciis aliis mundi, quasi paradissum precipue elegerunt.</p>
--	--

Aquest mètode difereix ja molt del primer que hem exposat i, de fet, constitueix, més que un resum una selecció de continguts de l'antecedent<sup>18</sup>.

Els mètodes exposats es complementen. Entre els casos que hem anomenat, per exemple, inclosos els comentats en nota, n'hi ha tres de pertanyents al capítol XI(2) que apareixen contigus a E.

Pel que fa a les diferents intensitats del resum, observem en el text d'E successives etapes en què, progressivament, es va desaccelerant la condensació.

### Capítols II-X

És on es redueix més el text, però tampoc d'una manera uniforme. Dins d'aquest bloc podem distingir alguns capítols en què el resum és extrem, com per exemple el IX, el X o la part del capítol V que parla dels màrtirs. Per contra, en altres casos el resum és, en comparació, menys sever, com ara en la resta del capítol V.

Cal assenyalar que les parts sacrificades o mantingudes en el resum són, de vegades, significatives quant als interessos del condensador o sobre la importància que els

---

<sup>18</sup> També el capítol VII d'E està principalment format, a banda d'algunes frases soltes, pels paràgrafs gairebé íntegres de la successió dels primers reis gots. El capítol XIII, el dels reis de Navarra, està confegit a base de frases gairebé iguals com les que trobem a A. Al capítol XI(2), després de la traïdora derrota de Carlemany a mans dels sarraïns, per explicar la reacció de l'Emperador, la retirada final i la seva mort, trobem a E una frase molt semblant a la d'A.

dóna. En tenim un exemple en el capítol VII, en què s'ha reduït molt la narració de la conquesta de Roma, el gruix del capítol a la *CdE*, i en canvi es manté pràcticament íntegra la successió dels primers reis gots, que a la nostra crònica era gairebé un apèndix. Així comença E a insinuar un cert interès per les genealogies.

Més significatiu és el cas del capítol VIII, en el qual sacrifica l'explicació de l'inici, extensió i durada de la dominació goda i la referència a les lleis que havien establert (és a dir, que no s'interessa pel tema dels gots) i passa directament a l'exposició de les causes de la pèrdua d'Espanya. En descriure-les, però, les ha reduïdes substancialment en eliminar la narració dels pecats de Vítiza, la insistència en els quals, com ja hem vist, és símptoma d'una de les característiques de tota la *CdE* iniciada ja en el primer epítom: l'anteposició de les causes morals a les polítiques en els esdeveniments històrics<sup>19</sup>.

D'aquesta manera, E presenta unes causes basades sobretot en les dissensions internes de la cort goda: les lluites entre el rei i els nobles poderosos (Vítiza, Teodored, Rodrigo i Pelai) per una banda, i per l'altra en el deshonor infligit per Rodrigo a Julià. Els altres episodis de la *CdE* en què s'insisteix molt en la idea de la traïció són el capítol IX, que ja hem vist que E resumia dràsticament, i el capítol X, amb el comportament i la mort dels traïdors contrastant amb l'ètic comportament de Pelai. Aquests episodis no són recollits en el resum, i tampoc cap dels personatges agents de la traïció, a part de Julià.

És especialment interessant la dràstica reducció del capítol X, tan extens a la *CdE*, en què pràcticament només es manté amb una certa substància aquell petit episodi de la defensa de Tolosa i, en canvi, s'hi ometen tots els fets de la resposta cristiana a la invasió sarraïna. Amb aquesta reducció E n'ha extirpat la figura de Pelai, molt destacada a la *CdE*, conformant-se a deixar-ne només una gris apuntació genealògica en la successió dels reis de Castella del capítol XII. Ara ja molt fermament, E demostra que li interessen més les genealogies que la història.

#### Capítols XI(2) i XI(6)

Comença a disminuir la intensitat del resum. En la narració de la conquesta de Carlemany (XI(2)) lleugerament, però en la consecució de la independència dels comtats per part de Guifré (XI(6)), pràcticament no hi ha resum. Hem de pensar que E pretenia així destacar aquests moments de la història. Com a reflex del canvi d'actitud quant a la reducció, cal recordar que també és en aquest punt on E comença a establir divisions i a titular-les.

### Capítols XII-XIV

El resum es va fer menys intens a mesura que avancen aquests capítols. La reducció és ja molt lleugera en relació amb el que veiem en el primer bloc, i la successió dels reis se segueix perfectament. No podem oblidar que és el punt on comencen les genealogies, que cada cop destaquen més com a interès principal d'E .

Com és lògic, hi ha alguns punts en aquest bloc que són més resumits que d'altres. Observem, per exemple, el paràgraf a què es redueix la llarga explicació de la llegenda de la reina difamada al capítol XIV, la qual cosa encara confirma una vegada més que la successió dinàstica hi és més respectada que la narració d'esdeveniments.

En acabar el bloc, amb el regnat d'Alfonso I d'Aragó, pràcticament ja no hi ha resum. Precisament en aquest punt, hem d'assenyalar que E pren partit en el cas de la mort o la desaparició del rei en la batalla de Fraga. El nostre testimoni no només creu que el rei morí a la batalla sinó que desmenteix l'altra versió dient que "...apud Fragam in bello saracenorū victus et occisus, *licet quidam aliorū dicant* , fuit..."<sup>20</sup>.

### Capítol XV

Comença el capítol amb el mateix tenor de reducció molt suau mentre s'ocupa de les èpoques de Ramiro II el Monje, de Ramon Berenguer IV i d'Alfons I el Cast. A partir de Pere I el Catòlic i fins al final, amb Pere III el Cerimoniós, ja no hi ha resum respecte de la continuació que E havia trobat a <sup>21</sup>.

#### 4.5.3.2. *Desenvolupament estílic*

La qüestió més rellevant entre les que afecten la redacció d'E es refereix a les fórmules utilitzades en les successions genealògiques.

El nostre testimoni s'esforça per unificar les fórmules que presenten els diferents regnats en les genealogies. La característica més important de la fórmula emprada per E és el fet que sempre fa aparèixer el nom del rei nou encapçalant la frase o el paràgraf que en parla. Després, pot presentar algunes variacions quant a la construcció amb què introdueix el regnat, però en la condició anterior es manté uniforme. Les variacions en l'estructura de la construcció sencera depenen del punt en què ens trobem. En la petita successió genealògica dels primers reis gots del capítol VII, per exemple, els testimonis

---

<sup>19</sup> Cf. l'apartat sobre el capítol VIII d'A i, en general, tots els comentaris dels testimonis A , B i C.

<sup>20</sup> Per a aquest cas, cf. l'apartat sobre el capítol XIV d'A .

de la *CdE* no han posat encara en marxa les fórmules redaccionals per a les genealogies i cada un dels quatre reis que s'hi esmenten està redactat amb una estructura diferent. La prova que aquest fragment encara no és considerat pròpiament una genealogia és el fet que les estructures són iguals entre el testimoni A i els textos de C i E, els descendents de que varien les fórmules, cosa que vol dir que aquell antecedent no les alterà. En arribar al capítol XII, amb la genealogia dels reis de Castella (i la dels reis d'Astúries incorporats), la fórmula esdevé més fixada i sol prendre la forma: "... (nom del rei nou), filius ... (nom del rei mort), regnavit (durada del regnat)"<sup>22</sup>. Lògicament, pot variar segons els casos el mot "filius" si la relació de parentiu era una altra<sup>23</sup>, o també s'hi pot intercalar algun epítet referit al rei<sup>24</sup>, però bàsicament l'esquema que segueix és aquest.

El testimoni A redacta encara els primers reis d'Astúries del capítol X encapçalant la redacció amb frases pròpies de la narració històrica, com "Post hunc cepit regnare gener Pelagii, Aldefonsus, et regnavit annis XVIII"; "Post mortem vero eius regnavit Ffoxilla, filius eius, annis XIII"; "Iste genuit filium nomine Aldefonsum...". Això indica que no té la petita successió inicial dels reis d'Astúries del capítol X com una genealogia encara, sinó com una narració històrica; és a dir, que es troba en un estadi anterior en la concepció de la crònica com a vehicle de genealogies, actitud que sembla que li va imprimir i que E va acabar de culminar traspasant aquests reis al capítol XII.

Al capítol XII el testimoni A canvia de fórmula i, ara ja sí, n'utilitza una de tall genealògic que, amb variacions, fa: "Mortuo .... (nom del rei mort), regnavit filius eius ... (nom del rei nou)". Aplica la fórmula a partir d'Ordoño I en endavant. El testimoni E continua amb la mateixa fórmula que havia posat en pràctica abans fins molt més enllà, de fet fins al regnat d'Alfonso VIII de Castella, i només a partir d'aquí enceta la que serà l'estructura utilitzada fins al final i, doncs, la més abundant: "... (nom del rei nou), mortuo ... (nom del rei mort), eius patre, regnavit". Als capítols XIII, XIV i XV manté aquesta estructura, evidentment amb algunes variacions en l'ordre o amb canvis en la relació de parentiu quan és el cas, per exemple: "Regnimirus monachus, Sanci filius, mortuis predictis duobus fratribus...". E es mostra uniforme en aquesta estructura fins i tot en els casos de Pedro I i Alfonso I d'Aragó, en què A no mantenia la seva estructura predominant, i

<sup>21</sup> Cf. l'apartat sobre les continuacions al capítol 5 de l'estudi.

<sup>22</sup> Per exemple: "Froxila, filius Alfonsi predicti, regnavit anni XIII ..." o "Ordinus, Raymiri filius, regnavit annis X...", etc.

<sup>23</sup> Per exemple, Alfonso I el Catòlic: "Aldefonsus predictus, gener Pelagii, postea regnavit annis XVIII...". En el cas de Ramiro I, nebot dels seu antecessor Alfonso II el Casto, s'ha omès la relació de parentiu: "Rayminurus sex annis regnavit...".

<sup>24</sup> Per exemple: "Aldefonsus, qui dictus est Maior, filius Ordini, regnavit XLVI annis...".

només la trencada en el cas de Pere II el Gran, encara que únicament perquè no hi figura un “mortuo Iacobo, eius patre”, com correspondria.

El testimoni C es comporta també com E en utilitzar aquesta fórmula, però recordem que, a més, intenta enriquir-la amb una doble referència al rei nou<sup>25</sup>. Les coincidències entre aquests dos models, per bé que C (o el seu antecedent “k”) intenti portar-lo una mica més enllà, proven que l'introduí l'antecedent i que té com a objectiu principal el fet que el nom del nou rei quedi col·locat en la primera posició de cada assentament en la successió genealògica.

---

<sup>25</sup> Cf. l'apartat sobre els desenvolupaments estilístics en el testimoni C.

#### 4.5.4. **Recapitulació**

El testimoni E és, en general, un text polit i corregit, en què gairebé tots els casos d'errors, confusions, etc., provenen ja dels seus antecedents<sup>26</sup>. Tanmateix, algunes vegades hem observat descuits en la còpia o algun altre fenomen de més abast, com el dels paràgrafs desordenats, que ens ha servit per cridar l'atenció sobre la importància que pot tenir en la transmissió la disposició visual dels textos en els antecedents.

La personalitat que s'endevina sota el text d'E, encara que es corregeixi força a través d'A<sup>27</sup>, és la de l'antecedent : l'estructura és la d' , i també ho són una certa tendència a l'exactitud en les dates en els regnats de la continuació, quan entra en els temps més propers, i, en el terreny estilístic, el fet de prescindir de les parts més retòriques de la *CdE*, segurament per supèrflues i no concordants amb els seus interessos. És possible que per aquesta mateixa raó vagi reduir fortament la càrrega moral que s'aplica sobre els esdeveniments històrics a tota la resta de la *CdE* i que, segons el que veiem en el testimoni E, no entrava dintre dels interessos de Bernat Rovira, el canonge a qui s'atribueix l'antecedent resumit.

Una altra actitud es dreça com la més important en el testimoni: l'interès per les genealogies, que comporta, en comparació, un relatiu desinterès per l'estricta crònica històrica, desafecció que es fa més evident en les parts amb més gruix de la *CdE* (els gots, Pelai, Carlemany, ...). L'interès per les genealogies i el complementari desinterès per la resta de la crònica estableixen una relació dialèctica que va modulant la intensitat del resum, conferint-li una tendència a decreixer progressivament.

No sempre segueix un únic mètode per condensar la *CdE* i, de fet, molt sovint opta més aviat per una selecció dels continguts de l'original que no pas per un resum *strictu sensu*.

El resum, però, esdevé la característica més important d' i, és clar, de tota la branca que en deriva. Està orientat a mantenir un mínim fil conductor històric que permeti enllaçar amb les parts genealògiques de la *CdE*, les que ocuparen prioritàriament l'atenció de Bernat Rovira.

---

<sup>26</sup> També li arriben de l'antecedent qüestions de contingut tan importants com la continuació dels regnats del capítol XV o la unificació de les fórmules que utilitza en la redacció genealògica.

<sup>27</sup> Cf. l'apartat sobre la Branca resumida al capítol 3 de l'estudi.

## 4.6 EL TESTIMONI F

El testimoni F és el text que Guillem de Vallseca va incorporar al seu comentari a l'usatge III, *Cum nos Raymundus Berengarius*, dins l'*Apparatus Guillelmus de Vallesicca super Usaticis*

Ja hem establert les relacions del nostre testimoni amb els altres i amb els seus antecedents<sup>1</sup>: F és una còpia de , al seu torn descendent d' , l'antecedent de la Branca resumida, a la qual pertany.

### 4.6.1. Estructura del testimoni F

Pel que fa a la macroestructura, s'hi endevina la mateixa d' , però més resumida encara. De fet, aquest testimoni i el seu company de Branca, E, només són comparables fins al capítol VI perquè més endavant F ja només fa resums extrems (o, millor, enllaça frases que just permeten seguir el fil de la narració) o bé se centra en qüestions que no són presents a E. Tanmateix, en els sis primers capítols, i encara podríem afegir-hi, aïllat, el cas d'XI(6), l'estructura dels testimonis F i E és paral·lela<sup>2</sup>.

El text de F no només no porta continuacions sinó que acaba abans que la *CdE*, perquè s'atura amb Ramon Berenguer IV. Tampoc no té cap relació, ni interna ni externa amb la llegenda d'Otger Cataló, text que hem vist relacionat amb tots els testimonis de la Branca completa i també amb E, el seu company en la Branca resumida<sup>3</sup>.

Pel que fa a la data de confecció de F , hem suggerit que s'ha de situar segur entre 1362, quan Vallseca era un estudiant de Montpeller i 1393, data en què el testimoni E ja havia estat copiat<sup>4</sup>.

### 4.6.2. Guillem de Vallseca

Per a la biografia de Guillem de Vallseca, cal remetre a l'aproximació més profunda que en tenim fins al moment, l'article d'Antonio García y García (1971), que seguirem fonamentalment en aquesta presentació<sup>5</sup>. La família Vallseca pertany a

<sup>1</sup> Cf. l'apartat sobre la Branca resumida al capítol 3 de l'estudi.

<sup>2</sup> Cf. l'apartat sobre la macroestructura al capítol 3 de l'estudi.

<sup>3</sup> Ni ni F no n'hi podien tenir, per cronologia. Però el text d'E, escrit al segle XVI, porta adjunta la llegenda. Això no passa amb el text de F.

<sup>4</sup> En qualsevol cas, havia d'estar acabada abans de la mort de Vallseca, que es produí entre 1413 i 1420, molt probablement en aquesta primera data (GARCÍA, 1971). Cf. l'apartat sobre la Branca resumida al capítol 3 de l'estudi.

<sup>5</sup> Cf. BROCA (1910, 498), encara que només l'esmenta entre els juristes del segle XV (?), en reporta un elogi de Jerónimo de Zurita i dona notícia d'alguns manuscrits que en contenen obres. També en parlen, però més aviat poc, BROCA (1918, 396), ELÍAS de Tejada

l'aristocràcia de la ciutat de Barcelona i en trobem membres exercint càrrecs públics, al Consell de Cent o a la Cort, des de finals del segle XII fins a finals del segle XVI. Aquest és un dels problemes que afecten la seva biografia, i tantes d'altres: la gran quantitat de juristes de la mateixa família, molts dels quals anomenats Guillem, que apareixen a totes les èpoques, genera força confusions<sup>6</sup>.

Una de les poques dades segures sobre les dates de la vida del nostre jurista és que assistí al Compromís de Casp quan era ja molt vell. Podem suposar que el nostre Guillem de Vallseca nasqués cap al 1340, basant-nos en la presència d'aquest nom al cartulari de la Universitat de Montpeller el 1362. Segons aquesta suposició, tindria uns 70-75 anys en anar a Casp, edat gens menyspreable. Una altra notícia, però, parla d'un Guillem de Vallseca (de fet, un "Dominus Guilielmus domini Raymondi de *Villasecha* de Chatelogna...") estudiant a Bolonya el 1330<sup>7</sup>. Antonio García, considera possible que el nostre jurista nasqués cap el 1310, estudiés a Bolonya el 1330, a Montpeller el 1362, i acabés anant al compromís de Casp amb 100-105 anys al damunt. Cal tenir en compte, però, que després d'això encara va viure uns quants anys més, a banda que aquestes dates suposen un període d'estudis de més de trenta anys. Creiem que la interpretació de García, tot i que intenta donar-li més fonament detectant en Vallseca un bon coneixement dels juristes bolonyesos, resulta massa forçada per causa del mateix pes de les dates i perquè parteix de la suposició d'un error en el nom del personatge, possibilitat que no ofereix ni més solidesa ni més versemblança que la contrària<sup>8</sup>.

Més endavant, Aquilino Iglesia (1983), resseguint la vida i les formes de l'expressió jurídica "Dura lex, sed servanda" o "Dura lex, sed lex", arriba a Guillem de Vallseca, que també l'havia usada en el seu *Apparatus*. Iglesia es fixa en la data present que surt a la nostra crònica al capítol III<sup>9</sup> i ja veu que és impossible. Però suposa que hi hagi hagut un error d'impremta a l'edició *Ant.* per 1369 (sense comprovar en cap moment el text del manuscrit, cosa que hauria impossibilitat la suposició) i es llança a fer hipòtesis sobre quin Guillem de Vallseca podria ser el glossador dels *Usatges* reinterpretant les dades de

(1948), Santiago SOBREQÜES (1978, 61) i força més, però amb altres inconvenients, Aquilino IGLESIA (1983).

<sup>6</sup> Per exemple, Antonio García en troba ininterrompudament al Consell de Cent entre 1341 i 1446, sempre anomenats Guillem: evidentment són massa anys per a una sola persona.

<sup>7</sup> És cert, com defensa García, que l'error en el cognom és molt fàcil, ja que se'n troben d'iguals en documents referits a Vallseca de la mateixa cancelleria reial catalana. Tanmateix, enfosqueix molt la claredat de l'argument.

<sup>8</sup> Ja admetent que pogué tractar-se del mateix cognom, cal tenir present que hi ha dos altres Guillem de Vallseca juristes documentats al segle XIV (i més en altres moments).

<sup>9</sup> Parla de 1269 en lloc de 1268 perquè llegeix el text a l'edició *Ant.* que dona aquesta data per error. Recordem que el capítol III és fet partint d'un text relacionat amb A i Vallseca no n'havia actualitzat la data present.



García i suggerint que podria haver estat un altre que fou vicecanceller de Jaume II. No arriba a cap conclusió sobre el cas, però dóna a entendre que el nostre jurista podia haver reelaborat unes glosses dels *Usatges* redactades a final del segle XIII (1269). A parer nostre, tota la seva argumentació parteix d'un error, que consisteix a prendre per certa la data de 1269, quan en realitat aquesta és fruit de la transmissió de la *CdE*. Tanmateix, hi coincidim en l'escepticisme sobre la longevitat que García atribueix al jurista.

Pel que fa a l'activitat de Vallseca<sup>10</sup>, cal destacar que fou vicecanceller del Cerimoniós i de Joan I<sup>11</sup>. En arribar al tron el rei Martí, Guillem de Vallseca fou interrogat en el procés contra els consellers de Joan I i fou posat sota confinament domiciliari durant un mes. La reina Maria, però, l'en tragué poc després. A partir del procés ja no apareix més anomenat com a vicecanceller; de tota manera, continuà essent considerat un prohoms i coneixem la seva intervenció en diferents causes i en actes protocol·laris a Barcelona. Durant l'interregne tingué també un paper destacat com a assessor de les Corts. Els seus càrrecs polítics es completen amb la fiscalia de la ciutat i de la cúria del vicari i la batllia de Barcelona; amb algunes missions diplomàtiques al servei de Pere III i Joan I en diverses qüestions relatives al Cisma; i amb l'exercici del càrrec de Conseller en Cap de la ciutat<sup>12</sup>.

Fou enviat com a compromissari a Casp i votà a favor de Jaume d'Urgell. Ferran I, tot i no haver rebut el seu vot, el féu batlle de Perpinyà el 1413. Devia morir al cap de poc perquè surt esmentat en un document de 1430 com si ja fos mort de temps.

La seva reputació fou enorme, si hem de tenir en compte els elogis que rebé de la posteritat<sup>13</sup>, el més important dels quals, possiblement, és el que li dedicà Lorenzo Valla a *Historiarum Ferdinandi regis Aragoniae libri tres* (GARCÍA, 1971, 688).

Les poques valoracions que tenim de l'obra de Vallseca com a jurista es limiten a les poques paraules que li dedicà Santiago Sobrequés (1978, 61) i les més extenses, encara que gairebé d'igual substància, de Francisco Elías de Tejada (1948, 20-23). Ambdós en ressalten el romanisme, lògicament com a dret supletori del vigent, que no fou

---

<sup>10</sup> Per a més detalls continuem remetent al mateix article de García (1971), com ja hem dit, la millor aproximació que tenim al personatge, l'únic punt feble del qual és el ja comentat de la suposició del naixement el 1310 i la incorporació dels seus estudis a Bolonya el 1330 quan el gruix de la seva vida se situa, com a mínim, a partir de 1370.

<sup>11</sup> Segons García, signa com a vicecanceller per primer cop el 8 de febrer de 1385 i hi apareix anomenat fins a 1395. La *GEC*, però, diu que ja fou nomenat el 1378 i que també n'era segur en el període 1393-1396, sota el regnat de Joan I.

<sup>12</sup> Segons la *GEC*, els anys 1387-1388, 1390-1391, 1399-1400 i 1405-1406. També BRUNIQUEL, 1912, I, 35-36).

<sup>13</sup> De personatges com Jerónimo Zurita, Manuel Marcillo o Nicolás Antonio.

contradictori amb una visió feudal de la comunitat, basada en la relació de vassallatge i de fidelitat recíproca, de tarannà pactista. Elías de Tejada, a més, en destaca el gust humanista i classicitzant, cristal·litzat sobretot en les citacions d'autors clàssics que farceixen el seu comentari<sup>14</sup>. A més d'això, s'hi reconeixen les idees corrents entre els juristes de l'època, algunes de les quals relacionables amb la inclusió de la *CdE* en el comentari: el poder del comte de Barcelona com a príncep amb total potestat en els seus dominis i, per tant, sense deute d'obediència envers cap altre príncep; el pactisme que obliga els reis a tenir consells i corts; o la convicció que la iniquitat dels monarques destrueix els regnes.

Guillem de Vallseca és autor d'una *Genealogia comitum Barchinone* que, encara segons García (1971, 690-691), es pot datar entre 1385 i 1387, i de l'*Apparatus* que conté el nostre testimoni F, a banda de molts altres textos interpretatius sobre qüestions jurídiques concretes.

L'existència de la *Genealogia comitum Barchinone* s'ha de relacionar amb un cert interès del jurista per la història. Tracta dels comtes i també dels comtes-reis, almenys fins a Pere el Gran, ja que a partir d'un moment determinat el manuscrit que la conté esdevé pràcticament il·legible “maxime quia infortunio aqua”, segons una mà posterior anota al començament de l'obra<sup>15</sup>. El fet que se centri en la història comtal ja és coherent amb el que veurem al nostre testimoni. També cal relacionar l'esment concret de documents de l'arxiu reial en el seu comentari amb el càrrec de vicecanceller que ocupà.

#### 4.6.3. El text del testimoni F

El text del testimoni F s'escriu, tant al manuscrit com a l'edició *Ant.*, tot seguit sota una única rúbrica indicativa del concepte concret que s'hi glossa, “Atque Yspanie subiugator”. A banda dels nombrosos errors de transcripció que presenta l'edició antiga *Ant.*, només hi és destacable la presència, encara que mínima, d'alguns sintagmes en català

---

<sup>14</sup> Parla, per exemple, del lloc en què copia les definicions de l'amistat que donen Ciceró, sant Agustí i sant Jeroni; o una remissió a les *Etimologies* de sant Isidor quan defineix la llei. Altres consideracions són la creença en un ordre i una llei natural, o l'atribució a Caïm de la invenció de la vida urbana, malèfica, doncs. Elías en diu “Gusto y regusto de saber antiguo que da al lector una impresión de madurez y densidad científica que es grato acicate y predisposición afectuosa en medio de la noche fría de la seca juridicidad de tantos otros” (ELÍAS, 1948, 20-21). Aquest comportament no és estrany en l'ambient de la cancelleria del Cerimoniós i de Joan I i, al costat d'altres fruits que en coneixem, titllar Vallseca de “classicista” o “humanista” és, com a mínim seriosament discutible. Com també passarà en el cas de Marquilles, és una llàstima que no disposem de valoracions jurídiques de conjunt més recents sobre aquests autors.

<sup>15</sup> Es tracta del manuscrit 123 de la Biblioteca del Real Colegio de España en Bolonia (MAFFEL, 1992). L'entrada concreta en el catàleg és preparada pel mateix Antonio García y García. Però devem les notícies més detallades sobre aquesta *Genealogia comitum Barchinone* a la intercessió del Dr. Joan Egea i a la inspecció que, amb infinita amabilitat i paciència, va fer-ne Albert Lamarca quan era becat en aquell col·legi.

enmig del text llatí. Es tracta del topònim “lo stret de Jubaltar”, al capítol III, que a més constitueix un afegit repetint l’aparició del mateix nom en llatí; i molt més endavant, a la llista dels comtes de Barcelona que hi ha a XI(7), on apareix en dues ocasions el sintagma “son fill”, en lloc del “eius filius” majoritari; també és en català l’epítet de Ramon Berenguer II, “Cap d’estopa”<sup>16</sup>.

#### 4.6.3.1. *Errors, males lectures, etc.*

Trobem en el text del testimoni F alguns errors o males lectures amb una certa significació o transcendència. Molts d’aquests casos es concentren al capítol III.

El més simple de tots és el cas de la confusió entre Tarazona i Tarragona. La primera ciutat es compta entre les fundacions d’Hèrcules; la segona, no. Tanmateix, és un cas de mala lectura força corrent. Igualment cal destacar el fet que cometi l’error en el nom del successor d’Hèrcules, “Sperian” per “Hispà”. La significació, en aquest cas, és deguda al fet que el capítol és confegit partint d’ amb informacions i frases provinents d’un text relacionat amb que, per cronologia, no pot ser A. Això ens porta a pensar que l’error de què parlem podia ser ja al primer epítom (i així haver passat a tota la *CdE*) i que fou el testimoni A qui el corregí i, seguint-lo, també E (cf. PC9).

Més transcendència tenen una parella de males lectures que trobem en el poblament de Vic. La frase està formulada exactament igual com la trobem a A, però la lectura “Anthonius” per “Ausonicis” li dóna un nou subjecte i la lectura “Ausones” per “annuens”, un nou complement. Així, el cas de Vic queda del tot transformat en el sentit que un personatge anomenat “Anthonius”, que anava amb Hèrcules, conquerí el territori i el castell dels “Ausons”, que per això s’anomenà “Ausonia”. La transcendència d’aquests errors la trobem en el testimoni G, que els segueix (cf. PC8), demostrant així el seu deute<sup>17</sup>.

G també en segueix un altre, encara en el capítol III. Es tracta de la data de la fundació de Barcelona (cf. PC12), per a la qual F dóna erròniament el 752 aC., i desvirtua així tot el càlcul que fa G sobre l’època de les fundacions partint de la data present. L’origen de la confusió pot raure en un relatiu que utilitza A per donar la data de la fundació de Roma: diu que la fundació de les ciutats (i, doncs, la de Barcelona) “fuit ante quam Roma construeretur quasi per CCCCLX annos, *que* civitas fuit condita ante

<sup>16</sup> També la paraula “spitaler”, al capítol XV, sembla catalana, per bé que és de lectura insegura en el manuscrit.

<sup>17</sup> L’edició crítica de la *HrH* dóna una variant de les edicions antigues en què també el mot “annuens” és pres com un nom propi, “Annues”. És evident que les edicions de la *HrH* no poden haver influït en aquest error, però demostra com és molt fàcil la confusió. Per a la relació entre G i F, cf. el capítol 3 de l’estudi.

adventum Christi DCCLII annis”. F devia interpretar que l’antecedent del “que” era Barcelona i d’aquí la confusió. Les dates que el nostre testimoni importava directament d’ contenien un esment a la data present, que F va mantenir i no va actualitzar. És per això que hi figura la data de 1268 (*Ant.* 1269)<sup>18</sup>.

Ja fora del capítol III, en el V, hem de parlar encara d’uns altres errors de F també seguits, en part, per G. Es tracta del lloc on es diu que Escipió Africà fundà Tarragona i després es parla de la fundació de Toledo i de Saragossa. F va fer una reinterpretació de tot el paràgraf, atribuint els mateixos fundadors a les ciutats de Saragossa i Toledo i errant la lectura del nom d’aquesta segona pel de la ciutat de Terol. Així, segons F , “Thelmon et Brunis, [...] edificarunt civitatem Cesarauguste [...] et civitatem Turolis”<sup>19</sup>.

Sense tanta transcendència, és a dir, ja no seguit per G, hem de parlar encara d’un altre error. Es tracta de la data de la conquesta de Roma per part d’Alaric, que se situa l’any 1062. Ja hem discutit al PC25 si això podia ser un cas de mala lectura, etc. Però la possibilitat que ens hi donem com a més plausible és que hi hagi aquí la suma de dos factors: la confusió entre l’any de Crist i els anys des de la fundació de Roma; i posteriorment un error en la transcripció de la data. La primera confusió s’hauria produït a ; la segona a F. Completant el que ja es proposa en aquell PC, creiem que l’antecedent devia portar només una data, el 1262 de la fundació de Roma (com trobem a C, D i G), i que va confondre-la per l’any de Crist. Així passà a , i d’aquí a , i a *Ant.*, per una banda, i a F per una altra, tot i que aquest darrer hi cometé un error per 1062. El problema d’aquesta hipòtesi és que el company de branca de F, el testimoni E, dóna correctament l’any de Crist 412. Ara bé, sabent que E corregia el seu antecedent a la vista d’A, no és gens estrany que en aquest cas hi hagués aplicat una d’aquestes correccions, sobretot tenint en compte que l’error és tan manifest.

Una última consideració que cal fer en aquest apartat no consisteix en un error i és paral·lela a un altre comentari que hem fet a propòsit del testimoni E. Es tracta de la presència en el capítol IV del concepte “ierant” en lloc de “venerant” quan parla del trajecte fet pels Escipions des d’Itàlia per envair Espanya. Ja hem comentat a propòsit d’E que la coincidència confirma clarament les relacions observades entre els dos testimonis. Ara bé, el canvi de concepte que la presència d’aquest verb suposa és més coherent a F, ja que l’utilitza per a les dues campanyes (la dels primers Escipions, “ierant”, i la definitiva

<sup>18</sup> Cf. l’apartat sobre el tractament de les dates, al capítol 5 de l’estudi, i el PC12.

<sup>19</sup> El testimoni G identifica també els fundadors de Saragossa amb els de Toledo, però esmenta correctament aquesta ciutat i afegeix a les fundacions dels dos personatges la de la ciutat de Terol (cf. PC18).

d'Escipió Africà, “ivit”) quan E ja canvia a “venit” en la segona. La perspectiva des de la qual s'escriu tota la *CdE* fomenta l'ús del verb “venir”, sense cap mena de dubte, i el canvi al verb “anar” ha de ser voluntari, aplicat per i seguit amb més fidelitat per F que per E.

#### 4.6.4. **Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni F**

Igual com passava en el testimoni E, no hi ha cas de parlar de simplificacions o de desenvolupaments, pròpiament, en el testimoni F, pel fet de ser un resum. Tanmateix, hi ha algunes qüestions referents a la manera com tracta els continguts i algunes incorporacions que sí que caldrà destacar.

##### 4.6.4.1. ***Conceptes o fragments d'altres procedències***

No es pot parlar, creiem, pròpiament, d'altres fonts en el testimoni F perquè les incorporacions que fa alienes a la *CdE* són molt inconcretas i d'ordre molt divers, des de les que podrien tenir un fonament textual fins a les que deuen ser atribuïbles als seus coneixements mateix.

Alguns dels conceptes incorporats es poden identificar clarament. Per exemple, al capítol XV, la idea de la intervenció de Guillem Ramon de Montcada en el matrimoni de la unió amb Aragó. També la idea que Ramiro II el Monje maridà, en sortir del monestir, la filla del rei de Lleó, quan la *CdE* i tota la historiografia dóna com a muller de Ramiro i mare de Peronella la germana del comte de Poitiers<sup>20</sup>. Ambdós deuen provenir de la *Crònica* de Desclot<sup>21</sup>, ja que no són gaire corrents en la historiografia del moment. El primer concepte arrenca de l'anomenada llegenda de Guillem Ramon de Montcada (COLL, 1958; ELLIOTT, 1983, 31-35), però com que el segon parteix d'una obra amb tanta difusió com la *Crònica* de Desclot, creiem que el més possible és que aquest primer concepte no sortís d'una versió independent de la llegenda sinó del mateix Desclot. Marquilles incorporà també al nostre testimoni G el primer dels dos conceptes.

Molt més obscura és l'aparició de Nemrod i la relació que s'estableix amb Jàfet al capítol II. En el punt en què la *CdE* explica les invencions de Jàfet, F introdueix un comentari sobre Nemrod, convertint-lo en fill d'aquest i dient que fou el primer

---

<sup>20</sup> Excepte D, que en aquest punt prové de la *Genealogia* i que no en dóna la filiació. Immediatament, en un paràgraf afegit, diu que era *néta* del comte de Poitiers.

<sup>21</sup> Cap. III i Cap. II, respectivament. Comparteix la segona d'aquestes informacions la *Genealogia* continguda al *Chronicon Barchinonense IV*, també anomenat *Cronicó de Mascaró* (BdC485, 242v), però és l'única altra obra on l'hem sabut trobar i és molt probable que també allà provingui de Desclot.

caçador<sup>22</sup>. No podem passar per alt que la *CdE* dona informacions del mateix tenor en el mateix punt, encara que atribuïdes a Jàfet (el primer que portà escut, el que instituí que les dames tinguessin serventes, i el primer que caçà amb ocells). La relació pel fet de ser iniciadors i en la qüestió de la caça és més que clara. Ara bé, no s'endevina una causa per la qual Vallseca volgués substituir unes informacions per les altres. Si pensem en comentaris de la Bíblia que poguessin establir aquesta relació i en els quals s'hagués pogut basar F , topem amb el greu escull que, per començar, Nemrod no era fill de Jàfet sinó descendent de Cam. És més, glosses com la de Petrus Comestor expliquen que en realitat era descendent de Sem, però que davant la negativa a la seva pretensió de voler dominar sobre els altres del seu llinatge com si en fos el primogènit, anà a trobar Cam, el qual sí que ho acceptà, i per això és considerat com a descendent de Cam (citat a BADIA, 1983, 260). El mateix estudi de Lola Badia ens il·lustra encara sobre la imatge cruel i despietada de Nemrod a l'Edat Mitjana, sorgida d'una lectura dels Setanta (“gigas venator *contra* Dominum Deum” en lloc del “robustus venator *coram* Domino” de la Vulgata) i amplificada per sant Agustí (*De civitate Dei*, XVI, 3, 4, 11), que fa dir al Comestor que Nemrod fou “venator *hominum* coram Domino”. Reproduïm aquestes opinions precisament perquè no apareixen en cap mesura en el nostre text, i això suggereix que la relació de l'esment de Vallseca amb la tradició escolàstica dels comentaristes de la Bíblia i amb la cultura patristica és molt improbable.

Abans de considerar que incorporà aquesta idea amb la voluntat de cometre un error, sense més, creiem que una possible explicació del cas podria partir de la suposició que l'autor de F establís involuntàriament la relació entre els dos personatges, i podríem formular una hipòtesi en aquest sentit. Sabem que Vallseca va tenir accés a un text relacionat amb , almenys per confegir l'episodi herculi del nostre antecedent . Però potser no el tenia a la vista en el moment d'escriure el comentari sinó que podia haver-hi tingut només la part que concernia la fundació de Barcelona (és a dir, el nostre capítol III), per exemple en unes notes que n'hagués pres, per interès personal, en algun altre moment. En no trobar en el resum , que llavors li servia d'antecedent, aquella curiositat que constituïen les invencions dels primers pobladors i en recordar-ne almenys una de relativa a la caça, podia confondre, com dèiem abans, involuntàriament, aquella informació amb la molt més corrent i coneguda sobre el primer i més famós “caçador” de la història sagrada, Nemrod. Vallseca podria haver-lo incorporat al text i hauria restituit

---

<sup>22</sup> I fins i tot dona la cita del pas bíblic sobre Nemrod, Gènesi, 10 (8-9). G, que també segueix en aquest punt F , dona la lectura “Nemorum” per “Nemrod”, i el mateix error comet l'edició *Ant.*, ambdós a través de , que és qui devia introduir la confusió (cf. PC4).

així, a través dels propis coneixements, una informació que potser no tenia, en aquell moment, la possibilitat de comprovar.

Tampoc no prové del seu antecedent de la *CdE* el fragment de F que correspon al nostre capítol XI(7). De fet, és aquest fragment del testimoni el que més mereix el nom de comentari a l'usatge tercer i, concretament, al concepte “Yspanie subiugator”, ja que no explica la genealogia dels comtes de Barcelona (com sí que fan G i D) sinó que Vallseca s'hi limita a donar indicació i algunes informacions sobre els comtes anomenats Ramon Berenguer, i a justificar a través de la figura de la sinècdoque que s'apliqués el concepte de “subjugador d'Espanya”<sup>23</sup>. Després el completa amb una llista pelada de la successió dels comtes, dels quals només dóna el nom i el parentiu.

En aquest fragment, doncs, i en els paràgrafs introductoris anteriors a la crònica<sup>24</sup>, és on hi ha, pròpiament, la glossa a l'usatge. I és també la part que hem d'atribuir a la ploma del mateix Vallseca. És natural pensar que per escriure-la devia recórrer a informació d'altres llocs, potser els mateixos que havia utilitzat o utilitzaria per a la seva *Genealogia comitum Barchinone*.

Per exemple, és segur que el paràgraf sobre Ramon Berenguer IV immediatament anterior a la llista dels comtes és tret dels crònicons *Barchinonenses*, que tenen precisament com a característica la presència de l'expressió “claustra Hispanie fregit” (COLL, 1962, 72). Ultra els exemples que cita Coll, podem adduir el text del *Cronicó Barchinonense IV (Cronicó de Mascaró)*, que diu: “Et iste claustra Hyspanie fregit, ac civitates Almarie, Dartusse, Ilerde et Frage atque Siuranam et omnia opida que sunt citra flumen Ybery cepit” (BdC485, 242r). També hi presenten força identitat els paràgrafs sobre els Ramon Berenguer anteriors<sup>25</sup>.

A part d'alguns passatges, com l'anterior, per als quals podem trobar relacions textuals explícites, hem de considerar que altres aportacions poden pertànyer als coneixements de l'autor o, per a qüestions més concretes, a documents de l'arxiu reial que, sens dubte a causa dels seus càrrecs i la seva relació amb la cancelleria, coneixia.

#### 4.6.4.2. ***El resum. Diferents intensitats***

---

<sup>23</sup> “...sumendo partem pro toto. Et sic est hic in litera figura sinodoches”.

<sup>24</sup> Els que la precedeixen en l'edició de F sota la rúbrica “Cum nos Raymundus Berengarii”.

<sup>25</sup> Aportem aquest exemple perquè és el més semblant quant a la redacció i perquè ja hem observat més amunt una altra coincidència amb el mateix text.

F parteix majoritàriament de l'antecedent . Ja hem valorat, en el comentari del testimoni E, el resum que havia fet sobre la *CdE*. El que és pertinent ara, doncs, és valorar el comportament de F respecte d'aquell.

Justament a l'inrevés del que passava a , en el qual la intensitat del resum anava decreixent a mesura que avançava la crònica, el testimoni F va intensificant cada cop més el resum.

#### Capítols II-VI

La part de la història antiga és molt poc reduïda per F . Dins d'aquest bloc, però, s'han de matisar alguns aspectes.

El més important és que el capítol III no només no és resumit sinó que s'hi presenta molt ampliat<sup>26</sup>. Tanmateix, dintre de la tònica general d'ampliació, cal fer notar una reducció prou significativa. Es tracta del punt en què Hèrcules acaba de vèncer Gerió i llavors, segons A , dóna nom a Galícia, institueix uns jocs i dóna nom a Lusitània, funda i anomena la ciutat d'Hispalis a la Bètica, s'adreça a la Cartaginense i lluita amb Càcum al Moncayo i hi funda Tarazona. D'aquí passa a Celtibèria. Tota aquesta part del periple d'Hèrcules, que no apareix a , és resumida per F amb un "diversas civitates edificando" i una altra sola frase per explicar la fundació de Tarazona. De seguida passa a Celtibèria, on torna a reprendre el text en versió completa. L'eliminació de la part més allunyada territorialment situa l'interès de Vallseca molt clarament en la història catalana, actitud que es va dibuixant amb força precisió.

#### Capítols VII-XI(2)

En aquests capítols el resum és màxim, especialment en el tema de la història goda. El cas més significatiu és el de la frase amb què despatxa els capítols VII, VIII, IX i X, tan centrals en la *CdE*. El contingut d'aquests capítols no oferia, doncs, gens d'interès per al nostre jurista. Ben diferent és l'aprofitament que en farà Marquilles (G) per il·lustrar la referència de l'usatge tercer a les lleis godes.

#### Capítol XI(6)

En canvi, és de màxima importància per a la seva finalitat el capítol XI(6), que, al seu torn, ja havia estat molt respectat per . Per això no difereix pràcticament de qualsevol altre testimoni de la *CdE* en aquest punt.

L'alliberament del vassallatge feudal que el comte devia al senyor franc és el principi que sustenta la potestat d'aquest per exercir com a príncep en el seu territori. Justificar la capacitat del comte per dictar lleis és un dels objectius del comentari a l'usatge



tercer i no hi ha dubte que el nostre capítol XI(6) concorre perfectament, potser més que cap altre en tota la crònica, a aquesta finalitat.

#### Capítols XI(7)-XV

S'han de considerar (respecte d' , que ja no hi resumia) uns capítols molt condensats. Però la seva principal característica no és tant la reducció com que són confegits amb una finalitat absolutament diferent. Així com s'interessava per les genealogies i mantenia la continuació fins a Pere III, etc., F inclou el capítol XI(7) per parlar dels comtes anomenats Ramon Berenguer, i els capítols XIV (amb algunes confusions que demostren no gaire interès) i XV només per explicar com s'arribà a la unió amb Aragó, dos aspectes que conflueixen en Ramon Berenguer IV i, per això, és amb aquest personatge que s'acaba la crònica.

---

<sup>26</sup> Ja hem comentat a bastament que segueix informació procedent d'un text relacionat amb .

#### 4.6.5. **Recapitulació**

Així, doncs, Guillem de Vallseca, jurista, prohoms, vicecanceller del rei Pere III, inclinat a conèixer la història comtal, decideix incorporar una petita crònica en el seu comentari als *Usatges*

La hi inclou a l'usatge tercer, un dels no preceptius, que presenta Ramon Berenguer I i els nobles que intervingueren en l'establiment del codi. Per descomptat, no hem de considerar que Ramon Berenguer el Vell el redactés<sup>27</sup>, però partint de la figura que n'ostentava la paternitat, la intenció de Vallseca és sobretot justificar la potestat del comte per dictar lleis, traçant un prim fil històric que connecta el territori amb els inicis del món, entretenint-se només en dos moments: el que explica la fundació i antiguitat de la capital del comtat (i del Principat) i el que explica la independència obtinguda pels comtes respecte dels reis francs, el moment en què passen a tenir l'autoritat suprema del príncep lliure.

Intenta, de passada, aclarir per què el text legal l'anomena "Yspanie subiugator", fent un extracte d'apuntacions genealògiques referides als Ramon Berenguer, que completa amb una llista dels noms dels comtes. Dedicada després unes quantes línies a explicar els antecedents genealògics de la unió amb Aragó, el fet que associa el casal de Barcelona al rang de la reialesa.

Per a tot això, se serví de la *CdE*. Prescindi de gairebé tota la part de les successions reials i la substituï per unes pseudogenealogies fetes a la seva conveniència, per a les quals incorporà algunes idees provinents d'altres textos. És segur que Vallseca tenia notícia i en algun moment havia tingut coneixença i, probablement, accés a la *CdE* en versió íntegra, però, a la vista d'aquestes finalitats tan concretes, hem de pensar que devia preferir basar-se en un resum ( ) perquè l'objectiu general del seu *Apparatus* i específicament del comentari a l'usatge *Cum dominus...* no era la divulgació històrica sinó oferir arguments per il·lustrar històricament l'esperit i alguns conceptes concrets que sortien en aquell usatge tercer.

---

<sup>27</sup> Els *Usatges* són el producte de diferents i successives compilacions, que han estat estudiades i molt definides (BASTARDAS, 1984).

## 4.7 EL TESTIMONI G

El nostre testimoni G és inclòs en els *Commentaria* de Jaume Marquilles sobre els *Usatges* de Barcelona. Ocupa bona part del comentari a l'usatge tercer, *Cum domnus...*,<sup>1</sup> i en la transmissió de la *CdE* constitueix el representant més elaborat de la Branca completa.

Segons el que hem establert al capítol 3 de l'estudi, el testimoni G es confegí basant-se en l'antecedent "k" retraduint-lo al llatí, però tenint accés a (un text relacionat amb la línia F) i a un altre d'emparentat amb A o la seva línia<sup>2</sup>. De fet, però, abandonà el text de la *CdE* a partir del capítol XI, tot i que s'hi mantingué paral·lel, i el substituï per tota una colla de materials diversos, entre els quals destaca en importància quantitativa la *CGPIII*

4.7.1. **Jaume Marquilles**

Coneixem amb una certa precisió la biografia de Jaume Marquilles<sup>3</sup>. Resumint-la, podem dir que devia néixer el 1366-1367 segons l'edat de vuitanta-un anys que declara el 2 d'abril de 1448 quan lliurà l'obra a la ciutat<sup>4</sup>. Les dades que ell mateix ens ofereix als *Commentaria* van servir perquè Nicolás Antonio (1788, 244, §299-302) en tracés un esbós biogràfic que va seguir Torres Amat (1836, 377). A més, a l'usatge *Potestatem..* explica que en la seva joventut havia estat a l'escribania pública de Manresa, dada que no transcendí a aquests biògrafs. Per l'edat que declara (18 anys) se n'ha de situar l'estada cap el 1385.

“Quero ultimo, de una notabili questio que de facto fuit in civitate Minorise, tempore videlicet quo ego, Ja. Marquilles, [...] juvenis eram quasi in etate XVIII annorum et morabar in scribania eiusdem civitatis publica pro scriptore iurato. Nunc vero per Dei gratiam sum secundum in anno presenti et curribili MCCCCXLVIII in etate octuagenaria uno iuncto anno constitutus. Que siquidem questio erat et fuit de et super apprehensione potestatis castris de Guardiola in vicaria Bagiarum siti facta per Thomam de Faro, dominum directum et

<sup>1</sup> Per a les raons de la inclusió d'una crònica al comentari sobre l'usatge tercer, cf. la recapitulació sobre el testimoni F en aquest mateix capítol de l'estudi i, més endavant, l'apartat sobre el text de G.

<sup>2</sup> Per a les relacions amb "k", , i amb la línia d' , cf. l'apartat dedicat a la Branca completa al capítol 3 de l'estudi.

<sup>3</sup> Des de Nicolás ANTONIO (1788), però, no hi ha hagut pràcticament investigació en aquest sentit: TORRES AMAT (1836), VALLS I TABERNER (1936) i DURAN I SANPERE (1949) s'hi basen. ELÍAS de Tejada (1948) ni tan sols en dóna dades biogràfiques, ni tampoc BROCA (1910, 494; 1918, 394). SOBREQÜÉS (1978, 61) només en dóna unes dates de naixement i mort i VILALLONGA (1993, 141-142) resumeix el que es troba en aquests autors. El resum biogràfic sobre Marquilles més recent és el de MONJAS (1998, 518-519).

<sup>4</sup> Ell mateix es presenta així, gran i allunyat ja dels càrrecs: “Jacobus Marquilles, presbyter minimus, in decretis baccallarius, [...] in octuagenaria etate cum uno constitutus, nullumque obtinens beneficium nisi quandam in ecclesia barchinone capellaniam, valoris septem librarum cum dimidia barchinone vel circa” (AHCB L18, 1r-1v).

alodiarum dicti castri, cuius feudatari sive vasallus erat Galcerandus de Castelleto, domicellus” (MARQUILLES, 1505, 141r)

La qüestió és extensíssima i profusa en tecnicismes, però volem assenyalar que l'eminència jurídica consultada en aquell cas fou Guillem de Vallseca, que hi surt citat moltes vegades. Desconeixem si hi hagué cap relació directa entre Vallseca i Marquilles, però la indirecta és vivíssima a través de la *CdE*.

En un altre indret del comentari, a propòsit de l'usatge *Princeps namque...*, trobem l'afirmació que havia estat vicecanceller del rei Martí<sup>5</sup>. L'exercici d'aquest càrrec, ja indicat per Nicolás Antonio i repetit fins a Vilallonga (1993, 141), és desmentit per Brocà (1910, 494, nota 4; 1918, 394, nota 13) sense explicar en què es basa<sup>6</sup>. S'ha repetit també tradicionalment que estudià canons a Lleida. Els anys 1413 i 1414 era batxiller en dret i degà del Vallès, encarregat de realitzar-hi la visita pastoral per ordre de Guillem Jofre, vicari general de la diòcesi de Barcelona (MONJAS, 1998, 518-519). Segons el mateix article, el 1424 (segons la *GEC* el 1428) fou nomenat vicari general de la diòcesi de Vic i posteriorment ho fou de Barcelona. Com hem dit, el 1448 lliurà als consellers de la ciutat els *Commentaria* sobre els usatges de Barcelona, que el 1505 foren impresos per Joan Luschner<sup>7</sup>. Es considera que morí entre 1451 i 1455.

El Marquilles eclesiàstic és el que havia merescut menys atenció fins fa ben poc, quan Lluís Monjas (1998) va publicar i estudiar el qüestionari de visita pastoral que havia redactat. Segons aquest estudi, Marquilles evidencia una sòlida formació i unes tendències doctrinals que l'homologuen amb els corrents més moderns del seu temps.

“En Jaume Marquilles, a través del coneixement de les Escriptures, de la tradició dels canons i de la modernitat canònica, i de la tradició reformadora catalana dels segles XIII i XIV, elaborà un qüestionari que s'adaptà a les necessitats de la reforma pastoral del segle XV, i que avançà algunes de les futures directrius del concili de Trento. Però també connectà amb l'Escriptura i la tradició de l'Església. Un qüestionari que es troba al nivell d'aquells que elaboraren alguns dels més prestigiosos canonistes de l'Europa del segle XV (com En Joan Gerson) [...] En definitiva, un qüestionari que es presenta amb

---

<sup>5</sup> “Ea propter Barchinone per plures sapientes et me in audientia regia fuit ita conclusum, tempore quo eram vicecancellarius domini regis Martini gloriose memorie de et super ac pro nonnullis armis quorundam rusticorum de Lupricato qui inter se bandositates habebant”. I més endavant “Et peiora peioribus accumulando etiam arma que in domibus tenebant inde abstrahi et Barchinona per suos sagiones asportari fecit” (MARQUILLES, 1505, 203v).

<sup>6</sup> La frase és redactada clarament en primera persona. L'escriptura abreujada del càrrec a què es refereix (“vicec”+abrev.) pot fer dubtar sobre quin era exactament, però és probable que Brocà pensés en la impossibilitat dels clergues d'ocupar càrrecs públics, tot i que els era permès el de canceller (FERRO, 1987, 59). En conseqüència, un clergue no podia ser vicecanceller perquè pogués intervenir en causes criminals (GARCÍA, 1971, 682, nota 23, parlant de Vallseca) i per protecció de la justícia, ja que el rei “no els hauria pogut castigar si delinquien en l'ofici” (FERRO, 1987, 325).

<sup>7</sup> També és fruit d'una confusió la dedicatòria de l'obra per part de Marquilles a Pere de Cardona, bisbe d'Urgell; és l'edició de 1505 que és dedicada a aquest bisbe per qui l'emprenia, Joan Andreu Riquer.

una clara finalitat: ésser el programa de la política pastoral dels bisbes catalans de la primera meitat del segle XV” (MONJAS, 1998, 525-526).

El Marquilles jurista ha estat, per contra, molt destacat però, en proporció, potser menys estudiat encara que l'eclesiàstic. Tothom n'ha destacat el patriotisme i la prolixitat. De fet, la valoració de conjunt més extensa que en tenim es limita a les pàgines que li va dedicar Francisco Elías de Tejada ja fa més de cinquanta anys.

Elías de Tejada relacionà Marquilles amb Tomàs Mieres i és en comparació amb aquest que tracta el nostre jurista<sup>8</sup>. El considera, com aquell, molt preocupat per conciliar els drets feudal i romà (una de les grans qüestions del moment) intentant donar sortida “a las realidades de una vigorosa clase urbana, comerciante y marinera” (ELÍAS, 1948, 50). Per això, qualifica la seva posició de burgesa i liberal<sup>9</sup>. Relacionat amb el nostre objectiu, també en destaca un fort interès a deixar clar que el comte de Barcelona té potestat per dictar lleis, qüestió que incideix plenament en el motiu de la incorporació d'un text historiogràfic al comentari sobre l'usatge tercer.

La valoració d'Elías de Tejada, però, no distingeix la crònica (és a dir, el nostre testimoni G) de la resta del comentari jurídic de Marquilles i, així, atribueix a aquest comentari algunes de les característiques que s'haurien d'atribuir al text incorporat. Per exemple, assigna a Marquilles un “engreimiento a lo isidoriano por las bellezas de la patria” en detectar-hi la *Commendatio Hispanie* del capítol VI de la *CdE*, i assevera que tenia “la convicción de que Cataluña no era sino una de esas tierras hispánicas” quan s'adona que parla de la desfeta goda i de la batalla de las Navas de Tolosa i que “hace anteceder la historia general de España a la medieval de Cataluña” (1948, 48, nota 175). Hi ha un corrent, format per no pocs autors, segons els quals parlar de la història antiga d'Espanya a la Catalunya medieval és un inequívoc signe d'“espanyolisme”, ja que ho interpreten com una correcció de la natural i malaltissa tendència al “particularisme” que els historiadors d'aquest racó de la península han manifestat sempre. Elías de Tejada cau plenament en aquest anacrònic plantejament, igual com, per exemple, Maravall (1954). Desclot o Muntaner són per a ells els màxims exponents de la visió reductora i particularista de la història. En canvi, atribueixen als historiadors que vinculen Catalunya al passat hispànic una participació clara en la idea de l'Espanya goda i en les essències d'una visió política que pretén fonamentar situacions molt posteriors a les dels temps de què es parla. Segons

---

<sup>8</sup> “Por todo lo cual Jaime de Marquilles se sitúa en la línea del pensador político que siguiera Tomás de Mieres, recogiendo las mismas vibraciones, alentando idénticos juicios, sirviendo consciente o inconscientemente los nuevos intereses y corrientes sociales [...] Todo ello marcando con su acento catalanísimo las temáticas más variadas y desarrollando los problemas con un tino jurídico tan detallado como enervadísimo” (ELÍAS, 1948, 52).

<sup>9</sup> “salvando el anacronismo de los vocablos” (ELÍAS, 1948, 49).

això, una crònica com la *CdE*, per exemple, queda investida d'una àureola de text innovador i revolucionari per a la qüestió nacional i política de Catalunya, condició que resulta exagerada i que només pot trobar explicació en la nul·la innocència dels ulls que fabriquen tal anacronisme.

El Marquilles historiador va ser glossat per Valls i Taberner (1936) en una breu conferència. Per considerar-lo historiador se centra justament en la incorporació de la nostra crònica i en destaca la part que es refereix al regnat d'Alfons el Magnànim (de fet, la part d'aquest regnat fins a 1448, és clar), que considera que té “el valor d'una relació contemporània” (1936, 11). En pondera la valentia d'opinar sobre les errades comeses pel rei, tot i la profunda admiració que li manifesta, i la proximitat als fets, característiques a les quals bé hi podríem afegir l'interès per narrar honestament els esdeveniments amb tota l'objectivitat possible i l'esforç per actualitzar la narració fins al darrer moment. Valls i Taberner acaba considerant-lo el darrer dels historiadors medievals, abans de donar el relleu a Margarit, Jeroni Pau i Tarafa.

#### 4.7.1.1. *Marquilles, genealogista?*

La tradició erudita atribueix a Marquilles una altra obra, de la qual no sabem gairebé res. Es tracta d'un nobiliari intítulat *De las casas solariegas de Cataluña*, escrit cap el 1450<sup>10</sup>. La referència de Nicolás Antonio (1788, §302) no dona cap pista sobre el lloc d'on en conegué l'existència<sup>11</sup>. És Torres Amat qui ens en forneix implícitament una pista a través de la bibliografia que cita, on apareix Joseph Dromendari.

Aquest autor publicà un *Arbol genealógico de la casa de los viscondes de Rocabertí* (DROMENDARI, 1676). És una genealogia com les de l'època, que atorga orígens absolutament fantasiosos a aquesta nissaga. Dromendari atribueix uns inicis tan reculats per a aquella família, que explica el viatge emprès per un cavaller d'aquest llinatge, el “cavallero Rupebertino”, des d'Hispania cap a Jerusalem atret per la fama dels miracles i prodigis que Jesús hi obrava, acompanyant sant Jaume (!) que hi anava pel mateix motiu. En paraules del genealogista, “Hallavase à este sazón en la España Tarraconense un cavallero, à quien Iayme Marquiles llama Vernoldo, ascendiente de la casa y familia de Rocavvertí...” (1676, 113-114). Dromendari esmenta Marquilles com a autoritat en altres

---

<sup>10</sup> Consta a la *GEC* sense el títol. També a ANTONIO (1788, 244), TORRES AMAT (1836, 377) i VILALLONGA (1993, 142).

<sup>11</sup> “302. Ceterum scripsisse eum quoque opus *Genealogicum* circa annum MCDL è tabulariis publicis atque aliis authenticis instrumentis, *Casas solariegas de Cataluña*, hoc est, *De Cathaloniae nobilibus familiis*, inscriptum, nonnusquam legimus” (ANTONIO, 1788, 244), amb l'inconcret “nonnusquam”.

indrets de l'obra pel fet d'haver escrit “un libro que intituló Casas solariegas de Cataluña”, ja que el considera “insigne historiador” (1676, 114).

No hi ha acord, però, sobre la data en què es realitzà el viatge de l'antecessor dels Rocabertí; l'opinió “comuna” és que fou l'any 32 i Marquilles ho desmenteix proposant el 42 després de Crist. Dromendari no comparteix la correcció a la data i això el porta a escriure tot un capítol intitulat “Iuizio sobre la Historia de Iayme Marquiles” (1676, 121 i seg.), on refuta aquesta opinió. Malgrat que el contradiu, manifesta gran consideració envers el nostre jurista:

“Concurren en este Author todas calidades necessarias para hazer digna de todo crédito su Historia; pues a mas de la grande erudición que muestra en sus obras, y de seguirle como classico graves Historiadores, confiessa el mismo que para componer la Historia que escribió por los años 1450, se sirvió de noticias authenticas sacadas de los Archivos Reales y escrituras legalizadas de las mas principales familias” (DROMENDARI, 1676, 121-122).

Tot i que en parla tant, només ens n'ofereix un extret, i encara indirectament, en una nota al marge:

“Las palabras de Iayme Marquiles citado dentro son estas: ‘Vernoldo de Rocabertí con un otro hermano niño también convertido, hechos dicipulos de s. Tiago, passaron con el a Ierusalem en el año 42 de Christo y del imperio de Claudio Segundo. Otros dicen 32 de Christo con mucho error; porque los dicipulos y apóstoles no se movieron de Iudea ni fueron fuera de ella hasta 12 años después de la muerte de Nuestro Salvador’. Citalo y sigue Muñoz en su Teatro, tom. 3, lib. 8, litt. R” (DROMENDARI, 1676, 122, i menys extensament a 114)

Ha pres el fragment, doncs, del *Teatro genologico delle famiglie nobili titolate feudatarie ed antiche nobili del fidelissimo regno di Sicilia*, escrit per Filadelfo Mugnos —italianitzat— (MUGNOS, 1647)<sup>12</sup>. Es tracta d'una successió de relats sobre la història i les filiacions i relacions de llinatges establerts a Sicília, ordenats alfabèticament.

Mugnos comença explicant la història de la família Rocabertí apel·lant a l'autoritat del nostre jurista:

“Confirma oltre molti Imperiali e regii privilegi il chiarissimo historico e legista Giaime Narquilles en las Casas solariegas de Catalogna, della cui opra se ne servì nelle famiglie nobili catalane Beringario de Aguil ò de Agil en las Casas solariegas de Espagna” (MUGNOS, 1647, III, 233)<sup>13</sup>

Després situa geogràficament el castell de Rocabertí i torna a citar “Giayme Narquilles, benché alcuni dicono Marquilles”, del qual importa un llarguíssim fragment

---

<sup>12</sup> Una altra obra de Filadelfo Mugnos s'intitula *Teatro della nobiltà del mondo, del sig. dottore don Filadelfo Mugnos.*, però és estampada a Nàpols per Novello de Bonis el 1680, de manera que no pot ser la que cità Dromendari.

<sup>13</sup> Hem d'agrair l'obtenció d'aquest text a les fotocòpies que, amb molta amabilitat, Marcello Barbatto ens ha enviat, per intercessió d'Anna M. Compagna, des de Nàpols.

(unes 200 línies) en castellà, que constitueix l'explicació històrica dels orígens de la família Rocabertí.

Si hem de creure l'atribució de Mugnos, aquest és el fragment més extens que hem pogut localitzar fins ara de les *Casas solariegas* de Marquilles. Tanmateix, el fet que el genealogista italià esmenti juntes dues obres intitolades de manera molt semblant<sup>14</sup>, la de Marquilles sobre Catalunya i una altra sobre Espanya composta per Beringario de Aguil o de Agil, ens fa sospitar que es podria haver produït una confusió en prendre com a pròpies del nostre jurista paraules que hagués escrit aquest altre genealogista. Malauradament, cap Beringario de Aguil, Agil, Aguila(r), Gil, Guil, etc., s'ha deixat localitzar fins ara i, esperant l'ocasió de fer ulteriors investigacions, hem de concentrar-nos de moment en el fragment al·ludit.

El text explica la història antiga i recent de la família. Només en una ocasió puntual es refereix a “Muño Alfonso en su antigua *Corónica* y otros escritores” (MUGNOS, 1647, III, 234), però la font principal de la informació que conté és:

“un antigo libro entitulado *Museolus vicecomitum aliorumque Heroum ex directa linea familiae de Rocabert*, asentado en una antigua arca de yerro llamada Arca de los Viscondes de Rocavert conservada entre el Castillo; y dello trahiere asta mi tiempo 1462” (MUGNOS, 1647, III, 235)

i acaba el fragment:

“Y a todos los sobredichos les he sacado del dicho libro de los visconde (*sic*) de Rocavert, y si qualquier curioso pretende saver más desto, vayas allí a leerlo que tuviere la verdad” (MUGNOS, 1647, III, 237-238).

Tot i el poc que en sabem, l'atribució a Marquilles d'aquest text està impregnada d'algunes aromes, si més no, sorprenents. El tret més notori és que parli de “mi tiempo 1462”. Per les dades que el mateix Marquilles dóna repetidament, el 1462 havia de passar dels 95 anys, i aquest *Museolum* que li serveix de font arribava fins a aquella data. La composició d'aquestes *Casas solariegas* de Marquilles, doncs, s'ha de situar encara després d'això, és a dir, cap a la centena d'anys del nostre escriptor<sup>15</sup>.

El fet que el fragment sigui escrit en castellà i no en llatí ni en català també és una mica sorprenent<sup>16</sup>. Això augmenta la sospita anteriorment expressada sobre la

---

<sup>14</sup> Suposant que “Casas solariegas” sigui pròpiament un títol, ja que més aviat sembla una denominació descriptiva del tipus d'obra.

<sup>15</sup> El fragment acaba amb Dalmau de Rocabertí i els seus fills Jofre, Dalmau, Arnau i Isabel, “à mi tiempo niños”. Aquestes dades són més coherents amb les de la vida de Marquilles: Dalmau V de Rocabertí (1403-1454) fou succeït per Jofre VII (el que surt com a nen) el 1454. Havia nascut cap el 1420 i morí el 1479. Dos dels germans de Jofre coincideixen amb els noms donats pel fragment: Dalmau Climent, que fou canonge de Girona i abat de Belcaire, i Elisabet, monja de Jonqueres.

<sup>16</sup> El fet que aparegui en castellà enmig del text italià prova que Mugnos tenia el castellà com la llengua original del fragment.



possibilitat que Filadelfo Mugnos hagués pres el fragment d'aquell Beringario de Aguil, que no sabem si l'atribuïa o no a Marquilles.

Però l'escrúpol més important per acceptar l'atribució a Marquilles d'aquest text és la fabulació sobre el personatge Bertold de Rocabertí i tota la part antiga de la història de la família. Precisament destaquem en el Marquilles historiador la voluntat de crear una història versemblant i el veurem molt preocupat per no forçar la cronologia dels esdeveniments, especialment al capítol XI.

No podem, doncs, descartar que es tracti d'una de tantes falses atribucions com conegueren la història i la genealogia d'aquells moments. Entre els genealogistes, Marquilles devia ser conegut com a destacat jurista pels comentaris als usatges i el que suposen d'exposició de l'ordenament jurídic (i nobiliari) del país, i devia tenir-hi un cert prestigi<sup>17</sup>.

Esperant de poder avançar més la investigació amb altres textos que ens n'ofereixin més pistes, no podem desmentir ni afirmar amb rotunditat l'atribució al nostre jurista d'aquest nobiliari que, d'altra banda, no té cap influència sobre el testimoni G, el nostre objecte d'estudi.

#### 4.7.2. Estructura del testimoni G

La macroestructura del testimoni G, ja analitzada al capítol 3 de l'estudi, al qual remetem per als detalls, té com a punt més rellevant el fet que a partir del capítol X abandona la *CdE* i comença a seguir altres fonts. És per això que procedim a analitzar quins són els textos que entren en joc en la confecció del testimoni G.

##### 4.7.2.1. Fonts

La *CdE* és la font principal de G. Marquilles segueix el text que ha trobat “in Cronicis magistri Alderici de Toledo Archiepiscopi” fins al capítol X inclòs. L'anàlisi de la microestructura del testimoni ens ha portat a la conclusió que partia de l'antecedent català de la Branca completa “k”, tot i que treballava tenint a mà , que és un descendent de diferent del nostre F, i també algun text o fragment relacionable amb .

---

<sup>17</sup> El *Compendio de las grandezas y prerogativas* de la casa de Rocabertí que va publicar Josep Torner (1651) cita força vegades Marquilles, però sempre textos dels *Commentaria* als usatges. Surt al costat de molts altres juristes (Callís, Jaume de Montjuïc, Guillem de Vallseca, Mieres, Oliva, etc.) especialment en els capítols en què exposa les grandeses del títol vescomtal i dels altres títols que acumulaven. Aquestes exposicions són força tècniques quant a les dignitats que cada un dels títols els atorgava i és per això que els comentaristes jurídics hi tenen tanta presència.

Els deutes de G amb “k” i el grau de seguiment de la *CdE* com a font d’informació, doncs, ja són tractats en altres llocs de l’estudi<sup>18</sup>; tanmateix, ens sembla interessant de plantejar aquí dues qüestions més.

En primer lloc, la confusió de Marquilles en atribuir a Jaume de Vallseca l’altra glossa de l’usatge tercer que també conté la crònica, en lloc de fer-ho a Guillem de Vallseca. En parlar al capítol 3 de la relació entre G i hem suggerit que potser aquest darrer circulava atribuït a Jaume de Vallseca, o simplement a Vallseca, i que d’aquí vingués la confusió, indicació que fem en un intent d’eximir Marquilles d’una distracció que ens sembla molt xocant a causa de la proximitat, tant cronològica com intel·lectual i fins i tot professional, d’aquests personatges. La suposició pren més força si tenim en compte que la confusió és integral; és a dir, que almenys en un altre punt torna a cometre-la. Es troba en el mateix comentari de l’usatge tercer, però no a la glossa del mot “Yspanie subiugator”, la que conté la crònica, sinó sota el mot “Raymundus Berengarii”, a la nota 6 (AHCB L18, 5v). Marquilles hi inclou literal el mateix paràgraf on Guillem de Vallseca es refereix a la “venditio” feta sobre part de Barcelona i altres llocs per part de Ramon Berenguer I, citant-hi fins i tot un document de l’arxiu reial<sup>19</sup>, i també atribueix la informació a Jaume de Vallseca. El comentari d’aquest darrer a l’usatge tercer no inclou la crònica ni parla de l’antiguitat de Barcelona ni del document esmentat<sup>20</sup>. Per això suposem que l’error d’atribució que trobem en G o, almenys, una indefinició que permetés la confusió entre Jaume i Guillem, devia ser ja en la còpia del text complet de l’*Apparatus* de Guillem de Vallseca que Marquilles utilitzà (és a dir, a )<sup>21</sup>.

Una segona qüestió és que en el punt en què abandona la *CdE*, Marquilles hi inclou els mots següents: “Prout hec omnia fere in Cronicis magistri Alderici de Toledo Archiepiscopi, laudabilis memorie, sunt visa contineri latissime, vide quod de gotis scripsi supra eadem glossa in nota 24”. Sembla, doncs, clar que coneixia l’existència de la *HrH*, i que la distingia de la *CdE*, com no permet suposar d’altra manera l’adjectiu “latissime”, el qual contrasta amb la brevetat que els títols d’A i de C atribueixen a la versió epitomial que Marquilles usava. Així, doncs, preferí l’epítom a la *HrH* completa segurament perquè, com passava amb Vallseca, el seu objectiu no era estrictament historiogràfic i potser

---

<sup>18</sup> Especialment, al capítol 3 de l’estudi, a l’apartat sobre la Branca completa, però també en els fragments que es tracten al capítol 5.

<sup>19</sup> “Et dicto Raymundo Berengarii antiquiori comiti fuit facta venditio de civitate Barchinone, id est, de parte cum muris et fortaliciis, et de civitate Gerunde, et de castro de Cardona...”. Cf. els paràgrafs introductoris a l’edició del testimoni F.

<sup>20</sup> *Antiquiores Barchinonensium leges*, 3r.

<sup>21</sup> Ja hem contraargumentat també al capítol 3 que l’edició *Ant.*, que també partia de i atribueix correctament el comentari a Guillem, podria haver corregit l’error o la imprecisió en l’atribució ja que és cent anys posterior.

també perquè associava la *HrH* exclusivament amb la història goda (com encara avui es fa). És significatiu i podria suggerir un coneixement més directe d'aquella obra per part de Marquilles el fet que remeti a la nota 24, on concentra els seus excursos de jurista sobre les lleis godes, per complementar la història del Toledà, ja que aquesta no es refereix a la qüestió jurídica.

L'altra font d'informació principal de G és la *CGPIII* especialment a partir del capítol XI(7)<sup>22</sup>. Sembla més exacte considerar que prengué la versió catalana i no la llatina de la *CGPIII*, tot i que els tres textos són gairebé sempre molt propers<sup>23</sup>. Confrontem un mateix passatge, la nota 46 de G (capítol XI(6)) en totes tres versions per exemplificar aquesta lleugera proximitat a la versió catalana.

<i>CGPIII</i> cat.	G	<i>CGPIII</i> llat.
Fo un temps que el dit comte anà a la ciutat de Narbona, ab son fill qui havia nom Guifré Pelós, per haver parlament ab alguns missatges del rei de França.	post hec, efluxo aliquo temporis intervallo, idem comes Gaufredus, cum Grifo Pelos, eius filio, causa habendi parlamentum cum regis Ffrancie ambaxatoribus, ad Narbonem civitatem suos direxit gressus.	Tractu vero temporis cum Comes iste esset una cum filio suo vocato Griffedus Pilosus in civitate Narbonae pro habendo colloquio cum nuntiis Regis Franciae,
E estant aquí lo dit comte, hac contrast ab alguns cavallers del rei de França.	Et ipso comite ibi moram trahente, cum nonnullis regis Francie militibus idem comes discensionem habuit. Et discensione seu debato durante, quidam miles francigena in ipsius barbam comitis violenter manum suam extendit in iniuriam vilipendiumque sui apposuit et, motus ira grandi, comes predictus ensem evaginavit et militem ipsum occidit. Et illico a multitudine francigenarum copiosa idem comes captus fuit. Et dum illum ad Francie regem ducerent captum, comes qui supra, vindicare se volens de tanto captionis vituperio et deshonore, cum francigenis ipsum captum ducentibus bricam vel rixam movit. Et, tandem, secus villam Marie Virginis de Podio	habuit discordiam cum quibusdam militibus dicti Regis. In qua dum miles quidam Gallicus vituperose manum ingereret in barbam Comitis,
E lo dit comte, de gran ira mogut, trac l'espasa, e aucís lo cavaller.	Comes ipse ira comotus, evaginato ense militem interemit,	Comes ipse ira comotus, evaginato ense militem interemit,
E aquí mateix gran multitud de franceses prengueren lo dit comte e mentre pres lo se'n menaven al rei de França, lo dit comte, volent-se venjar de l'honta de la presó, moc baralla ab los franceses qui pres lo se'n menaven,	et plures gallici, qui ibi intererant ceperunt ipsum, quem dum ad Regem Franciae captum adducerent,	et plures gallici, qui ibi intererant ceperunt ipsum, quem dum ad Regem Franciae captum adducerent,
e finalment aucieren-lo costa la vila de Madona Santa Maria del	ipse cupiens se ulcisci de suo vituperio captionis movit bricam cum gallicis eum captum adducentibus, qui eum finaliter perimerunt circa villam Beatae Mariae de	ipse cupiens se ulcisci de suo vituperio captionis movit bricam cum gallicis eum captum adducentibus, qui eum finaliter perimerunt circa villam Beatae Mariae de

<sup>22</sup> Per al tractament específic de passatges de la *CGPIII*, cf. més endavant els apartats sobre simplificació i desenvolupament de conceptes i simplificació i desenvolupament estilístics.

<sup>23</sup> COLL (1991c, 112) parla d'una versió llatina de la *CGPIII* (avui perduda) anterior a la primera catalana coneguda. No sabem si Marquilles podia haver begut d'aquesta.

Puig (SOBERANAS, 1961, 75)	Ffrancie, comes predictus ab eisdem francigenis fuit interfectus.	Podio. (XIMÉNEZ, 1876, 99)
-------------------------------	---	-------------------------------

Tot i que la paraula “bricam” per ‘baralla’ surt en ambdós textos llatins, el ritme de la narració, la redacció del fragment, etc., el fan lleugerament més proper a la versió catalana<sup>24</sup>. Hi observem ja una tendència a l’ampliació que, com veurem més endavant, és característica de G.

És també a través de la *CGPIII* que algunes informacions que apareixen a les *Gesta* passen a G, sense que en cap punt haguem pogut establir relació directa entre aquests dos textos al marge d’aquell.

Un altre text que Marquilles va utilitzar per a la seva compilació és el de la llegenda d’Otger Cataló. Partí d’una versió molt semblant a la que devia dur associada el testimoni “k”, però la reformulà, retocant-la substancialment<sup>25</sup>. La característica més destacada de la versió és que hi ordeix tota una nova organització dels fets, aplicant-hi simplement l’ordre cronològic. Podem veure als nostres capítols XI(2) i XI(3) com Carlemany, després d’haver conquerit Girona, distribueix la terra entre els nou barons i retorna cap a França. Hi mor, però deixa als seus fills l’encàrrec de completar la conquesta, cosa que complirà Lluís. D’aquesta manera Marquilles concilia el text de la llegenda amb les fonts que donen Carlemany com a conqueridor de Girona i Lluís el Pietós com a alliberador de Barcelona (els cronicons) i corregeix l’anacronisme de la *CdE*, per exemple, que atribuïa al primer l’ocupació de tota Catalunya. Les arrels de la nova solució, amb l’encàrrec de Carlemany als fills, ja es troben en el *Pseudo-Filomena*, encara que amb antecedents diferents<sup>26</sup>, i el seu mèrit principal és que, aproximant-se més a la realitat històrica, el territori continuava en la seva totalitat vinculat a la prestigiosa figura de l’Emperador.

El nostre capítol XI(1) comença amb una introducció que posa en relació la matèria d’aquesta llegenda amb el domini sarraí a causa de la traïció del comte Julià, i això li

<sup>24</sup> A això cal afegir-hi que G dona com a lloc d’enterrament d’Íñigo Arista el monestir de Sant Victorià, com fa la versió catalana, i no pas a Sant Salvador de Leire, com la llatina. El trasllat a Sant Victorià es féu el 1372.

<sup>25</sup> L’estudi de COLL (1948) sobre la llegenda toca aquesta qüestió amb força exhaustivitat i situa perfectament la versió de Marquilles dintre de la vida de la llegenda otgeriana. Per a la relació entre aquest text i el testimoni “k”, cf. el capítol 3 de l’estudi i també l’apartat específic per als capítols XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l’estudi.

<sup>26</sup> Cf., per exemple, els capítols 23 i 24 de TOMIC, (1534, 18r-18v). El *Pseudo-Filomena* és el nom que es dona a unes fantasioses però molt divulgades *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*, pretesament escrites per Filomena, secretari de Carlemany. Escrites a principis del segle XIII al monestir de la Grassa, ja eren conegudes segur a Catalunya a principis del segle XIV i les utilitzaren al segle XV autors com Tomic, o com Francesc en la compilació del *LNR* (COLL, 1928, 328-329).

serveix per posar data a la vinguda de Cataló, el 719. La data és significativa per quant que és semblant a la d'inici de les revoltes godes a Astúries<sup>27</sup>, i s'ha d'interpretar com un intent de convertir Cataló en un rebel propi, primer conqueridor del Principat al qual donà nom, creant així una figura paral·lela a la de Pelai. D'aquí ve que tracti de “magnificus princeps” aquell que, en el text del qual partia, era un “gran capità”.

Ja no tan substancials com aquestes novetats, Marquilles també n'hi introdueix d'altres amb la intenció de vestir la figura de Cataló i dels personatges que l'acompanyen. En aquesta línia, posa noms als cognoms dels nou barons de la fama<sup>28</sup> i concreta una mica més la situació geogràfica dels llocs on es desenvolupa l'acció, situant la zona on es retragueren els guerrers després de la mort d'Otger en el comtat de Cerdanya i a la part del Segre fins a Oliana.

Per altra banda, malgrat tots aquests retocs i afegits, és clar que Marquilles partí de la mateixa versió catalana de la llegenda que trobà associada a “k” i que podem veure integrada en el nostre testimoni C i acompanyant el testimoni D. Ho mostren molt clarament els sintagmes que hi resten en català: “scilicet ternatim sive *de tres en tres*” quan agrupa els nou barons; i “in civitatis Impuriarum obsidione sive *sobre lo siti*” quan dóna el lloc de la mort de Cataló.

En resum, si podíem dir que la relació dels testimonis de la *CdE* amb la llegenda d'Otger Cataló, que ja hem advertit constantment, té a veure amb una resituació dels orígens de Catalunya, en el cas de G és quan més es desenvolupa la reformulació i el testimoni en què més esforç hi ha per fer versemblant la figura de Cataló i enllaçar-la sòlidament i definitiva amb la versió de la historiografia anterior<sup>29</sup>.

Els crònicons són una altra de les fonts utilitzades per Marquilles en la confecció del text, tot i que hi recorre només puntualment. Les incorporacions més notòries són dos paràgrafs, el final del nostre capítol XI(2) i també el final de l'XI(4), que parlen

---

<sup>27</sup> La *CdE* no dóna la data exacta de la desfeta goda, però es pot situar cap al 712, la que donen les altres fonts (comença a regnar Vítiza el 702 —era 740— i regnà nou anys, és a dir, fins al 711, i encara cal afegir-hi el curt regnat de Rodrigo i la derrota). Si hi sumem els tres anys que trigà Pelai a començar les accions, ens situem cap al 715. Cf. també COLL (1948, 23).

<sup>28</sup> Els noms atribuïts són valorats per COLL (1948, 23-24).

<sup>29</sup> Tractem els aspectes d'intenció ideològica de la versió de G a l'apartat sobre els capítols XI(1) i XI(3) del capítol 5 de l'estudi. Per a una possible relació d'aquesta formulació de la llegenda i la de Tomic, cf. més endavant l'apartat sobre desenvolupament de conceptes en aquest mateix testimoni, on es discuteix la possible relació entre Marquilles i Tomic a propòsit d'aquestes i d'altres informacions.

respectivament de les conquestes de Girona per Carlemany i de Barcelona pel seu fill Lluís. Ambdues notícies provenen dels crònics anomenats *Barchinonenses*<sup>30</sup>.

Copiem aquí el text que en dona el crònic *Barchinonense IV* també conegut com el *Cronicó de Mascaró* perquè ha estat atribuït a Guillem Mascaró, beneficiat de la Seu de Barcelona (COLL, 1952, 38). El text en qüestió és el que presenta més proximitat amb el del testimoni G:

“Era DCCCXXXIX, regnante domino Karolo Magno inperator, anno ordinacionis sue XXXIII, qui regnavit annis XLVI et mensibus tribus, intravit Lodovicus, filius eius, in Barchinona, expulso inde omni populo sarracenorum, qui regnavit annis XXti quatuor. [*Després del mot sarracenorum hi ha una crida que remet al peu del foli i allà una nota de la mateixa mà, que s'allarga al començament del full següent (242r), diu:*] scilicet anno DCCCIII, et edificavit ibi sedem in honorem beatissime crucis Christi, quia crux ignea aparuit patri suo in aere dum cepit civitatem Gerunde. Et a Nativitate Ihesu Christi usque ad mortem dicti Karoli Magni fluxerunt DCCCXL anni [242r] [*una línia no es llegeix a causa del full tallat, però hi introdueix la notícia de la conquesta de Girona*] [...] Machometum, regem ipsius civitatis. Et cum habuit civitatem, multi viderunt sanguine pluere et apparuerunt acies in celo et signum crucis in vestimentis hominum. Et apparuit crux ignea in aere super locum ubi nunc est altare beate Marie virginis, et propter hoc mutavit sedem, que tunc erat in ecclesia sancti Felicis, in loco ubi nunc est” (BdC 485, 241v-242r)

Marquilles, que recol·loca les informacions seguint escrupolosament la cronologia, utilitza per al final del capítol XI(2) la segona part d'aquest text (a partir del canvi de full) i per al capítol XI(4) la primera part. És molt significativa la semblança amb el text d'aquest crònic *Barchinonense IV* perquè ja havíem vist a propòsit del testimoni F altres semblances i cal no oblidar que ens ha arribat a través del mateix manuscrit que ha transmès el testimoni A, que va ser vist per E, etc., el 485 de la Biblioteca de Catalunya. Totes aquestes coincidències només provenen que els cercles en què ens movem giren tots a l'entorn de la Catedral de Barcelona i que els textos de què disposaven eren posats en joc de maneres diverses amb molta facilitat. D'altra banda, també es va confirmant la impressió que Marquilles, compilador seriós, tenia accés o coneixia gairebé totes les obres existents.

En la continuació del capítol XV que ofereix G, hem detectat alguns regnats en què segueix molt de prop el text de la *Genealogia dels reis d'Aragó e de Navarra e comtes de Barchinona*, la mateixa que havia servit a D com a font alternativa<sup>31</sup>. Es tracta dels regnats d'Alfons II, Jaume II i, en part, el d'Alfons III, tot i que en aquest darrer hi

---

<sup>30</sup> Per als crònics, cf. especialment COLL (1952, 24-42), SALRACH; RUBIÉS (1985) i SALRACH (1995, 17-35).

<sup>31</sup> Per a la *Genealogia*, cf. més amunt el comentari sobre el testimoni D.

incorpora altres dades provinents encara de la *CGPIII*<sup>2</sup>. El motiu pel qual preferí acordar-se amb la *Genealogia* per a aquests regnats en lloc de seguir la *CGPIII* és una incògnita que difícilment es pot aclarir. L'explicació podria tenir a veure amb el fet que Marquilles ja havia reduït molt en el regnat de Pere II, que a la *Crònica General* del Cerimoniós és extensíssim. És probable que en els regnats següents, també prolixos, sobretot el de Jaume II, en busqués una versió més breu fins arribar a Alfons III, que ja té a la *CGPIII* una extensió acceptable. Per quina raó va preferir la *Genealogia* en lloc de tornar a la continuació del seu antecedent "k", com després faria amb Joan I, és una encara més gran incògnita.

En el martiriologi del capítol IV, els esments de santa Eulàlia i, sobretot, de sant Vicenç, són ampliat a G respecte dels altres testimonis de la *CdE*. L'ampliació es fa partint dels materials que es trobaven a les passions d'aquests màrtirs: important-ne els conceptes de les cadenes i el colom per a santa Eulàlia i les frases exactes per explicar els turments infligits a sant Vicent. Els Passionaris eren un material perfectament conegut i que es devia trobar fàcilment a l'abast d'una persona com Marquilles<sup>3</sup>.

El compilador de G és capaç de sorprendre'ns amb un paràgraf que revela un bon coneixement de l'època comtal, fins i tot la d'abans del Pelós, per al qual no sabem establir amb certesa la procedència:

"Verum quia tempore perdurante quo Gaufredus alias Griffes, ipsius Grifo Pelos pater, comitatum regebat sepe dictum pro rege Ffrancie, illud iure feudali tenendo, comes Rossilionis nomine Girardus, filiis non relictis, obiit, ita quod regi Ffrancie Rossilionis comitatum dimisit, quem idem Gauffredus alias Griffes, pater eiusdem Grifo Pelos, tamquam rector pro rege aut veluti comes Barchinone ad suas recepit manus. Et subsequenter, parvo tempore devoluto, comes Ceritanie comesque de Bisulduno et comes Urgelli absque liberis decesserunt, sic quod ipsorum quilibet regi Ffrancie suos dimiserunt comitatus, quos partim, ut regis Francie rector, idem Gaufredus alias Griffes ad suas recepit manus ac in possessionem ipsorum nomine regis predicti fuit ingressus, et partim idem Salomon tanquam rector, qui supra, parimodo recepit".

La precisió en el tràmit del retorn del feu al rei amb la mort dels administradors, l'aglutinació dels comtats sota la figura de Guifré d'Arrià, la inconcreta però present figura de Salomó, etc., són significatives per desconegudes en la historiografia més corrent del

<sup>32</sup> Per a les continuacions del capítol XV, cf. l'apartat específic al capítol 5 de l'estudi.

<sup>33</sup> Tant per a santa Eulàlia com per a sant Vicent i la incorporació textual, la gènesi del fragment de la *CdE*, etc. cf. l'apartat sobre el capítol IV en el comentari del testimoni A .

moment<sup>34</sup> i denoten un bon coneixement de la història i la relació feudal existent en els orígens del país. Observem que dels quatre comtes esmentats només el de Rosselló té nom, Girard. Les dates no permeten que aquest personatge tingui res a veure amb el Girard històric, comte de Rosselló i croat, que morí assassinat i, també, sense fills el 1113. Per tant, cal vincular l'esment al Girard llegendari (COLL, 1966). Ara bé, aquest sol esment és massa pobre com per poder pensar que Marquilles conegué bé la llegenda, ja que no hi afegeix cap acte ni tan sols cap adjectiu que en ponderi l'heroicitat, com sí que havia fet la compilació *Flos mundi*, i sembla més lògic creure que, per influència de la llegenda, Marquilles, que ja ha demostrat amb els nou barons d'Otger Cataló que intenta concretar els noms dels grans senyors, vagi afegir aquest antropònim a un paràgraf que només donava els noms dels comtats.

Una altra idea que surt a G és compartida amb el testimoni F, al qual arribà potser de Desclot. Parlem de la intervenció de Guillem Ramon de Montcada en el matrimoni entre Ramon Berenguer IV i Peronella, que sorgeix de la llegenda d'aquest noble (COLL, 1958; ELLIOTT, 1983, 31-35). Hem argumentat a propòsit del testimoni F que ens sembla més lògic que hi hagi arribat d'una obra amb tanta difusió com la *Crònica* de Desclot que no pas directament d'alguna versió de la llegenda<sup>35</sup>.

Caldria també fer esment d'un fragment del text de G que sembla una sentència escolar. Es tracta de la frase inclosa en el capítol III després d'haver establert l'antiguitat de Barcelona en 2.200 anys, quan Marquilles se'ns adreça dient: "Quod menti tene, quoniam si hoc a te postuletur rationem illico reddere possis; unde vero *cordi non carte quicquid noveris arte, nam si carta cadat tecum sapientia vadat*". El fet que la màxima aparegui versificada, etc., ens la fa situar en la tradició dels *Disticha Catonis*, on, efectivament, la idea és present<sup>36</sup> sense que hi haguem pogut trobar, però, cap correspondència textual que en relacioni les formulacions. El díptic és molt corrent entre els reculls de proverbis llatins, on es troba amb la mateixa forma que en Marquilles<sup>37</sup>.

---

<sup>34</sup> Aquesta explicació no és a les *Gesta* ni a la *CGPIII*, però tampoc a cap genealogia (ni la de Jaume Domènech), ni a Tomic, ni als crònicons.

<sup>35</sup> Cal tenir present que a F no és l'única informació que prové de Desclot. Cf. el comentari al testimoni F.

<sup>36</sup> "Quod legis memento" *Disticha Catonis*, I, 17. Els *Commentaria* de Marquilles utilitzen sovint la frase "quod menti tene" per subratllar dades importants.

<sup>37</sup> WALTHER (1963) núm. reg. 3.460: "Cordi, non carte tradas, que noveris arte! Nam si carta cadit, casus te dogmate vadit". La variant amb "tecum sapientia vadat" és molt freqüent, potser més que la formulació escollida com a principal.



Per completar el panorama sobre la provenença de les informacions que trobem a G ens hem de referir també a la part que Marquilles escrigué segurament a base de records personals.

Ens referim al relat del regnat d'Alfons IV, en el qual trobem alguns episodis la confecció dels quals podem atribuir a Jaume Marquilles. Un d'aquests és el de la conquesta de Nàpols<sup>38</sup>. La proximitat de la narració amb els fets no deixa gaire marge perquè Marquilles l'hagués poguda prendre d'altres llocs. La majoria dels textos coneguts que la narren són posteriors a 1448 i, tot i que molt probablement n'hi devien haver d'altres<sup>39</sup>, potser fins i tot anteriors, la impressió és que l'escriví basant-se en les notícies que s'havien rebut a Barcelona sobre aquests esdeveniments<sup>40</sup>.

La mesura exacta de la proximitat personal de Marquilles amb els fets que narra, però, ens la dóna un altre episodi posterior a la conquesta. Es tracta del moment en què el Magnànim inicia una campanya per prendre la ciutat de Pisa, caiguda a mans de Florència. Marquilles ens explica que es publicà una disposició reial que ordenava l'expulsió de tots els florentins de les terres del monarca i que el rei, preveient una intervenció militar contra Pisa, demanà a les Corts catalanes presidides per la reina Maria que sufraguessin la meitat dels costos de dos mil ballesters durant mig any. Això succeí a primers de gener de 1448 o a finals de desembre de l'any anterior. Marquilles, en primera persona, diu al lector que en el mes de març de 1448 les Corts encara no n'havien decidit res, "causam quare ignoro".

La inclusió en el relat d'uns fets de tan poca transcendència històrica posterior és precisament símptoma de la proximitat absoluta del narrador, perquè la manca de perspectiva devia fer pensar a Marquilles que es trobava davant de l'inici d'una nova empresa expansionista a Itàlia. La precisió amb què coneix la proposta i el reconeixement d'ignorància sobre la causa de la indecisió de les Corts que l'acompanya retraten amb tota

---

<sup>38</sup> Resumim el que ja hem tractat a QUER (2000b).

<sup>39</sup> RUBIÓ (1948, 348), per exemple, esmenta un document de 1451 en el qual el mateix rei Alfons parla d'una obra sobre les seves gestes, i es pregunta si es podria relacionar amb un títol català com *Les gestes del realm* que consta a la tresoreria reial de Nàpols el 1456.

<sup>40</sup> Moltes fonts històriques demostren que Barcelona seguia amb interès les notícies que arribaven sobre les campanyes del rei i cal afegir-hi que el nostre jurista en devia ser un espectador privilegiat per la seva relació amb les classes dirigents de la ciutat. Una aparició del nom Marquilles a l'obra *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón* (MADURELL, 1963, doc. 494) pot suggerir que hagués tingut algun contacte directe amb aquella cort, però només es tracta d'un esment fet de passada en una carta de Pere Boquet a Joan Ginebret del 25 de gener de 1457: "Si en res és mal content de mi, és per una sentència que ab misser Marquilles doní, e justament a mon parer que certs crehedors d'en Cardona e la regina, ac CCCC florins per ells". Hi ha algunes altres persones de cognom Marquilles ocupant càrrecs a la ciutat a finals del segle XV: Pere Marquilles, conseller el 1473 (BRUNIQUEUR, 1912, vol I, 41) i al Consolat de Mar el 1475 (GARCIA; FERRER, 1983, vol. I, 238), el mateix any en què entrà al Consell un Bernat Marquilles, especier (BRUNIQUEUR, 1912, vol I, 41).

nitidesa un autor que ofereix la informació de què disposa encara que sigui fragmentària, amb la pruija, a més, d'actualitzar-la fins a l'últim moment. Recordem que parla del mes de març de 1448 i que la voluminosa obra fou lliurada a la ciutat el 2 d'abril del mateix any, de manera que l'actualitzà fins, com a màxim, un mes abans d'enllestir-la<sup>41</sup>.

Un altre detall que dona la mesura de la seva voluntat d'actualitzar és el fet que trobem, moltes pàgines més enllà de les que ocupa la *CdE*, en el comentari a l'usatge 124 *Alium namque...*, després d'una al·lusió a la crònica, una nota sobre la fundació de la ciutat de Sevilla (res a veure amb el tema d'aquell usatge):

“Et nota quod Hispalim civitatem Hyspanie Iulius Cesar condidit, quam ex suo et Rome vocabulo Iuliam Romulam appellavit. Hispalis autem a situ dicta est quia in solo palustri<sup>42</sup> suffixis in profundum palis locata sit ne lubrico et instabili fundamentto cederet. Dicitur ergo Hyspalis quasi sita in palis, unde hic et hec Hispalensis. se, secundum Hug. in Deri.” (MARQUILLES, 1505, 335r)<sup>43</sup>.

La informació incorporada contradiu la fundació de Sevilla per Hèrcules, és a dir, la versió proposada per la *HrH* i seguida per tota la *CdE*, consignada al capítol III. El fet que aparegui tan allunyada de la matèria i que no tingui cap connexió amb el tema de l'usatge en què s'inclou fa pensar que s'hi afegí aprofitant l'al·lusió a la *CdE* en el moment de la còpia, quan ja no hi havia temps per rectificar la fundació escrita anteriorment. L'interès de Marquilles per deixar-ne constància és molt simptomàtic de l'actitud d'honestedat i la pruija d'actualització a què abans ens referíem<sup>44</sup>.

Finalment, cal ressaltar que Marquilles pren una actitud de cronista coetani dels fets, especialment visible en aquesta part, la del regnat del Magnànim. Com ja hem comentat a propòsit de la utilització de records i informacions personals en la confecció d'aquests episodis, el grau d'implicació personal en els fets descrits, l'interès per l'objectivitat, l'obsessió per actualitzar fins al darrer moment i la valentia de certes opinions que expressa converteixen la seva crònica en una història viscuda i demostren que el redactor tenia un veritable interès pel treball historiogràfic.

---

<sup>41</sup> Cal tenir present, a més, que per a l'objectiu principal de la inclusió de la crònica en els *Commentaria*, dins els quals és un fragment molt petit i més aviat anecdòtic, no era necessari continuar-la fins al seu present ni actualitzar-la amb tanta precisió.

<sup>42</sup> *Com.* diu “plaustri”.

<sup>43</sup> “Hug.” podria referir-se a Hugo de Porta Ravennate o Hugolinus de Presbiteris, civilistes.

<sup>44</sup> Si es considera un simple error (Marquilles ja no recordava el que havia escrit molt enrera) no té sentit que aparegui a l'usatge 124 i sense connexió amb el tema que hi tracta.

Així, doncs, des de la *CdE* i la *CGPIII* com a constituents fonamentals del text de G fins als més personals records, Marquilles utilitza molts materials per confegir destrament i amb rigor una veritable compilació històrica.

#### 4.7.3. El text del testimoni G

El testimoni G constitueix la glossa al concepte “Yspanie subiugator” dintre del comentari a l’usatge tercer *Cum domnus...* Seguint el sistema de tota l’obra, està estructurat en 78 notes sense altres divisions internes. Tampoc no porta títol ni rúbriques de cap mena.

El text de Marquilles, inclòs dins d’una glossa d’àmbit jurídic, participa de l’ordinatio dels textos acadèmics, a diferència dels altres testimonis de la *CdE*. El fet mateix de presentar-se dividit en notes, de menys extensió que els capítols de “k”, per exemple, n’és un reflex clar. D’igual manera, les remissions internes i les citacions, o el to didàctic que li encomana el fet d’adreçar-se directament al lector<sup>45</sup>, són també característiques dels treballs de factura acadèmica. No és aquest el lloc per tractar des d’aquest punt de vista els *Commentaria* de Marquilles, sobretot perquè el nostre estudi se centra en una part molt petita de l’obra. Tanmateix cal destacar el fet, en primer lloc perquè en la transmissió de la *CdE* constitueix una novetat i, en segon lloc, perquè, en comparació, el text que Vallseca inclogué al seu *Apparatus*, de gènesi molt semblant a G, no està ni de bon tros tan explícitament impregnat d’aquesta condició.

La idea d’introduir una crònica per il·lustrar el contingut d’aquest usatge no fou pas pròpia de Marquilles, sinó que la prengué de Guillem de Vallseca que, en el mateix punt i per al mateix concepte, hi havia ja inclòs el resum de la *CdE* que constitueix el nostre testimoni F<sup>46</sup>. Les finalitats principals de la inclusió de la crònica són idèntiques en ambdós comentaristes: tractar la provenença de les lleis godes (les quals són esmentades en el *Cum domnus...* perquè precisament les llacunes que presentaven motivaren l’establiment dels usatges) i justificar que el comte tenia potestat de príncep per dictar lleis<sup>47</sup>. La diferència d’entitat entre l’aportació de Vallseca i la de Marquilles, però, és

---

<sup>45</sup> Ho fa des de les senzilles remissions, “et causam quare *habes* infra...” (cap. I), fins als consells que li adreça directament, “Quod menti tene, quoniam si hoc a te postuletur rationem illico reddere possis” (cap. III).

<sup>46</sup> Cf. més amunt el comentari al testimoni F.

<sup>47</sup> L’usatge tercer constitueix, en paraules de Joan BASTARDAS, “un pròleg justificatiu del codi. No conté elements dispositius i els usatges hi són contemplats com obra ja realitzada” (1984, 51, nota 4). Aquilino IGLESIA (1991) explica perfectament les raons per les quals la idea que el príncep pot dictar lleis representa una nova concepció del dret. Segons aquest article, Alfons I el Cast aboleix la llei goda basant-se en un precepte romà —allò que plau al príncep és llei— però l’anònim redactor de l’usatge *Cum Dominus* (i del 81, *Iudicia Curie*) es

evident només mirant el gruix de l'edició de cada text. Al mateix indret on el primer havia inclòs una mera "sinopsi" històrica, sense més ambicions que les purament utilitàries, el segon hi compilà tota una crònica, retroalimentant l'esquemàtic text de Vallseca amb una versió més completa de la mateixa font, afegint-n'hi d'altres de complementàries i continuant-la fins al seu present. Tot plegat demostra una rigorosa i intencionada planificació de la compilació.

#### 4.7.3.1. *Conservació de mots catalans*

Marquilles escollí com a base l'antecedent català "k" de la Branca completa de la *CdE*, retraduint-lo al llatí<sup>48</sup>. El fet de partir d'un antecedent català ha deixat molts vestigis en el text de G, que en alguns moments conserva mots o expressions en català<sup>49</sup>.

Deixant de banda els casos de noms propis, cal fer veure que alguna de les paraules conservades en català no ho són per necessitat de matisar o explicar el significat del vocable llatí. En alguns casos es pot considerar que la finalitat és explicativa, com en *navili* per "classe", *enganaven* per "falsa [...] amicitia fallebant sive deceptivo modo", *de tres en tresper* "ternatim", i potser *malaltic* per "infirmus" i *besavi* per "proavus". El cas de la conservació dels mots *nét/a* i *nebot* deu ser per distingir dins de l'amplitud del sentit llatí, que el fa confús en una època en què el català ja distingia entre els dos parentius. Però "servitricēs", "dulcore", "obsidione" semblen mots prou fàcilment desxifrables i, en qualsevol cas, ho són segur molt més que altres paraules llatines que apareixen en el text sense més explicació.

El cas de l'expressió *en nom de mal viatgeés* una deliciosa mostra d'una gairebé ingènua expressivitat<sup>50</sup>. Aquesta ha de ser la raó de la seva inclusió. Del mateix tipus

basa en el precepte visigot que el príncep pot legislar. El fet que el príncep reprengui l'activitat legisladora és un salt endavant en la història del dret perquè el *Liber* s'havia associat al dret diví i havia esdevingut, en certa mesura, intocable.

<sup>48</sup> Les característiques de la retraducció són analitzades a l'apartat específic del capítol 5 de l'estudi i, en menor mesura, als altres apartats comparatius del mateix capítol. Per altra banda, ja hem advertit a bastament que, a part de "k", Marquilles també tenia a la vista un text relacionat amb F, que hem anomenat , i un altre de relacionat amb A . Per a aquesta qüestió, cf. l'apartat sobre la Branca completa al capítol 3 de l'estudi.

<sup>49</sup> Les expressions són les següents: "servitricēs sive *serventes*" (cap. II); "dulcore sive *dulcor*" (cap. IV); "*lo Rosé*" (nom del riu Roine, als cap. VII, VIII i X); "classe sive *navili*" (cap. IX); "plurima bona sine numero reperierunt ac fuere depredata, quod in vulgo dicitur *molt gran presa* fecerunt" (cap. IX); "falsa namque amicitia fallebant sive deceptivo modo *enganaven*" (cap. X); "ternatim sive *de tres en tres*" (cap. XI(1)); "in civitatis Impuriarum obsidione sive *sobre lo siti*" (cap. XI(1)); "*en Melach* [...] *los Bellslochs* et *los Vilafranques* (entre els guerrers que reforçaren Borrell, al cap. XI(7)); "*n'Oliba Cabreta*" (cap. XI(7), Borrell); "nepotem sive *nebof*" (cap. XI(7), Ramon Berenguer IV); "*als Bantenchs*" (cap. XI(7), Ramon Berenguer IV); "nepotem quamdam sive *néta*" (cap. XV, Ramiro II); "in magno fuit prelio contra et adversus multitudinem copiosam et pene innumerabilem hostis, sive *de la host de Úbeda* sic dicte" (cap. XV, Pere I); "ac belligere deiecit *en nom de mal viatge*" (cap. XV, Pere II); "quasi infirmus sive *malaltic* vixit" (cap. XV, Alfons III); "neposque sive *nét*", "nepos erat sive *nét*" i "proavus sive *besavi*" (cap. XV, competidors de Casp).

podem considerar l'expressió *molt gran presa*, que sí que concorda amb el text de C en el mateix lloc. Potser, doncs, l'expressivitat és el que Marquilles cercava en aquells mots que semblen gratuïtament conservats en català. Així, sempre deixant a part els noms propis, la millor explicació dels conceptes en alguns moments i l'expressivitat en d'altres són els motius pels quals es conserven en el text alguns mots catalans.

#### 4.7.3.2. *Les citacions en el testimoni G*

Les citacions d'altres obres en el cos de la crònica constitueixen una novetat en la transmissió de la *CdE*, encara que són pròpies dels comentaris jurídics, gènere en què Marquilles la integrà. També hi trobem remissions internes, tant a altres indrets dels *Commentaria* com a altres llocs de la mateixa glossa “Yspanie subiugator” (la que conté la crònica)<sup>51</sup>.

La majoria remetent a altres textos sense incorporar-ne cap fragment i les que n'incorporen es limiten sovint a algunes frases. La finalitat amb què s'inclouen aquestes citacions (tant les que tenen text com les que no) és força diversa i va des de la senzilla nota terminològica fins a la fonamentació jurídica, passant per les que són ampliatives de conceptes que només han estat apuntats en la crònica.

Les citacions del tipus que hem definit com a notes terminològiques apareixen ja als paràgrafs introductoris. Marquilles hi justifica la denominació de “subiugator Yspanie” no només gràcies a les conquestes sinó també pels béns heretats (“bonis nature et successionis”), és a dir, el comtat de Barcelona i el marquesat de Provença. Compara aquesta situació amb el concepte d’“emperador” i incorpora una referència als comentaristes del proemi del *Digest* vell i de les *Institucions*. La glossa ordinària de Francesco Accursio no fa cap afirmació que poguem relacionar amb el nostre cas, però el comentari de Bàrtol de Sassoferrato a la rúbrica del proemi del *Digest* (“*Rubrica haec simul...*”), cap. 1, al darrer paràgraf, diu:

“Item dicitur hic quod Iustinianus est Imperator. Quaero, † quando quis dicatur Imperator. Et dico quod ante coronationem non est Imperator, sed rex romanorum, ut est textus in c. *Venerabilem, Extra, De ele*, sed post coronationem dicitur Imperator sive princeps. Probatum ibi: nam princeps & Imperator sunt idem, ut in proemio *Instituti*” (BARTOL, 1550, vol. I, 4r).

La identificació establerta entre emperador i príncep explica que Marquilles s'hi refereixi, ja que tot el comentari a l'usatge tercer insisteix en la condició de príncep que

<sup>50</sup> La idea és força estesa per la historiografia corrent (C, “anà-çe'n vituperat”; *Genealogia* “gità-los desonradament”, etc.), però no tan expressiva.

<sup>51</sup> Les que remetent a la mateixa glossa són poques: 3 al capítol II; 2 al capítol XI(7); 1 al capítol VIII, una altra al X i també una a l'XI(1).

s'ha d'atribuir al comte de Barcelona. El primer paràgraf del proemi de les *Institutiones* anomena l'emperador "princeps" (*Corpus Iuris Civilis*, ed. MOMMSEN; KRUEGER, 1963, vol. I).

També és terminològica la referència al Decret de Gracià (Decretum Grat., C. 24, q. 3, c. 19) que trobem al capítol II de G per il·lustrar el mot 'diluvi' fent-lo sinònim de 'cataclisme'<sup>52</sup>, i al capítol XV quan remet al comentari de l'usatge 8 sobre el terme 'assalt'. Marquilles hi parla d'aguayt', 'assalt' i 'insultus'; 'assalt' és sinònim d'"expugnementum"<sup>53</sup>. També deu tenir intenció terminològica la citació inclosa en tractar al capítol XI(7) sobre el comte Borrell i l'establiment dels homes de paratge, fent referència a una glossa sobre el mot *gentilium* d'un cànon de les *Decretals* de Gregori IX (X. 3. 8. 2). No hem pogut identificar quina és la glossa sobre aquest mot a què es refereix Marquilles. Hi ha tres altres títols del cos canònic que també tenen el nom *De concessione praebendae et ecclesiae non vacantis* (VI 3. 7; Clem. 3. 3; Extrav. Io. XXII 4) però cap d'aquests conté un cànon iniciat amb "Nulla...". La glossa ordinària de les *Decretals*, la de Bernat de Parma (Bernardo Bottoni), no comenta el mot *gentilium* i els altres comentaris corresponents a aquest títol no ofereixen connexions amb les afirmacions de Marquilles (BOTTONI, 1475). Així, no sabem quina pot ser la identitat del "doctor" esmentat<sup>54</sup>.

En altres moments, les citacions compleixen la funció de nota ampliativa. Entre aquestes, la que incorpora més text és la del capítol VIII, a la nota 24, que segueix la glossa de Guido da Baisio, l'*Archidiaconus* (s. XIII-1313), comentarista de dret canònic molt conegut, les obres del qual gaudien de molta circulació a l'època. Al *Rosarium Decretorum* l'Ardiaca de Bolonya glossa el cànon "*Convenior ipse a comitibus...*" (Decretum Grat. C. 23, q. 8, c. 21)<sup>55</sup>, i específicament el concepte 'gots' amb les paraules que després arribaren a Marquilles:

"Gothos. Isti gothi recuperaverunt Hispaniam et imperaverunt VIII annis cum rege Pelagio. Et hic teneas quod a Legione Hyspanie usque ad montem Pessolanum gothi sunt, exceptis navaris qui fuerunt ibernici, et ut quedam dicunt ultra Armeniam, ut dicit Priscianus in li. VI, a Legione usque ad Yspalim fuerunt romani tempore Pompei et Cesaris, unde Lucanus *ultima funesta*

<sup>52</sup> En un cànon que tracta sobre la bigàmia, però hi surten els mots "aquis cataclismi".

<sup>53</sup> A més, parla del costum que el botí obtingut en un assalt passa a ser de propietat: "omne quod quis ipsorum in assaltum intervenientium ceperit suum est proprium (hoc vero de facto, non autem de iure nisi bellum fuerit iustum)" (MARQUILLES, 1505, 31v).

<sup>54</sup> És molt probable que algunes de les dificultats en la identificació de certs passatges, especialment els que constitueixen referències a comentaris i glosses, provinquin del fet que Marquilles podia estar usant manuscrits amb addicions, marginals o integrades, que no apareguin en les edicions que avui en manegem.

<sup>55</sup> El paràgraf 2 diu: "Quid igitur turbamini? Volens nunquam vos deseram; coactus repugnare non novi; dolere potero, flete potero, gemere potero; adversus arma, milites Gothos quoque, lacrimae meae mea arma sunt..."

*concurrunt prelia mundi*, que est in episcopatu Ulisbone, ubi vocatur mons Pompei” (Venècia, 1495. Sign E5 recto, col. 1. *Es troba a la BUB amb la cota INC 162*)

Com es pot veure, el passatge ja porta inclosos l'esment de Priscia i el vers de Lucà.

El vers de Lucà (*De bello civili* I, 40) presenta el problema de la mala lectura del topònim “Munda” (avui Montilla, a la Bètica, lloc on el Cèsar derrotà els darrers seguidors de Pompeu i posà fi a la guerra civil que els enfrontava) per “mundi”, la qual cosa deixa sense sentit el vers i la posterior oració “que est in episcopatu Ulisbone”. És per això que no es pot atribuir amb rotunditat a Marquilles la mala lectura<sup>56</sup>. Es dona la circumstància que una altra edició<sup>57</sup> del *Rosarium Decretorum* escriu correctament el topònim de Lucà. Molt probablement, doncs, algunes còpies de l'obra de l'Ardiaca bolonyès contenien aquesta *lectio facillior*, que d'aquí passà a Marquilles.

Encara en el mateix capítol VIII i en la mateixa nota 24, la que concentra la majoria de les citacions, n'hi ha d'altres que actuen com a notes ampliatives.

Una de múltiple fa referència a comentaris de Bertrandus de Deoceo sobre algunes lleis de dret civil. Gairebé res no sabem sobre aquest glossador. Brocà (1918, 389) el col·loca a la llista dels catalans del segle XIV, però només en diu que hi ha al manuscrit e.I.10 de la Biblioteca de El Escorial unes *Reportationes domini Bertrandi de Deoceo* (75v-83r). Surten presentades al sumari del manuscrit com un comentari als *Libri Feudorum*. En la part miscel·lània, a partir del fol. 100, hi ha alguna altra qüestió signada per Deoceo al costat de molts juriconsults. També el còdex ç.II.8 de El Escorial anuncia “Bertrandi de Deoceo lectura et quaestiones”. Als fulls 212-227 hi ha una *Lectura super officiis per dmn. Bertrandum de Deoceo, legum egregium doctorem* al 233 *Questiones positae per dominum Bertrandum de Deoceo in tractatu de officiis* (ANTOLÍN, 1910). Sembla clar, doncs, que com a civilista gaudia d'un cert prestigi<sup>58</sup>. De fet, una de les quatre lleis que esmenta no l'hem poguda identificar exactament, i tampoc no sabem per on anaven els comentaris de Deoceo que Marquilles esmenta, però sembla clar per la frase “Yspanos atque [...] gallicis debent preferri et ideo nobiliores...” que devia aportar més informacions sobre els gots<sup>59</sup>.

<sup>56</sup> En tot cas, per poligènesi.

<sup>57</sup> Lió, 1497, Sign. Hiii recto, col. 1. També existent a la BUB amb la cota INC 292.

<sup>58</sup> Un inventari mallorquí dels béns de Joanot Armadans, de 15 de setembre de 1516, esmenta “un libre [...] husat intitulat *Bertranus de Cloceo, Super Codicē*” (HILLGARTH, 1991, doc. 579, 63)

<sup>59</sup> Les lleis referides són C. 1.27.2, al títol “*De officio praefecti praetorio Africae et de omni eiusdem dioceseos statu*” llei 2. Es tracta d'un llarg capítol en què Justinià dona instruccions a Belisari, general de l'exèrcit d'orient. Als paràgrafs 2 i 4 parla de la ciutat de Ceuta i de les invasions dels vàndals i dels moros a Hispània i Àfrica respectivament. La

Sovint per ampliar detalls Marquilles ens adreça a altres llocs del seu mateix comentari. Ja en els paràgrafs introductoris fa una al·lusió a l'usatge 124 *Alium namque...*, on detalla tota la relació del príncep amb la cort. Al capítol VIII, i també en la densa nota 24, remet a l'usatge 81 *Iudicia curie...*, on explica amb més detall l'abolició de les lleis godes i els únics casos en què encara s'accepta de recórrer-hi, citant Pere Rovira. També dóna l'ordre amb què s'han d'observar les lleis supletòries als usatges.

En idèntic sentit, al·ludeix a una indicació feta en un altre lloc del comentari a l'usatge 3 *Cum dominus...*, sota el mot “non iudicabant”, on explica per què s'establiren els usatges i la limitació de les lleis godes, que ja no contemplaven molts casos

“Et nota quod secundum veritatem hec fuit ratio per hunc textus quare usatici fuere facti. Et sunt due cause: una, quod leges gotice non sunt servande; alia, quia leges gotice ipsa negocia non determinabant expresse”

i llavors surt el romanisme que s'atribueix a Marquilles:

“Ex quo sumitur aliud argumentum quod ex quo leges gotice et usaticis non sufficiunt, esse ad leges romanas recurrendum” (MARQUILLES, 1505, 20v).

Externs al seu comentari són els detalls que amplia a propòsit del llistat de comtats catalans del capítol XI(3) remetent a l'usatge 72 *Strate...*<sup>60</sup>. A través d'aquest punt dels *Commentaria* de Marquilles treuen el cap dos altres personatges, molt menors, de la Barcelona del segle XV, ambdós amb càrrecs o oficis lligats a l'administració pública i que manifesten unes certes inquietuds historiogràfiques. Es tracta d'Eimeric de la Via, racional de la Generalitat de Catalunya, i Joan Oliver, notari de Barcelona, ciutadans de certa posició social que comparteixen amb Marquilles gustos i aficions. Del primer, d'Eimeric de la Via, en treu una descripció en català dels sis rius de Catalunya; de Joan Oliver n'ha pogut veure un *Memoriale* que proposa una divisió del Principat en 12 comtats, 12 vescomtats, 12 ciutats i 12 rius navegables, que Marquilles desmenteix.

Finalment, també es pot considerar ampliativa la referència a l'usatge 48 *Omnes hominem...* que trobem a XI(5) quan estableix l'obligació del jurament de fidelitat per part dels comtes, ja que tot el comentari a l'usatge 48 tracta del jurament de fidelitat i la casuística que pot generar.

---

segona llei, la que comença també amb els mots “*In nomine Domini*”, “c. compo.” és la que no hem identificat. La tercera llei adduïda, Novelae, 15 (= A. 3.2) “*De deffensoribus civitatum*” és l'epíleg de la constitució 15 que tracta sobre l'existència dels defensors. La darrera llei citada, D. 7.2.1, títol “*De usu fructu accrescendo*”, llei “*Quotiens usu fructu legatus*”, és un text molt tècnic sobre la casuística de l'usdefruit.

<sup>60</sup> G i *Com.* diuen, per error, usatge 62.



En alguns altres llocs, la citació s'orienta cap a la fonamentació jurídica d'algunes qüestions. Aquest és el cas, per exemple, de les dues referències del capítol VIII a disposicions aprovades en corts.

La primera és la de Jaume I abolint les lleis godes en favor dels usatges, donada a les corts de Barcelona de 1251. Aquest és el primer i més clar fonament de l'extinció de l'antic codi. Recordem que la *CdE* parla sempre de la vigència d'aquelles lleis i Marquilles, per matisar i situar en la justa mesura aquesta afirmació, introdueix al capítol VIII, nota 24, un comentari jurídic que n'aclareix alguns detalls<sup>61</sup>. L'epitomador no té en compte la disposició, potser perquè posà l'accent en les excepcions a la derogació, justament el motiu dels llocs que Marquilles addueix a continuació.

L'altra és la disposició d'Alfons III a la cort de Montblanc segons la qual hi ha llocs on encara se segueix la llei goda per comptar la legítima i estableix precisament que es faci segons la llei romana. Després recorda el manteniment del dret got a Tarragona, Cervera i per tota Castella, justament el mateix recordatori que fa Marquilles en referència als comentaris de Pere Albert.

També forneixen fonament jurídic a l'existència dels homes de paratge dues remissions del capítol XI(7). Parlant de l'època del comte Borrell, Marquilles remet a un comentari sobre dos indrets dels *Libri Feudorum*. No podem identificar amb tota rotunditat els capítols esmentats. Suposem que el primer és el títol *De pace tenenda* (L.F. 2.27) segons la indicació de G "ti. de pa. te."<sup>62</sup>. Les dificultats en la identificació comencen quan no hi ha en aquest títol cap paràgraf començat amb "*Simile*", com Marquilles diu. L'existència, però, de molts inicis amb "*Si miles...*" ens suggereix que es pot tractar d'un error i així ho hem corregit a l'edició. Entre aquests, només el paràgraf "*Si miles adversus...*" conté les paraules "cum parentibus suis", (L.F. 2.27), les que indica Marquilles que són glossades.

Més conflictiva encara és la identificació de la citació següent de Marquilles, "ti. de cle. vio. pa". No hi ha cap títol que hi concordi en els índexs del cos de dret civil i el que hi

---

<sup>61</sup> La data de 1268 que donem a l'epítom és, doncs, molt propera a l'anul·lació oficial de les lleis godes. Tots els altres testimonis de la *CdE* repetien maquinalement la frase que en determinava la vigència sense fer-hi cap matis. LALINDE (1991, 60-72), que escriu aquest article visiblement incomodat per la declaració del mil·lenari de Catalunya, observa ombres i clarianes en la tan destacada pervivència de la llei goda a Catalunya i s'estén per demostrar que també hi actuaven lleis franques. Això no invalida, però, que es prengui la vigència de les lleis godes com una característica catalana, fet al qual s'ha dedicat llargament Aquilino IGLESIA (1991 i la bibliografia que s'hi cita) i en el qual torna a insistir J.M. PONS I GURI (1991) en un primer paràgraf del seu article molt contundent on diu que els tractadistes catalans dels segles XIV i XV consideren aquesta vigència com un "timbre de glòria". Després repassa els casos en què actuaven les lleis godes (1991, 131-132).

resulta més semblant és l'inici del paràgraf "*Si clericus de pace violatā*", en el mateix títol "*De pace tenendā*" (L.F. 2.27) que contenia el paràgraf anterior.

La glossa ordinària de Francesco Accursio no aporta res en tot el capítol que es pugui relacionar amb els homes de paratge i, per tant, no hem sabut tampoc identificar a quin comentari dels *Libri feudorum* es refereix.

En dos casos són presents a G citacions que tenen per finalitat donar consells directament al lector. Educatiu el primer i moral el segon, s'han d'emmarcar dins del to, tan freqüentment usat als *Commentaria*, amb què Marquilles sol adreçar-se directament al lector.

Al capítol III, dos dístics ("Cordi non carte quicquid noveris arte, nam si carta cadat tecum sapientia vadat") són la sentència que clou el consell "Quod menti tene, quoniam si hoc a te postuletur rationem illico reddere possis"<sup>63</sup>.

Al capítol VII un altre dístic més ens recorda la submissió de tots plegats a la mort: "Ergo, nec modo leteris quia forsan cras morieris; *nullus tam fortis cui parcant vincula mortis*" i una reflexió: "Tam ducibus quam principibus mors communis habentur, ut ait tam bona auctoritas in libro *De contemptu mundi*". El títol de l'autoritat que invoca és molt clar, però molt probablement fa referència només a la reflexió final, que no constitueix cap citació textual del *De miseria humanae conditionis* de Lotari de Segni (Innocenci III) però que expressa una idea que hi és àmpliament desenvolupada, com en tants altres textos. La sentència que s'hi adjunta és força corrent amb aquesta forma i amb d'altres formulacions paral·leles<sup>64</sup>.

Encara resta una darrera citació de les *Decretals* (X. 12. 2. 66), que ja serveix només per reforçar-ne una altra de bíblica. Es tracta de la que inclou al capítol IV quan considera que Escipió Africà es féu mereixedor de la dignitat del consolat i al·ludeix a la cita evangèlica, "dignus est operarius mercede sua", de Mt 10, 10<sup>65</sup>. El cànon citat conté la mateixa frase (amb la diferència del mot 'mercenarius' per 'operarius'), però no té res a veure amb el tema concret de què parla la crònica.

---

<sup>62</sup> Coll i Alentorn (1993, 49) llegeix "De paratico te.", sense que hi hagi cap capítol iniciat així. Un altre títol dels L.F. es titula *De pace tenenda inter subditos et iuramento firmanda*, però no hi ha paràgrafs que comencin amb els mots indicats.

<sup>63</sup> Cf. més amunt l'apartat sobre les fonts de G on ja hem exposat que la sentència, molt corrent (WALTHER, 1963, I, 406, núm. reg. 3.460), deu provenir d'una tradició de tipus escolar, semblant a la dels *Disticha Catonis*.

<sup>64</sup> WALTHER, 1963, núm. reg. 19.113. La sentència apareix a molts reculls de proverbis llatins. També amb formes com "Nemo tam fortis ..." (núm. reg. 16.475) o "Nemo est tam fortis, cui pareant vincula mortis" (núm. reg. 16.345).

<sup>65</sup> De fet, a Mt. 10, 10 hi surt la idea, però la frase exacta és a Lc 10, 7.

Hi ha altres citacions bíbliques amb les quals Marquilles adorna el text de G. Al capítol I, una genèrica referència a Gn 1 en parlar de la creació del món; al capítol II una al·lusió a Gn 7 en esmentar el diluvi i la repetició de la que Guillem de Vallseca ja havia inclòs al seu comentari quan hi introduí el personatge de Nemrod (Gn 10, 8-9), que la transmissió convertí en “Nemorum” (com és a G)<sup>66</sup>.

Força més endavant, ja al capítol X, ens ofereix una referència a Lc 1, 37 parlant de l'omnipotència divina; i al capítol XV, ja en ple elogi del Magnànim i conclusió de la crònica, dos llocs més són adduïts: el Psalm 18 (“*Coeli enarrant Gloria Dei...*”) i una frase que apareix a ICor 2, 9, presa al seu torn d'una expressió d'Isaïes, que Marquilles refereix a la grandesa i les proeses del monarca: “*illam perennem gloriam, quam oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit...*”.

Podem treure algunes conclusions de l'anàlisi de les citacions incloses per Marquilles al testimoni G. En primer lloc, observem que cita molt més els comentaristes jurídics que els textos legals<sup>67</sup>. Els comentaristes citats abracen el dret civil (Bàrtol i Deoceo), el dret canònic (Guido da Baisio) i el dret consuetudinari (el mateix Marquilles, Pere Albert i suposem que també Pere Rovira). Els textos legals citats corresponen també als mateixos àmbits: respectivament, els *Libri Feudorum*, les *Decretals* i el *Decret* de Gracià; i els *Usatges* de Barcelona.

Només trenca aquest panorama tan monolíticament jurídic la tímida emergència d'Eimeric de la Via i Joan Oliver. Tanmateix, les citacions amb finalitat d'explicació historiogràfica (deixem de banda les explicacions terminològiques o jurídiques) inclouen també juristes com en el cas de Guido da Baisio i, suposem, de Deoceo. Marquilles, doncs, poua també per a les citacions històriques en el cos dels comentadors jurídics.

Hem deixat fora de l'observació les citacions bíbliques (6 en total), tres de les quals tenen també intencionalitat historiogràfica<sup>68</sup>.

Segons això, les citacions adduïdes per Marquilles per ampliar la seva crònica fan referència majoritàriament a la Bíblia i als glossadors jurídics, i només en un cas a textos pròpiament historiogràfics (el *Memoriale* de Joan Oliver i, en certa manera, la llista de rius catalans d'Eimeric de la Via). És ben cert que hi han sortit els clàssics Priscià i Lucà, però

---

<sup>66</sup> Per a la introducció de Nemrod, cf. el comentari al testimoni F; per a la mala lectura de G, cf. l'apartat sobre la Branca completa al capítol 3 de l'estudi i el PC4.

<sup>67</sup> Comptem també com a glosses les remissions als seus propis comentaris. La proporció és d'11 citacions dels comentaristes per 6 dels textos.

<sup>68</sup> Gn 1, per a la creació; Gn 7, per al diluvi; i Gn 10, 8-9, per a Nemrod.

mai directament sinó a través de l'Ardiaca de Bolonya Guido da Baisio i, en la Lloança d'Espanya del capítol I, a través de la mateixa *CdE*.

Si ho mirem bé, els resultats poden semblar decebedors. Les citacions aportades a l'obra historiogràfica que Marquilles confegia tenen com a horitzons de referència la Bíblia, els comentaristes i textos jurídics, un parell de textos prestats tirant a geogràfics, una obra devota i una màxima escolar. Per comprendre la composició d'aquest panorama cal tenir present que els *Commentaria* són una glossa jurídica i que allà on Marquilles es concentra en el seu treball com a historiador dins de la ínfima part que hi representa la crònica és en la manipulació dels textos, certament molt reeixida, i no tant en les citacions, que segueixen la tònica general de tota l'obra; d'aquí l'aclaparadora majoria de referències jurídiques.

#### 4.7.3.3. *Errors, males lectures, etc.*

Entre els errors i males lectures que trobem a G, n'hi ha alguns que són simples distraccions en l'escriptura o en la còpia<sup>69</sup>. En alguns casos provenen ja de la font que utilitzava, com en el capítol III, quan Hèrcules arriba a Osona i conquereix la ciutat de Vic, en què G segueix el mateix error que ja havia comès F, creant un nou conqueridor, "Anthonicus", i uns derrotats, els "Ausues", que donaran nom a la ciutat<sup>70</sup>. Una mica més endavant, al capítol V, també segueix el text de F en les fundacions romanes, però intenta de corregir-ne les equivocacions. Recordem que F afirmava que Telmon i Brunis havien fundat Terol (en lloc de dir Toledo) i també Saragossa, en temps de Cèsar August. G els manté com a fundadors de Terol però també de Toledo, amb la qual cosa evita el primer error. I després, intentant també de corregir el següent, fa que Saragossa sigui "reparada" per aquests personatges, dient que havia estat ja fundada abans, en temps de Cèsar August. En l'intent de solucionar la confusió, però, crea un anacronisme perquè ha reulat la fundació de Saragossa abans del 63 a.C. (data que ell mateix dona per l'època dels dos cònsols), allunyant-la precisament encara més de l'època de Cèsar August.

L'error produït en l'intent de solucionar-ne un altre d'aliè o propi és un fet que es repeteix encara més endavant. Parlem del capítol VII, quan esmenta el personatge de Gal·la Plàcidia en la narració de la conquesta de Roma per Alaric i la segona incursió per

---

<sup>69</sup> Del tipus "Leucham" per "Beticam" (cap. III), "profitavit" per "prostravit" (cap. III) o "nemorum" per "Nembrot" (cap. II; per a aquest darrer, cf. PC4). Un altre de més espectacular, al capítol X, quan Tàric executa el comte Julià i els traïdors, G diu "in festo occiderunt", segurament per alguna cosa com "in fossam occiderunt" (C, "caygueren en la fossa").

<sup>70</sup> Cf. el PC8 i el comentari al testimoni F.

Ataülf. Marquilles devia creure que era lògic que si Alaric capturava la filla de l'Emperador Teodosi era per maridar-s'hi, i així ho va explicar: “Et rex Alaricus eo tunc Placidam, imperatorum Theodori filiam et imperatorum Archadii et Honorii sororem, duxit in uxorem”. Els altres testimonis que en parlen només diuen que la prengueren juntament amb moltes de les riqueses de la ciutat (C: “preseren”; A: “ceperunt”). Un parell de paràgrafs més endavant ve el moment en què a tots els testimonis Placídia es casa amb Ataülf. Arribat en aquest punt, Marquilles intenta solucionar l'error anterior sense renunciar-hi, dient que ara es tracta d'una altra persona diferent de l'abans esmentada i per donar-ne nova informació diu que era filla de l'Emperador Teodosi, exactament igual com havia fet més amunt: “Et Placidam, non que supra nominata est sed aliam que Theodori imperatoris erat filia, eius nimia sublimitate nobilitateque ac pulchritudine et bonitate, duxit in uxorem”<sup>71</sup>. Així, intentant la reparació d'un error en comet un altre, fet que no deixa de ser sorprenent en algú que ha demostrat al llarg de tota la compilació que treballa prou rigorosament com per aconseguir, malgrat els que hem destacat, una tan baixa densitat de lapsus en un testimoni tan extens.

#### 4.7.4. Tractament dels continguts, estilística i ideologia en el testimoni G

##### 4.7.4.1. *Simplificació de conceptes*

La simplificació de conceptes en un testimoni que es caracteritza més aviat per les ampliacions i els desenvolupaments ha de ser minsa, però no és inexistent. També és cert que no tot el text de G es mostra uniforme en aplicar reduccions o ometre conceptes. Observem, doncs, de quina manera es comporta en tractar els continguts que li arriben de les diferents fonts.

Pel que fa a la *CdE*, la simplificació de conceptes es pot considerar nul·la. En el capítol III, per exemple, que hem de tenir per ampliat respecte del seu antecedent “k” perquè el completà seguint i algun text relacionat amb , hi trobem la mateixa “reducció” relativa que ja havíem consignat a propòsit de F: obvia del periple d'Hèrcules la part més allunyada geogràficament del seu centre d'interès i, així, passa de la victòria sobre Gerió a la fundació de Tarazona i les de Celtibèria, moment a partir del qual continua ja en versió completa<sup>72</sup>. Les poques reduccions que hi ha, doncs, són atribuïbles als seus

<sup>71</sup> Les possibilitats de solució si no es volia rectificar el primer matrimoni eren moltes, començant per fer que la Placídia “vídua” (Alaric ja era mort) es casés amb Ataülf.

<sup>72</sup> Cf. l'apartat sobre les diferents intensitats del resum en el comentari sobre el testimoni F.

antecedents i podem dir que, qualitativament, no hi ha simplificacions de conceptes sobre el text de la *CdE*.

Si n'observem el comportament respecte d'altres fonts menors, en la majoria de casos els fragments que en provenen no tenen prou entitat com perquè pogués ser significatiu, tret del cas de la llegenda d'Otger Cataló, que ja hem vist com era ampliada substancialment.

Només resta, doncs, la *CGPIII* Sobre aquesta font sí que hi aplicà Marquilles algunes simplificacions de conceptes, que podríem tipificar segons la motivació que les guia.

Un tipus de simplificació es produeix perquè certes informacions queden fora de l'objectiu del compilador. Veiem molt clarament aquesta actitud en el capítol XI(7) en què comença reduint les informacions de la *CGPIII* sobre els altres comtats que no són el de Barcelona; i a partir del comte Borrell desapareixen completament. La mateixa actitud podria haver motivat casos semblants, com són, per exemple, la desaparició de tots els passatges en què la *CGPIII* va descabdellant les diferents dissensions i els moments de difícil relació entre navarresos i aragonesos, o les campanyes i incursions de certs cabdills sarraïns en terres d'Aragó<sup>73</sup>.

També hi notem un cert interès per la religiositat, en el sentit que, per exemple, elimina moltes informacions de la *CGPIII*, la seva font en el capítol XI(7) sobre els comtats i, en canvi, hi manté les notícies sobre les diferents dedicacions del monestir de Ripoll. Igualment, al capítol X, que encara pren de la *CdE*, hi ha molts punts en què els adjectius o els verbs que utilitza posen de relleu l'ingredient religiós de les situacions<sup>74</sup>.

Un altre tipus de simplificació obeeix a la necessitat de moderar la proximitat de la *CGPIII*, la qual cosa porta Marquilles a fer en alguns casos veritables resums dels regnats. Això es pot apreciar molt bé en el cas de Pere II el Gran. En altres moments, però, produeix reduccions o omissions menors, potser més significatives perquè es concentren en els capítols XIII i XIV, és a dir en les successions dels reis de Navarra i d'Aragó abans de la unió, les que podríem considerar les parts més llunyanes entre les

---

<sup>73</sup> Apuntem a l'apartat sobre les continuacions, en el capítol 5 de l'estudi, si podria tenir a veure amb aquesta qüestió l'existència d'unes versions de la *CGPIII* que tendien a eliminar la història purament aragonesa (RUBIÓ, 1936, 323 nota 11 citant Menéndez Pidal). Un altre cas semblant, el de l'eliminació del capítol XIII dels reis de Navarra i comtes d'Aragó anteriors a Íñigo Arista, ens sembla fruit d'una voluntat de seguir el pla de la nostra crònica, actitud que tractarem més endavant, al capítol 5 de l'estudi, a l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE*.

<sup>74</sup> Observem com a exemple la frase: "Qui Pelagius ad Asturiarum partes tunc retraxit se, eo quia inibi in locis terre astrictis gentes nonnullas conservare posset, que ita illic Iesu Christi nomine invocarent et absque intermissione benedicerent ac laudarent simul et evangelizarent".

properes al seu centre d'interès. En el cens d'aquestes simplificacions destaca l'extirpació íntegra de la llegenda de la reina difamada (que era present tant a la *CGPIII* com a la *CdE*) o afectant detalls més anecdòtics, com l'omissió de l'encàrrec que als seus fills féu Sancho I d'Aragó, ferit mortalment a Osca, de no llevar-ne el setge fins que la ciutat caigués.

#### 4.7.4.2. *Desenvolupament de conceptes*

Si la simplificació era gairebé exclusiva dels fragments provinents de la *CGPIII*, el desenvolupament de conceptes és molt més general. No totes les idees afegides per Marquilles, però, tenen el mateix valor ni idèntica funció; ben al contrari, podem distingir entre les que hi són per aportar-hi precisions o novetats informatives i aquelles que emeten opinions o reforcen l'expressivitat del text.

Les que aporten precisions o novetats informatives són les més abundants. La procedència d'aquests detalls afegits, però, no sempre ens ha resultat identificable i, almenys en algun cas, hem de pensar que són de collita pròpia, com ara les que ja hem esmentat a l'apartat sobre les fonts de G a propòsit de les concrecions agregades als fets continguts en la llegenda d'Otger Cataló<sup>75</sup>. En la mateixa línia es mouen altres informacions de G, especialment al capítol XI(7). Per exemple, en l'època del comte Borrell, quan precisa que els sarraïns que s'hi revoltaren i prengueren Barcelona eren “sarraceni montanarum de Pratis et riparie totius fluminum de Cinqua et Yberis”. Una precisió similar només l'hem trobada al capítol 29 de Tomic “se levaren tots los sarrahins que eran pres la frontera de sos comtats contra lo dit comte Borrell” (1534, 20r). Igualment G coincideix amb Tomic en el fet que el comte demanà reforços a França i Alemanya per reconquerir la ciutat; tanmateix, a les *Històries e conquestes* és la noblesa autòctona qui la recupera i els reforços arriben un cop Borrell ja ha entrat a Barcelona. També comparteixen el fet de presentar una llista (diferent i molt més curta a G) dels cavallers estrangers que acudiren a la crida (TOMIC, 1534, 21r, cap. 29).

Les coincidències no acaben encara i s'estenen a altres temes. La *CGPIII* explica que Borrell succeí el seu cosí “Sifre” (Guifré) quan aquest deixava un germà, Oliba Cabreta, a qui pertanyia més directament haver-lo succeït. La *Crònica General* manifesta estranyesa per aquest fet i, sense cap explicació més concreta, diu que es limita a consignar la informació tal com l'ha trobada. Més tard, en els anys 1379-1380, Jaume

---

<sup>75</sup> Sobre la geografia otgeriana o sobre els noms dels nou Barons de la Fama, per exemple. També en el desenvolupament de l'explicació sobre la creació dels homes de paratge. En el mateix apartat hem parlat ja d'un altre detall afegit: el del nom Girard per a un comte del Rosselló contemporani de Guifré d'Arrià, addició que suposem vinculada a la llegenda sobre aquest personatge.

Domènec a la seva *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone* ja en donava una raó: “Noluerunt enim ut succederet Oliba Cabreta, comes Bisulduni, frater eius, quia non erat bene catholicus” (BdC 246, 31r)<sup>76</sup>. Una afirmació tan gruixuda és suavitzada per Marquilles, segons el qual Oliba Cabreta no succeí el seu germà “propter loquendi defectum quem, uti iam dictum est supra, ipse Oliba patiebatur”, explicació que coincideix amb la de Tomic: “segons he trobat en les històries del comte de Barcelona, aquest Oliba, frare del comte en Grifa, no era adret de sos membres”. La citació es refereix segurament a les *Gesta* i Tomic, després d’haver explicat quin és aquest defecte, cosa que Marquilles ja havia fet abans, conclou: “e per aquest accident lo dit Oliba perdé la successió del frare en lo comtat de Barcelona...” (TOMIC, 1534, 20r, cap. 29).

Tantes coincidències en la narració de l’època d’un sol comte porten a considerar una possible relació entre els dos textos. Segons Coll i Alentorn (1948, 27-30), basant-se en el fet que Marquilles presenta una versió més reculada de la llegenda d’Otger Cataló que la de Tomic, és aquest qui prengué detalls de la versió que trobem en aquell, tot i que la data de finalització de l’obra de Tomic (1438) és anterior a la de finalització dels *Commentaria* (1448). Malgrat que, com insinua el mateix Coll i Alentorn (1948, 22), l’obra de Marquilles podria haver estat començada uns seixanta anys abans i això donaria prou marge per a la influència sobre Tomic, res no assegura que aquests dos personatges haguessin tingut algun tipus de relació, o bé que esborranys del text de Marquilles haguessin gaudit d’alguna circulació. A més, en els fragments adduïts no hi ha identitats textuais sinó només idees coincidents, les quals, val a dir, produeixen la mateixa sensació que descriu Coll i Alentorn per al text de la llegenda, en el sentit que les explicacions de Tomic semblen un pas posterior a les de Marquilles, especialment en el cas de la sol·licitud de reforços a França i Alemanya. Tal com G ho explica, constitueix un estadi necessàriament previ a l’estranya solució que hi dóna Tomic (el comte no espera que arribin els reforços que acaba de demanar, ja que ha creat els 900 homes de paratge) per fer que sigui la noblesa catalana qui derroti els sarraïns<sup>77</sup>. El poc fonament que atorguem a la possibilitat d’una relació directa entre ambdues obres, però, no impedeix que hi pogués haver hagut algun tipus de connexió a través d’altres textos d’on ambdós historiadors beguessin independentment. On més es produeix aquesta sensació és en el passatge amb més alt grau de similitud textual entre ambdues obres: el desenvolupament de l’explicació sobre els homes de paratge, que prové de la matèria otgeriana, tan lacònica sobre aquest punt a les versions

---

<sup>76</sup> Això serví perquè una mà escrivís al marge del manuscrit una nota, entre ingènua i evident, que diu: “Nota quod solum catholici debent succedere in comitatu predicto”.

<sup>77</sup> També la llista dels components dels reforços que ambdós presenten és molt més llarga i concreta a Tomic.



primitives com ara la de BNP13, la de C o la del *Dietari*. Sembla ben bé que sobre una versió, que hauríem d'identificar amb l'antecedent de la llegenda (no el de la nostra *CdE*) proposat per Coll i Alentorn, un i altre autor hagin augmentat les parts que a cada un li semblaven les més importants d'aclarir: Marquilles, el fonament jurídic de la seva existència i la confusió amb la categoria dels gentils homes; Tomic, en l'exclusivitat catalana de la categoria. A més, cal observar també que la totalitat dels passatges en què hem detectat la similitud pertanyen a l'època de Borrell, un comte estretament vinculat a la matèria otgeriana perquè representa el qui culmina allò que constitueix l'horitzó simbòlic de la llegenda: l'organització social del Principat. Aquesta consideració apunta encara més cap a la possibilitat que Marquilles i Tomic haguessin partit ambdós d'un text que ja hagués completat la llegenda desenvolupant l'època del comte Borrell. Tanmateix, no podem aportar a aquesta discussió cap altra dada que aclareixi més les incògnites plantejades, i la fragmentarietat dels materials en què es basa aquesta possibilitat de relació encara ens allunyen més d'obtenir conclusions gaire clares més enllà del suggeriment que un tercer text relaciona les obres de Tomic i de Marquilles essent-ne antecedent comú.<sup>78</sup>

Finalment, cal consignar encara una altra informació que Marquilles afegeix a G i que no hem sabut trobat en cap altre text historiogràfic. Es tracta de l'existència d'un quart fill del comte Miró (un germà d'Oliba Cabreta, doncs) anomenat "Endescàrrechs". Aquest estrany nom, en el qual sembla que hi ha aglutinat un article personal, fa pensar d'entrada en algun tipus d'error, de lectura o d'escriptura. Amb tot, Marquilles li dona una esquemàtica però definida vida: "qui vicecomes fuit Cardone, quem vicecomitatum ex uxore sua habuit, que Raymundus Falconis filia fuit". Posteriorment, Francisco Diago recollí la figura del quart fill d'aquest comte Miró i l'esmenta citant Marquilles<sup>79</sup>.

---

<sup>78</sup> "Les notes històriques de Marquilles tenen indiscutiblement molts punts de semblança amb les *Històries e conquestes* però són deguts exclusivament al fet de tenir un pla anàleg, a utilitzar amb poques diferències les mateixes fonts (Roderic de Toledo i textos emparentats amb els *Gesta comitum* principalment) i a ésser escrites per dos contemporanis" (COLL, 1948, 23). Coll i Alentorn no té aquí en compte que la transmissió de l'obra del Toledà no segueix una única via: hi ha la que béu de la *HrH* completa (la que següen les *Gesta*, la *CGPIII* o Tomic) i l'epitomial, és a dir, la nostra *CdE*, la que seguí Marquilles. A més, pensem que aquestes condicions "ambientals" possibiliten però no són suficients per generar la proximitat observada.

<sup>79</sup> "El quarto y postrero (como lo escribe Jayme Marquilles en los Comentarios que compuso sobre los Usages de Barcelona el año de mil y quatrocientos y quarenta y ocho explicando el usage que comienza *Cum dominus* en el notable quarenta y ocho) fue En descàrrechs [sic], el qual llegó a ser Vizconde de Cardona por aver casado con una hija del Vizconde don Ramon Folch, como lo dize el mismo author" (DIAGO, 1603, 73v). Situant-nos en el terreny de la més pura fantasia, l'únic personatge relacionat amb els Cardona el nom del qual podria ser malinterpretat com a "En Descàrrechs" que hem sabut trobar és Bermon II que portava per sobrenom "Destarús". Aquest fou vescomte d'Osona i senyor del castell de Cardona (és a dir, de la nissaga que donaria els vescomtes de Cardona). Era fill de Ramon Folc I i nét de Folc I i, per tant, no té res a veure amb el comte Miró. Tampoc les dates s'avenen (Bermon morí el 1029) (*GEC*, 4, 404-405, s.v. CARDONA; 3, 475, s.v. BERMON).

Continuant amb els afegits de precisions o informacions noves, no podem oblidar els moments en què G es carrega de comentaris tècnics incorporats pel jurista que en confegia el text. Un dels llocs destacadíssims en aquest aspecte, i que ja hem tingut ocasió de comentar a propòsit de les citacions que hi introduí, és tot el fragment que compon la primera part de la nota 24, al capítol VIII. Recordem que l'epitomador de la *CdE* havia introduït en aquest capítol un incís dient que els gots establiren les lleis gòtiques, “que adhuc hodie in Ispania in causis alleguatur et per eam multociens iudicatur” (A), i que així mateix anà traspasant el comentari a tots els testimonis de la *CdE*.

Marquilles, que coneixia la qüestió molt bé, va voler deixar-la clara i en la primera part de la nota 24 matisa perfectament i documentada tota la qüestió. Segons ell, els gots establiren unes lleis que encara després foren molt temps servades, però en l'actualitat no són vàlides “nisi in certis casibus”. A més, la llei supletòria dels Usatges és ara la llei romana i només a Tarragona, Cervera i en alguns altres llocs, i per tota Castella es conserva com a dret legítim el got.

Igualment inclou conceptes al capítol XI(7) amb la finalitat de fonamentar jurídicament l'existència dels homes de paratge creats per Borrell davant de les necessitats imposades per la invasió sarraïna que el deixà sense la ciutat de Barcelona<sup>80</sup>.

Continuant amb les incorporacions de caire tècnic, observem en G una certa tendència a restituir en els fets l'esment a certes cerimònies feudals que devien requerir. Volem dir, per exemple, que a l'inici del capítol X, quan la *CdE* explica que els cristians en derrota, enganyats pel traïdor Oppas (Cophan), pactaven amb els sarraïns creient que els respectarien i els lliuraven les ciutats, Marquilles se sent en la necessitat de dir que els lliuraven “illos [els sarraïns] pro dominis confitendo et ipso regi fidelitatis homagium prestando”. Aquest interès per expressar-se en termes feudals, apareix encara en altres moments. En els capítols XI(6) i inici de l'XI(7), tota la qüestió de les relacions amb el rei de França fins a la sobirania obtinguda per Guifré s'expressa en aquests termes. També molt més endavant, al capítol XI(7) en època de Ramon Berenguer III, explica que aquest accedí al tron per elecció dels nobles de la terra, els quals li prestaren jurament de fidelitat<sup>81</sup>. Tots aquests exemples mostren com una altra finalitat dels desenvolupaments de conceptes que presenta G respon a la necessitat d'introduir-hi comentaris i precisions tècniques de tipus jurídic.

---

<sup>80</sup> La creació dels homes de paratge prové de la llegenda d'Otger Cataló i, com ja hem assenyalat, el desenvolupament que Marquilles en fa és paral·lel al que trobem a Tomic, com en altres punts d'aquesta llegenda. Cf. TOMIC (1534, 20v-21r).

<sup>81</sup> Bandejant així el pretendent Berenguer Ramon que havia occit el Cap d'Estopa, germà seu i pare del nou comte.

Ultra alguns casos que ja han estat comentats en l'apartat sobre les fonts de G<sup>82</sup> i les citacions d'altres obres que Marquilles incorpora, igualment ja recollides més amunt, també altres informacions afegides provenen dels coneixements propis del compilador. Un bon exemple d'això és, al capítol III, després del poblament de Vic per Hèrcules, la precisió que aquesta població havia estat primer vila i després havia adquirit la condició de ciutat. La historiografia (i menys la que tracta les llegendàries fundacions antigues d'Hèrcules) no sol recollir aquesta mena de precisions, però la minuciositat de Marquilles i la tendència al comentari tècnic sobre qüestions relacionades amb el vessant jurídic de les situacions tractades són les responsables de la seva presència<sup>83</sup>.

Ja no precisions sinó opinions és el que aporten alguns altres dels conceptes afegits que trobem a G. El lloc on més opinions afloren és en la narració del regnat del rei Alfons IV el Magnànim, és a dir, a la nota 78 del capítol XV, que Marquilles escriu com a coetani dels fets, especialment en la narració de la campanya de Nàpols.

La conquesta de Nàpols, en paraules de Valls i Taberner, “ve a constituir, gairebé, el tema final de la crònica” (1936, 12)<sup>84</sup>. Segons Marquilles, quan Alfons arriba a Nàpols després de la mort de dona Joana és acceptat pels prínceps i barons del regne amb l'única excepció de la ciutat de Gaeta, per la qual cosa el Magnànim assetja la ciutat per terra i per mar. Aquest setge no fou una operació militar gens efectiva ja que el rei, segons opinió de Marquilles, “ibi continue pro menses tres obdormivit et sompnum cepit et nichil fecit”. L'acusació d'inacció adreçada al monarca s'ha d'entendre en funció del desenllaç dels esdeveniments, que acabaren amb la desfeta de Pòncia davant dels genovesos, un dels episodis militars més negres del regnat del Magnànim. Marquilles tracta la derrota reconeixent-la com a tal, sense fer-hi sang però posant de relleu ben explícitament el fracàs que suposava per la gran superioritat d'efectius de què havien disposat els d'Aragó. Pel que ara ens afecta, l'opinió abans tan cruament expressada es relaciona amb la derrota perquè la indeterminació del rei davant de Gaeta portà aquesta nefasta conseqüència.

Un cop el rei torna a Nàpols alliberat de la presó en què havia caigut, les seves tropes tornen a assetjar Gaeta comandades per l'infant don Pedro, germà del rei, i, ara sí,

---

<sup>82</sup> Per exemple, les ampliacions dels martiris de santa Eulàlia i de sant Vicent, al capítol IV, relacionades amb els textos de les passions respectives; o també el de la presència de la màxima “Cordi non carte...” que deu provenir de tradició escolar i que era força corrent.

<sup>83</sup> Recordem, a més, que Marquilles havia estat Vicari General de la diòcesi de Vic i que és probable que conegués aquest detall sobre si l'actual ciutat havia estat abans vila, ja que aquesta condició sol tenir reflex sobretot en qüestions jurisdiccionals.

<sup>84</sup> Resumim el que ja hem tractat a QUER (2000b).

la vencen. A l'interior de la ciutat hi alcen un castell inexpugnable amb la intenció que dissuadeixi els habitants d'ulteriors revoltes. En opinió de Marquilles, això sí que va donar resultats perquè, amb mà dura, foren dominats i encara ho són ara, feliçment<sup>85</sup>. En aquest cas, cal explicar la presència d'aquesta opinió per contrast amb els fets anteriors: la segona actuació, “cum mano forti” acaba feliçment; la primera, la del “sompnum” del rei, havia acabat en desfeta.

Hem indicat més amunt l'actitud de cronista i d'implicació personal que adquireix Marquilles en aquesta part del relat. Complement de les esmentades actituds és la valentia d'expressar aquestes opinions.

En alguns moments molt menys viscuts, l'opinió expressada pren l'aire d'una moralitat. És el cas del paràgraf del capítol IX en què explica la inferioritat militar dels gots davant dels sarraïns per la dissuetud bèl·lica en què havien caigut, on Marquilles conclou: “ideo non inmerito si devicti extitere et occisi”<sup>86</sup>.

A banda de les opinions, altres conceptes afegits pretenen fer guanyar expressivitat al text. A més de la inclusió de l'expressió “*en nom de mal viatge*” per descriure la manera com Pere el Gran expulsà els francesos de Catalunya, ja comentada més amunt, trobem un altre punt en què Marquilles intenta donar una mica més de relleu al personatge del rei de França. Es tracta del capítol XI(7) en el moment en què Guifré li demana ajuda per lluitar contra els sarraïns i aquest la hi denega, però ho fa amb gran pena: “cum amaritudine cordis respondit quod ita expeditissime nulla via mundi posset eum iuvare”.

#### 4.7.4.3. *Simplificació estilística*

Els casos de simplificació estilística són gairebé residuals a G i, com en la simplificació de conceptes, exclusivament concentrats en la part que prové de la *CGPIII*

Per exemple, al capítol XIII, després del naixement miraculós del rei Sancho Garcés de Navarra, la *CGPIII* conté tota una escenificació del moment en què aquest surt del secret que mantenia sobre la seva existència el noble d'Aragó que l'havia criat i, davant de les Corts reunides per elegir rei, el presenta vestit com a pastor i l'imposa com a següent monarca. Marquilles narra aquest accés al tron amb tots els elements narratius i

---

<sup>85</sup> “Et ita manu cum forti dominabitur eis et dominatur pro nunc felicissime”.

<sup>86</sup> Una altra notòria opinió és la denostació que fa del comte Berenguer, al capítol XI(7), la qual no pot ser, però, atribuïda a Marquilles perquè li arriba així de la *CGPIII*, que l'havia pres de les *Gesta*. És, doncs, una opinió arribada per transmissió: “Predictus vero comes Berengarius fuit homo simplex, qui nullum boni fecit, immo deterior Barchinone comes fuit sed annis X dictus comes regnavit et non bene”.

simbòlics imprescindibles (també el detall de les avarques, que valgué al nou rei el sobrenom “Sancho Avarca”) però en redueix la posada en escena, especialment els diàlegs que la *Crònica General* recrea amb minuciositat. Així, el circumstanciat episodi de la *CGPIII*

“E un dia, aplegats ensems los nobles e cavallers ab la gent de popular de la terra, per llevar rei qualque noble baró, volgren tenir parlament. E lo noble baró, qui l’infant havia estort a mort, sabent lo novell parlament qui es devia tenir per lo general de la terra, tantost féu vestir lo dit infant així com a pastor, e féu-li calçar a avarques. E avistats tots sos parents, amics e vassalls, bé e honradament aparellat, en lo dia assignat al dit parlament fo present. E entrant per lo palau on se celebrava lo dit parlament, fo bé acollit e reebut per lo dit general, e tenc l’infant entre les cames. E dix ivarsosament: —Barons, prenets aquest infant e despullats-li les vestedures que porta e llevats-lo rei, car aquest per cert és vostre senyor, com bé sabets vosaltres que, can la reina sa mare així per gran desastre morí, prenys era. E jo só aquell qui dementre passava per la vall on morí, viu l’infant qui trasc la mà per la nafra del ventre de sa mare e, sens perill, viu lo traguí, beneït ne sia Déus. En testimoni de mos parents e vassalls presents ací, qui açò veeren. E qui àls hi vulla dir, entre en el camp e combater-li-ho he. E dites aquestes paraules, llevaren-se tots e digueren altament: —Viva, viva, com aquest és senyor nostre e no altre. E tantost despullaren-li les vestedures que portava e vestiren-li’n de reals. E ab gran goig e alegria fo feta gran festa aquell dia a honor d’ell. E per ço com venc e calçat com a pastor, nomenaren-lo Sanxo Avarca.” (SOBERANAS, 1961, 45-46).

queda reduït a

“Et talem suo tempore Aragonensis terre presentavit dicendo ‘Ecce rex noster’, predicto casu per prius est narrato, ‘et qui dixerit contrarium intret campum, nam sibi illum deffendam per duellum’. Et hiis dictis, agregati omnes ibi continuo asseruerunt voce alta et intelligibili ‘Vivat, vivat, quia rex noster est iste’. Et mox vestes quas defferebat exuerunt illi et regales sibi vestes induerunt. Et ob id quia sicut pastor calciatus venit et indutus, Sanxo do Avarca fuit appellatus”.

En un altre cas, sorprèn de trobar reduït l’elogi que la *CGPIII* dispensa a Ramon Berenguer IV, al capítol XI(7),

“lo qual fo molt noble baró e de gran proesa e de gran saber e de molt gran enginy e de gran consell, e fo naturalment baró de gran coratge e ardit, e prous e subtil e molt ferm en son enteniment e molt savi, e havia tots els seus fets molt temprats e havia fort bella persona e gran, e los membres seus molt meravellosament concordants, e fort bell de persona així que nulla beutat ni null bé no li fallia, ans fo molt noble e molt virtuós en tota sa vida” (SOBERANAS, 1961, 101).

que ha quedat

“Qui magne prudencie multumque baro notabilis fuit, ingenii que et sapientie et grandis consilii, naturaliterque multum firmus baro fuit et in omnibus valde morigeratus, grandisque in persona et pulcherrimus”.

Si en el primer cas és fàcil pensar que Marquilles volia reduir l'extensió de l'anècdota, en el segon sorprèn la simplificació perquè Marquilles sol aprofitar els passatges més retoritzats de les fonts, almenys els de la *CdE*, i més aviat intenta augmentar-ne la intensitat. En aquest punt, en canvi, sembla que no ha detectat els ressos retòrics de la *HrH*, que havien arribat fins a la *CGPIIIa* través de les *Gesta*<sup>87</sup>.

#### 4.7.4.4. *Desenvolupament estilístic*

Les ampliacions i els desenvolupaments en la redacció són constants a G, tant que esdevenen una de les característiques innegligibles, a tots els nivells.

En el nivell de menys elaboració, resulta un tret especialment rellevant el continuat canvi d'ordre dels elements que opera sobre les frases preses dels antecedents<sup>88</sup>. Sovint aquests canvis d'ordre responen a una voluntat de retoritzar en certa mesura la narració<sup>89</sup>, una altra característica que se n'ha de ressaltar.

La voluntat de retoritzar la narració es detecta tant en els fragments en els quals ja des dels antecedents era ben notòria la seva finalitat retòrica com en aquells en què no ho era. En tenim un bon exemple en l'explicació de com el rei Rodrigo forçà la dona del comte Julià, que a A simplement es descrivia “rex Rodericus vi oppressit uxorem suam et eam suposuit violenter” (A)<sup>90</sup>, que s'amplià a “k” “lo rey Rodrigo viu sa muller de molt gran ballesa e de present que la viu fo molt escalfat en ça amor. E, com ella no li volgués concentir a ça voluntat, pres-la per força complint ab ella sos desigs” (C)<sup>91</sup>, i que esdevingué finalment a G

“rex Rodericus suam vidit uxorem, que nimia graciositate ac pulchritudine precelsa irradiabat, et statim, diabulo suadente, concupivit illam adeo quod in eius amore successus fuit valde. Et licet ipsa uxor castissima prorsus voluntati ipsius regis Roderici ita inordinate denegaret consentire, ac tamen manus suas evadere non potuit, sic quod, vi compulsus, Rodericus rex predictus carnaliter illam cognovit, in tantum quia suum cum ipsa adulterinum implevit affectum”.

És impossible de consignar tots els casos de desenvolupament estilístic introduïts per Marquilles, però sí que en podem destacar alguns per exemplificar la utilització d'aquest recurs.

---

<sup>87</sup> Recordem que aquest paràgraf pertany a l'Elogi dels gots de la *HrH* i que havia estat aplicat a Ramon Berenguer IV en les redaccions llatina definitiva i catalana de les *Gesta*. Cf. l'apartat sobre el capítol VI en el comentari sobre el testimoni A .

<sup>88</sup> Cf. l'apartat sobre la retraducció G al capítol 5 de l'estudi.

<sup>89</sup> Cf. els fragments analitzats comparativament al capítol 5 de l'estudi, especialment l'Elogi d'Espanya del capítol VI.

<sup>90</sup> Amb formes molt semblants a B i E.

<sup>91</sup> Amb lleugeríssima ampliació a D.

Un dels moments més il·lustratius, és el del capítol IX quan s'explica la falta de preparació marcial dels guerrers gots per negligència i inhabitud bèl·lica davant de les tropes sarraines que els envaien. Comparem amb el testimoni C de la *CdE*, com a representant qualificat de “k”.

<b>C</b>	<b>G</b>
e açò per tal com los gots avian longament estat en pau e ignoraven les magnàlies de les batalles passades fetes per los lurs predecessors e eren fets peraosos e no batallans	quia goti per tempora in pace longa conquieverant, sic quod omnimode preliorum exercitus devolutorum ac usum armorum et exercitum ignorabant ex dissuetudine; ob quod ad bellandum non erant ita prompti et presto quemadmodum eorum predecessores temporibus retroactis fueret et erant et quia facti fuere pigri et non belligeri, ideo non inmerito si devicti extitere et occisi

És ben clar que la frase de G ha estat construïda només amb la informació que ja donava l'antecedent i que tota l'ampliació és purament estilística, sense ingredients conceptuals nous<sup>92</sup>.

Altres passatges mostren això mateix, com per exemple aquesta frase de l'inici del martiriologi del capítol IV

<b>C</b>	<b>G</b>
Hon, com los dits emperadors començassen a perseguir los chrestians, tremateren un de lur cort, per nom Dacià, cruel e malvat pagà, a governar Spanya e per pessaguir los chrestians	Hoc est quia cum imperatores ipsi rabie famelica christianos persequi proposuissent et pertinaciter ita precepissent, quemdam profanum de illorum curia nomine Dacianum, pravissimum crudelemque paganum, ad Yspanie partes gubernandum miserunt quam maxime causa christianos inhumaniter persequendi

Molt significativa en el mateix sentit és la manera en què, al capítol VIII, un simple recurs expressiu com “Veyam, donchs, breument [...] per què...” (C) (a A era “Unde videndum est, breviter, quare...”), és convertit en una molt més sofisticada expressió com “in hoc passu multifarie animadvertendum est ac pervigili oculo considerandum quare...”.

També és molt simptomàtic el fet que intenti buscar fórmules diferents per expressar un concepte tan freqüent com la mort dels reis. Per a aquest punt és molt aclaridor el final del capítol X, amb la successió dels primers reis d'Astúries, on les morts dels reis són expressades de les maneres següents: “debitum humane carnis Domino Creatori Altissimo, fideliter et corde contrito, persoluit” (Pelai); “in statu prospero

---

<sup>92</sup> Tret de la conseqüència final considerant merescuda la derrota i la mort dels gots, ja esmentada més amunt precisament perquè Marquilles hi expressa aquesta opinió.

migravit ab huius seculo” (Alfonso I el Católico); “Ffrolixa huius seculi vita fuit privatus, suo Creatori almifico eius animam feliciter emittendo” (Fruela). Recordem que C en els mateixos indrets utilitzà dos cops “passà de aquesta vida” i un “reté la ànima a Jhesuchrist”.

De vegades, alguns desenvolupaments revelen certes actituds de Marquilles. Retrobem a G un cert interès per insistir en la perversitat dels personatges que intervingueren en la destrucció final del regne got i que permeteren l’entrada dels sarraïns<sup>93</sup>. On més es manifesta aquesta condició és al capítol VIII. Prenguem com a mostra el moment en què se’ns presenta el personatge de Vítiza: “propter delictum crimenque facinorosum, predictus rex nomine Urissa, impiissimus et peccator publicus, in Yspaniam regnavit sub era DCCXL et regnavit annis novem”. Més endavant afegeix encara al malvat les qualificacions “luxoriosus”, “coinquatus et maculatus” i “falsidicus ac perversus”.

Marquilles, doncs, fa un notable esforç estilístic els objectius del qual consisteixen a augmentar en la mesura del que pot la retorització de la narració i també la sofisticació de l’expressió i del llatí (el vocabulari, el registre, l’elegància sintàctica, etc.), esforç que es fa present per tots els racons de G.

No podem cloure els comentaris sobre les característiques de la redacció de G sense fer un esment a la qüestió de la redacció de tall genealògic que utilitza a partir del capítol XI(7)<sup>94</sup>. A grans trets, cal dir que s’hi observa també un esforç, aquest cop per unificar les fórmules de redacció i l’esquema organitzatiu dels continguts de cada regnat. És a dir, que s’esforça per adaptar la informació que treu de diferents fonts a una plantilla més o menys homogènia que, bàsicament, és la que prové de la *CdE*. La mateixa actitud s’observa en el tractament dels continguts importats pel que fa al pla de l’obra. També en aquest cas, l’ordre dels capítols i la selecció dels grans temes que componen la crònica és heretat de la *CdE* encara que s’ompli amb informacions de procedència diversa<sup>95</sup>.

---

<sup>93</sup> Quan descriu l’estupre comès pel rei Rodrigo el considera fins i tot diabòlic, ja que la concupiscència del rei es desferma “diabulo suadente”. Ja hem considerat aquesta insistència com a pròpia de la *CdE* i gairebé tots els testimonis excepte els de la Branca resumida hi fan molta força. Cf. el comentari al testimoni A , B, C i D.

<sup>94</sup> La qüestió és tractada al capítol 5 de l’estudi, a l’apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE*.

<sup>95</sup> A partir del moment en què abandona la *CdE* com a font, hi continua lligat quant al pla de l’obra i això es veu per la inclusió del capítol XI (en el qual crea una veritable minicompilació dins de la crònica), en l’ordre de les genealogies (diferent del de la *CGPIII*, la nova font) i en l’eliminació dels reis de Navarra i comtes d’Aragó anteriors a Íñigo Arista (que sí que figuren a la *CGPIII*).



#### 4.7.4.5. ***El capítol XI***

Si els capítols I-X segueixen bàsicament la *CdE* i els XIII-XV van deixant fluir les genealogies dels reis de Navarra, Aragó i els comtes-reis, el veritable nus on conflueixen i del qual surten tots els fils de la compilació de Marquilles és el capítol XI.

El capítol XI, amb tots els seus apartats, és en si mateix com una compilació sobre els orígens de Catalunya, feta a partir de material conegut però donant-li un tractament nou. Marquilles, atent com sempre a tractar rigorosament el material que tenia a les mans, veié que calia donar coherència cronològica a diversos textos que versaven sobre el mateix moment històric. Partint de la llegenda d'Otger Cataló i arribant fins a enllaçar amb l'explicació tradicional de les *Gesta*, arribada a través de la *CGPIII*, posa en joc a més la *CdE*, els crònics i, potser, algun altre text sobre la història comtal<sup>96</sup>.

No cal ara resseguir detalladament els continguts d'aquest capítol ja que es pot fer directament a través de la lectura de l'edició de G i també a través dels fragments ja esmentats en aquest comentari. Ara bé, el mèrit d'aquesta compilació no acaba només en el fet d'haver lligat correctament material tan divers i haver-hi forjat una narració coherent sinó que augmenta perquè Marquilles desenvolupa alguns aspectes d'aquests materials, bàsicament els aspectes jurídics (és a dir, detallant més aviat les causes i els orígens de l'organització política i social de Catalunya<sup>97</sup>) i com a resultat d'això teixeix una veritable història dels orígens de Catalunya. Una història que ja no s'accontenta de l'enlluernament reverencial envers un Carlemany creador de Catalunya i un Guifré que es desvincula políticament dels francs, com feia la *CdE*, i que eixampla el seu elenc d'actors amb Otger Cataló, aportat per la ja esmentada llegenda; Lluís el Pietós, aportat pels crònics i d'altra historiografia menor com les cròniques dels monestirs i esglésies, etc; Guifré d'Arrià, aportat per les *Gesta* a través de la *CGPIII* i el comte Borrell, aportat també per la matèria otgeriana. Aquests són ara els agents de l'organització política i social de la Catalunya dels orígens.

Marquilles concilia les informacions de textos diversos amb habilitat: Lluís el Pietós ordena el poder a Catalunya (intent d'aproximació als fets històrics) segons indicació del seu pare (intent de mantenir-se vinculat a la prestigiosa figura de Carlemany)<sup>98</sup>; les regles

---

<sup>96</sup> Potser hauríem de considerar que és a través d'aquest text que es relaciona en alguns punts amb Tomic (cf. més amunt l'apartat sobre desenvolupament de conceptes). Per a la utilització dels altres textos, cf. l'apartat sobre les fonts de G, també més amunt en aquest mateix comentari.

<sup>97</sup> A diferència, per exemple de Tomic que desenvolupa la llegenda d'Otger Cataló en un sentit més aviat historiogràfic, ja que s'esforça sobretot per vestir la figura del primer conqueridor, és a dir, la part del nostre XI(1). Cf. l'apartat específic sobre els capítols XI(1) i XI(3) al capítol 5 de l'estudi.

<sup>98</sup> El fenomen de voler-se vincular a la figura de Carlemany és freqüent a tota Europa, i es dona a moltes genealogies (GÉNICOT, 1976, 19)

de la dependència feudal, amb les denominacions de cada estament, són ben clares i definides pel mateix rei Lluís, amb la qual cosa queda plenament justificada la superioritat dels comtes respecte dels barons i la del comte de Barcelona respecte dels altres comtats<sup>99</sup>. El comte Borrell estableix els homes de paratge i Marquilles fonamenta l'existència d'aquest estament de la noblesa mitjana. És a dir, que organitza cronològicament i jurídica el passat.

La finor en la compilació i l'evident existència d'una intencionalitat en aquest capítol XI, el converteixen en un punt estratègic de primer ordre dins del nostre testimoni i, en termes absoluts, en un text de referència obligada en la historiografia del segle XV.

---

<sup>99</sup> Cf. l'apartat sobre els capítols XI(4) i XI(5) al capítol 5 de l'estudi.

#### 4.7.5. **Recapitulació**

Al llarg de les pàgines anteriors hem pogut veure com el testimoni G representa un avenç qualitativament important en l'evolució de la *CdE*. A mans de Jaume Marquilles, que se'ns ha revelat com un intel·lectual sòlid i un compilador amb ofici, la crònica s'ha realimentat amb materials nous, els quals, ben conduïts pel nostre jurisconsult, li han conferit noves dimensions.

El personatge de Marquilles ja tenia una certa rellevància com a eclesiàstic i sobretot com a jurista. Però el que interessa en el nostre cas és el Marquilles historiador. Caldria, i de ben segur que es pot fer, una investigació centrada exclusivament en la seva biografia. De primer moment, ens hem limitat a repassar les opinions que la crítica ha emès sobre la seva obra i hem considerat que no és gens segur que hagués escrit realment el nobiliari que hom li atribueix. Des del nostre punt de vista, però, la sola atribució ja és simptomàtica del fet que la posteritat, almenys la més propera, el recordà com a persona interessada i versada en els estudis històricogenealògics, i això augmenta el pes específic de l'ingredient historicista dins de la seva personalitat.

Certament, en l'anàlisi del testimoni G hem pogut observar com Marquilles, especialment en la part que ell mateix visqué i conegué, se situa com a cronista coetani dels esdeveniments i s'interessa per narrar-los de manera honesta i viva, i tan objectivament com li és possible.

Com a compilador, l'hem trobat esforçat per millorar estilísticament les seves fonts, sens dubte la característica més constant i homogènia en el testimoni G pel que fa a la redacció; una certa voluntat d'estil que es manifesta a tots nivells. Al costat d'això, una proporció notablement baixa d'errors el converteix en un text molt fiable. Les simplificacions són poques i si només les considerem qualitativament, mínimes. Tan sols s'apliquen a les parts procedents de la *CGPIII* i majoritàriament per moderar-ne l'extensió. En canvi, els desenvolupaments, tant conceptuals com estilístics, són constants. Els afegits de conceptes constitueixen una de les parcel·les més riques del testimoni i, utilitzats tant per complementar la informació com per expressar opinions o afegir expressivitat en certs punts del text, esdevenen un recurs permanent i, doncs, característic de G.

El testimoni confegit per Marquilles s'adapta a l'*ordinatio* dels textos acadèmics. Des del to didàctic que adquireix adreçant-se directament al lector o a través de consells escolars o morals que li ofereix, fins a la inclusió, no pas pobra, de citacions i remissions,

passant per la divisió interna en notes, el nostre testimoni utilitza les eines pròpies dels treballs de factura acadèmica.

Marquilles resulta, doncs, un compilador seriós i acurat que acumula textos de tota natura i de diversa procedència. Els materials més importants utilitzats per construir el nou edifici són la *CdE*, la *CGPIII* i la llegenda d'Otger Cataló. Més puntualment es complementen amb els crònics i altres materials historiogràfics<sup>100</sup>, alguns d'hagiogràfics<sup>101</sup> i la part que ell mateix havia conegut personalment.

Cal afegir a tot plegat la presència de citacions i remissions, majoritàriament amb precisions de caire jurídic però també històric o terminològic, que sumen als materials historiogràfics ja referits els de l'àmbit propi del jurista que tenim al davant. El substrat de referència del nostre testimoni es concreta en la Bíblia, els glossadors jurídics i els textos historiogràfics de què Marquilles podia disposar, amanits amb unes gotetes d'una màxima acadèmica, una sentència moral i els records d'un personatge que esgrimeix sovint la seva edat venerable<sup>102</sup>. Materials varis entreteixits sota una fèrria coherència cronològica i sota un pla de l'obra que segueix el de la *CdE* encara que informativament s'alimenti de moltes altres fonts<sup>103</sup>.

Marquilles segueix la *CdE* com a font d'informació només fins al capítol X però després no l'abandona com a patró de la seva compilació. Ho coneixem per l'ordre amb què apareixen les genealogies, per l'exclusió dels reis de Navarra i comtes d'Aragó anteriors a Íñigo Arista, però sobretot pel manteniment i per la profunda reelaboració del capítol XI, el més característic de la *CdE*. En aquest capítol, que és en si com una diminuta compilació interior, Marquilles amalgamà sota un rigorós sentit de la cronologia tota una sèrie de materials dispersos que tractaven sobre el mateix moment històric. Així reexplicà els orígens de Catalunya, per als quals teixí tota una nova ordenació juridicopolítica que sostenia, és clar, la del seu temps<sup>104</sup>. D'aquí la gran importància del capítol, el veritable enllaç entre la història antiga i la contemporaneïtat, que Marquilles tractà amb precisió de rellotger.

---

<sup>100</sup> Com la *Genealogia* que utilitzà també D, o algun text que no hem identificat sobre la primera història comtal i que el podria relacionar amb Tomic, o els detalls que li arribaren de Desclot.

<sup>101</sup> Com les frases preses de les passions dels màrtirs.

<sup>102</sup> La referència a Priscia i Lucà li arriben a través dels materials que incorpora: la *Laus* del capítol I, atribuïda a Lucà ja per la *CdE* i les referències del capítol VIII a través de Guido da Baisio.

<sup>103</sup> Cf., a més, l'apartat sobre els gèneres historiogràfics i la *CdE*, al capítol 5 de l'estudi.

<sup>104</sup> L'ordenació es fa sota els paràmetres del feudalisme —com correspon— però es tracta d'un feudalisme ja gairebé residual, del segle XV. Marquilles s'enquadra en una visió vertical de la societat i de les classes dirigents, amb la figura del comte de Barcelona perfectament nítida al capdamunt de la piràmide.

Aquest Jaume Marquilles que com a jurista s'esmerçava a defensar la primacia del comte de Barcelona i per això havia inclòs, seguint la idea de l'eminent Guillem de Vallseca, una crònica en el comentari sobre l'usatge tercer, es distingí com a historiador perquè bastí amb materials aliens una explicació sobre els orígens del país i perquè treballant amb l'experiència pròpia es mostrà còmode, honest, objectiu fins on era possible, amb un extraordinari interès per actualitzar, i ens oferí aquest completíssim testimoni G que no pot ser menystingut en l'estudi de la historiografia del segle XV.